მიხეილ სვანიძე

ოსმალეთის ისტორია

(1600-1923)

II

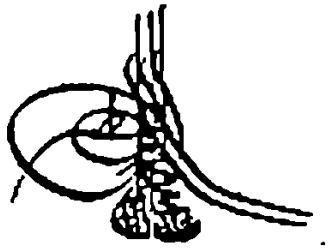

თბილისი
2002

წიგნში „ოსმალეთის ისტორია (1600-1923)“, ტ. II, განხილულია ამ პერიოდის ოსმალეთის ისტორიის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური საკითხები, ოსმალეთის მიერ წარმოებული ომები ევროპასა და აღმოსავლეთში, თანზიმათის რეფორმები, ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია და სხვ. დიდი ადგილი ეთმობა 1918-1923 წლებში ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას, სასულთნოს გაუქმებასა და რესპუბლიკური წყობის დამყარებას. სათანადოდ არის გაშუქებული ოსმალეთის ურთიერთობა რუსეთთან, აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, და კერძოდ, საქართველოსთან.

წიგნი გათვალისწინებულია აღმოსავლეთმცოდნე ისტორიკოსებისათვის, სტუდენტების, ასპირანტებისა და საქართველოს ისტორიის სპეციალისტებისათვის, ასევე მკითხველთა ფართო წრისათვის. მას აქვს დამხმარე სახელმძღვანელოს მნიშვნელობა უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტებისათვის.

რედაქტორი გ.ბერაძე

© მ.სვანიძე. ოსმალეთის ისტორია (1600-1923).

© გამომცემლობა „ქრონოგრაფი“

ISBN 99928-935-2-4

გარეკანზე: სელიმ III და დიდი ვეზირი კოჯა იუსუფ ფაშა

თავი I.
ოსმალეთი XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში

I. ჯელალიების აჯანყებები XVII საუკუნის დამდეგს

1603 წელს ტახტზე ავიდა 13 წლის აჰმედ I (1603-1617). ამ დროიდან დაწყებული ნახევარ საუკუნეზე მეტხანს გაგრძელდა „ქალთა მმართველობის ხანა". ეს აიხსნება იმით, რომ ზოგიერთი სულთანი ტახტზე ასვლისას მცირეწლოვანი იყო და მათი დედები და სულთნის კართან დაახლოებული დიდმოხელეები აქტიურად ერეოდნენ სახელმწიფოს მმართველობაში.

XVII საუკუნის დამდეგიდან ანატოლიაში გრძელდებოდა გლეხთა აჯანყებები, რომელიც ისტორიაში ცნობილია ჯელალიების სახელწოდებით. ამ აჯანყების მეთაური გახდა ყარა იაზიჯი, რომელმაც ჯერ კიდევ 1596 წელს დაიწყო გამოსვლა სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ, მაგრამ მთავრობამ მას ყურადღება მხოლოდ 1599 წლის დასაწყისში მიაქცია, როცა იგი დიდი აჯანყების მეთაური გახდა. ყარა იაზიჯის გარშემო 20-30 ათასი კაცი შეიკრიბა. ისინი უმთავრესად გალატაკებული გლეხები იყვნენ. გლეხების გარდა აჯანყებულთა შორის იყვნენ ქურთი და თურქი მომთაბარეები (თუქრმანები), ომის დეზერტირები - წვრილი და საშუალო ფეოდალები, სანჯაყბეგებიც კი. ამ გზით მათ სურდათ შეენარჩუნებინათ თავიანთი სამხედრო ლენები და ამასთანავე დაკარგული პრივილეგიები. ყარა იაზიჯის დაახლოებამ ამ ჯგუფთან თანდათანობით გამოიწვია წინააღმდეგობა აჯანყებულთა ძირითად მასასთან - გლეხობასთან, რამაც მალე გავლენა მოახდინა იაზიჯის არმიის ბრძოლისუნარიანობის დასუსტებასა და სიმტკიცეზე.

ყარა იაზიჯის აჯანყების ადგილი იყო ურფის რაიონი ანატოლიის სამხრეთ-აღმოსავლეთში. აჯანყება ფართოვდებოდა და მოიცვა სულ ახალ-ახალი ოლქები. იგი სულ უფრო მრისხანე ხასიათს იღებდა.

სულთნის მთავრობამ ანატოლიაში აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნა მესამე ვეზირი მეჰმედ ფაშა. მისთვის დახმარება უნდა აღმოეჩინათ დამასკოსა და ალეპოს ბეგლარბეგებს თავიანთი

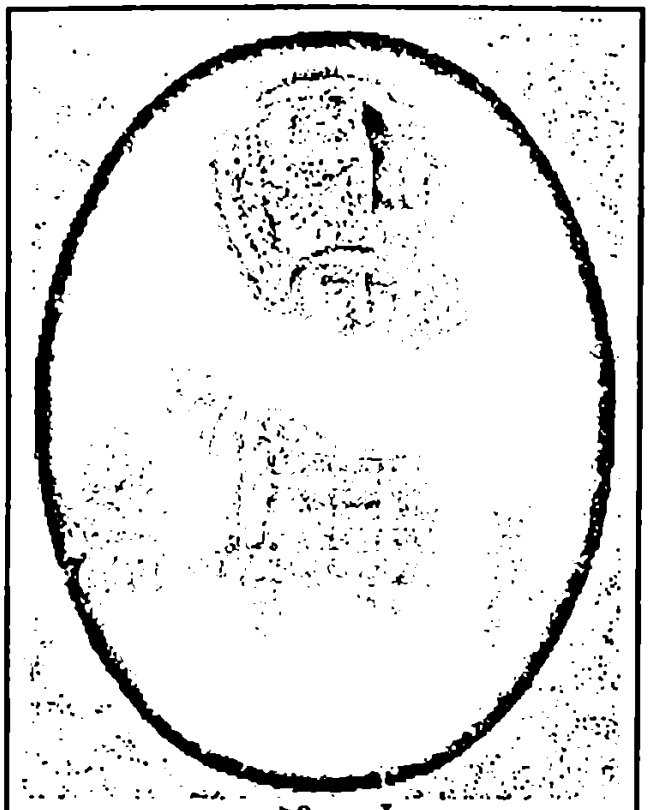

აჰმედ I

ლაშქრით. მეჰმედ ფაშამ ალყა შემოარტყა ურფის. ალყა სამ თვეს გაგრძელდა, მაგრამ მეჰმედ ფაშამ ვერ შეძლო წარმატების მიღწევა. მაშინ მან მოლაპარაკების გზით სცადა მისნის მიღწევა. მან ყარა იაზიჯის ამასიის სანჯაყის მმართველობა შესთავაზა. ეს წინადადება ყარა იაზიჯიმ მიიღო, რადგან ალყაში მყოფი ქალაქის მდგომარეობა ძალზე მძიმე იყო. 1600 წლის აპრილში ყარა იასიჯიმ დატოვა ურფი და თავისიანებთან ერთად ამასიისაკენ გაემართა. მეჰმედ ფაშამ დაარღვია შეთანხმება, თავს დაესხა ყარა იაზიჯის, მაგრამ მარცხი განიცადა. მაშინ მეჰმედ ფაშამ კვლავ მოაწყო ახალი თავდასხმა „ჯოჯოხეთის ველზე", სივასის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. ყარა იაზიჯი ამ ბრძოლაში დამარცხდა და მთებში გაიქცა. 1600 წლის შემოდგომაზე სულთანმა ყარა იაზიჯის წინააღმდეგ ახალი ლაშქარი გაგზავნა. 1600 წლის 23 სექტემბერს კაისერისთან ბრძოლაში ლაშქარმა სასტიკი დამარცხება განიცადა. ამ დროისათვის ყარა იაზიჯის კვლავ 20 ათასამდე კაცი მოუგროვდა.

ახალმა დიდმა გამარჯვებამ უჩვეულოდ აამაღლა ყარა იაზიჯის ავტორიტეტი, რომელიც კვლავ თავის თავს სულთნად განიხილავდა. მან დანიშნა დიდი ვეზირი და შეიხულ-ისლამი, გამოსცემდა ფირმანებს, სიგელებს, ასაჩუქრებდა ხალხს, ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისათვის გადასახადებიდან ათავისუფლებდა, კრეფდა გადასახადებს მოსახლეობისაგან, თანამდებობიდან ხსნიდა სულთნის მოხელეებს, ხოლო თავისი ნდობით აღჭურვილებს ნიშნავდა მათ ადგილებზე და ა.შ. ამიტომაც გახშირ-

და მის მხარეს ფეოდალთა (მათ შორის თვით ცალკეულ სანჯაყ-ბეგთა) გადასვლა, რომლებიც ამ გზით ცდილობდნენ შეენარჩუ-ნებინათ თავიანთი თანამდებობები და ქონება, ან მიელოთ ყოველ-ლივე ეს ყარა იასიჯისაგან.

სულთანმა ყარა იასიჯის აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნა არაბულ პროვინციებში განლაგებული ჯარის ნაწილები ბაღდა-დის ფაშის ჰასანის მეთაურობით. 1601 წლის დასაწყისში დიარ-ბექირის მახლობლად თავი მოიყარეს ბაღდადის, ალეპოს, და-მასკოსა და სხვა საფაშოების ჯარებმა. 1601 წლის 15 აგვისტოს მარაშის მახლობლად მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა, ყარა იასი-ჯი დამარცხდა, თუმცა მას 30 ათასი კაცი ჰყავდა. ჰასან ფაშას უპირატესობა ჰქონდა, როგორც ჯარისკაცების რიცხვში, ისე შე-იარაღებაში. ყარა იასიჯი ამ ბრძოლაში დაჭრეს. ჰასან ფაშამ ვერ შეძლო ყარა იასიჯის შეპყრობა. მცირე რაზმით მან მოა-ხერხა ჩრდილოეთით გაქცევა და თოქათისა და ტრაპიზონს შო-რის მდებარე ჯანიკის მთებში თავის შეფარება. 1601 წლის დე-კემბერში ზოგიერთი ცნობის მიხედვით კი - 1602 წლის ზამთარ-ში ყარა იასიჯი ჭრილობისაგან გარდაიცვალა.

ყარა იასიჯის გარდაცვალების შემდეგ აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა მისი ძმა დელი ჰასანი. აჯანყებულები მოძლიერდნენ დამარცხების შემდგომ და შეავსეს თავიანთი რიგები, მათ შეუერთდნენ მცირე რაზმები და ცალკე მებრძოლები. აჯანყე-

ჯელალიები ბრძოლის დროს

ბულთა რიცხვმა 20 ათასს მიაღწია.

1602 წლის აპრილში დელი ჰასანი გამოვიდა თოქათის რაიონში მდებარე მთის საფარიდან და ჩაება ბრძოლაში ჰასან ფაშას ჯარებთან, რომლებიც დაამარცხა. ჰასან ფაშა იძულებული გახდა თოქათის ციხე-სიმაგრის კედლებს შეფარებოდა. ქალაქის მცხოვრებთა დახმარებით ავჯანყებულებმა შეძლეს ჰასან ფაშას მოკვლა, ხოლო შემდგომ თვით ქალაქის დაკავება. მათ ხელში ჩაუვარდათ ჰასან ფაშას ხაზინა.

ახალმა დიდმა გამარჯვებამ ხელი შეუწყო ავჯანყებულთა რიგების შემდგომ ზრდას და მათი საბრძოლო სულიკვეთების გაძლიერებას. გაუმჯობესდა მათი მომარაგება სურსათ-სანოვაგითა და სამხედრო საჭურველით. 1602 წლის დეკემბერში დელი ჰასანმა ალყა შემოარტყა ქუთაჰიას, მაგრამ სუსხიანი ზამთრის გამო ალყა მოხსნა და დასაზამთრებლად იძულებული გახდა აფიონ-ყარაჰისარში გადაბარგებულიყო.

სულთნის მთავრობა ემზადებოდა ახალი ლაშქრობისათვის დელი ჰასანის წინააღმდეგ. ამავე დროს იგი ცდილობდა, ერთის მხრივ, განხეთქილება ჩამოეგდო ავჯანყებულთა შორის, მეორეს მხრივ, გადაედგა ნაბიჯები დელი ჰასანთან შერიგების მისნით. მთავრობა შეუდგა ნაცადი საშუალების გამოყენებას: ავჯანყების ხელმძღვანელთა მოსყიდვას. ის იმედოვნებდა, რომ ამ გზით მოახერხებდა ფეოდალების - ავჯანყების ხელმძღვანელების მოწყვეტას ავჯანყებისაგან, ავჯანყებისათვის „თავის მოკვეთას". ანგარიშმა გაამართლა და შედეგი გამოიღო.

1603 წლის ზაფხულში დელი ჰასანმა სულთანს გაუგზავნა თხოვნა მისი და მისი თანამებრძოლების შეწყნარების შესახებ. სულთანმა დააკმაყოფილა მისი თხოვნა და დელი ჰასანი დანიშნა ბოსნიის სანჯაყბეგად, ხოლო მისი 400 თანამებრძოლი ჩაირიცხა ოსმალეთის რეგულარული ჯარის რიგებში. 1604 წლის დასაწყისში დელი ჰასანი და მისი ყოფილი თანამებრძოლების ნაწილი გაგზავნეს ავსტრიის წინააღმდეგ ომში.

ფეოდალთა ღალატი საბოლოო ანგარიშით გარდუვალი იყო, რადგან ავჯანყებულ გლეხთა და ფეოდალთა მიზნები დიამეტრალურად უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს. გლეხები იბრძოდნენ ფეოდალური ჩაგვრისაგან განთავისუფლებისათვის, ხოლო ფეოდალები, პირიქით, მისი შენარჩუნებისათვის.

ამრიგად, დელი ჰასანმა და მასთან დაახლოებულმა მეამბოხეებმა უღალატეს ავჯანყებულ გლეხობას და ოსმალეთის მთავ-

რობის სამსახურში ჩადგნენ. მაგრამ ამის შემდეგ ავჯანყება კვლავ გრძელდებოდა.

1603 წელს დაიწყო გლეხთა გამოსვლების ახალი პერიოდი. იმავე წელს, როცა დელი ჰასანმა და მისმა თანამსრახველებმა ულალატეს ავჯანყებას, დაიწყო მოძრაობა, რომელსაც ხალხში „ბუიუქ ქარგუნლუქი" (დიდი გაქცევა) ეწოდა. იგი გამოწვეული იყო გლეხური მეურნეობის მასობრივი მოშლით და მათი მდგომარეობის მკვეთრი გაუარესებით. ანატოლიაში ასობით რაზმი მოქმედებდა. თითოეულ რაზმში რამდენიმე ათეულიდან რამდენიმე ათასამდე ავჯანყებული იყო. ავჯანყებულთა რაზმები მთელ მცირე აზიაში მოქმედებდნენ და მონაწილეთა რაოდენობა სულ მცირე 20 ათასს შეადგენდა.

ყველაზე მძლავრი და საშიში თურქი ფეოდალებისათვის იყო ავჯანყება კალენდერ ოღლუს ხელმძღვანელობით. მან გამოიწვია ხელისუფალთა ბევრად უფრო დიდი შეშფოთება, ვიდრე ყარა იასიჯისა და დელი ჰასანის ავჯანყებამ. 1607 წლის ზაფხულში ხელისუფლება მას ავჯანყებულთა ერთ-ერთ ყველაზე მთავარ მეთაურად თვლიდა. მისი დროშის ქვეშ 30 ათასი კაცი აღმოჩნდა. მან ხელთ იგდო არაერთი ქალაქი, მათ შორის ისეთი მნიშვნელოვანიც, როგორიც იყო ბურსა. გარკვეული დროისათვის კალენდერ ოღლუს ხელთ იმყოფებოდა საკმაოდ დიდი ტერიტორია ანკარიდან ეგეოსისა და მარმარილოს ზღვის სანაპიროებამდე. ავჯანყებულ გლეხთა არც ერთ ბელადს არ ჰქონდა ისეთი ძალა და გავლენა, როგორიც კალენდერ ოღლუს. მან მიზნად დაისახა სრულიად მოესპო ოსმანთა დინასტიის ბატონობა მცირე აზიაში, მაგრამ სათანადოდ ვერ შეაფასა მის დასასჯელად გამოგზავნილი ჯარის სარდლის მურად ფაშას სამხედრო ხელოვნება და საკუთარი შეცდომის მსხვერპლი გახდა.

დიდი ვეზირი მურად ფაშა

1608 წლის 5 აგვისტოს ალაჯის ველზე მან სასტიკი და-

მარცხება განიცადა. ამ ბრძოლაში მან თავისი თანამებრძოლების ორი მესამედი დაკარგა. ბრძოლის წინ კალენდერ ოღლუს ლაშქარი 50 ათას მებრძოლს ითვლიდა და აღჭურვილი იყო 20 ზარბაზნით. კალენდერ ოღლუმ დამარცხების შემდეგ ორი ათასიანი რაზმით შეძლო თავის დაღწევა და ირანს შეაფარა თავი. შაჰ აბასმა სცადა მათი გამოყენება თავისი მიზნებისათვის.

ოსმალეთის მთავრობა სასტიკად გაუსწორდა აჯანყებულებს. მურად ფაშას დამსჯელ ნაწილებს კიდევ წელიწად-ნახევრის განმავლობაში უხდებოდათ აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოება.

1609 წლის დეკემბერში მურად ფაშა სტამბოლში დაბრუნდა სამწლიანი დამსჯელი ექსპედიციის შემდეგ, რომლის დროსაც მან 65 ათასი (ხოლო სხვა ცნობებით, 100 ათასზე მეტი) ადამიანი მოსპო. იგი ზარ-ზეიმით შევიდა სატახტო ქალაქში, რომლის დროსაც ახდენდა აჯანყებულთათვის წართმეული 400 ბაირაღის დემონსტრირებას.

ჯელალიების დასჯა

მიუხედავად გლეხთა აჯანყების ჩაქრობისა, ოსმალეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა გლეხობის მიმართ გარკვეულ დათმობებზე წასულიყო და ერთგვარად გაეუმჯობესებინა მათი მდგომარეობა. 1609 წლის ოქტომბერში გამოიცა სულთნის ბრძანებულება „ადალეთ-ნამე" ანუ „სამართლიანობის წიგნი". მთავრობა ამით აღიარებდა, რომ აჯანყების მიზეზი იყო გლეხთა საკალალო მდგომარეობა. მთავრობა შეეცადა გლეხთა ფეოდალური ექსპლუატაცია მოექცია „სამართლიანობის" ფარგლებში. გატარებული ღონისძიებების შედეგად ანატოლიაში ერთგვარად გაუმჯობესდა გლეხების მდგომარეობა. 1610 წლიდან გლეხთა მოძრაობა თანდათან ქრება, გლეხები მიწას დაუბრუნდნენ, სხვა გამოსავალი მათ არ ჰქონდათ.

2. 1606 წლის სიტვატოროკის ზავი ავსტრიასთან და ოსმალეთის ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან

1593 წლიდან ოსმალეთი აწარმოებდა ომს ავსტრიასთან. დასაწყისში ავსტრიელებმა გარკვეულ წარმატებას მიაღწიეს ოსმალეთთან ომში, მაგრამ თანდათანობით ოსმალებმა შეძლეს მდგომარეობის გამოსწორება და ავსტრიის რიგი ციხეების დაკავება. მაგრამ ოსმალეთს ერთდროულად ომის წარმოება აღმოსავლეთში (ირანთან) და დასავლეთში (ავსტრიასთან) აღარ შეეძლო. ირანთან ომში ოსმალეთი დამარცხებას დამარცხებაზე განიცდიდა და ამიტომ დაინტერესებული იყო ავსტრიასთან ზავი დაედო, რის შემდეგაც შესძლებდა მთელი ძალების გადასროლას ირანის წინააღმდეგ.

1606 წლის 11 ნოემბერს სიტვატოროკში (უნგრეთი) ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის დაიდო ზავი. საზავო ხელშეკრულებით არც ოსმალეთსა და არც ავსტრიას არავითარი ტერიტორიალური გაფართოება არ მიუღია. სულთანმა უარი თქვა ავსტრიისაგან ყოველწლიური ხარკის (30 ათასი დუკატის ოდენობით) აღებაზე. სამაგიეროდ, ავსტრიას ოსმალეთის სასარგებლოდ ერთდროულად უნდა გადაეხადა 200 ათასი დუკატი. ორივე მხარე აღიარებულ იქნა თანასწორუფლებიანად. პირველად ხელშეკრულებაში ავსტრიის ხელმწიფე მოხსენიებულ იქნა იმპერატორად

და არა „ვენის მთაცრად". ამ ხელშეკრულებაში აისახა ოსმალეთის საგარეო-პოლიტიკური ძლიერების დასუსტება.

1615 და 1616 წლებში ვენაში ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის ხელმოწერილ იქნა ახალი ხელშეკრულებები, რომლითაც ოსმალეთი წავიდა ახალ დათმობებზე. ავსტრიის ქვეშევრდომებს მიეცათ უფლება თავისუფლად ევაჭრათ ოსმალეთის იმპერიაში ბაჟის გადახდით სამი პროცენტის ფარგლებში. კათოლიკებს მიეცათ უფლება ოსმალეთში აეშენებინათ ეკლესიები. ამის საფუძველზე ავსტრიამ თავისი თავი წარმოადგინა იმპერიაში მცხოვრები კათოლიკების მფარველად, რამაც მას შემდგომში შესაძლებლობა მისცა ჩარეულიყო ოსმალეთის საშინაო საქმეებში.

1604 წელს სულთანმა საფრანგეთს უბოძა ახალი კაპიტულაცია. სამი წლის შემდეგ ინგლისმა აგრეთვე შეძლო მიეღო ახალი კაპიტულაცია, რის შედეგადაც გაფართოვდა მისი შეღავათები. კერძოდ, ინგლისის გემებს მიეცათ შავ ზღვაზე შესვლისა და იქ ვაჭრობის უფლება. ეს ინგლისელების დიდი წარმატება იყო, რადგანაც შავ ზღვაზე უცხოელების გემების შესვლა აკრძალული იყო და მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში, სპეციალური ნებართვით, უცხოელებს შეეძლოთ შავ ზღვასე ვაჭრობა. მაგრამ ინგლისელთა ეს პრივილეგიები დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1610 წელს ოსმალეთის მთავრობამ ისევ აუკრძალა ინგლისელებს ნაოსნობა შავ ზღვაზე. აქედან მოყოლებული, ორი საუკუნის მანძილზე, ინგლისური საქონელი ბოსფორზე გადაჰქონდათ ოსმალეთის გემებით.

1612 წელს სულთანმა ჰოლანდიის კომერსანტებს უბოძა კაპიტულაცია: ჰოლანდიელი ვაჭრები ისარგებლებდნენ იმავე პრივილეგიებითა და შეღავათებით, რომლითაც სარგებლობდნენ ინგლისელი და ფრანგი ვაჭრები.

ამრიგად, ოსმალეთის დასუსტების შედეგად ევროპის სახელმწიფოები აფართოებენ თავიანთ სავაჭრო პრივილეგიებს და თანდათანობით ფეხს იკიდებენ ოსმალეთის ბაზარზე.

3. 1603-1612 წწ. ოსმალეთ-ირანის ომი და 1612 წ. სტამბოლის ზავი

1603 წელს ირანმა საფუძვლიანი მომზადების შემდეგ დაარღვია 1590 წლის ზავი და ოსმალეთის წინააღმდეგ ომი განაახლა. 1603 წლის 21 ოქტომბერს ირანის ჯარებმა აიღეს თავრიზი, ოსმალებმა უბრძოლველად დატოვეს ნახიჭევანი, ირანელებმა დაიკავეს ჯულფა, ორდუბადი, შემდეგ ალყა შემოარტყეს ერევანს და 9 თვის ალყის შემდეგ, 1604 წლის 8 ივნისს ქალაქი აიღეს. აქედან ირანის ჯარი ყარსისაკენ გაემართა და აიღო იგი.

ამ დამარცხებების შემდეგ ოსმალეთის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა სასწრაფო ზომები მიეღო და ჯარის სარდლად დანიშნა სინან ფაშა ჯაღალოღლუ. 1605 წლის გაზაფხულზე ოსმალეთის ლაშქარი ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემართა.

შაჰ-აბასმა საგანგებო ზომები მიიღო ოსმალთა წინააღმდეგ. მან გასცა ბრძანება, ყარსის ოლქი და მის მახლობლად მდებარე სოფლები დაეწვათ და სურსათ-სანოვაგე გაენადგურებინათ. ამავე დროს შაჰის ბრძანებით დაიწყო ერევნის, ნახიჭევნის და ჯულფის მოსახლეობის აყრა-გადასახლება. შაჰმა, თავისი წინაპრების მსგავსად, თითქმის მთელი აღმოსავლეთ სომხეთის ქალაქები და სოფლები უდაბნოდ აქცია.

ამასობაში ოსმალეთის ლაშქარი ჯაღალოღლუ სინან ფაშას სარდლობით ერევნისა და ნახიჭევნის ოლქებში შეიჭრა, სადაც მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ირანელების მიერ ამ მხარის წინასწარმა დაცარიელება-გაუკაცრიელებამ ოსმალებს დიდ სიძნელეები შეუქმნა. სუსხიანი ზამთარიც კარზე იყო მომდგარი. ყოველივე ამან გამოიწვია ოსმალეთის ლაშქარში არევ-დარევა და სინან ფაშა იძულებული შეიქნა გამოსაზამთრებლად ვანში დაბრუნებულიყო.

ამ ომში ქართლ-კახეთის მეფეები შაჰ-აბასის მოკავშირეები იყვნენ და ოსმალეთის წინააღმდეგ იბრძოდნენ. მათ თავიანთი ლაშქრით მონაწილეობა მიიღეს ერევნის ციხის აღებაში.

1606 წელს შაჰმა გაილაშქრა ამიერკავკასიის ქალაქებში განლაგებული ოსმალთა ჯარების წინააღმდეგ. ირანის ლაშქარმა განჯის აღების შემდეგ ლორე-დმანისი დაიკავა და თბილისისაკენ გამოემართა. თბილისში მყოფი ოსმალთა გარნიზონი უბრძოლველად დანებდა ირანელებს. თბილისიდან ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლში დამთავრდა „პირველი ოსმალობა“

(1578-1606), რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე პერიოდი იყო ქართველი ხალხის ისტორიაში.

1607 წლის დამდეგიდან შაჰ-აბასმა ახალი ძალით შეუტია ოსმალებს. 1607 წლის იანვარს ირანის ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ციხე-სიმაგრე შემახას და ხანგრძლივი ალყის შემდეგ 27 ივნისს დაიკავეს იგი. ამ დროს ბაქოში აჯანყება დაიწყო ოსმალთა წინააღმდეგ, შაჰმა აჯანყებულთა დასახმარებლად ჯარი გაგზავნა და ბაქო დაიკავა. ბაქოს მაგალითს დერბენდის მოსახლეობამაც მიბაძა და მალე ეს ქალაქიც განთავისუფლებულ იქნა ოსმალთაგან.

1607 წლის ზაფხულში, ქართველების დახმარებით, ირანელებმა ახალციხე აიღეს და იქიდან ოსმალები განდევნეს.

ახალციხის დაპყრობით შაჰ-აბასმა ფაქტობრივად დაიბრუნა 1555 წლის საზავო ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ქვეყნები. მაგრამ შაჰი მიღწეულით აღარ კმაყოფილდებოდა და უნდოდა სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთი ნაწილის დაპყრობა და შავი ზღვის სანაპიროზე გასვლა, იქიდან კი დასავლეთ ევროპასთან დაკავშირება. 1608 წლის დასაწყისში შაჰ-აბასმა დასავლეთ ევროპაში, ანტიოსმალური კოალიციის მოწყობის მიზნით, ახალი ელჩობა გაგზავნა.

სულთნის მთავრობა დაჟინებით ცდილობდა ამიერკავკასიაში დაკარგული პოზიციების აღდგენას. ამიერკავკასიაში შესაჭრელად კი ახალციხეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. 1608 წელს ოსმალებმა ახალციხე კვლავ აიღეს.

ანატოლიაში აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ (1609წ.) სულთნის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა ირანის წინააღმდეგ შეტევაზე გადასვლა.

1610 წლის 29 აპრილს ოსმალეთის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, დიდი ვეზირის მურად ფაშას სარდლობით, ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემართა. მას დავალებული ჰქონდა ხელთ ეგდო თავრიზი და მთელი აზერბაიჯანი. სწორედ ამ დროს დაიწყო ოსმალთა სამხედრო ტყვეების აჯანყება ციხე-სიმაგრე კაჰკაში. მაგრამ ეს აჯანყება მალე იქნა ჩაქრობილი. დასაწყისში ოსმალთა ლაშქარმა გარკვეულ წარმატებას მიაღწია და აიღო თავრიზი, მაგრამ იქ გამაგრება ვერ მოახერხა და იძულებული შეიქნა დაეტოვებინა იგი.

1610 წელს, როდესაც ოსმალეთის ლაშქარმა, მურად ფაშას სარდლობით, ირანს ახალი ძალით შეუტია, შაჰა-აბასმა კვლავ

დაიწყო საზავო მოლაპარაკება ოსმალეთთან. შაჰ-აბასმა, 1555 წლის ამასიის ზავის პირობებზე ოსმალეთის დაყოლიების მიზნით, ახალი წინადადება შეიტანა საზავო მოლაპარაკებაში: ის ყოველწლიურად ოსმალეთს გადაუხდიდა 200 იუქ აბრეშუმს, თუ ეს უკანასკნელი 1555 წლის ზავის პირობებზე დათანხმდებოდა.

ოსმალეთ-ირანის საზავო მოლაპარაკებაში მონაწილეობა მიიღო გულჩარამ, რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, იყო სიმონ I ქართლის მეფის შვილიშვილი.

1612 წლის 27 სექტემბერს ირანის დელეგაცია, ყადი ხანის მეთაურობით და ქართველი დიპლომატი ქალის გულჩარას თანხლებით, სტამბოლში ჩავიდა ოსმალეთთან ზავის დადების მიზნით. „საქართველოს ელჩმა თავისი სილამაზით, ბრწყინვალებითა და მჭევრმეტყველობით კონსტანტინოპოლი განაცვიფრა" (ა. ლამარტინი). დაიწყო საზავო მოლაპარაკება.

1612 წლის 20 ნოემბერს სტამბოლში ოსმალეთსა და ირანს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება. ამ ზავის დადებაში გარკვეული წვლილი მიუძღოდა ქართველ დიპლომატ ქალს გულჩარა ბაგრატიონს. „ქართველმა ქალმა შეათანხმა ზავი ირანსა და ოსმალეთს შორის" (ი. ჰამერი). საზავო ხელშეკრულებით, ძირითადად აღდგა 1555 წლის ამასიის ზავის პირობები, ე.ი. აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლ-კახეთი) და აღმოსავლეთ მესხეთი ირანს დარჩა, ხოლო დასავლეთ საქართველო და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთი ნაწილი - ოსმალეთს. მაგრამ აღსანიშნავია ის, რომ ახალციხე, სინამდვილეში, ოსმალეთის ხელთ იმყოფებოდა, თუმცა ამის შესახებ ხელშეკრულებაში არაფერი იყო ნათქვამი.

ხელშეკრულების მიხედვით, შამხალისა და დაღესტნის სხვა გამგებლები, რომლებიც ოსმალეთის მიმართ ერთგულებას იჩენდნენ, არ უნდა ყოფილიყვნენ ირანის მხრიდან შევიწროებული და დაზარალებული. იმ შემთხვევაში, თუ სულთნის ბრძანებით, რუსების მიერ აგებული ციხე მოთხრილი იქნებოდა, ირანელებს ამისათვის წინააღმდეგობა არ უნდა გაეწიათ.

ამრიგად, ირან-ოსმალეთის საზავო ხელშეკრულებაში პირველად დაისვა ჩრდილოეთ კავკასიისა და იქ რუსეთის ყოფნის საკითხი.

1612 წლის საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, ოსმალეთის პოზიცია უფრო ხელსაყრელი იყო 1555 წლის ამასიის ხელშეკრულებასთან შედარებით.

4. 1615-1618 წწ. ოსმალეთ-ირანის ომი და 1619 წ. სტამბოლის ზავი

ოსმალეთთან ზავის დადების შემდეგ შაჰ-აბასმა გადაწყვიტა „ბურჯისტანის საკითხი" ერთხელ და სამუდამოდ ირანის სასარგებლოდ გადაეჭრა, ქართლ-კახეთის სამეფოები გაეუქმებინა და საქართველო ირანის სახანოდ გადაექცია.

1613 წლის შემოდგომაზე შაჰ-აბასი მრავალრიცხოვანი ლაშქრით საქართველოსაკენ გამოემართა და თავისი გეგმის განხორციელებას შეუდგა.

ქართლ-კახეთი მტერს მოუმზადებელი შეხვდა. თეიმურაზი და ლუარსაბი იძულებული შეიქნენ იმერეთში გაქცეულიყვნენ. დასავლეთ საქართველოში ჩასულმა ქართლ-კახეთის მეფეებმა დახმარებისათვის ოსმალეთის სულთანს მიმართეს და ამ მიზნით სტამბოლში ელჩები გაგზავნეს.

ოსმალეთის მთავრობამ ირანის მხრიდან 200 იუქი აბრეშუმის გადახდის დაყოვნება და საქართველოში შაჰ-აბასის ლაშქრობა ზავის პირობების დარღვევად ჩათვალა და 1614 წელს ირანს ომი გამოუცხადა.

1615 წლის 22 მაისს ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა ოქუზ მეჰმედ ფაშამ სტამბოლი დატოვა და ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემგზავრა, ხოლო დიდი ვეზირის მოვალეობის შესრულება დაევალა ბურჯი მეჰმედ ფაშას.

26 აგვისტოს ოქუზ მეჰმედ ფაშა ჩავიდა ალეპოში. იგი მეტად ნელა მოქმედებდა, ამასობაში დაზამთრდა. ზამთრის მოახლოების გამო, ოსმალეთის ლაშქარი ალეპოს მახლობლად დაბანაკდა და ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობა მომავალი წლის გაზაფხულისათვის გადაიტანა.

1616 წლის 18 აპრილს დიდი ვეზირი ოქუზ მეჰმედ ფაშა ალეპოდან ერზურუმისაკენ გაემართა. გზაში მას ახალ-ახალი სამხედრო ნაწილები უერთდებოდა. ერზურუმიდან დიდი ვეზირი ყარსში ჩავიდა, ციხე გაამაგრა და იქ 4300 მეციხოვნე ჩააყენა. ყარსიდან იგი ერევნისაკენ გაემართა და ქალაქს ალყა შემოარტყა. ოსმალებმა ვერ შეძლეს ერევნის ციხის ალება, 5 ნოემბერს ოქუზ მეჰმედ ფაშამ ერევანს ალყა მოხსნა და ერზურუმში დაბრუნდა.

სულთანი უკმაყოფილო იყო ირანთან ომის შედეგებით, მან ოქუზ მეჰმედ ფაშა გადააყენა და დიდ ვეზირად 1616 წლის 17

ნოემბერს დანიშნა ჰალილ ფაშა. 1617 წლის 15 ივლისს ჰალილ ფაშამ დატოვა სტამბოლი, ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემართა და აგვისტოში დიარბექირში ჩავიდა.

1618 წლის მაისში ოსმალეთის ლაშქარი ჰალილ ფაშას სარდლობით, რომელშიც 15 ათასიანი კავალერიით ყირიმის ხანიც შედიოდა, შეტევაზე გადავიდა.

ჰალილ ფაშას ევალებოდა აგრეთვე საქართველოსაკენ გაჭრა, თბილისის დაკავება და თეიმურაზის აღდგენა ტახტზე. ირანის წინააღმდეგ ომში თეიმურაზის მეთაურობით ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას.

ჰალილ ფაშას ლაშქარი ბითლისისა და ვანის გავლით პირდაპირ თავრიზისაკენ გაემართა. ქალაქი უბრძოლველად დანებდა ოსმალებს. თავრიზიდან ოსმალეთის ლაშქარმა გეზი არდებილისაკენ აიღო.სექტემბრის დასაწყისში ოსმალეთის არმია არდებილს მიუახლოვდა. ოსმალეთმა, უნიჭო სარდლობის გამო, უპირატესობა ვერ გამოიყენა და ომი წააგო. სერაფის მახლობლად გამართულ ბრძოლაში ოსმალეთის ლაშქარი დამარცხდა და ირანი აშკარა განადგურების საფრთხეს გადაურჩა.

1618 წლის 26 სექტემბერს ოსმალეთსა და ირანს შორის სერაფში (სამხრეთ აზერბაიჯანი) ზავი დაიდო. ხელშეკრულებით განახლდა 1612 წლის ზავის პირობები, იმ განსხვავებით, რომ ირანი ოსმალეთს ყოველწლიურად გადაუხდიდა არა 200 იუქს, არამედ 100 იუქ აბრეშუმს.

სერაფის ზავის პირობები ოსმალეთისათვის მიუღებელი იყო. სულთანმა ეს ზავი არ დაამტკიცა და ჰალილ ფაშა გადააყენა დიდი ვეზირის თანამდებობიდან.

1619 წლის გაზაფხულზე შაჰ-აბასმა სულთანთან ძვირფასი საჩუქრებით ელჩობა გაგზავნა. 1619 წლის 29 სექტემბერს ოსმალეთსა და ირანს შორის ზავი განახლდა. ზავის პირობების მიხედვით, ოსმალეთსა და ირანს შორის ძირითადად დაკანონდა ის საზღვარი, რომელიც სულთან სულეიმან I-ის დროს იყო დადგენილი იმ ცვლილებით, რომ ახალციხის ეიალეთი ოსმალეთს დარჩებოდა, ხოლო ბაღდადის ეიალეთში მდებარე დერნესა და დერთენგის სანჯაყები ირანს გადაეცემოდა; ირანს ოსმალეთის სასარგებლოდ უნდა გადაეხადა ყოველწლიურად 100 იუქი აბრეშუმი.

ამ საზავო ხელშეკრულების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მუხლი ის იყო, რომ ამჯერად ირანი იძულებული შეიქნა ოფიციალ-

ლურად ეცნო ახალციხის ეიალეთი ოსმალეთის სამფლობელოდ. ოსმალეთ-ირანის ეს ომი არ დარღვეულა 1623 წლამდე.

5. ბრძოლა სხვადასხვა პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის (1617-1623 წწ.)

ჯერ კიდევ აჰმედ I-ის დროს გამწვავდა წინააღმდეგობა სხვადასხვა დაჯგუფებებს შორის. სწორედ მათი მოთხოვნით, აჰმედ I-ის დროს მიღებულ იქნა ოსმალეთის დინასტიის მემკვიდრეობის ახალი წესი. ამიერიდან ტახტის მემკვიდრე შეიძლება ყოფილიყო არა მარტო სულთნის ვაჟი, არამედ დინასტიის რომელიმე წევრი, ასაკით უფროსი. მემკვიდრეობის ახალი წესი საშუალებას აძლევდა სხვადასხვა დაჯგუფებებს კიდევ უფრო გაეძლიერებინათ თავიანთი გავლენა ოსმალეთის სამეფო კარზე.

სულთან აჰმედ I-ის სიკვდილის შემდეგ 1617 წლის ნოემბერს ოსმალეთის სხვადასხვა პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის დაიწყო ბრძოლა ტახტზე თავიანთი სასურველი კანდიდატის გამეფებისათვის. 1617-1623 წლებში რამდენჯერმე მოხდა გადატრიალება სასახლის კარზე. ამ ხნის განმავლობაში სულთანი ოთჯხერ შეიცვალა.

საშინაო და საგარეო მდგომარეობის გაუარესებამ გამოიწვია ცალკეულ ფეოდალურ ჯგუფებს შორის ბრძოლის გამწვავება.

ოსმალეთის სოციალურ-პოლიტიკური კრიზისის ერთ-ერთი გამოხატულება იყო იენიჩართა კორპუსის ბრძოლისუნარიანობისა და დისციპლინის კატასტროფული დაქვეითება. ძალაუფლებისათვის ბრძოლაში მოწინააღმდეგე დაჯგუფებანი რეგულარულად იყენებდნენ იენიჩართა მისწრაფებებს განემტკიცებინათ თავიანთი პრივილეგირებული მდგომარეობა. დაინტერესებული მოხელეები უბიძგებდნენ მათ ამბოხებისაკენ არასასურველი სულთნის, დიდი ვეზირისა თუ ცალკეული დიდმოხელის ჩამოგდებაგადაყენების მიზნით.

1617 წელს, 27 წლის ასაკში, აჰმედ I გარდაიცვალა. იგი იყო უკანასკნელი იმ სულთანთაგან, ვინც ხელისუფლებას იღებდა მემკვიდრეობით, მამიდან - შვილზე, ასე გრძელდებოდა 14 თაობის განმავლობაში.

ოსმან II

ერთ-ერთმა დაჯგუფებამ, რომელსაც იენიჩარები უჭერდნენ მხარს, მოითხოვა, რომ ტახტი გადაეცათ აჰმედ I-ის ძმის მუსტაფასათვის. იგი 14 წლის განმავლობაში სერალის საკანში იყო გამომწყდეული, იყო გონებასუსტი და არ შეეძლო სახელმწიფოს მართვა. მაგრამ მათ თავისი გაიტანეს და მუსტაფა I გაამეფეს. ამ დაჯგუფების პარპაში დიდხანს არ გაგრძელებულა. მუსტაფამ მხოლოდ სამი თვე და 10 დღე იმეფა. იგი ტახტიდან ჩამოაგდეს და 1618 წლის 26 თებერვალს აჰმედ I-ის შვილი ოსმან II გაამეფეს.

ოსმან II მიზანდასახული და ენერგიული პიროვნება იყო. მას სურდა მიებაძა თავისი სახელოვანი წინაპრებისათვის - მეჰმედ ფათიჰისა და სულეიმან ბრწყინვალესათვის.

მასზე დიდ იმედებს ამყარებდნენ. მიუხედავად სიჭაბუკისა (ტახტზე რომ ავიდა, 14 წლისა იყო), მან იმთავითვე დიდი ყურადღება გამოიჩინა სახელმწიფო საქმეებისადმი და ენერგიულად შეუდგა მმართველობას.

ოსმან II-ის მეფობის პირველ წლებში დაიდო ზავი ირანთან. ამან სულთანს საშუალება მისცა მთელი ყურადღება გადაეტანა ევროპაზე.

ამ დროს გახშირდა ზაპოროჟიელი კაზაკების თავდასხმები ოსმალეთის სამფლობელოებზე, მათ ზურგს უკან კი პოლონეთი იდგა.

ოსმან II-მ გადაწყვიტა პოლონეთის წინააღმდეგ ომი დაეწყო, ომის წარმატებით დაგვირგვინების შემთხვევაში აემაღლებინა

ოავისი ავტორიტეტი და ოსმალეთის სახელმწიფოს ძლიერება. ამ დროს ოსმალეთსა და პოლონეთს შორის ურთიერთობა მეტად გამწვავებული იყო. ზაპოროჟიელი კაზაკები, რომლებიც პოლონეთს ემორჩილებოდნენ, აწყობდნენ თავდასხმებს ხმელეთითა თუ ზღვით ოსმალეთის სამფლობელოებზე და დიდ ზარალს აყენებდნენ მას.

ოსმან II დარწმუნებული იყო, რომ პოლონეთთან ომში დიდ წარმატებებს მიაღწევდა და ამიტომ თვითონ ჩაუდგა სათავეში ოსმალეთის ლაშქარს.

1621 წლის გაზაფხულზე ოსმალეთის ლაშქარი, ოსმან II-ის მეთაურობით, პოლონეთის წინააღმდეგ საომრად გაემართა. ოსმალეთის სამხედრო ნაწილები, ყირიმის ხანის ლაშქრითურთ, 100 ათას მეომარს ითვლიდნენ, ხოლო პოლონეთის არმია, ზაპოროჟიელი კაზაკების ჩათვლით, 60 ათასი ჯარისკაცისაგან შედგებოდა.

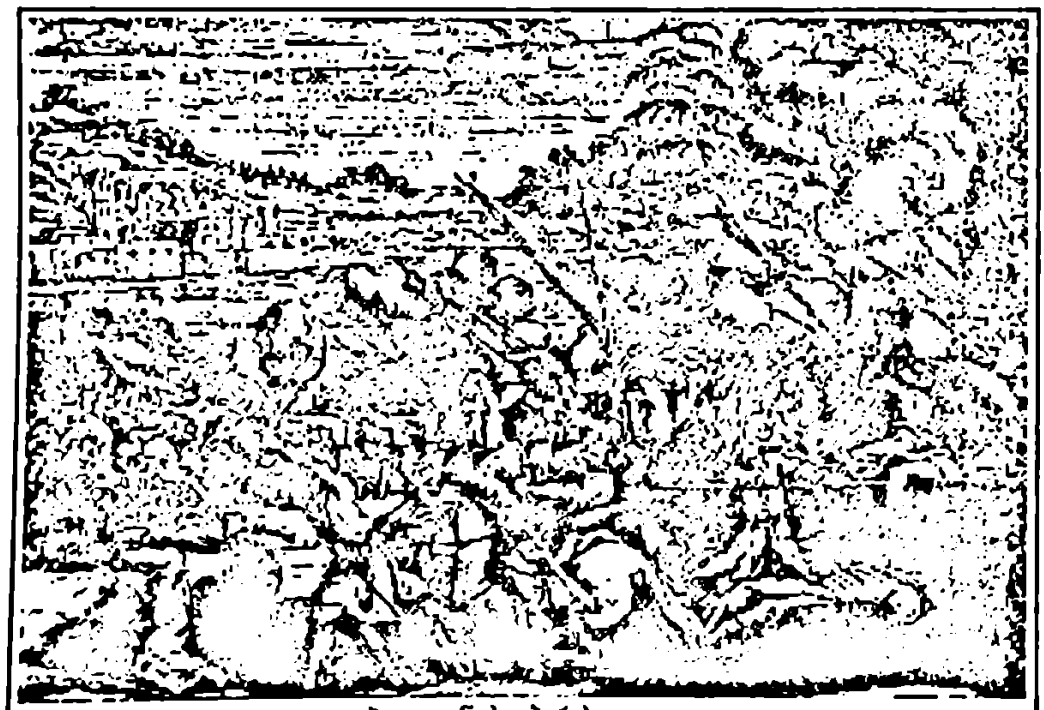

ხოტინის ბრძოლა

1621 წლის სექტემბრის დამდეგს ოსმალეთის ლაშქარი მდ. დნეპრის ნაპირებს მიადგა და ციხე-ქალაქ ხოტინის წინ დაბანაკდა. 3 სექტემბრიდან დაწყებული, თითქმის მთელი თვის განმავლობაში, ხოტინისათვის მიმდინარეობდა სისხლისმღვრელი ბრძოლები. მიუხედავად არაერთი იერიშისა, ოსმალეთმა ვერ შეძლო

ხოტინის აღება. სულთანი იძულებული შეიქნა ალყა მოეხსნა და პოლონეთს დასავლეთიდა. 1621 წლის 6 ოქტომბერს ოსმალეთსა და პოლონეთს შორის დაიდო ზავი. საზავო ხელშეკრულებით, ძირითადად აღდგენილ იქნა სულეიმან კანუნის დროს არსებული საზღვარი. ხელშეკრულებით აგრეთვე გათვალისწინებული იყო, რომ ოსმალეთი და პოლონეთი არ მოაწყობდნენ ერთმანეთზე თავდასხმას. პოლონეთს ყირიმის ხანისათვის ყოველწლიურად უნდა გადაეხადა 40 ათასი ფლორინი.

1622 წლის 25 იანვარს ოსმან II სტამბოლში დაბრუნდა. სულთანი განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყო იენიჩარებით და დაქირავებული სიფაჰიებით და დედაქალაქში ჩამოსვლისთანავე გასცა ბრძანება მრავალი მათგანისათვის ხელფასი დაეკავებინათ და რეესტრებიდან ამოერიცხათ, რადგანაც სწორედ მათი დაბალი ბრძოლისუნარიანობისა და უდისციპლინოების გამო ვერ შესძლო მან ერთი გამარჯვების მოპოვებაც კი.

პოლონეთთან ომში დამარცხებამ გაალრმავა ოსმალეთის საშინაო კრიზისი. ნადავლის გარეშე დარჩენილი იენიჩარები დაუპირისპირდნენ სულთანს.

პოლონეთთან წარუმატებელმა ომმა ოსმან II საბოლოოდ დაარწმუნა, რომ საჭირო იყო ქვეყანაში რეფორმების ჩატარება. ყველაზე მეტად ეს ესაჭიროებოდა ჯარს და განსაკუთრებით კი იენიჩარებს.

ოსმან II-მ გადაწყვიტა შეეცვალა იენიჩართა კორპუსი ახალი სამხედრო შენაერთით. ამ მიზნით ანატოლიაში გალატაებული გლეხების ოჯახებიდან უნდა ჩაერიცხათ ჯარში ახალგაზრდა ვაჟები და ამ გზით დაეკომპლექტებინათ ახალი სამხედრო ჯარი. როგორც ჩანს, ამ გეგმას მხარს უჭერდა პროვინციების ზოგიერთი გამგებელი, კერძოდ, ერზურუმის გამგებელი აბაზა მეჰმედ ფაშა.

ოსმან II ემზადებოდა სტამბოლიდან აზიაში გასამგზავრებლად. მას უნდოდა დედაქალაქი დამასკოში ან ალეპოში გადაეტანა. მოელი სიმდიდრე, რომელიც სტამბოლში ინახებოდა - ოქრო-ვერცხლი, განძეულობა მან შეკრიბა და მოამზადა წასაღებად. ეს გეგმა რომ არ გახმაურებულიყო და არ გამხდარიყო ცნობილი, ოსმან II-მ გაავრცელა ხმა, თითქოს იგი მიემგზავრებოდა მექაში ჰაჯის შესასრულებლად. იენიჩარებთან დაკავშირებული საერო და სასულიერო ფეოდალთა ჯგუფები ვერ ითმენდნენ რაიმე სიახლეს სახელმწიფოში და სულთნის ცენტრალური

ხელისუფლების მხრივ რეფორმების ჩატარების ყოველგვარ ცდას დაუყოვნებლივ ფუშავდნენ.

შეიტყვეს რა ოსმან II-ის გეგმები, ფაშებმა, მუფთიმ და სასულიერო წოდების პირებმა სთხოვეს სულთანს, ხელი აელო თავის განზრახვაზე, მაგრამ ამაოდ. რეაქციულმა ძალებმა აამხედრეს იენიჩარები და დაქირავებული სიფაჰიები სულთნის წინააღმდეგ. აჯანყებულებმა მოსთხოვეს ოსმანს უარი ეთქვა ანატოლიაში გამგზავრებაზე და სიკვდილით დაესაჯა ექვსი კაცი, მათ შორის დიდი ვეზირი დილავერ ფაშა, რადგანაც ისინი სულთნის გეგმებს ისიარებდნენ. 19 მაისს ამბოხებულებმა ოსმან II ტახტიდან ჩამოაგდეს, მოკლეს და მუსტაფა I გაამეფეს. ეს იყო პირველი შემთხვევა ოსმალეთის ისტორიაში, როდესაც სულთანი მოკლეს. ამ საქმეში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ახლად დანიშნული დიდი ვეზირი დაუდ ფაშა, რომელიც მუსტაფა I-ის დის ქმარი იყო.

მუსტაფა I-ის სულთნობის დროს ოსმალეთის მდგომარეობა მეტად რთული იყო. ქვეყანა განიცდიდა მწვავე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კრიზისს. სხვადასხვა პოლიტიკურ დაჯგუფებებს შორის მიმდინარეობდა ბრძოლა ხელისუფლებისათვის, რაც აისახა დიდი ვეზირების ხშირ ცვლაში.

დაუდ ფაშამ დიდ ვეზირად მხოლოდ 26 დღე დაჰყო. იენიჩარებმა გადააყენეს დაუდ ფაშა და მისი ადგილი დაიკავა ჰუსეინ ფაშამ. მან 35 დღე მართა ქვეყანა, შემდეგ ისიც გადააყენეს და დანიშნეს ლეფჭელი მუსტაფა ფაშა, რომელმაც დიდი ვეზირის ბეჭედი 27 დღე ატარა. მალე ისიც აღარ მოისურვეს და 1622 წლის 21 სექტემბერს დიდ ვეზირად დანიშნეს გურჯი მეჰმედ ფაშა[1], რომელსაც ეს თანამდებობა ეკავა 1623 წლის 5 თებერვლამდე.

სულთან მუსტაფ I-ის მეფობის ხანაში დიდ ვეზირად დანიშნულ პირთაგან ყველაზე ძლიერი და გამოჩენილი პიროვნება იყო გურჯი მეჰმედ ფაშა. სანამ ამ თანამდებობაზე დანიშნავდნენ, მას სხვადასხვა საპასუხისმგებლო დიდი თანამდებობები ეკავა, სამჯერ იყო დიდი ვეზირის მოვალეობის შემსრულებელი

[1] გურჯი მეჰმედ ფაშა წარმოშობით ქართველი იყო. იგი პირველი ქართველი იყო, რომელმაც თავისი სიჭკვისა და უსარის წყალობით დიდ ვეზირობას მიაღწია. ოსმალეთში ტყვედ გაყიდული, გამაჰმადიანებული და შემდეგ დაწინაურებული ათზე მეტი ქართველი დიდი ვეზირია ცნობილი.

და ამიტომ მან სახელმწიფო საქმეების წარმართვა მშვენივრად იცოდა. დიდ ვეზირად ყოფნისას მან ქვეყანაში არსებული კრიზისი დასძლია, რაც საწინდარი იყო ქვეყანაში მშვიდობიანობის დამყარებისა და მდგომარეობის სტაბილიზაციისა. ცენტრალური ხელისუფლება თავიდან ბოლომდე მოშლილი იყო, ღამღამობით ქურდობები და მკვლელობები ხდებოდა. გურჯი მეჰმედ ფაშამ ამ მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით თანამდებობის პირები და ულემები შეკრიბა და ენერგიული ზომები მიიღო.

მუსტაფა I-ის გამეფების შემდეგ, არსურუმის გამგებელმა აბაზა მეჰმედ ფაშამ გამოაცხადა, რომ იგი არ სცნობდა ოსმალეთის ახალ მთავრობას, რადგან მას ბრალი მიუძღოდა კანონიერი სულთნის ოსმან II-ის მკვლელობაში. მას მხარი დაუჭირა ზოგიერთმა პროვინციის გამგებელმაც და მალე აღმოსავლეთ ანატოლიის დიდი ნაწილი აბაზა ფაშას ხელთ აღმოჩნდა. მდგომარეობა მეტად საშიშ ხასიათს იღებდა.

სწორედ გურჯი მეჰმედის დროს გამოიძიეს ოსმან II-ის მკვლელობა. გამოძიების შედეგად გამოირკვა, რომ მუსტაფა I-ს არ გაუცია ბრძანება ოსმან II-ის მოკვლის შესახებ და რომ მკვლელობა ჩაიდინა იენიჩართა ასეულმა (ორთა) დაუდ ფაშას მითითებით. იენიჩართა ეს ასეული დაშალეს და შემდგომ აღარ აღუდგენიათ, ხოლო დაუდ ფაშა 1623 წლის 5 იანვარს სიკვდილით დასაჯეს.

სულთან მუსტაფა I-ს გამეფებაში და ოსმან II-ის ტახტიდან ჩამოგდებასა და მის მკვლელობაში გარკვეული წვლილი მიუძღოდა დერვიშ აღას, რომელიც, მუსტაფას გამეფების შემდეგ, იენიჩართა აღად დანიშნეს. გურჯი მეჰმედ ფაშამ დერვიშ აღა გადააყენა თანამდებობიდან და მის ადგილზე, იენიჩართა უფროსად, დანიშნა მუსტაფა აღა.

გურჯი მეჰმედ ფაშამ აგრეთვე მიიღო ზომები ფულის კურსის განმტკიცებისათვის, მაგრამ მძიმე ეკონომიკური კრიზისის ვითარებაში შეუძლებელი იყო რაიმე წარმატების მიღწევა.

გურჯი მეჰმედ ფაშამ გადადგა ნაბიჯები დონისა და ზაპოროჟიელი კაზაკების თავდასხმების შესაჩერებლად.

ცნობილია, რომ XVI ს-ის მეორე ნახევრიდან და განსაკუთრებით XVII ს-ის პირველ ნახევარში მნიშვნელოვნად გაძლიერდა დონისა და ზაპოროჟიელი კაზაკების თავდასხმები. ისინი კარგი მეზღვაურები იყვნენ და თავიანთი ნავებით - „ჩაიკებით“

სერავდნენ შავ ზღვას და ძარცვავდნენ ოსმალთა საკუთრ ხომალდებს, აღარ კმაყოფილდებოდნენ ზღვაზე მოპოვებული ნადავლით და აწყობდნენ თავდასხმებს ოსმალეთის შავი ზღვის სანაპირო ქალაქებზეც - ტრაპიზონზე, სამსუნზე, სინოპზე, რიზესა და თვით სტამბოლსეც კი. ეს თავდასხმები იმდენად საშიში შეიქნა, რომ ბოსფორზე კაზაკების გამოჩენამ დიდად შეაშფოთა ოსმალეთის მთავრობა. სულთანმა ბრძანება გასცა ოქროს ყურეში რკინის ჯაჭვი გაებათ და ამით თავი დაეცვათ დედაქალაქსე კაზაკების თავდასხმებისაგან. გურჯი მეჰმედ ფაშამ მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად ფლოტი გაგზავნა. შავი ზღვის ესკადრა გამარჯვებული დაბრუნდა სტამბოლში. გურჯი მეჰმედ ფაშას მიერ გატარებულმა ღონისძიებებმა გარკვეულწილად ხელი შეუწყო ხალხის სულიერი მდგომარეობის გაუმჯობესებასაც.

პოლონეთთან დადებული დროებითი ზავის პირობების თანახმად, კაზაკებს შავი ზღვის სანაპიროზე თავდასხმა აკრძალული ჰქონდათ. ოსმალეთის სასახლის კარზე მომხდარი ამბების გამო, მამაცმა კაზაკებმა თავისი ხასიათი კვლავ გამოამჟღავნეს. მათი თავდასხმების საპასუხოდ გურჯი მეჰმედ ფაშამ შავი ზღვის ფლოტის სარდალი დამად რეჯებ ფაშა გაგზავნა 600 ბარუით. ბრძოლაში კაზაკ მეზღვაურთა „ჩაიკების" უმეტესობა ჩაიძირა, თურქებმა 18 ბარჟა დაკარგეს და 1622 წლის 1 ოქტომბერს სტამბოლში დაბრუნდნენ.

გურჯი მეჰმედ ფაშას დიდი ვეზირობის დროს სტამბოლში ჩავიდნენ სხვადასხვა სახელმწიფოების ელჩები, რომლებთანაც მან აქტიური დიპლომატიური ურთიერთობა გააბა.

8 ოქტომბერს სტამბოლში ჩავიდა ირანის შაჰის ელჩი ალა რიზა ხანი, რომელმაც შაჰის სახელით ახალ ფადიშაჰს ტახტზე ასვლა მიულოცა და ძვირფასი საჩუქრები გადასცა. ოსმალო მემატიანე შენიშნავს, ასეთი ძვირფასი საჩუქრებით ოსმალეთის იმპერიაში ადრე არავინ ჩამოსულაო.

საფიქრებელია, რომ შაბ-აბასის ელჩი სტამბოლში დაზვერვის მიზნით იყო ჩამოსული, რადგან ამ დროს შაჰი ოსმალეთის წინააღმდეგ ომისათვის ემზადებოდა. ცხადია, იგი ეცდებოდა გარკვეულიყო ოსმალეთის შინაპოლიტიკურ მდგომარეობაში.

დაახლოებით ამ დროს უნდა ჩასულიყო თეიმურაზ კახეთის მეფე სტამბოლში. ამ პერიოდში ოსმალეთის საშინაო და საგარეო მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. ოსმალეთისაგან რაიმე დახმარების მიღება გამორიცხული იყო. პირიქით, ამ დროს ოს-

მალეთი დაინტერესებული იყო ირანთან ზავის შენარჩუნებით. ყოველივე ამის გამო, თეიმურასის ელჩობას რაიმე რეალური შედეგი არ ჰქონია.

1622 წლის ნოემბერში სტამბოლში ჩავიდა რუსეთის ელჩი. ამ დროს რუსეთსა და პოლონეთს შორის ურთიერთობა გამწვავებული იყო. საფიქრებელია, რომ რუსეთის ელჩის ერთ-ერთ მიზანს შეადგენდა აემხედრებინა ოსმალეთი პოლონეთის წინააღმდეგ და ჩაეშალა სტამბოლში დაწყებული ოსმალეთ-პოლონეთის მოლაპარაკება, მაგრამ ამას შედეგი არ მოჰყოლია.

1622-1623 წლებში სტამბოლში იმყოფებოდა პოლონეთის ელჩი კ. ზბარაჟევსკი. მას დავალებული ჰქონდა, რომ 1621 წელს პოლონეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული დროებითი ზავის შემდეგ ხელმოწერილი ყოფილიყო საბოლოო საზავო ხელშეკრულება. სწორედ გურჯი მეჰმედ ფაშას დიდვეზირობის დროს შემუშავებულ იქნა ამ ხელშეკრულების ძირითადი მუხლები. მიუხედავად იმისა, რომ მოლაპარაკება მეტად დაძაბულ ვითარებაში მიმდინარეობდა, პოლონელი დიპლომატი ძალზე მაღალ შეფასებას აძლევს გურჯი მეჰმედ ფაშას. „საერთო აზრით, - წერს კ. ზბარაჟევსკი, - იგი იყო არაჩვეულებრივი ჭკუის ადამიანი".

როგორც ჩანს, გურჯი მეჰმედ ფაშას გარკვეული დიპლომატიური ნიჭი და ალლო გამოუჩენია უცხო სახელმწიფოების წარმომადგენლებთან ურთიერთობის დროს.

სასახლის დიდმოხელეების ერთ ნაწილსა და იენიჩარებს არ მოსწონდათ გურჯი მუჰამედ ფაშას მოლვაწეობა, რომლის საქმიანობაც მიმართული იყო ქვეყანაში წესრიგის დამყარებისა და სახელმწიფო ხელისუფლების განმტკიცებისაკენ. მათი მოთხოვნით იგი გადააყენეს დიდი ვეზირის თანამდებობიდან და კუნძულ როდოსზე გაგზავნეს.

მუსტაფა I-ის გარშემო მოკალათებული დაჯგუფებისადმი ოპოზიციურად განწყობილი მეორე ჯგუფი, რომელშიც შედიოდნენ დიდი მოხელეები, უმაღლესი სასულიერო პირები, ზოგიერთი პროვინციის გამგებელი, დიდად იყო შეშფოთებული სულთნის სასახლის კარზე იენიჩართა გავლენის ზრდით. მართალია, მათ შესძლეს დაეშალათ იენიჩართა ასეული, რომელიც მონაწილეობდა ოსმან II-ის მკვლელობაში, მაგრამ ამ სასჯელმა იენიჩარებს წესრიგი ვერ შემატა. ამ დაჯგუფებას მიაჩნდა, რომ ქვეყანაში საჭირო იყო ძლიერი ხელისუფლების დამყარება, რომელსაც უნარი ექნებოდა მკაცრი და გადამჭრელი საშუალებებით

შეკერილებისა ისპანელების სახელმწიფოს დაცვა-დაქვეითების პროცესი. მათ რიცხვს ეკუთვნოდა გერმანი მეფისადმი ფაქი.

ამ ჯგუფის ულემებმა მუსტაფა I-ის დედას აცნობეს, რომ მათ განზრახული აქვთ მუსტაფა I-ს, შარიათის წესის შესაბამისად, დაუსვან რამდენიმე შეკითხვა: რა ჰქვია მას? ვისი შვილია? დღეს რა დღეა? თუ ამ კითხვებზე პასუხს გასცემს, იგი ჩვენი ფადიშაჰი იქნებაო. სულთნის დედას უთქვამს: „ჩემი შვილი ვერ შეძლებს ამ კითხვებზე პასუხის გაცემას“.

მეორე დღეს მოიწვიეს დივანის სხდომა. დიდმა ვეზირმა და შეიხ-ულ-ისლამმა მუსტაფას დედას განუცხადეს, რომ შარიათის წესით, მუსტაფა ტახტიდან უნდა გადადგეს. დედამისმა განაცხადა, რომ მისთვის შარიათის წესი კანონია, მხოლოდ ითხოვს, მის შვილს შეუნარჩუნონ სიცოცხლე. ამის შემდეგ სასახლის იმ დაჯგუფებამ, რომელიც მუსტაფა I-ის წინააღმდეგ გამოდიოდა, აიძულა თავისი მიწინააღმდეგენი დათანხმებულიყვნენ, გადაეყენებინათ მუსტაფა I და ტახტზე დაესვათ ამმედ I-ის 11 წლის შვილი მურად IV (1623 წლის 10 სექტემბერი).

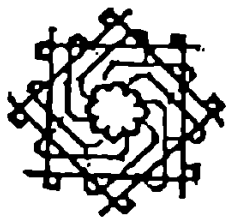

თავი II
ოსმალეთი მურად IV-ის დროს

I. ოსმალეთი 1623-1632 წლებში

მურად IV-ის (1623-1640) დავაჟკაცებამდე ქვეყანას, ფაქტობრივად, განაგებდნენ ის დიდმოხელეები, რომლებმაც 11 წლის მურადი გაახელმწიფეს. მმართველობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მურადის დედა ქოსემ სულთანი და პირველ წლებში დიდი ვეზირის მოვალეობის შემსრულებელი გურჯი მეჰმედ ფაშა.

მურად IV-ის გამეფების შემდეგ გურჯი მეჰმედ ფაშა სტამბოლში დააბრუნეს და იგი მეორე ვეზირად დანიშნეს.

ამ დროს ოსმალეთის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო არზურუმის გამგებლის აბაზა მეჰმედ ფაშას დამორჩილება. აბაზა ფაშამ გამოაცხადა, რომ იგი არ ცნობს იმ მთავრობას, რომელმაც იენიჩარებთან ერთად კანონიერი სულთანი ოსმან II მოკლა. მან ოსმანის მკვლელობაზე შურისძიება ოფიციალურად თავს იდვა და დაიწყო აჯანყება ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ. აბაზა ფაშამ გაწყვიტა არზურუმში განლაგებული იენიჩარები. ამასთან მან წერილი გაუგზავნა იენიჩარებს და შეუთვალა, რომ „მათი მთლიანად მოსპობა სურს". აბაზა ფაშამ სასწრაფოდ შეადგინა 30-40 ათასიანი ლაშქარი და ხელთ იგდო სივასი, ყარაჰისარი, ანკარა, ბურსა და სხვა ქალაქები, აჯანყება მოედო აღმოსავლეთი და ცენტრალური ანატოლიის დიდ ნაწილს; ფაქტობრივად მთელი ეს რეგიონი მან თავის კონტროლს დაუქვემდებარა. აღსანიშნავია, რომ აბაზა ფაშა წარმოშობით ქართველი იყო. ოსმალეთის ცდა, დაემარცხებინა აბაზა ფაშა, უშედეგოდ დამთავრდა.

როდესაც მურად IV გამეფდა, ჩანს, აბაზა ფაშას სურდა სულთნისთვის მორჩილება გამოეცხადებინა, მაგრამ არ იყო დარწმუნებული, რომ მას დანაშაულს აპატიებდნენ და ამიტომ განაგრძობდა წინააღმდეგობის გაწევას.

1624 წლის აპრილის დამდეგს ჩერქესი მეჰმედ ფაშა დიდ ვეზირად დანიშნეს. მას დაევალა აბაზა მეჰმედ ფაშა მორჩილებაში მოეყვანა. 1624 წლის 28 მაისს მან დატოვა სტამბოლი და აბაზა ფაშას დასამორჩილებლად გაემგზავრა, ხოლო დიდი ვე-

ზირის მოვალეობის შესრულება ამჯერადაც დაევალა გურჯი მეჰმედ ფაშას. ეს ოანამდებობა მას ეკავა სიკვდილამდე - 1626 წლის 13 ივლისამდე.

1624 წლის საფხულში დონისა და უკრაინის კაზაკებმა კვლავ განაახლეს თავდასხმები ოსმალეთის შავი ზღვის სანაპიროზე. ასე მაგალითად, 20 ივლისს კაზაკები 150 „ჩაიკით" თავს დაესხნენ ბოსფორის სრუტესთან მდებარე სოფელ იენი ქოის და სასტიკად დაარბიეს. სტამბოლიდან გაგზავნილი ფლოტის დახმარებით ოსმალებმა ძლივს მოახერხეს თავიდან აეცილებინათ კაზაკების თავდასხმა დედაქალაქზე.

საქმე ისაა, რომ სტამბოლი უმთავრესად მარაგდებოდა შავი ზღვის რეგიონიდან შემოტანილი სურსათ-სანოვაგით და კაზაკთა თარეში შავ ზღვაზე აფერხებდა დედაქალაქის პროდუქტებით მომარაგებას. ეს კი აუარესებდა მოსახლეობის მდგომარეობას და იწვევდა ხალხის მასების უკმაყოფილებას.

ყოველივე ამის გამო, გურჯი მეჰმედ ფაშამ ოსმალეთის ფლოტი კაფუდან ფაშა (ფლოტის ადმირალი) რეჯეფ ფაშას სარდლობით გაგზავნა შავ ზღვაზე კაზაკების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ოსმალეთის ფლოტი თავს დაესხა ჩრდილო-დასავლეთ შავი ზღვის საზღვაო ქალაქებსა და მდინარეების შესართავებს, სადაც თავს აფარებდნენ კაზაკები და დიდი ზარალი მიაყენა მათ.

შაჰ-აბას I-მა ისარგებლა ოსმალეთში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით, დაარღვია მასთან ზავი და ომი განაახლა. 1623 წლის 28 ნოემბერს სპარსელებმა ბაღდადი დაიკავეს, ხოლო 1624 წელს - მთელი ერაყი და ქურთისტანის ნაწილი.

ამის შემდეგ შაჰ-აბასი „ქურჯისტანის საკითხის" მოგვარებას შეუდგა. 1624 წელს ყიზილბაშებმა ახალციხე აიღეს და ოსმალებს ქართლში შემოსასვლელი გზა გაღაუკეტეს. 1625 წლის დასაწყისში ყიზილბაშთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ყარჩიღა ხანის სარდლობით საქართველოში მოვიდა. შაჰს გადაწყვეტილი ჰქონდა საქართველო ირანის სახანოდ ექცია, მაგრამ ქართველები მიუხვდნენ და ავგანყების გეგმა შეიმუშავეს.

1625 წლის 25 მარტს გიორგი საკაძის მეთაურობით ქართველებმა ავგანყება დაიწყეს, ყიზილბაშთა ლაშქარი გაწყვიტეს და მათგან მშობლიური მიწა-წყლის განთავისუფლებას შეუდგნენ.

ამავე დროს გიორგი საკაძემ ოსმალეთის დიდ ვეზირს ჰაფიზ ფაშას, რომელიც დიარბეკირში იმყოფებოდა, ელჩები გაუგზავნა და დახმარება სთხოვა. ჰაფიზ ფაშამ დახმარებისაგან თავი

შეიკავა, რადგან სულთნისაგან დაკავალებული ჰქონდა ბაღდადის დაპყრობა. ამის შემდეგ ქართველები სტამბოლში ჩავიდნენ და სულთანს სთხოვეს დახმარება. 1625 წ. სულთანმა გიორგი საა-კაძეს სიგელი გაუგზავნა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ომში დახმარებას დაჰპირდა.

შაჰ აბასი თეიმურაზ მეფის მიმართ კომპრომისზე წავიდა და იგი ქრისტიანობით ქართლ-კახეთის მეფედ დაამტკიცა. ამ ნაბი-ჯით შაჰმა თეიმურაზ მეფე გიორგი საკაძეს დაუპირისპირა. ამ დროს საქართველო ორ ბანაკად გაიყო: გიორგი საკაძეს მხარს უჭერდა ოსმალეთი, ხოლო თეიმურაზ მეფეს - ირანი.

1626 წლის გვიან შემოდგომაზე ბასალეთთან მოხდა ომი თეიმურაზ მეფესა და გიორგი საკაძის მომხრეებს შორის. ერთ მხარეს ზურგს უმაგრებდა ოსმალეთი - მეორეს ირანი. გიორგი საკაძე ამ ბრძოლაში დამარცხდა. ამის შემდეგ იგი იძულებული გახდა საქართველო დაეტოვებინა, ოსმალეთში წასულიყო და სულთნის სამსახურში ჩამდგარიყო. ოსმალეთში იგი პატივით მიიღეს. მან მონაწილეობა მიიღო აბაზა ფაშას წინააღმდეგ მოწ-ყობილ ბრძოლებში, სახელი გაითქვა როგორც გამოცდილმა მხე-დარმა, სულთანმა იგი კონიის გამგებლად დანიშნა. გიორგი საკაძემ მონაწილეობა მიიღო ბაღდადის წინააღმდეგ ლაშქრო-ბაში, მაგრამ დიდმა ვეზირმა ჰუსრევ ფაშამ მას ბრალი დასდო ღალატში და იგი სიკვდილით დასაჯეს.

სულთნის მთავრობის ცდები - დაებრუნებინა ომის შედეგად დაკარგული ბაღდადი, უშედეგოდ მთავრდებოდა. ამას ის გარე-მოებაც უშლიდა ხელს, რომ გრძელდებოდა აბაზა ფაშას აჯან-ყება. სულთანმა აბაზა ფაშას წინააღმდეგ სამი დამსჯელი ექს-პედიცია გაგზავნა, მაგრამ ამაოდ.

ბოლოს აბაზა ფაშას წინააღმდეგ გაილაშქრა დიდმა ვეზირმა ჰუსრევ ფაშამ. 1628 წ. 4 სექტემბერს მან არსურუმს ალყა შემოარტყა. 18 სექტემბერს აბაზა ფაშა დანებდა და დატყვევე-ბული სტამბოლში ჩაიყვანეს. სულთანმა შეიწყალა აბაზა ფაშა და იგი ბოსნიის ბეგლარბეგად დანიშნა. შემდეგ იგი იყო ოჩაკო-ვის გამგებელი. 1633 წელს აბაზა ფაშამ მონაწილეობა მიიღო პოლონეთის წინააღმდეგ ომში.

1629 წელს გარდაიცვალა შაჰ-აბას I და ტახტზე ავიდა მისი შვილიშვილი მკირეწლოვანი შაჰ-სეფი (1629-1640). მოსალოდ-ნელი იყო, რომ ირანში დაიწყებოდა დინასტიური ომი.

სულთნის კარსე გადაწყვიტეს, რომ დრო მეტად ხელსაყრე-

ლი იყო ბაღდადის წინააღმდეგ შეტევის დასაწყებად.

1629 წლის მაისში ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა დატოვა სტამბოლი და ირანის წინააღმდეგ გაემგზავრა სალაშქროდ. მაგრამ ლაშქარმა სწრაფად ვერ შეძლო ირანის საზღვრებთან მისვლა, რადგან ანატოლიაში თურქმანული ტომების დაშოშმინებას მოუნდა, ირანში სალაშქროდ დრო აღარ დარჩა მოახლოებული ზამთრის გამო და გამოსაზამთრებლად ქურთისტანში დაბანაკდა.

1630 წლის გაზაფხულზე ოსმალეთის ლაშქარი აღმოსავლეთისაკენ გაემართა. დაიკავა ჰამადანი, კასრი-შირინი და სექტემბერში ბაღდადს მიუახლოვდა. სექტემბრის დამდეგს ოსმალებმა ეერიში მიიტანეს ბაღდადზე, მაგრამ ქალაქის აღება ვერ შეძლეს. ოსმალეთის ლაშქარი უკან გაბრუნდა და გამოსაზამთრებლად დიარბექირისა და დამასკოს მახლობლად დაბანაკდა.

1631 წლის გაზაფხული და საფხული დიდმა ვეზირმა ყირიმის ხანის ლოდინში გაატარა. ყირიმის ხანი მხოლოდ სექტემბერში ჩავიდა იქ. ცხადია, საომარი მოქმედების დაწყება დაგვიანებული იყო და გადაწყვიტეს ლაშქრობა 1632 წლისათვის გადაედოთ.

სულთანი უკმაყოფილო იყო ჰუსრევ ფაშას მოქმედებით, 1631 წლის ნოემბერში ოკი გადააყენა და მის ადგილზე დანიშნა ჰაფის მეჰმედ ფაშა. ჰუსრევ ფაშას გადაყენება ჯვარმა ხელზე გადიხვია და ავკანყდა. დიდი ვეზირის რეაბილიტაციის საბაბით, ჯვარი ბაზრებს დაერია და რბევას შეუდგა.

სულთანმა სტამბოლში გაიწვია ჯვარი. ჯვარის ნაწილები ქალაქისაკენ გაემართნენ იმ განზრახვით, რომ იქ ეშოვათ ის, რაც ვერ მოიპოვეს ომის შედეგად.

1632 წლის 10 თებერვალს იენიჩარები სულთნის სასახლეში შეიჭრნენ და მოითხოვეს, რომ მათთვის გადაეცათ დიდი ვეზირი, მუფთი, სახელმწიფო დივანის ყველა წევრი და სულთანთან დაახლოებული დიდმოხელეები, სულ 17 კაცი. მურად IV იძულებული იყო დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნა. ამბოხებულებმა დიდი ვეზირი აჩეხეს სულთნისა და დივანის წევრების თვალწინ. მურად IV-მ. გადაწყვიტა მოეკლა ჰუსრევ ფაშა, რომელიც ანატოლიიდან ხელმძღვანელობდა ავკანყებულებს. 11 მარტს სულთნის ბრძანებით ჰუსრევ ფაშა სიკვდილით დასაჯეს. ამან კიდევ უფრო გაამწვავა მდგომარეობა. ავკანყებულებმა მოითხოვეს, რომ მათთვის ეჩვენებინათ სულთნის ოთხი ძმა, რომლებიც სასახლეში ჰყავდათ დამწყვდეული. სულთანმა შექმნილ სიტუაციაში ვერ

გაბედა იმ კანონის გამოყენება, რომელიც მას უფლებას აძლევდა დაეხოცა თავისი ძმები. მურად IV-მ ოთხივე ძმა აივანზე გამოიყვანა და უწვენა აჯანყებულებს. მდგომარეობა მეტად კრიტიკული იყო.

2. მურად IV-ის ღონისძიებანი ქვეყანაში წესრიგის დასამყარებლად

სამხედრო-ლენური სისტემა მწვავე კრიზისს განიცდიდა. სიფაჰიები (თიმარიოტები) უხალისოდ იღებდნენ ომში მონაწილეობას. მათ მასობრივად იწყეს სამხედრო სამსახურისათვის თავის არიდება, რადგანაც ომში მონაწილეობა აღარ იძლეოდა მათი შემოსავლის ზრდის შესაძლებლობას (ერთი მხრივ, დაპყრობილი მოსახლეობის ძარცვა, მეორე მხრივ, მთავრობის მიერ დასაჩუქრება) და სასარგებლო აღარ იყო. ფეოდალური ლაშქრის შემცირების შედეგად სულთნის მთავრობა იძულებული გახდა გაეზარდა დაქირავებული ჯარის რიცხვი. იენიჩარები და კაფიკულუს (ჯამაგირის მქონე) ჯარისკაცებიც უხალისოდ იღებდნენ მონაწილეობას ომში, რადგან ნადავლის შოვნის შესაძლებლობა მნიშვნელოვნად შემცირდა. დაეცა მათი ბრძოლისუნარიანობა და დისციპლინა. დაპყრობითი ომების შენელებამ გამოიწვია სახელმწიფო ხაზინის შემოსავლის შემცირება, მთავრობა დროზე ველარ უხდიდა ჯამაგირს დაქირავებულ ჯარს. ეს იწვევდა მათ შორის უკმაყოფილების ზრდას. ასეთ ვითარებაში, სულთნის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი დიდმოხელეები მოხერხებულად იყენებდნენ იენიჩარებსა და ყულის ჯარს მურად IV-ის წინააღმდეგ.

XVII საუკუნეში ოსმალეთი განაგრძნობდა დაპყრობით ომებს, მაგრამ შექმნილ ვითარებაში, როდესაც ოსმალეთში კრიზისი მძვინვარებდა, ამ ომებს აღარ მოჰქონდა სასურველი შედეგი - დიდი ნადავლი, მიღებული დაპყრობილი ქვეყნების უმოწყალოდ ძარცვის შედეგად. სამხედრო წარმატებები საკმაოდ „მოკრძალებული“ იყო.

ოსმალეთის სახელმწიფო კრიზისულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ასეთ ვითარებაში ოსმალეთში ჩნდება მთელი რიგი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ტრაქტატები, „რისალეები“, რომელთა ძი-

რითადი შინაარსი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათში აღწერილი იყო სახელმწიფოს მართვის ძირითადი პრინციპები. დახასიათებული იყო ოსმალეთის იმპერიის პოლიტიკური, ადმინისტრაციული და საჰხედრო სტრუქტურა, ჩამოთვლილი იყო ოსმალეთის სამფლობელოები და ხაზინის შემოსავალი. ამასთან ერთად ტრაქტატში მოცემული იყო ცდა სხვადასხვა არეულობების მიზეზების ახსნისა, რომლებიც საფუძველს უთხრიდა სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერებას და ასუსტებდა სულთნის ხელისუფლებას. „რისალეების" ავტორები ცდილობდნენ გაეგოთ ოსმალეთის სახელმწიფოს დაქვეითების მიზეზები.

„რისალეები" მიზნად ისახავდა დახმარებოდა სულთანს და უმაღლეს მოხელეებს სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობაში. ტრაქტატებში მოცემული იყო რჩევა-დარიგებანი, გამოთქმული ან პირდაპირ ან გადაკრულად, კანონთა განმარტებების, თუ რაიმე კაზუსის ახსნის საშუალებით.

ამ ნაწარმოებთა ავტორები საკმაოდ ზუსტად აღწერდნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს დაცემა-დაქვეითების სურათს, მაგრამ მათ არ შეეძლოთ სწორედ გაეგოთ და აეხსნათ ოსმალეთის სახელმწიფოს დაცემის ობიექტური მიზეზები.

„რისალეების" ავტორები ქვეყნის კრიზისიდან გამოსავალს ხედავდნენ ჯარის სიძლიერეში, დაპყრობით ომებში და ქვეყანაში მტკიცე წესრიგის დამყარებაში.

ამ ხასიათის წყაროთა რიცხვს განეკუთვნება აინი ალის, კოჩი ბეი გორიჯელის, ჭიათიბ ჩელების (ჰაჯი ხალფა), ალი ჩაუშის, „რისალეები" და სხვა პოლიტიკურ-ეკონომიკური ტრაქტატები.

კოჩი ბეი გორიჯელი 1631 წელს მურად IV-ისადმი წარდგენილ „რისალეში" წერდა: „ლენის (თიმარის) მფლობელები თავს არიდებენ სამხედრო მოვალეობის შესრულებას, არ ცხადდებიან ომში დადგენილი რაოდენობის მხედრებით. ამის გამო სუსტდება „მუსლიმური ჯარი" და ინგრევა სახელმწიფო". კოჩი ბეი გორიჯელის აზრით, „იენიჩარები არიან არეულობისა და ავჯანყებათა მომწყობნი. ჯან-ლონით საკმე იენიჩარები ქრთამის საშუალებით ახერხებენ ინვალიდთა კატეგორიაში მოხვედრას და გადიდებული ჯამაგირის მიღებას. ასეთი იენიჩარები „ინვალიდობის" გამო ომში მონაწილეობას აღარ იღებენ. მათი რიცხვი 10000 კაცს შეადგენს. იენიჩართა მეთაურები გარდაცვლილი იენიჩარების ჯამაგირს თვითონ იღებენ, ან სხვადასხვა პირებსე ჰყიდიან ჯამაგირის აღების უფლებას. გაბშირდა ქრთამების მი-

ის (ორთა) თანამდებობების დასაკა

სულთნის დასაყრდენი ვერ იქნები
ადახალისება, მის რიგებში წესრი

ავლეთში უფლისწულებისათვის და
ც გამოიხატებოდა ფიზიკურ წვრთნ

იგი იყო ძლიერი, ენერგიული ახა
ამომეტყველებით. ევლია ჩელები
ს ყოფილა თურქი მბრძანებელი ასკ
ობისა, ესოდენ დესპოტური და საშ
ათვის, ესოდენ თაყვანისცემული".
შესახებ ლეგენდები იყო შეთხსუ
ავი მტყორცნელი. გადმოცემით,
ული ისარი უფრო შორს ხვდებო
ული ტყვია; ამ ისარს შესწევდა უნა
ველი; იგი მარჯვედ ისროდა მახვი
ის ათეცც ფარს. ახალგაზრდა სულ

მურად IV

გამწვავდა 1632 წლის 10 თებერვალს, როდესაც რიგიორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, აჯანყებული იენიჩარები სასახლეში შეიჭრნენ და დიდი ვეზირი ჰაფიზ აჰმედ ფაშა სულთნის თვალწინ ამოხოცეს. ჰაფიზ მეჰმედ ფაშა მურად IV-ის ნათესავი იყო და მასთან მეგობრული ურთიერთობაც აკავშირებდა. მურადი ფიქრობდა, რომ ჰაფიზ აჰმედ ფაშას დაღუპვაში დიდი წვლილი მიუძღოდა დიდ ვეზირ რეჯებ ფაშას და ამის გამო 1632 წლის 17 მაისს, სულთნის ბრძანებით, იგი სიკვდილით დასაჯეს.

სპეციალისტების აზრით, რეჯებ ფაშას დასჯის შემდეგ იწყება მურად IV ნამდვილი მმართველობა. იგი განთავისუფლდა დედისა და სასახლის კარის დიდმოხელეების მეურვეობისაგან და მთელი ძალაუფლება აიღო ხელში.

მურად IV-ს კარგად ესმოდა, რომ თუ სასწრაფოდ არ მიიღებდა საგანგებო, გადამჭრელ ზომებს ურჩი დიდმოხელეების ასალაგმავად, იენიჩარებსა და ჯარში დისციპლინის აღსადგენად და, საერთოდ, ქვეყანაში წესრიგის დასამყარებლად, ოსმალეთი კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდებოდა.

უპირველესად ყოვლისა, საჭირო იყო იენიჩარებისა და სამხედრო ნაწილების დამორჩილება. ამ მიზნით სულთანმა მოიწვია დივანის საჯარო სხდომა, რომელსაც დაესწრნენ იენიჩარებისა და შეიარაღებული ჯარების მეთაურები და სხვ. მურადმა დამსწრეთ მიმართა ყურანიდან მოტანილი სიტყვებით და მოუწოდა ბრძად დამორჩილებოდნენ თავიანთ ფადიშაჰს. მურადმა მოითხოვა, რომ მათ არ დაეცვათ აჯანყებული იენიჩარები და სიფაჰები. ამის საპასუხოდ ისინი ყვირილით გამოხატავდნენ თავიანთ ერთგულებას: „ჩვენ ფადიშაჰის მონები ვართ, ჩვენ არ დავიცავთ აჯანყებულებს, მისი მტრები ჩვენი მტრებია“.

მურად IV-მ ჯარისკაცები ყურანზე დააფიცა, რომ ხელს აიღებდნენ უკანონო მოქმედებაზე. შედგენილ იქნა სპეციალური ოქმი, რომლითაც ისინი პირობას იძლეოდნენ, რომ დაიცავდნენ ქვეყანაში საზოგადოებრივ წესრიგს.

ამ დადგენილების შემდეგ მურად IV შეუდგა ქვეყანაში წესრიგის დამყარებას.

1632 წლის 16 სექტემბერს მურად IV-მ გამოსცა ბრძანება საზოგადოებრივ ადგილებში ყავახანეების, ჩაიხანეების და ღვინის დუქნების დახურვის შესახებ. მთავრობას ეშინოდა იენიჩარების და მათი თანამზრახველების ერთად შეკრებისა. ამავე მიზეზით აიკრძალა თამბაქოს წევაც კი, რაც მთავრობის აზრით,

ხელს უწყობდა ადამიანთა ერთად შეკრებას (თურქეთში ყავა შემოიტანეს 1555 წელს, ხოლო თამბაქო - 1605 წელს). ვინც არ დაემორჩილებოდა სულთნის ამ ბრძანებას, სიკვდილით უნდა დასჯილიყო, მათი გვამები კი გადაყრილიყო ქუჩებში, სხვების დასანახად.

მურადის ბრძანებით, თავის საქმეში გაწაფული ჯაშუშები აწყობდნენ სტამბოლში რეიდებს მეამბოხეთა მეთაურების გამოსავლენად, ადგილსევე ხოცავდნენ მათ და გვამებს ყრიდნენ ბოსფორში, შემდეგ წყალი რიყავდა მათ ნაპირზე და ყველას შეეძლო დაენახა, თუ რა ბედი ეწია სულთნის მტრებს. მეთაურებისა და მოკავშირეების გარეშე დარჩენილი ჯარი გაჩუმებული და შეშინებული იყო.

მურადმა მიმართა აღმოსავლეთში გავრცელებულ წესს, გადაცმული დადიოდა ქუჩებში, არბევდა უკანონოდ შეკრებილ ხალხს და ხშირად თავისივე ხელით სჯიდა დამნაშავეებს. ყოველ ღამე ბოსფორში ჰყრიდნენ დახოცილ ავანყებულთა გვამებს. როგორც გადმოგვცემენ, იმ დროს „ხმალი და თოკი" დღედაღამე მუშაობდა.

ამტკიცებენ, რომ ხუთი წლის განმავლობაში, მურად IV-ის ბრძანებით, დახოცილ იქნა 25 ათასი ადამიანი. ბევრმა მათგანმა სიკვდილი უშუალოდ მისი ხელიდან მიიღო.

მურადმა დაამყარა დესპოტური მმართველობა და ამით ბოლო მოუღო ანარქიას.

მურად IV-მ გადამჭრელი ზომები მიიღო იენიჩარებისა და კაფიკულუს ჯარის რიგების გასაწმენდად და მათ შორის დისციპლინის დასამყარებლად. ასობით ურჩი ჯარისკაცი და ოფიცერი სიკვდილით იქნა დასჯილი, ათასობით იენიჩარი და კაფიკულუს ჯარისკაცი ამოღებულ იქნა სიებიდან. სასტიკად დასაჯეს მექრთამეები და დისციპლინის დამრღვევნი.

განსაკუთრებული ზომები მიიღეს აღზევებული დიდმოხელეებისა და პროვინციების გამგებელთა მიმართ. ბევრი მათგანი სიკვდილით დასაჯეს, ზოგი კი თანამდებობიდან გადააყენეს.

სიფაჰებს, რომლებმაც არ მიიღეს ომში მონაწილეობა, თიმარები ჩამოართვეს.

მურად IV-ის დროს სახელმწიფოს ხარჯზე მყოფი ჯარისკაცთა რიცხვი შემცირდა 60 ათასამდე, ხოლო ყოველივე ამის შედეგად სახელმწიფოს შემოსავალი გაიზარდა დაახლოებით 300 მილიონ ახჩამდე.

3. მურად IV-ის ლაშქრობები ერევნისა და ბაღდადის წინააღმდეგ და 1639 წლის ზოჰაბის (კასრი შირინის) ზავი

მურად IV-მ, მას შემდეგ რაც ცეცხლითა და მახვილით შესძლო ქვეყანაში წესრიგის დამყარება, გადაწყვიტა პირადად ჩადგომოდა სათავეში ირანის წინააღმდეგ მიმავალ ლაშქარს და ამით კიდევ უფრო მეტად აემაღლებინა თავისი ავტორიტეტი ჯვარის თვალში.

1635 წლის გაზაფხულსე მურად IV-მ დატოვა სტამბოლი და ირანის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემართა. გზადაგზა იგი ჩერდებოდა, მეამბოხე მოხელეებსა და დაუმორჩილებელი ტომის ბელადებს სასტიკად სჯიდა და წესრიგს ამყარებდა. ივლისის თვეში მურად IV არსურუმში ჩავიდა, შემდეგ ყარსში, იქიდან ერევნისაკენ გაემართა და ერთი კვირის ალყის შემდეგ აიღო ერევანი. ერევნის აღების შემდეგ სულთანი ანისისაკენ გაემართა, აიღო და იქიდან აზერბაიჯანში შეიჭრა, თავრიზი დაიკავა. ოსმალებმა ქვეყანა სასტიკად გაძარცვეს და დიდი ნადავლით უკან გამობრუნდნენ. ამავე დროს მათ დაიკავეს ახალციხე, გააამაგრეს და შიგ გარნიზონი ჩააყენეს.

საქართველოში, სომხეთსა და აზერბაიჯანში ლაშქრობის შემდეგ მურად IV სტამბოლში დაბრუნდა.

დედაქალაქში დაბრუნებამდე, მურადმა თავის მოხელეებს უბრძანა მოემზადებინათ სტამბოლში მისი საზეიმო დახვედრა. ასევე მან გასცა საიდუმლო ბრძანება - დაეხოცათ მისი ორი ძმა, რისი გაკეთებაც მან ადრე ვერ გაბედა. იგი იმედოვნებდა, რომ ძმების შემზარავ კივილს ჩაახშობდა ხალხის საზეიმო განწყობილება.

1636 წელს ირანელები შეტევაზე გადავიდნენ, აიღეს ერევანი და სცადეს ახალციხის დაკავება, მაგრამ უშედეგოდ.

1638 წელს მურადმა ახალი ლაშქრობა მოაწყო ირანის წინააღმდეგ. გაზაფხულსე მან დატოვა სტამბოლი და ბაღდადისაკენ გაემართა და 15 ნოემბერს თავისი ლაშქრით ქალაქის ციხეგალავანს მიადგა. ბაღდადისათვის ცხარე ბრძოლები გაიმართა და დეკემბერში ქალაქი აღებულ იქნა. ამის შემდეგ მურად IV სტამბოლში დაბრუნდა, ხოლო დიდ ვეზირს ირანთან საზავო მოლაპარაკება დააკალა. 1639 წლის მაისის თვეში ოსმალეთისა და ირანის წარმომადგენლებს შორის მოლაპარაკება დაიწყო სო-

ფელ 'ხოჰაბში (კასრი შირინის მახლობლად). 18 მაისს დაიდო სასაო ხელშეკრულება, რომელიც ცნობილია ზოჰაბის ზავის სახელწოდებით.

მურად IV მიერ ბაღდადის აღება

ზოჰაბის ზავით დამთავრდა ოსმალეთ-ირანის ომები, რომლებიც მცირე შესვენებებით და სასაო ხელშეკრულებებით 1514-1639 წლებში მიმდინარეობდა.

ამ ომების დროს ორ სახელმწიფოს შორის წარმოებდა ბრძოლა ახლო აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში ბატონობისათვის. ზოჰაბის ზავით საბოლოოდ დადგინდა სასაზღვარი ამ ორ ქვეყანას შორის. ოსმალეთ-ირანის სასაზღვარი გავიდა ახალციხის, ყარსის, ვანის, შეპრინორის, ბაღდადისა და ბასრის აღმოსავლეთით. ოსმალეთმა და ირანმა გაინაწილეს საქართველო, სომხეთი, ასერბაიჯანი, ქურთისტანი და არაბული ქვეყნები. ასერბაიჯანი მთლიანად ირანს დარჩა. ხოლო არაბული ქვეყნები - ოსმალეთს. აღმოსავლეთი სომხეთი და აღმოსავლეთი ქურთისტანი - ირანს, ხოლო დასავლეთი სომხეთი და დასავლეთი ქურთისტანი - ოსმალეთს. ასევე აღმოსავლეთი საქართველო (ქართლ-კახეთი) ირანს დარჩა, დასავლეთი საქართველო და სამცხე-საათაბაგო - ოსმა-

ლეთს. ზოპაბის ზავი არ დარღვეულა 1723 წლამდე. ამიტომ მას საუკუნოვან ზავსაც უწოდებდნენ.

4. ოსმალეთის ურთიერთობა პოლონეთთან და კაზაკებთან

XVII საუკუნის 30-იან წლებში ზაპოროჟიელმა კაზაკებმა განაახლეს თავდასხმები შავი ზღვის ოსმალეთის სანაპიროსე, რუმელიაში, რის გამოც გაუარესდა ოსმალეთის ურთიერთობა პოლონეთთან. ყირიმის ხანი აპირებდა კაზაკების წინააღმდეგ ლაშქრობას, მაგრამ სულთანმა მას დაავალა მონაწილეობა მიეღო ირანის წინააღმდეგ ლაშქრობაში. სულთანმა რუმელიაში განლაგებულ ოსმალეთის ჯარებს უბრძანა პოლონეთის წინააღმდეგ გაელაშქრათ, პოლონეთი ოსმალეთთან ომს მოერიდა და 1630 წელს ოსმალეთსა და პოლონეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება, მაგრამ დაზავება დიდხანს არ გაგრძელებულა. ორ ქვეყანას შორის არსებული დაძაბული მდგომარეობის გამო, 1634 წელს ოსმალეთის ლაშქარი პოლონეთისაკენ დაიძრა. პოლონეთის მთავრობამ, რათა თავიდან აეცდინა ომი ოსმალეთთან, სულთანთან თავისი ელჩი გაგზავნა და ზავი შესთავაზა.

1634 წლის სექტემბერში ოსმალეთსა და პოლონეთს შორის ზავი დაიდო. ამ საზავო ხელშეკრულებით, პოლონეთს ყირიმის ხანისათვის ყოველწლიურად 40 ათასი ფლორინი უნდა გადაეხადა. ამავე დროს, პოლონეთი დათანხმდა ფადიშაჰისათვის ხარაჯა ეძლია, უნდა შეწყვეტილიყო ოსმალეთზე კაზაკთა თავდასხმები.

ზაპოროჟიელი კაზაკების ერთი ნაწილი უკმაყოფილო იყო მთავრობის პოლიტიკით. 4 ათასმა ზაპოროჟიელმა კაზაკმა მიატოვა თავისი საცხოვრებელი, დონზე მივიდა და დონის კაზაკებს შეუერთდა. მათ გადაწყვიტეს ერთობლივად ებრძოლათ ოსმალების წინააღმდეგ.

ოსმალეთ-ირანის ომით ისარგებლეს კაზაკებმა და 1637 წელს ხელთ იგდეს ქალაქი და ციხე-სიმაგრე აზოვი, ოსმალეთის ფორპოსტი მდ. დონის შესართავთან, რომელსაც დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. აზოვი იყო სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში ოსმალეთის ბატონობის ბურჯი. ამავე დროს, აზოვის

მეშვეობით წარმოებდა არამარტო სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის, არამედ აგრეთვე რუსეთისა და შუა აზიის ვაჭრობა. ეს იყო მდიდარი, ძლიერ გამაგრებული ქალაქი.

1641 წელს, ირანთან ზავის დადების შემდეგ, სულთანმა აზოვის აღების მიზნით მრავალრიცხოვანი ჯარი და ფლოტი გაგზავნა, მაგრამ ვერ შეძლო მისი დაპყრობა. ალყა ოთხ თვეს გაგრძელდა. კაზაკებმა მოსკოვში დელეგაცია გაგზავნეს და რუსეთის მეფეს თხოვეს აზოვი მის მფლობელობაში გადასულიყო.

რუსეთის მთავრობას არ სურდა ოსმალეთთან ურთიერთობის გამწვავება და ურჩია კაზაკებს, დაებრუნებინათ აზოვი თურქებისათვის. რუსეთის მეფის მიხეილის ბრძანებით, კაზაკები იძულებული გახდნენ 1642 წ. დაეტოვებინათ აზოვი.

1640 წლის დამლევს მურადს შეეყარა ციებ-ცხელება და ორი კვირის ავადმყოფობის შემდეგ იგი გარდაიცვალა 28 წლის ასაკში. სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე, როცა იგი მიხვდა, რომ მისი მდგომარეობა უიმედოა, გადაწყვიტა დარჩენილიყო ოსმალეთის ისტორიაში დინასტიის უკანასკნელ მბრძანებლად. სულთანმა ბრძანა - სიკვდილით დაესაჯათ მისი ერთადერთი გადარჩენილი ძმა იბრაჰიმი, ოსმალთა საგვარეულოს უშუალო მემკვიდრე. მაგრამ ეს არ შესრულდა მურადის დედის (ვალიდე) წყალობით. მან მურადი დაარწმუნა, რომ მისი ბრძანება შესრულებულია და იბრაჰიმი მკვდარია.

მურად IV-ის სულთნობის წლები ორ პერიოდად იყოფა: პირველი - გამეფებიდან (ე.ი. 1623 წლის 10 სექტემბრიდან) 1632 წლის 17 მაისამდე. მეორე - 1632 წლის 17 მაისიდან გარდაცვალებამდე.

პირველ პერიოდში, სულთნის მცირეწლოვანების გამო, მთელი სახელმწიფო საქმეები დედისა (ქოსემ სულთანი) და მისი ნდობით აღჭურვილი დიდმოხელეების ხელთ იმყოფებოდა და, ცხადია, დიდი იყო სასახლის ჰარამხანის გავლენა. ამ დროს სახელმწიფოს ხელისუფლება ძალზე დასუსტებული იყო.

მეორე პერიოდში მურად IV-მ ხელში აიღო მთელი ძალაუფლება. მან ჩააქრო აჯანყებული იენიჩარებისა და სიფაჰიების გამოსვლა და ჯარში მტკიცე წესრიგი დაამყარა. იგი სასტიკად გაუსწორდა აღსეებულ დიდმოხელეებს. ქვეყანაში ცეცხლითა და მახვილით დაამყარა წესრიგი. მურად IV-მ წარმატებით გაილაშქრა ირანის წინააღმდეგ და დაიპყრო ერევანი და ბაღდადი.

მურად IV-მ თავისი მოლვაწეობით შეძლო აღედგინა ქვეყნის

სამხედრო და ეკონომიკური პოტენციალი. იგი ახალგაზრდა გარდაცვალა და ვერ მოასწრო თავისი შესაძლებლობების სრულად რეალიზაცია. მურად IV იყო ჭკვიანი და ძლიერი პიროვნება.

ევლია ჩელების სიტყვებით, „მურად IV ოსმალეთის სულთნებს შორის იყო ყველაზე პირსისხლიანი და დესპოტი ფადიშაჰი“.

თავი III
ოსმალეთი XVII საუკუნის 40-80-იან წლებში

I. ოსმალეთის ეკონომიკური მდგომარეობა XVII საუკუნის 40-50-იან წლებში

XVII საუკუნის 40-იან წლებიდან ევროპის ქვეყნებში ფეოდალიზმის რღვევას თანდათანობით ცვლის კაპიტალისტური წყობილება, რაც იწვევს საწარმოო ძალების ზრდას და ეკონომიკურ განვითარებას. შესაბამისი ცვლილებები ხდება სამხედრო სისტემასა და ორგანიზაციაში. ისრდება ევროპის ქვეყნების სამხედრო პოტენციალი.

სულ სხვა ვითარება იყო ოსმალეთში. XVII საუკუნის დამდეგიდან ოსმალეთის იმპერიაში იწყება მწვავე ფინანსური კრიზისი. ამას გარკვეულად ხელი შეუწყო ევროპაში „ფასების რევოლუციამ", რომლის მიზეზი იყო ამერიკიდან იაფი ოქროსა და ვერცხლის შემოტანა და რომელიც გავრცელდა ოსმალეთის იმპერიაშიც. „ფასების რევოლუციის" შედეგად გაუფასურდა ოურქული ვერცხლის მონეტა და ინფლაციამ მაღალ დონეს მიაღწია. თავის მხრივ ინფლაციამ გამოიწვია საქონელზე და განსაკუთრებით სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე, ფასების სწრაფი ზრდა და გადასახადების გაძიდება. ყოველივე ამის შედეგად ხალხის მასების მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა.

ამავე დროს გეოგრაფიული აღმოჩენების შედეგად მოხდა სავაჭრო გზების გადანაცვლება და ოსმალეთი დაშორდა მთავარ სავაჭრო მაგისტრალებს, რის შედეგადაც სატრანზიტო გზებიდან სახელმწიფო შემოსავალი შემცირდა.

XVII საუკუნის 40-იანი წლების დამდეგისათვის ოსმალეთის იმპერიის ფინანსური და ეკონომიკური მდგომარეობა გაუარესდა. შემცირდა სახელმწიფოს ხაზინის შემოსავალი, მაგრამ მურად IV-ის მიერ გატარებული ენერგიული ზომების წყალობით შესაძლებელი გახდა სახელმწიფო შემოსავლის გაზრდა 300 მილიონი ახჩიდან 1597 წელს - 550 მილიონ ახჩამდე 1643 წელს. მაგრამ 1648 წლისათვის შემოსავალი კვლავ შემცირდა 362 მილიონ ახჩამდე. სახელმწიფო შემოსავალი მკირდებოდა მომდევნო წლებშიც. ასე მაგალითად, 1650 წლიდან 60-იანი წლების დასაწყისამდე სახელმწიფო დეფიციტი გაიზარდა 154 მილიონიდან 175 მილიონ ახჩამდე. განსაკუთრებით ძვირი ჯდებოდა სახელმწიფოს

კმაყოფაზე მყოფი ჯარის შენახვა. მურად IV-მ შეამცირა ამ სახის სამხედრო ნაწილების რიცხვი 60 ათასამდე. მაგრამ მისმა უახლოესმა მემკვიდრეებმა კვლავ გაზარდეს მათი რიცხვი 100 ათასამდე. სულთნის ხელისუფლებამ, რათა დაეფარა სახელმწიფოს ხარჯების დეფიციტი, დაიწყო უხარისხო ფულის მოჭრა, რაც კიდევ უფრო მეტად აუარესებდა ფინანსურ მდგომარეობას. 1651 წელს მოჭრილ იქნა ისეთი დაბალი ხარისხის მონეტები, რომ დუკატის ღირებულება გაიზარდა 51-დან 160 ახჩამდე. ამან გამოიწვია ფასების ზრდა, ვაჭრობის მოშლა, ხალხის მდგომარეობის გაუარესება და სოციალური გამოსვლები.

დაიწყო თანამდებობების გაყიდვა. მაგალითად, სულთან იბრაჰიმ I ყიდდა პროვინციის გამგებლებისა და ვეზირის თანამდებობებს, ხოლო დიდი ვეზირი კი - სხვა უფრო დაბალ სახელმწიფო თანამდებობებს. მაგალითად, ყადის თანამდებობა იყიდებოდა 3-დან 4 ათას ახჩამდე.

ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესების შედეგად იწყება გამოსვლები მცირე აზიაში, არაბულ ქვეყნებში, ბოსნიაში, ტრანსილვანიაში და სხვ.

მრავალრიცხოვანმა გადასახადებმა და განსაკუთრებით კი მონეტის ფალსიფიკაციამ გამოიწვია სტამბოლის ხელოსნებისა და ვაჭრების მღელვარება. 1651 წლის 21 აგვისტოს ვაჭრები და ხელოსნები გაემართნენ დიდი ვეზირის რეზიდენციისაკენ და მოითხოვეს შეწყვეტილიყო ფულის გაყალბება, მაგრამ დიდმა ვეზირმა არ მოისურვა მათი მიღება. მაშინ მათ მიმართეს შეიხულ-ისლამს და სთხოვეს მას ზეგავლენა მოეხდინა დიდ ვეზირზე, თუმცა შეიხულ-ისლამი შეეცადა ამისათვის თავი აერიდებინა, მაგრამ იგი ძალით შესვეს ცხენზე და წაიყვანეს დიდი ვეზირის რეზიდენციაში. ამ მღელვარებაში მონაწილეობდა 50 ათასი ხელოსანი, ვაჭარი და ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა. ისინი აღარ დაკმაყოფილდნენ დიდ ვეზირთან მოლაპარაკებით და მოითხოვეს შეხვედრა მეჰმედ IV-თან. მათ შესჩივლეს სულთანს, რომ მიმდინარე წელს უნდა გადაეხადათ 14 სახის გადასახადი და მოითხოვეს შეწყვეტილიყო მონეტების გაყალბება. სულთანი იძულებული შეიქნა დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნა. ხელოსნებმა და ვაჭრებმა სულთანს ახალი მოთხოვნა წაუყენეს - დაესაჯათ 16 დიდმოხელე და მათ შორის დიდი ვეზირი მელიქ აჰმედ ფაშა. სულთანმა ეს მოთხოვნაც დააკმაყოფილა. დიდი ვეზირი და სხვა დიდმოხელეები თანამდებობებიდან გადააყენეს.

2. ოსმალეთის პოლიტიკური მდგომარეობა XVII საუკუნის 40-50-იან წლებში

მურად IV-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ძმა იბრაჰიმ I (1640-1648). იგი განცხრომით ცხოვრებას იყო მიჩვეული, გატაცებული იყო სასახლეებისა და დღესასწაულების მოწყობით, რასედაც დიდძალი ფული იხარჯებოდა. იბრაჰიმი იყო სუსტი ნებისყოფის ადამიანი, შესაძლებელია ეს განაპირობა სერალიში კარჩაკეტილმა ცხოვრებამ. უპრინციპო სულთანი განსაკუთრებით დიდ მისწრაფებას იჩენდა ჰარამხანისადმი. მისი ჯაშუშები შედიოდნენ აბანოებში ლამაზი ქალების აღმოსაჩენად, რათა დაეკმაყოფილებინათ სულთნის გატაცებანი. ფავორიტ ქალებს უფლება ეძლეოდათ ბაზრებში უფასოდ შეეძინათ ყველაფერი, ხოლო იმათთვის, ვისაც სურდა ნივთების შეძენა ლამით, სულთნის ბრძანებით, ღია იყო მაღაზიისა და დუქნების კარები. სულთანი ასრულებდა თავისი საყვარლების ყველა სურვილს. ერთის მოთხოვნით მან წვერი დაიმშვენა ძვირფასი ქვებით და ამით გამოიწვია საყოველთაო უკმაყოფილება, რადგანაც ამაში დაინახეს ფარაონების ტრადიციის გავრცელება.

მურად IV-ის მიერ ეკონომიის შედეგად დაგროვილი სახსრები თანდათანობით ამოიწურა და მთავრობამ დაიწყო უხარისხო ფულის მოჭრა, რაც კიდევ უფრო აუარესებდა მდგომარეობას.

ამ პერიოდში მოხდა მნიშვნელოვანი ამბავი. მთავრობამ გადაწყვიტა დაეპყრო კუნძული კრეტა (კანდია) და ამით გაესარდა სახელმწიფო შემოსავალი. 1645 წელს ოსმალეთის ჯარები გადასხდნენ კუნძულზე და შეუდგნენ მის დაპყრობას. XIII საუკუნიდან კრეტა ვენეციელების მფლობელობაში იმყოფებოდა და მას ისინი უალრესად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, მეტადრე მას შემდეგ, რაც ოსმალებმა დაიპყრეს კუნძულები როდოსი და კვიპროსი. კრეტა იყო ვენეციელების მთავარი დასაყრდენი და მნიშვნელოვანი სავაჭრო პუნქტი ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რეგიონში. ამ ომის დროს ინგლისმა მხარი დაუჭირა ოსმალეთს, რადგან დაინტერესებული იყო ამ რეგიონში ვენეციელების სავაჭრო პოზიციების დასუსტებით. ადგილობრივმა მოსახლეობამ მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია თურქებს და კრეტას დაპყრობა ორ ათეულ წელსე მეტხანს გაგრძელდა. ვენეციამ მოახდინა ეგეოსის ზღვაზე მდებარე არქიპელაგის კუნძულებისა და დარდანელის სრუტის ბლოკირება. ყოველივე ამის გამო,

მნიშვნელოვნად შემცირდა სტამბოლის სავაჭრო ურთიერთობა ეგვიპტესა და იმპერიის სხვა პროვინციებთან. დედაქალაქში მწვავედ იგრძნობოდა სურსათ-სანოვაგის ნაკლებობა. ვაჭრობის შემცირების შედეგად შემცირდა სახელმწიფოს შემოსავალი.

ამ პერიოდში გაჩაღდა ბრძოლა ძალაუფლების მოსაპოვებლად სასახლის სხვადასხვა დაჯგუფებებს შორის. სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად, რომელშიც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ იენიჩარები, იბრაჰიმ I ტახტიდან ჩამოაგდეს და მოკლეს და 1648 წლის 8 აგვისტოს ტახტზე აიყვანეს მისი 7 წლის ვაჟიშვილი მეჰმედ IV (1648-1687). მეჰმედის მეფობის პირველ წლებში სახელმწიფოს საქმეებში აქტიურად ერეოდნენ მისი ბებია ქოსემ სულთანი და დედამისი თურჰან სულთანი. ორ ქალს შორის ქიშპობა დამთავრდა 1651 წლის 2 სექტემბერს ქოსემ სულთნის მკვლელობით.

ოსმალეთ-ვენეციის ომი კრეტასათვის გრძელდებოდა. ოსმალეთის ეკონომიკურმა დაქვეითებამ და ქვეყნის შიგნით არსებულმა არეულობამ გამოიწვია ქვეყნის სამხედრო ძალების შემდგომი დასუსტება. დაეცა ოსმალეთის არმიის საბრძოლო სულისკვეთება. ადგილი ჰქონდა იენიჩართა გამოსვლებს. ჯარში დისციპლინა იმდენად იყო დაცემული, რომ 1649 წელს კრეტას ერთ-ერთი ციხის ალყის დროს ჯარიკაცებმა თვითნებურად მიატოვეს ბრძოლის ველი.

ვენეციელებმა ზღვაზე ოსმალეთის წინააღმდეგ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს. 1651 წლის ივნისში ოსმალეთის 100 გემისაგან შემდგარი ფლოტი დამარცხდა ვენეციის 60 გემთან ბრძოლაში. 1656 წლის იულისში დარდანელთან ვენეციელებმა ოსმალეთის 76 გემისაგან შემდგარი ფლოტის ნაწილი ჩაძირეს და ნაწილი ხელთ იგდეს. ასეთი მარცხი ოსმალეთის ფლოტს არ განუცდია 1571 ლეპანტოსთან დამარცხების შემდეგ. ვენეციელებმა ხელთ იგდეს კუნძულები ტენედოსი, სამოთრაკია, ლემნოსი და მოახდინეს სრუტეების ბლოკირება, რამაც გამოიწვია სტამბოლის სურსათ-სანოვაგით მომარაგების შეფერხება, პროდუქტებზე ფასების ზრდა და მოსახლეობის დიდი უკმაყოფილება. არ წყდებოდა გამოსვლები მცირე აზიაში, სირიაში და იმპერიის სხვა პროვინციებში.

ასეთ ვითარებაში კვლავ გამწვავდა სულთნის კარზე ხელისუფლებისათვის ბრძოლა სხვადასხვა დაჯგუფებებს შორის. ერთმა ჯგუფმა, რომელსაც მეთაურობდა შეიხულ-ისლამი, მიზნად დაი-

სახა, მცირეწლოვანი მეჰმედ IV-ის ტახტიდან ჩამოგდება. შეთქმულება გამეღავნდა და მისი მეთაური 1656 წლის 2 სექტემბერს სიკვდილით დასაჯეს.

3. ქოფრულუები - ოსმალეთის დიდი ვეზირები

ასეთ რთულ ვითარებაში ოსმალეთის მმართველი წრეები გამოსავალს ხედავდნენ იმაში, რომ მოეძებნათ თავიანთ წრეში ისეთი პიროვნება, რომელიც დიდი ვეზირის თანამდებობაზე შესძლებდა რკინის ხელებით ქვეყანასა და არმიაში წესრიგის დამყარებას. მათ გამონახეს ასეთი პიროვნება. ეს იყო ქოფრულუ მეჰმედ ფაშა. იგი გამოსული იყო ღარიბი ოჯახიდან. მან დაიწყო სამსახური სულთნის სამხარეულოში, შემდეგ კი თავისი ბუნებრივი მონაცემებით, ნებისყოფით, ვაჟკაცობითა და სიდინჯით შეძლო მიეღწია სახელმწიფოს უმაღლესი თანამდებობისათვის, თუმცა წერა-კითხვა არ იცოდა. მეჰმედ ქოფრულუ დათანხმდა დიდი ვეზირის თანამდებობის დაკავებას შემდეგი პირობით: ყველა მისი ღონისძიება მოწონებული იქნებოდა განხილვის გარეშე. მას უნდა ჰქონოდა უფლება დაენიშნა და გადაეყენებინა ნებისმიერი რანგის მოხელე; არცერთი ვეზირი, დიდმოხელე ან ფავორიტი არ შეეცილებოდა მას ხელისუფლებას; სასახლეში გაგზავნილი ყველა წერილი წინასწარ უნდა წაეკითხა; მას უნდა ჰქონოდა სულთნის განსაკუთრებული ნდობა. ერთი სიტყვით, იგი მოითხოვდა აბსოლუტურ ხელისუფლე-

დიდი ვეზირი
ქოფრულუ მეჰმედ ფაშა

ბას, რომლითაც მანამდე, სულთნის გარდა არავინ სარგებლობდა.

1656 წლის 15 სექტემბერს ქოფრულუ მეჰმედ ფაშა დაინიშნა დიდ ვეზირად 75 წლის ასაკში და ეს თანამდებობა მას სიკვდილამდე ეკავა (1661 წლის 30 ოქტომბრამდე). იგი წარმოშობით ალბანელი იყო.

მეჰმედ ქოფრულუ იყო ფრიად გამოცდილი კაცი, სახელმწიფო აპარატის კარგი მცოდნე, ენერგიული ადამიანი, რომელსაც სიტყვას საქმე ერჩია. დიდ ვეზირად ყოფნის დროს მან გამოამჟღავნა სახელმწიფო მოღვაწის დიდი უნარი, გონივრულობა და დესპოტური ხასიათი, დაუნდობლობა, ეშმაკობა, გულგრილობა და გამბედაობა. იგი რკინის ნებისყოფის ადამიანი იყო. ძალითა და ეშმაკობით იგი ახშობდა ფეოდალთა, ჯარისკაცთა და გლეხთა აჯანყებებს. მეჰმედ ქოფრულუმ თავისი ვეზირობის დროს სიკვდილით დასაჯა 35 ათასი კანონის დამრღვევი, მათ შორის თავისი ხელით - 4 ათასი. დასჯილთა თავები ჩამოჰქონდათ სტამბოლში და ალაგებდნენ პირამიდებად სასახლის წინ. ბრძანებას სიკვდილით დასჯის შესახებ იგი იძლეოდა დაბალი ხმით, ღიმილითაც კი. ეს ღიმილი ახდენდა მის მოწინააღმდეგეზე საშინელ შთაბეჭდილებას. მან თავისი მკაცრი და სასტიკი ღონისძიებებით განამტკიცა ცენტრალური ხელისუფლების ავტორიტეტი და რამდენადმე დაამყარა წესრიგი სახელმწიფოში.

მეჰმედ ქოფრულუმ ჩაატარა თიმარების ხელახალი რეგისტრაცია და ამის შედეგად განამტკიცა თიმარიოტებს შორის დისციპლინა და გაზარდა ფეოდალური ლაშქრის რიცხვი. იძულებითი მეთოდებით შეძლო სახელმწიფო ხაზინის შევსება. კერძოდ, მან მოახდინა ვაკუფების შემოსავლისა და სულთნის პირადი სალაროს შემოსავლის ნაწილის სახელმწიფო ხაზინაში ჩარიცხვა. ამან მას საშუალება მისცა გაეძლიერებინა არმია, განსაკუთრებით ფლოტი და წარმატება მოეპოვებინა ვენეციელების წინააღმდეგ ომში.

მეჰმედ ქოფრულუმ მკაცრი პოლიციურ-ადმინისტრაციული ღონისძიებებით კიდევ ერთხელ არსებობა გაუხანგრძლივა გახრწნის გზაზე მყოფ თიმარულ სისტემას, აამაღლა ცენტრალური ხელისუფლების ავტორიტეტი და რამდენადმე დაამყარა წესრიგი სახელმწიფოში.

მეჰმედ ქოფრულუს ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას შეადგენდა არმიაში დისციპლინის აღდგენა, მეომართა შორის სიამაყის გრძნო-

ბის გალვივება. მას სურდა არმიაში არსებული გათიშვა-დაპირისპირება მოესპო და გაეგზავნა ისინი საზღვარგარეთ საბრძოლველად. ქოფრულუს ხელმძღვანელობით ვენეციელები სწრაფად განდევნეს დარდანელის სრუტიდან, ოსმალეთს დაუბრუნდა კუნძულები ტენედოსი და ეუმნოსი, მისი ბრძანებით ააგეს სრუტის დასაცავად ორი ციხესიმაგრე. ყველაფერმა ამან დაარწმუნა სამხედრო ძალები ოსმალეთის ფლოტის სიძლიერის მოპოვების შესაძლებლობაში. ქოფრულუს მიერ მიღებული ზომების შედეგად პორტებში კვლავ აღდგა თურქების უფლებები, გაიხსნა კომუნიკაციები, რომლებიც უკავშირდებოდა კუნძულ კრეტას. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთის ფლოტმა ვერ შეძლო თავისი ბატონობის დამყარება ხმელთაშუა ზღვაზე, სიტუაცია მაინც შეიცვალა უკეთესობისაკენ.

იმ დროს, როდესაც მეჰმედ ქოფრულუ მთელ სახელმწიფო საქმეებს განაგებდა, ახალგაზრდა მეჰმედ IV ნადირობით იყო გართული.

მეჰმედ IV ცხოვრების უმეტეს ნაწილს ნადირობაში ატარებდა. ნებისმიერი ნადირი იპყრობდა მის ყურადღებას. ამიტომ მას მეტსახელად შეარქვეს „დიდი მონადირე". სულთნის გატაცება ძვირად უჯდებოდა მის ქვეშევრდომებს. ერთხელ მისი ბრძანებით შეკრიბეს 30 თუ 40 ათასი გლეხი, რომელთაც ოთხი დღის მანძილზე უნდა ეკაკუნათ ხეებზე, რათა ალყაში მოექციათ გარეული ფრინველი და ნადირი, რომელთაც დიდი ნადირობის დღეს სულთანი ანადგურებდა, რასაც თან სდევდა დიდი ხმაური და აურზაური. ამგვარი ნადირობა დიდ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული, ამიტომ გლეხებიდან იღებდნენ დამატებით გადასახადებს. ოსმალეთის მბრძანებლის ნადირობისადმი ტრფიალი უსაზღვრო იყო, მისი ბრძანებით ძალიან ხშირად სახლვარგარეთიდან, კერძოდ რუსეთიდან, ჩამოჰყავდათ ჯიშიანი მეძებრები და შევარდნები. თუ კარის პოეტები ხოტბასა და ქება-დიდებას ასხამდნენ მისი წინაპრების სამხედრო გამარჯვებებს, ამჯერად ხოტბის საგანი სულთნის ნადირობა იყო. თვითონ მეჰმედი აღწერდა თავის სანადირო გმირობას. აგრეთვე ზუსტად იყო აღრიცხული მის მიერ მოკლული ყველა ფრინველი და ნადირი.

მეჰმედ ქოფრულუმ სიკვდილის წინ მეჰმედ IV-ს უანდერძა, რომელიც იმ დროს 30 წლის იყო, ემოქმედა ოთხი პრინციპით: არასოდეს მიეღო ქალის რჩევა; მუდამ ჰყოლოდა მზად შეკაზმული ცხენი; სახელმწიფო ხაზინა ჰქონოდა სავსე; არმია ყო-

დიდი ვეზირი
ფაზილ ახმედ ფაშა

ველთვის მუდმივ მზადყოფნაში ყოფილიყო. აქედან სულთანი ასრულებდა მხოლოდ ერთ პირობას - მუდამ მზადყოფნაში ჰყავდა ცხენი და ისიც ნადირობისათვის.

მეჰმედ IV-ს ისე მოეწონა მეჰმედ ქოფრულუს მმართველობა, რომ გადაწყვიტა დიდი ვეზირის თანამდებობა მემკვიდრეობით გადასცემოდა ქოფრულუების გვარს. სულთანმა სიკვდილის შემდეგ დიდი ვეზირის თანამდებობა უბოძა მის ვაუს ფაზილ აჰმედ ფაშას, რომელსაც მიღებული ჰქონდა თავისი დროისათვის კარგი განათლება. ფაზილ აჰმედ ფაშას ეს თანამდებობა ეკავა 15 წლის განმავლობაში (1661-1676 წწ.). იგი ახალგაზრდა გარდაიცვალა 41 წლის ასაკში. მისი სიკვდილის შემდეგ ეს თანამდებობა კვლავ ქოფრულუების გვარის წარმომადგენელს ყარა მუსტაფა ფაშას გადაეცა (1676წ.). მანაც გარკვეული ღონისძიებები გაატარა ქვეყნის მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით, მაგრამ 1683 წელს ვენასთან ოსმალეთის არმიის დამარცხების გამო განრისხებულმა სულთანმა იგი სიკვდილით დასაჯა. ამის შემდეგ დამთავრდა ქოფრულუების გვარის წარმომადგენლების დანიშვნა დიდი ვეზირის თანამდებობაზე.

4. ურთიერთობა ევროპის ქვეყნებთან

მეჰმედ ქოფრულუმ შეძლო სხვადასხვა ღონისძიებებით გაეძლიერებინა არმია და განსაკუთრებით ფლოტი და დაებრუნებინა ვენეციელებისაგან მიტაცებული კუნძულები, მათ შორის კუნძული ლემნოსი.

ვენეციამ ფართო დიპლომატიური საქმიანობა გააჩაღა ანტიოსმალური კოალიციის შესაქმნელად. ამ მიზნით მან მიმართა რომის პაპს, აგრეთვე ესპანეთს, პოლონეთს და გერმანიის სამეფოებს.

ვენეციამ გადადგა აგრეთვე ნაბიჯები უკრაინის ჰეტმან ბოგდან ხმელნიცკისთან კავშირის დასამყარებლად, რაც მიზნად ისახავდა ზაპოროჟიელი კაზაკების ჩათრევას ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში. 1650 წელს ვენეციის ელჩმა რომში საგრედომ უკრაინაში გაგზავნა ალბერტო ვიშინი. ბოგდან ხმელნიცკისთან საუბარში მან განაცხადა, რომ უკვე 22 თვეა, რაც ვენეციის ფლოტმა მოახდინა დარდანელის სრუტის ბლოკირება.

შექმნილ ვითარებაში ოსმალეთის მთავრობა დაინტერესებული იყო, მეგობრული ურთიერთობა დაემყარებინა უკრაინასთან და ამით ხელი შეეშალა მისი ჩაბმისათვის ანტიოსმალურ კოალიციაში.

ამასთან ერთად, ოსმალეთი ცდილობდა კაზაკების თავდასხმების შეწყვეტას შავ ზღვაზე და ამ რეგიონში ვაჭრობის გაფართოებას.

შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნები სტამბოლს ამარაგებდნენ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით, ნედლეულით, მონებით და სხვადასხვა საქონლით. შექმნილ ვითარებაში, შავიზღვისპირეთის ქვეყნებთან ვაჭრობასა და ეკონომიკურ ურთიერთობას ოსმალეთისათვის განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

1649 წლის თებერვალში, პერეიასლავლში, სადაც იმ დროს იმყოფებოდა ჰეტმანი ბოგდან ხმელნიცკი, ჩავიდა თურქეთის ელჩი ოსმან აღა. მან განაცხადა, რომ ოსმალეთი მზადაა აღმოუჩინოს კაზაკებს სამხედრო დახმარება პოლონეთთან ომში და ხელი მოაწეროს სავაჭრო ხელშეკრულებას. ელჩის სიტყვებით, სულთანმა უკვე უბრძანა ყირიმის ხანსა და სილისტრიის ფაშას მისულიყვნენ ჰეტმან ბოგდან ხმელნიცკისთან დახმარების აღმოსაჩენად.

დაიწყო მოლაპარაკება, რომლის შედეგადაც ოსმალეთსა და

უკრაინას შორის დაიდო სავაჭრო ხელშეკრულება. მას ეწოდება: „ხელშეკრულება, დადებული ოსმალეთის სულთნის მიერ საპოროჟიელ ჯართან და რუს ხალხთან შავ ზღვაზე ვაჭრობის შესახებ 1649 წელს". ეს ხელშეკრულება მეტად მნიშვნელოვანია შავ ზღვაზე ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესასწავლად. ხელშეკრულება შედგება მოკლე შესავლისა და ცამეტი მუხლისაგან. თავისი შინაარსით იგი მოგვაგონებს იმ კაპიტულაციებს, რომლითაც ოსმალეთის სულთანი თავისი ნებით ანიჭებდა პრივილეგიებსა და შელავათებს ევროპელ ნეგოციანტებს ოსმალეთთან ვაჭრობის საქმეში.

ხელშეკრულების პირველ ოთხ მუხლში საუბარია იმ უფლებებსა და პრივილეგიებზე, რომლებიც ენიჭებოდა უკრაინელ კომერსანტებს ოსმალეთთან ვაჭრობის დროს.

ოსმალეთის სულთანი უფლებას აძლევდა საპოროჟიელ სავაჭრო გემებს თავისუფლად ეცურათ შავ ზღვაზე, შესულიყვნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს ნებისმიერ პორტსა და ქალაქში, აგრეთვე გასულიყვნენ ხმელთაშუა ზღვაში და თავისუფლად ეწარმოებინათ ვაჭრობა როგორც ოსმალეთთან, ასევე ქრისტიანულ ქვეყნებთან.

უკრაინელ ვაჭრებს ნება ეძლეოდათ შავი და ხმელთაშუა ზღვების პორტებსა და ქალაქებში ჰქონოდათ საწყობები და საცხოვრებელი სახლები, რომლებიც არ დაიბეგრებოდა გადასახადით.

საპოროჟიელი ჯარისა და ვაჭრების ინტერესების დასაცავად სტამბოლში უნდა გახსნილიყო მათი წარმომადგენელის - ნაცვლის რეზიდენცია, რომელიც უფლებამოსილი იქნებოდა ყოველგვარი პატივითა და იქნებოდა უსაფრთხოების გარანტია. მეორე მხრივ, საპოროჟიელ ჯარსაც ეყოლებოდა სულთნის ნაცვალი თავის სანავსადგურო ქალაქში. მის მოვალეობას შეადგენდა აგრეთვე საბუთების გაცემა გემებითა და გალერებით თავისუფალი ნაოსნობისათვის.

მომდევნო ოთხი მუხლი ეხებოდა შავ ზღვაზე ნაოსნობისა და ვაჭრობის უსაფრთხოებას და სიმშვიდის დამრღვევთა მიმართ სასჯელს. ამ მიზნით საპოროჟიელ ჯარს უნდა აეგო სანავსადგურო ქალაქი დნეპრსა და ბუგს შორის. ოსმალეთის სულთნის წყალობა საპოროჟიელი კასაკებისა და უკრაინელი ვაჭრების მიმართ შემთხვევითი არ იყო. ეს გაპირობებული იყო შავ ზღვაზე შექმნილი მდგომარეობით. ეს ხელშეკრულება ორივე მხარი-

სათვის ხელსაყრელი იყო.

1648 წელს ვესტფალის ზავით დამთავრდა 30-წლიანი ომი ცენტრალურ ევროპაში. ამ ომში ავსტრიამ და ესპანეთის ჰაბსბურგებმა განიცადეს დიდი ტერიტორიალური დანაკლისი. ამის სანაცვლოდ ავსტრიამ გადაწყვიტა ხელთ ეგდო ოსმალეთის ბატონობის ქვეშ მყოფი უნგრეთი და ამით მოეხდინა დაკარგული ტერიტორიების ნაწილობრივი კომპენსაცია. ეს საფრთხე ოსმალეთისათვის საკმაოდ რეალური გახდა, რადგან მისი ყოფილი მოკავშირე საფრანგეთი დაუახლოვდა ავსტრიას. ლუი XIV-მ აშკარა დახმარება აღმოუჩინა ავსტრიას, რომელსაც მან დიდი ფულადი სახსრები და 30 ათასი ჯარისკაცისაგან შემდგარი არმია გაუგზავნა. ფრანგი მეფეები კვლავ ოცნებობდნენ ოსმალების ევროპიდან განდევნაზე. ამ გზით მათ უნდოდათ აგრეთვე შური ეძიათ ოსმალებზე ინგლისელებთან და პოლონელებთან დაახლოებისათვის.

ვენეცია კრეტაზე თითქმის 24 წლის განმავლობაში წინააღმდეგობას უწევდა ოსმალებს, მაგრამ მაინც იძულებული გახდა 1669 წელს კუნძული ოსმალეთისათვის დაეთმო.

უფრო წარმატებით აწარმოებდა ბრძოლას ავსტრია. 1664 წელს ოსმალები დამარცხდნენ სენ-ჰოტართან და იძულებული გახდნენ ზავი ეთხოვათ, იმავე წელს დაიდო ზავი 24 წლის ვადით.

ავსტრიასთან დაზავების შემდეგ, ოსმალეთი დაუყოვნებლივ ჩაება უკრაინისათვის ბრძოლაში და მის დაპატრონებას ლამობდა.

1654 წელს, რუსეთის მიერ უკრაინის შეერთების შემდეგ, რუსეთის სასლვარი მნიშვნელოვნად გადაიწია სამხრეთისაკენ და მიუახლოვდა შავი ზღვის ნაპირებს. რუსეთის ამ აქციამ დიდი შეშფოთება გამოიწვია პოლონეთსა და ოსმალეთში, რასაც მოჰყვა ომი ჯერ პოლონეთთან, ხოლო შემდგომ - ოსმალეთთან.

1654-1667 წლებში რუსეთს ომი ჰქონდა პოლონეთთან. პოლონეთს მხარი დაუჭირა ყირიმის ხანმა. ომის შედეგად ორივე მხარემ საგრძნობი დანაკლისი განიცადა. 1667 წელს ანდრუსოვში მათ შორის დაიდო ზავი. ხელშეკრულებით რუსეთს დარჩა უკრაინის მარცხენა სანაპირო, ხოლო უკრაინის მარჯვენა სანაპირო - პოლონეთს. კიევი, რომელიც თუმცა დნეპრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობს, რუსეთს გადაეცა ორი წლით.

1666 წელს ოსმალეთმა დაიწყო ომი პოლონეთთან უკრაინი-

სათვის. ოსმალეთი აპირებდა აგრეთვე უკრაინის მარცხენა სანაპიროს დაპყრობასაც. საერთო საფრთხემ რუსეთი და პოლონეთი ერთმანეთს დაუკავშირა. 1672 წელს მათ შორის დაიდო ხელშეკრულება და რუსეთი დაპირდა დახმარებას, რის შესახებ მათ სულთანს აცნობეს და მოსთხოვეს ომის შეწყვეტა. 1672 წელს ოსმალეთის ჯარები შეიჭრნენ პოლონეთსა და უკრაინის მარჯვენა სანაპიროზე, ამან აიძულა პოლონეთი დათმობაზე წასულიყო. ამავე წელს ხელმოწერილ იქნა ზავი. ამ ხელშეკრულების საფუძველზე ოსმალეთს გადაეცა მთელი პოდოლია და კამენეცპოდოლსკი. პოლონეთი იძულებული გახდა დაეთმო უკრაინის სამხრეთი ნაწილიც და ოსმალეთისათვის ყოველწლიურად გადაეხადა 22 ათასი ჩერვონეცი კონტრიბუცია, მაგრამ პოლონეთის სეიმმა არ დაამტკიცა ეს ხელშეკრულება და ომი კვლავ განახლდა. 1673 წელს პოლონელებმა სასტიკად დაამარცხეს ოსმალები, მაგრამ ვერ გამოიყენეს ეს გამარჯვება.

1676 წელს ოსმალეთსა და პოლონეთს შორის დაიდო ზავი. ახალი ხელშეკრულებით, ოსმალეთმა პოლონეთს უკრაინაში დაპყრობილი ტერიტორიის ნაწილი - პოდოლია დაუთმო. ამის შემდეგ პორტა შეუდგა რუსეთის წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

1677 წელს ოსმალეთის 100 ათასიანი არმია და ყირიმის ხანი თავისი ლაშქრით უკრაინაში შეიჭრა, კიევის ხელში ჩაგდების მიზნით. მაგრამ დნეპრზე გადასვლისას ოსმალეთის ჯარები დამარცხდნენ. შემდგომში მათ ცდებს წარმატება არ ჰქონია, მაგრამ არც რუსეთს გააჩნდა სათანადო ძალები, რათა ოსმალები განედევნა უკრაინის მიწა-წყლიდან. 1681 წლის 13 იანვარს ბახჩისარაიში დაიდო ზავი 20 წლის ვადით. რუსეთს დარჩა უკრაინის მარცხენა სანაპირო და კიევი, ხოლო უკრაინის მარჯვენა სანაპირო - ოსმალეთს. სულთანმა აიღო ვალდებულება, რომ ყირიმის ხანი შეწყვეტდა თავდასხმებს რუსეთის მიწა-წყალზე, მაგრამ ყირიმის ხანი არ ასრულებდა ამ შეთანხმებას.

თავი IV
ოსმალეთის ომი საღვთო ლიგასთან

I. საომარი ოპერაციები საღვთო ლიგის სახელმწიფოებთან

სენ-გოტართან ავსტრიასთან დამარცხების შემდეგ ოსმალეთმა განიცადა აელო რევანში. ომის დაწყების საბაბი გახდა უნგრელი ფეოდალების ერთი ნაწილის მიმართვა სულთნისადმი - ალმოეჩინა დახმარება ჰაბსბურგების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ოსმალეთის მოქმედების საპასუხოდ ავსტრიამ კავშირი შეკრა ბავარიის კურფიურსტთან და შვედეთის მეფესთან. პოლონეთთან დაიდო ხელშეკრულება ოსმალეთის წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედების შესახებ.

ვენის გარემოცვა

1683 წელს ოსმალეთის ჯარები შეიჭრნენ უნგრეთის ტერიტორიაზე და დაამარცხეს ავსტრიელები. მოპოვებული გამარჯვებით წახალისებულმა დიდმა ვეზირმა ყარა მუსტაფა ფაშამ გადაწყვიტა შეტევა დაეწყო ავსტრიის დედაქალაქის წინააღმდეგ

და მის დასაპყრობად გაემართა. 14 ივლისს ოსმალეთის 100 ათასიანმა არმიამ, 300 სარბაზნით აღჭურვილმა, ვენას ალყა შემოარტყა. ვენის მდგომარეობა მეტად კრიტიკული იყო, ვინაიდან მისი გარნიზონი 20 ათას კაცს არ აღემატებოდა. არც ქალაქის ციხე-სიმაგრე იყო მიმზადებული ხანგრძლივი ალყისათვის. ვენის მოსახლეობა თავგამოდებით იცავდა ქალაქს მტრის შეტევისაგან. მიუხედავად ოსმალთა აშკარა უპირატესობისა, ვენის დამცველებმა ორი თვის განმავლობაში შეძლეს მოეგერიებინათ ოსმალთა რამდენიმე იერიში. ავსტრიელების დასახმარებლად გაემართა პოლონეთის მეფე იან სობესკი 25 ათასიანი ლაშქრით, რომელშიაც მონაწილეობდნენ უკრაინელი კაზაკები და გერმანელები. 14 სექტემბერს ვენის კედლებთან ოსმალები სასტიკად დამარცხდნენ. ოსმალებმა მარტო მოკლულთა სახით 20 ათასი ჯარისკაცი დაკარგეს. დიდმა ვეზირმა ყარა მუსტაფა ფაშამ გაქცევით უშველა თავს. სულთანმა დამარცხებაზე პასუხისმგებლობა დიდ ვეზირს დააკისრა და გასცა ბრძანება იგი სიკვდილით დაესაჯათ.

ვენასთან დამარცხებით საბოლოოდ შეჩერებულ იქნა ოსმალთა ექსპანსია ევროპაში. ამ დროიდან დაიწყო ოსმალეთის „უკან დახევის პერიოდი". ოსმალეთის შეიარაღებული ძალების განადგურება ვენასთან არ იყო შემთხვევითი ეპიზოდი ოსმალეთის ისტორიაში. ეს იყო შედეგი ოსმალეთის სახელმწიფოს სამხედრო-ლენური სისტემის ხანგრძლივი და ღრმა კრიზისისა.

დიდი ვეზირი
ყარა მუსტაფა ფაშა

ვენასთან დამარცხების შედეგად ოსმალეთმა დაკარგა შეტევითი სულისკვეთება, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ ძლიერი იყო თავდაცვაში. ამიტომ მისი წინააღმდეგობის დასაძლევად საჭირო იყო

ევროპის სახელმწიფოების ძალების გაერთიანება. რომის პაპმა მოწოდებით მიმართა ევროპის ქვეყნებს - შეექმნათ საღვთო ლიგა ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად და იგი პირდებოდა მათ მორალურ და სულიერ დახმარებას.

1684 წელს შეიქმნა ანტიოსმალური კოალიცია „საღვთო ლიგის" სახელწოდებით. მის შემადგენლობაში შევიდა ავსტრია, პოლონეთი, ვენეცია და მალტა.

ლიგის წევრებმა მოუწოდეს სხვა ქრისტიანულ სახელმწიფოებს შესულიყვნენ მის შემადგენლობაში. რუსეთის დაინტერესების მიზნით, პოლონეთის მეფე იან სობესკი გარკვეულ დათმობაზეც კი წავიდა.

მოკავშირეები შეტევაზე გადავიდნენ: ავსტრიის ჯარები შეიჭრნენ აღმოსავლეთ უნგრეთში, პოლონელების ჯარები - მდ. დნესტრის მიდამოებში, ვენეციელები - მორეასა და დალმაციაში. ოსმალეთის არმია დამარცხებას დამარცხებაზე განიცდიდა. 1686 წელს ავსტრიელებმა აიღეს უნგრეთის დედაქალაქის ბუდა. წარმატებით მოქმედებდა ვენეციაც, მისმა ფლოტმა დაიკავა ალბანეთის სანაპირო, მორეა და არქიპელაგის კუნძულები. პოლონეთის ჯარებმა გაილაშქრეს ყირიმის ხანის წინააღმდეგ, მაგრამ დამარცხდნენ.

1688 წელს ავსტრიელებმა ხელთ იგდეს ბელგრადი. მომდევნო წელს მდ. დუნაისე გაანადგურეს ოსმალეთის ფლოტი და საშიშროება დაემუქრა თვით ოსმალეთის დედაქალაქს. ავსტრიის ჯარების ასეთმა წარმატებებმა შეაშფოთა საფრანგეთის მეფე ლუი XIV. მან ჯარები გაგზავნა რაინზე, რამაც აიძულა ავსტრიის მთავრობა თავისი ჯარის ნაწილი რაინზე გადაესროლა. ამ გარემოებამ ოსმალეთს შესაძლებლობა მისცა შეეჩერებინა ავსტრიის ჯარების წინსვლა და ზოგ შემთხვევაში დაებრუნებინა დაკავებული ტერიტორიები.

დამარცხებების შედეგად ოსმალეთის არმია მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ხანგრძლივი დროის განმავლობაში რეგულარული არმია და იენიჩარები არ ილებდნენ ხელფასს. იენიჩარებმა და ჯარის ნაწილებმა დაიწყეს ამბოხება და მიატოვეს ფრონტი, გაემართნენ სტამბოლისაკენ და გზადაგზა ყველაფერს ანადგურებდნენ. ქალაქის მოსახლეობამ მხარი დაუჭირა აჯანყებულებს. 1687 წლის ოქტომბერში მეჰმედ IV ტახტიდან ჩამოაგდეს და გაამეფეს მისი ძმა სულეიმან II (1687-1691), რომელიც 40 წლის განმავლობაში იმყოფებოდა იზოლაციაში.

დიდმა ვეზირმა ფაზილ მუსტაფა ფაშამ მოკლე დროში გაატარა რეფორმები ადმინისტრაციული, ფინანსური და სამხედრო სფეროში, რის შედეგადაც ოსმალეთის მდგომარეობა ერთგვარად გაუმჯობესდა. მაგალითად, გამოავლინეს გადასახადების აკრეფის დროს დაშვებული ბოროტმოქმედებები და დამნაშავენი დასაჯეს; შემოწმდა თიმარიოტების სიები და ისინი, ვინც თავს არიდებდა სამხედრო სამსახურს, ამორიცხეს სიიდან და ჩამოართვეს თიმარები. ამის ერთ-ერთი შედეგი იყო ის, რომ 1690 წელს ოსმალებმა დაიბრუნეს ბელგრადი და ნიში.

სულეიმანის გარდაცვალების შემდეგ გამეფდა აჰმედ II (1691-1695). 1693 წელს ავსტრიელებმა ბელგრადს ალყა შემოარტყეს და სცადეს მისი აღება, მაგრამ უშედეგოდ.

პოლონეთის მეფე იან სობესკი

მუსტაფა II-ის (1695-1703) დროს ოსმალებმა სცადეს ომის შედეგად დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნება. ამ მიზნით მათ სამი ლაშქრობა მოაწყეს, რასაც არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია. მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ ორივე მოწინააღმდეგე მხარეს გაუჩნდა ზავის დადების სურვილი.

ანტიოსმალური კოალიციის წევრები დიდად იყვნენ დაინტერესებული მასში რუსეთის მონაწილეობით. 1686 წლის მოსკოვის ხელშეკრულებით პოლონეთმა რუსეთს სამუდამოდ დაუთმო კიევი, სმოლენსკი, როსლავი და მთელი უკრაინა.

1686 და 1687 წლებში რუსეთის დედოფალ სოფიოს დროს გოლიკინის სარდლობით მოეწყო ორი ლაშქრობა ყირიმში, მაგრამ ორივე უშედეგოდ დამთავრდა.

პეტრე I-ის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო შავი ზღვის სანაპიროზე გასვლა და შავ ზღვაზე ვაჭრობისა და ნაოსნობის უფლების მიღება. სწორედ ამ მიზნით ჩაება რუსეთი „სალვთო ლიგაში". ოსმალეთთან ომის დროს პეტრე პირველის უპირველესი ამოცანა იყო აზოვის დაპყრობა. 1695 წელს პირველი ლაშქრობა აზოვის წინააღმდეგ მარცხით დამთავრდა, რადგან რუსეთს არ ჰყავდა ფლოტი და ვერ შეძლო ზღვიდან ქალაქის ბლოკირება. 1696 წელს პეტრემ ააგო ფლოტილია, მოაწყო ახალი ლაშქრობა და ორი თვის ალყის შემდეგ აიღო აზოვი. აზოვის დაპყრობა რუსეთის დიდი გამარჯვება იყო, რადგან ის წარმოადგენდა ოსმალეთის მთავარ ციხე-ბურჯს ამ რეგიონში. აზოვის ზღვაზე პეტრემ დააარსა ნავსადგური ტაგანროგი. აზოვის აღების შემდეგ პეტრე შეუდგა საზღვაო ფლოტის მშენებლობას. აზოვის დაპყრობა არ ნიშნავდა შავ ზღვაზე გასვლას, რადგან ოსმალები ფლობდნენ ქერჩს და ამით კეტავდნენ შავ ზღვაზე გასასვლელს.

როდესაც 1697 წელს პეტრე პირველის მეთაურობით ევროპაში გაემგზავრა „დიდი ელჩობა", მისი ერთ-ერთი ამოცანა იყო ანტიოსმალური კოალიციის გაფართოება, მასში ახალი სახელმწიფოების ჩაბმა. მაგრამ ამ გეგმის განხორციელება ვერ მოხერხდა, რადგან ამ დროს „სალვთო ლიგის" წევრები დაინტერესებული იყვნენ ომის შეწყვეტითა და ზავის დადებით.

2. კარლოვიცისა და კონსტანტინოპოლის საზავო ხელშეკრულებები

ოსმალეთში შექმნილმა მძიმე მდგომარეობამ აიძულა იგი ეთხოვა ზავი. დაზავებით დაინტერესებული იყო ავსტრიაც, რადგან ხანგრძლივმა ომმა იგი დაასუსტა, ხოლო ამით მოგებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა მისი მეტოქე საფრანგეთი. ინგლისი და ჰოლანდია, რომლებიც მტრობდნენ საფრანგეთს და მხარს უჭერდნენ ავსტრიას, ამავე მიზეზით დაინტერესებული იყვნენ ომის შეწყვეტით. ყოველივე ამის გამო, 1698 წლის 13 ნოემბერს კარლოვიცში (სლოვენია) მოწვეულ იქნა კონფერენცია, საზავო ხელშეკრულების შემუშავების მიზნით. მასში მონაწილეობა მიიღეს, ერთის მხრივ, ოსმალეთის, მეორეს მხრივ, „სალვთო ლი-

გის" - ავსტრიის, პოლონეთის, ვენეციისა და რუსეთის წარმომადგენლებმა. კონფერენციის მუშაობაში აგრეთვე მონაწილეობა მიიღეს ინგლისისა და ჰოლანდიის წარმომადგენლებმა ოფიციალური შუამდგომლების სტატუსით.

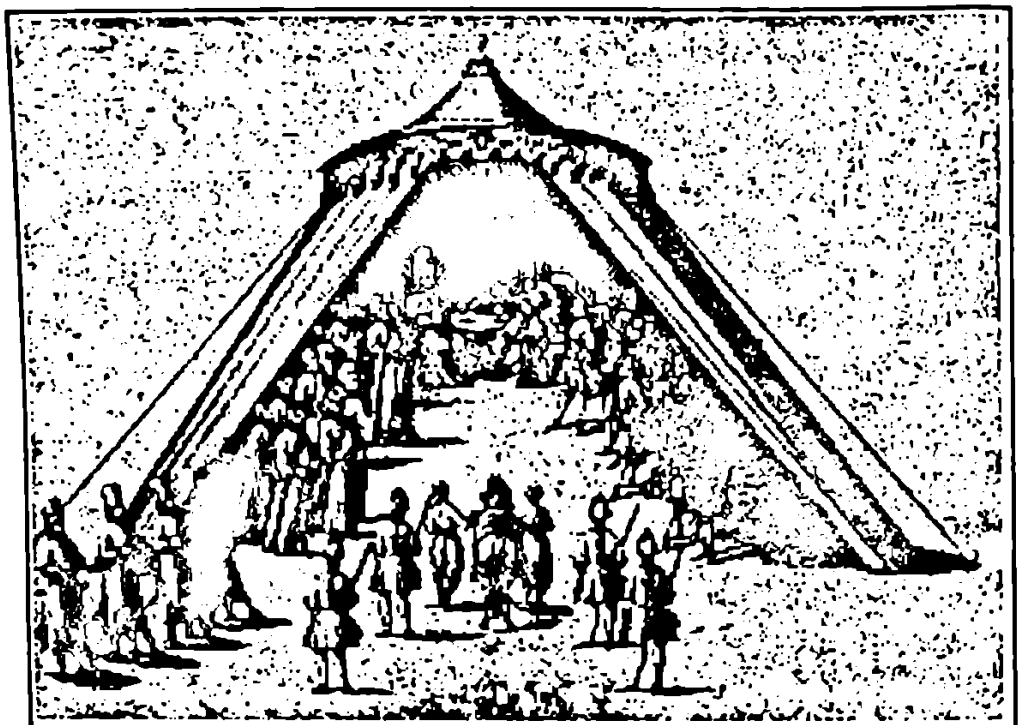

საზავო მოლაპარაკება კარლოვიცში

1699 წლის 26 იანვარს კარლოვიცში დაიდო ზავი. ხელშეკრულებით ავსტრიამ მიიღო უნგრეთის თითქმის მთელი ტერიტორია, რომელიც ოსმალეთს ეკავა, ტრანსილვანია, ბაჩკა და თითქმის მთელი სლოვენია; პოლონეთმა - უკრაინის მარჯვენა სანაპიროს ნაწილი, რომელიც ოსმალეთს ეკავა და პოდოლია; ვენეციამ - მორეა, დალმაციის ნაწილი და არქიპელაგის რიგი კუნძულები.

ქვეყნებს, რომლებიც ადრე ოსმალეთს სხვადასხვა სახით უხდიდნენ გადასახადს (ხარაჯა), უნდა შეეწყვიტათ მისი გადახდა.

რუსეთმა კონფერენციაზე ვერ შეძლო სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულების დადება. ამიტომ ოსმალეთთან დაიდო დროებითი ზავი, ორი წლით. საბოლოო საზავო ხელშეკრულების დადების მიზნით მოლაპარაკება უნდა განახლებულიყო სტამბოლში.

1699 წლის ზაფხულში ემელიან უკრაინცევის მეთაურობით სტამბოლში გაემგზავრა რუსეთის ელჩობა არა სახმელეთო გზით,

როგორც ადრე იყო მიღებული, არამედ გემი „კრეპოსტით". პეტრე პირველმა პირადად გააცილა ელჩობა ქერჩამდე 10 სამხედრო გემის თანხლებით. ოსმალეთის მთავრობა წინააღმდეგი იყო, რომ რუსეთის ელჩობა ზღვით ჩასულიყო სტამბოლში. ადრე რუსეთის ელჩები სტამბოლში ჩადიოდნენ ყირიმის ხანის შუამდგომლობით. რუსეთის ელჩის ჩასვლამ სამხედრო გემით სტამბოლში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა.

1699 წლის ნოემბერში დაიწყო მოლაპარაკება. რუსეთმა მოითხოვა გადასცემოდა ქერჩი და მიეღო შავ ზღვაზე თავისუფლად ვაჭრობის უფლება. ოსმალეთი შავ ზღვას თვლიდა თავის „შიდა ტბად" და ამ საკითხში არავითარ დათმობაზე არ მიდიოდა. დიდმა ვეზირმა ემელიან უკრაინცევს განუცხადა: „ბრწყინვალე პორტა ისე მფარველობს შავ ზღვას, თითქოს იგი არის წმინდა და უმანკო ასული, რომელსაც ვერავინ გაუბედავს ზიანი მიაყენოს; სულთანი უფრო ადვილად დართავს ვინმეს ნებას თავის ჰარამხანაში შევიდეს, ვიდრე იმის უფლებას, რომ უცხოურმა გემებმა იმოგზაურონ შავი ზღვის წყლებში. ეს შესაძლებელია მოხდეს მხოლოდ მაშინ, როცა ოსმალეთის იმპერია დაინგრევა".

1700 წლის 3 ივლისს, 30 წლით სტამბოლში დაიდო სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და რუსეთს შორის. ხელშეკრულებით რუსეთმა მიიღო აზოვი, შემოგარენი მიწებით. რუსეთმა შეუწყვიტა ხარკის გადახდა ყირიმის ხანს. ხელშეკრულების თანახმად რუსეთს დნეპრისპირა ქალაქები უნდა გადაეცა ოსმალეთისათვის. რუსეთმა ვალდებულება აიღო აღეკვეთა კასაკების თავდასხმები ოსმალეთის ტერიტორიაზე, ხოლო ოსმალეთმა - აღეკვეთა თათრების თარეში რუსეთის ტერიტორიაზე. პირველად ოსმალეთ-რუსეთის ურთიერთობის ისტორიაში რუსეთმა მიიღო უფლება ჰყოლოდა თავისი ელჩი სტამბოლში. რუსეთმა ვერ მიიღო შავ ზღვაზე ვაჭრობის უფლება, თუმცა აღინიშნა, რომ რუსეთის ელჩთან ამ საკითხზე მოლაპარაკება განახლდებოდა. 1702 წელს რუსეთის პირველი ელჩი პ.ა. ტოლსტოი სტამბოლში ჩავიდა.

კარლოვიცისა და სტამბოლის ხელშეკრულებებს ჰქონდა დიდი ისტორიული მნიშვნელობა. ამ ხელშეკრულებებით პირველად მოხდა ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი ტერიტორიების განაწილება ევროპის სახელმწიფოების მიერ. ეს იყო ოსმალეთის პირველი საერთაშორისო დანაწილება. საბოლოოდ შეჩერდა ოსმალეთის

წინსვლა ევროპაში და დაიწყო ოსმალეთის „უკან დახევის პერიოდი", რომელიც 1921 წლამდე გაგრძელდა.

თავი V
ოსმალეთი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში

I. ოსმალეთი XVIII საუკუნის დამდეგს.

XVIII საუკუნის დამდეგს ოსმალეთის იმპერია განიცდიდა ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისს. ამ დროს ოსმალეთს დაკარგული ჰქონდა ადრინდელი სამხედრო და ეკონომიკური ძლიერება და დაცემის გზაზე იყო დამდგარი. მისი დასუსტება დაკავშირებული იყო ფეოდალური ურთიერთობის თიმარული სისტემის კრიზისთან. კაპიტალისტური ელემენტების სისუსტის გამო, ოსმალეთში ფეოდალური სისტემის კრიზისმა არ გამოიწვია წარმოების წესის შეცვლა, არამედ დაიწყო ხანგრძლივი სტაგნაცია. მიუხედავად იმისა, რომ მთავრობამ მიიღო ზომები მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით, ამას არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია.

ქვეყანაში ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა მთავარი მწარმოებელი კლასი - გლეხობა. იგი დაბეგრილი იყო მრავალრიცხოვანი გადასახადებით, რომელთა რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა დაპყრობითი ომების დროს საგანგებო გადასახადების შემოღების შედეგად.

XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე ოსმალეთში მოხდა სახალხო მღელვარებები, სეპარატისტული გამოსვლები. იმპერიის რიგ განაპირა პროვინციებში სულთნის ხელისუფლება, ფაქტობრივად, ნომინალური იყო. აღსანიშნავია გამოსვლები მოსულში, ერაყში, ლიბანში, ჰიჯაზში.

გაუთავებელი მღელვარებებისა და წარუმატებელი ომების შედეგად მნიშვნელოვნად შემცირდა სახელმწიფოს საგადასახადო შემოსავალი. მაგალითად, მანისას სანჯაყში (ანატოლია) საგადასახადო ერთეულთა რიცხვი (ავარიზ-ხანე) 1669 წლიდან

1702 წლამდე შემცირდა 4823,5-დან 2731,5-მდე, ე.ი. თითქმის ორჯერ. ოსმალეთის მთავრობა იძულებული გახდა კარლოვიცის ზავის დადების შემდეგ გამოეცა ბრძანებულება საგანგებო გადასახადებისა და ომის დროს გლეხებზე გაწერილი გადასახადების ნარჩენების გაუქმების შესახებ.

ოსმალეთის მთავრობამ შემოსავლის ახალი წყაროების გამონახვის მიზნით დაიწყო გადასახადების გადამხდელი მოსახლეობის რიცხვის ხელოვნურად გაზრდა. ასე მაგალითად, XVII საუკუნეში მომთაბარე იურუქთა და ქურთთა ზოგიერთი ტომი ძალით გადაიყვანეს ბინადარ ცხოვრებაზე და ჩაწერეს რეაიათებად, ე.ი. გადასახადების გადამხდელებად. გაუქმდა რეაიათთა (გლეხთა) ერთი ჯგუფის საგადასახადო პრივილეგიები, რომლებიც ასრულებდნენ სხვადასხვა სპეციალურ დავალებებს (სახელდობრ, ვისაც ევალებოდა გზების, ხიდების, გადასასვლელების შეკეთება, დაცვა და სხვ.).

• სახელმწიფო სახსრების ეკონომიის მიზნით შემცირდა რეგულარული არმიის მომსახურეთა რიცხვი, რომლებიც ხელფასს სახელმწიფოდან იღებდნენ. მაგალითად, 1701 წელს გამოიცა ფირმანი, რომლის საფუძველზე გაუქმდა იენიჩართა რაზმები (ორთები), დაკომპლექტებული ქალაქის მოსახლეობიდან, რომლებიც ომის დროს იენიჩართა კორპუსში ირიცხებოდნენ და სხვ. ამ დადგენილებების შედეგად იენიჩართა კორპუსის ჯარისკაცთა რაოდენობა 70000-დან შემცირდა 34000-მდე, მეხარბასნეთა რიცხი 6000-დან 1000-მდე.

• ამან ჯარისკაცთა შორის გამოიწვია დიდი უკმაყოფილება, რასაც 1703 წელს მოჰყვა იენიჩართა აჯანყება სტამბოლში. ამის შედეგად ჩამოაგდეს სულთანი მუსტაფა II (1695-1703) და ტახტზე აიყვანეს აჰმედ III (1703-1730).

• აჰმედ III გულგრილი იყო სახელმწიფო საქმეებისადმი. იგი არ იღებდა მონაწილეობას სახელმწიფო საქმეების გადაწყვეტაში. მთელი სახელმწიფო საქმეები დიდი ვეზირისა და იმ პირთა ხელთ იმყოფებოდა, რომლებმაც ხელი შეუწყვეს მის აღზევებას.

ოსმალეთის იმპერიაში იყო სამსახურის სამი ძირითადი სახე: სამხედრო (seferiye), ბიუროკრატიული (kalemiye) და სასულიერო (ilmiye). ეს დაყოფა პირობითი იყო, რადგან არ არსებობდა მკვეთრი ზღვარი სამხედრო, ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიულ და რელიგიურ ფუნქციებს შორის. ისინი მჭიდროდ იყვნენ გადახ-

ლართული ერომანეთთან და ავსებდნენ ერთიმეორეს. მაგრამ „კალმის ხალხს“ ანუ პროფესიონალ ბიუროკრატებს XVIII საუკუნემდე იშვიათად ეკავათ პროვინციის გამგებლისა ან დიდი ვეზირის თანამდებობები, რაც სამხედროების - „მახვილის ხალხის“ მონოპოლია იყო. მიუხედავად ამისა, უკვე XVII საუკუნის მიწურულიდან პროფესიონალ-ბიუროკრატთა რიგებიდან გამოსული პირებიც გვხვდებიან ფაშების რანგში.

XVIII საუკუნეში მნიშვნელოვნად გაიზარდა სასახლის ბიუროკრატიის, ე.წ. „კალმის ხალხის“ როლი. ისინი ავიწროებდნენ სულთნის გარშემო შემოკრებილი სამხედროების წარმომადგენლებს, ე.წ. „მახვილის ხალხს“. ეს გამოიწვია თიმარული სამხედრო-ლენური სისტემის კრიზისმა. სახელმწიფო თანამდებობები ეძლეოდათ ისეთ პირებს, რომლებსაც არაფერი გაეგებოდათ სამხედრო საქმისა და არ იყვნენ დაკავშირებული „მახვილის ხალხთან“.

სახელმწიფო თანამდებობების პირების ხშირი ცვლა ხელს უწყობდა კორუფციის ზრდას. სახელმწიფო თანამდებობები გადაიქცა დიდი სიმდიდრის დაგროვების წყაროდ. კორუფციამ ფართო ხასიათი მიიღო.

ამასთან დაკავშირებით XVII საუკუნის ფრანგი მოგზაური წერს: „ყოველი ფაშა ან სხვა თანამდებობის პირი, რომელიც სერალიდან გამოდის, ვიდრე თავისი მოვალეობის შესრულებას შეუდგებოდეს, ვალდებულია დიდ სენიორს (სულთანს - მ.ს.) მიართვას ძვირფასი საჩუქარი, სამსახურის ადგილის შესაბამისად. მაგალითად, კაიროს ფაშა, როგორც კი ეგვიპტის მმართველად დაინიშნება, ორი მილიონი ლივრის ღირებულების საჩუქრების გარეშე ვერ დატოვებს პორტას. საჩუქრები მან უნდა მიართვას როგორც სულთანს, ისე მის მთავარ ქალებს, აგრეთვე მუფთის, დიდ ვეზირს, კაიმაკამსა და სხვა გავლენიან პირებს, რომელთაც უნდა უმადლოდეს თავის თანამდებობას ან რომლებიც მას მომავალში გამოადგებიან. დიდი სენიორისადმი მირთმეული საჩუქარი ხუთასი ათასი ეკიუ უნდა ღირდეს, სხვების განსაზღვრული ძღვენი კი - არანაკლებ ორას-ორასი ათასი ეკიუ. ამას დავუმატოთ ხუთასი ათასი ეკიუ, რაც მას დაუჯდება თავისი ეკიპაჟის შედგენა, და ამას გარდა, ის კაიროში ვერ შევა, თუ თავისი ან მეგობრის ჯიბიდან სამი მილიონ ექვსას ათას ლივრს არ გაიღებს“.

იმ დროს ოსმალეთში ქრთამის აღება ცოდვად არ ითვლებო-

და. მექრთამეობა იმდენად იყო ფეხმოკიდებული, რომ ფინანსთა სამინისტროსთან არსებობდა „ქრთამების ბულალტერია". მის ფუნქციას შეადგენდა თანამდებობის პირების მიერ აღებული ქრთამის აღნუსხვა, რათა გარკვეული წილი ჩაერიცხა სახელმწიფო ხაზინაში.

სულეიმან კანუნის შემდეგ ოსმალეთის სულთნები პირადად ძალსე იშვიათად იღებდნენ მონაწილეობას სამხედრო ლაშქრობებში. ამავე დროს ისინი გულგრილი ხდებიან სახელმწიფო საქმეების მიმართ, იშვიათად ერევიან სახელმწიფოს მმართველობაში. ასეთ ვითარებაში დიდი ვეზირის გავლენა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა.

ოსმალეთის სახელმწიფოს უმაღლეს ადმინისტრაციაში დიდ ვეზირს ოფიციალურად, სულთნის შემდეგ მეორე ადგილი ეკავა. იგი ხელმძღვანელობდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას და პრაქტიკულად იმპერიაში ფლობდა მთელ საერო ხელისუფლებას. მისი კომპეტენციის მიღმა რჩებოდა სულთნის სასახლის მმართველობა და კონტროლი სასულიერო პირებზე (ულემებზე). სახელმწიფო საქმეებისაგან სულთნის ჩამოშორებასთან ერთად, იზრდება დიდი ვეზირისა და მისდამი დაქვემდებარებული მოხელეების გავლენა. 1654 წელს სულთან მეჰმედ IV-ს (1648-1687) ბრძანებით, დიდი ვეზირის დივანის სხდომები თოფ კაფის სულთნის სასახლიდან გადაიტანეს სხვა შენობაში, რაც, ფაქტობრივად, ნიშნავდა მისი სტატუსის შეცვლას. ამიერიდან საერო ხელისუფლების საკითხები წყდებოდა დიდი ვეზირის სამმართველოში (პორტა), ხოლო სულთნის დინასტიისა - სულთნის სასახლეში.

დიდი ვეზირის გავლენის ზრდას ისიც ადასტურებს, რომ თანდათანობით შემცირდა დივანის სხდომების მონაწილე კუბე-ვეზირების რიცხვი. ასე მაგალითად, აჰმედ III-ის დროს შვიდიცხრა კუბე ვეზირის ნაცვლად დარჩა მხოლოდ ორი-სამი კუბე ვეზირი, ხოლო დიდი ვეზირის დამად ალი ფაშას (1713-1716) მოთხოვნით მთლიანად გაუქმებულ იქნა კუბე-ვეზირების თანამდებობა.

დივანში „ვეზირის" ტიტული შეინარჩუნა მხოლოდ ფლოტის სარდალმა ქაფუდან ფაშამ. შემცირდა დივანის სხვა მოხელეების (ნიშანჯი, ქიაჰია) ხვედრითი წონა, გაიზარდა დიდი ვეზირის სამდივნოს წევრების როლი. სულ უფრო იშვიათად იკრიბებოდა დივანი ჰუმაიუნის სხდომები და მთელი საქმეები წყდებოდა პორ-

ტაში - დიდი ვეზირის უწყებაში. ამგვარად, დაქვეითდა დივან ჰუმაიუნის როგორც სახელმწიფო საბჭოს მნიშვნელობა. მაგრამ ეს არ უნდა გავიგოთ ისე, რომ დიდმა ვეზირმა მოიპოვა აბსოლუტური ძალაუფლება. ისევე, როგორც წინათ, დიდი ვეზირი დამოკიდებული იყო არა მარტო სულთანზე, არამედ სასახლის დიდ მოხელეებზე და, უპირველეს ყოვლისა, სულთნის ჰარამხანას გამგებელზე კიზლარ-აღასზე, სასახლის ქველა'ზე უფრო გავლენიან პიროვნებაზე და აგრეთვე შეიხულ-ისლამზე, რომელიც დიდ როლს ასრულებდა დიდი ვეზირის დანიშვნა-გადაყენების საქმეში. დიდი ვეზირის ძლიერი კონკურენტი იყო იენიჩართა კორპუსის მეთაური - იანიჩართა აღა.

ცენტრალური სახელმწიფოს სტრუქტურამ თანდათანობით საგრძნობი ცვლილებები განიცადა. ინსტიტუტების ნაწილი სუსტდება, ჰკარგავს თავის მნიშვნელობას და მისი გავლენის სფერო ვიწროვდება, მეორეთა როლი კი მნიშვნელოვნად ფართოვდება, უფრო ქმედითი ხდება. პირველთა რიცხვს მიეკუთვნება სულთნის სასახლის სამოხელეო სამსახური და სასწავლებლები, რომლებიც ამზადებდნენ კადრებს სულთნის სასახლისათვის, დედაქალაქის ბიუროკრატიის უმაღლესი ეშელონებისა და პროვინციის ადმინისტრაციისათვის. მეორე ჯგუფს განეკუთვნება დიდ ვეზირთან და ბაშ დეფთერდართან (ფინანსთა უწყება) არსებული კანცელარიები. ფაქტობრივად, სტამბოლში შეიქმნა ხელისუფლების სამი ცენტრი: სულთნის სასახლე, პორტა და მუფთის რეზიდენცია. ამ სამი ცენტრალური ხელისუფლების ტრანსფორმაციის შედეგად შესუსტდა სულთნის სასახლის კარის გავლენა, ამაღლდა პორტას წამყვანი როლი და გაძლიერდა ულემების გავლენა. ეს სამი უწყება განაპირობებდა იმ ცხარე ბრძოლას, რომელიც მიმდინარეობდა მმართველ ელიტაში.

სულთნები უმაღლეს სახელმწიფო თანამდებობებზე დანიშვნისას ხელმძღვანელობდნენ თავიანთი პირადი შეხედულებებით და სიმპათიებით. დიდ ვეზირად ხშირად ინიშნებოდნენ სულთნის ფავორიტები, რომლებმაც მოახერხეს მოეპოვებინათ სულთნების ნდობა. როდესაც ეს უკანასკნელები ჯერ კიდევ ტახტის პრეტენდენტები იყვნენ. აჰმედ I-ის (1603-1617) დროიდან სულთნის უფლისწულები და ტახტის პრეტენდენტები (სულთნის ძმისშვილები) აღარ მონაწილეობდნენ სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობაში. ისინი სასახლეში ცხოვრობდნენ და მსახურთა მეთვალყურეობის ქვეშ მკაცრ იზოლაციაში იმყოფებოდნენ. ეს კი ხელს

უშლიდა მომავალ სულთნებს გამოემუშავებინათ ჩვევები და უნარი სახელმწიფოს მმართველობის საქმეში.

აჰმედ III-ის 27-წლიანი სულთნობის დროს შეიცვალა 14 დიდი ვეზირი, ზოგიერთმა მათგანმა გარკვეული კვალი დატოვა ოსმალეთის ისტორიაში. მათ შორის აღსანიშნავია ჩორლულუ ალი ფაშა. მას ეს თანამდებობა ეკავა 1706-1710 წლებში. იგი საკმაოდ ენერგიულად შეუდგა სახელმწიფოს მმართველობას.

ალი ფაშა იყო ერთ-ერთი ყველაზე ახალგაზრდა დიდი ვეზირი. მან თავის კონტროლს დაუქვემდებარა მთელი სახელმწიფოსა და მათ შორის სულთნის სასახლის სამსარეულოს უსარმაზარი ხარჯები. ფინანსების მოწესრიგების შედეგად მან შეძლო მიელწია 12 მილიონ ყურუშის ეკონომიისათვის.

ამავე დროს ჩორლულუ ალი ფაშა ცდილობდა გაეუმჯობესებინა თიმარების ბოძების წესი, რომლის დროსაც ადგილი ჰქონდა უხეშ დარღვევებს.

ალი ფაშა დიდ ყურადღებას უთმობდა აგრეთვე არმიისა და ფლოტის ბრძოლისუნარიანობის გაუმჯობესებას. მან ჩაატარა იენიჩართა რიგების წმენდა, განსაკუთრებით ჯებეჯიებს შორის, რომლის ქვედანაყოფი იყო თითქმის ყველა აჯანყების დასაყრდენი. ჩატარებული ღონისძიებების შედეგად იენიჩართა კორპუსს გამოაკლდა რამდენიმე ათასი ჯარისკაცი. ამის გამო მნიშვნელოვნად შემცირდა სახელმწიფო ხარჯები. თოფხანაში მისი ხელშეწყობით ააშენეს ახალი ღუმელები ზარბაზნების ჩამოსასხმელად. გაუმჯობესდა ზარბაზნების ჭურვებით მომარაგება. გემთაშენებში ააგეს დიდი სამხედრო გემები მძიმე წონის ღუსებით, რომლებიც წინათ ინგლისიდან შემოჰქონდათ. ზღვაზე ნაოსნობის დროს მეკობრეებისაგან თავდაცვის მიზნით განხორციელდა რიგი ღონისძიებებისა. კერძოდ, ააგეს ახალი ციხე-სიმაგრე ეგეოსის ზღვის ერთ-ერთ კუნძულზე, გაამაგრეს და გააძლიერეს გარნიზონები იენიკალეში (ყირიმი) და ბენდერში (ბესარაბია). გაუმჯობესდა სულთნის სასახლის მომარაგება წყლით და სხვ. სტამბოლში ააგეს მეჩეთი, სხვადასხვა საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობები და მათ შორის ბიბლიოთეკა.

ჩორლულუ ალი ფაშა რუსეთთან ომის წინააღმდეგი იყო და ამიტომ იგი 1710 წელს გადააყენეს დიდი ვეზირის თანამდებობიდან.

2. ომი რუსეთთან, პრუტისა და ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულებები

XVIII საუკუნის პირველ ათწლეულში ოსმალეთი არ აწარმოებდა დაპყრობით ომებს, თუმცა ამისათვის ევროპაში საერთაშორისო ვითარება მეტად ხელსაყრელი იყო; ომი ესპანეთის მემკვიდრეობისათვის (1701-1714), ჩრდილოეთის ომი (1701-1721).

ოსმალეთის საშინაო პოლიტიკას განაპირობებდა წინა ომების დროს წარუმატებლობა და შინაგანი კრიზისი.

დიმიტრი კანტემირი, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა სტამბოლში, წერდა ოსმალეთის დიდი ვეზირის ჩორლულუ ალი ფაშას (1706-1710) შესახებ: „იგი ოცნებობდა დაპყრობებზე, მაგრამ არ სურდა ქვეყანა საფრთხის წინაშე დაეყენებინა, დაეკარგა მეტი იმ იმედით, რომ შეიძენდა ნაკლებს. ამან იგი გახადა ომის მოწინააღმდეგე. უკანასკნელი ომის გამოცდილებამ იგი დაარწმუნა კარგად დისციპლინირებული ქრისტიანი ჯარისკაცების ძალაში და მრავალრიცხოვანი მუსლიმური არმიის სისუსტეში“.

XVIII საუკუნის პირველ ათწლეულში მშვიდობიანი პოლიტიკის გატარება სრულიადაც არ ნიშნავდა იმას, რომ ოსმალეთი საერთოდ უარს ამბობდა დაპყრობით ომებზე. XVIII საუკუნის მეორე ათწლეულიდან ოსმალეთმა კვლავ განაახლა ომი ევროპაში.

1696 წელს რუსეთმა ოსმალეთთან ომის შედეგად აიღო აზოვი და მოიპოვა გასასვლელი შავ ზღვაზე. შექმნილ ვითარებაში რუსეთმა ოსმალეთის წინაშე დასვა საკითხი: მიეღო შავ ზღვაზე ნაოსნობისა და ვაჭრობის უფლება. ოსმალეთი არავითარ დათმობებსე არ მიდიოდა და შავ ზღვას თვლიდა „ოსმალეთის ტბად“.

მართალია, „სალვთო კავშირის“ წინააღმდეგ ომში დამარცხების შემდეგ გაუარესდა მისი საერთაშორისო და საშინაო მდგომარეობა, მაგრამ ოსმალეთის გაბატონებული კლასის არაერთი წარმომადგენელი გამოსავალს ეძებდა რევანშისტულ ომებში და ახალ-ახალ დაპყრობებში. მათი აგრესიის პირველი ობიექტი რუსეთი გახდა.

ოსმალეთში რუსეთის წინააღმდეგ გამოსვლები განსაკუთრებით გაძლიერდა 1709 წლიდან, როდესაც სტამბოლს თავი შეა-

ფარა პეტრე I-ის მიერ პოლტავასთან დამარცხებულმა შვედეთის მეფემ კარლოს XII-მ. მან სულთანს შესთავაზა შეექმნა კავშირი რუსეთთან საბრძოლველად. ამის წინააღმდეგ გამოვიდა დიდი ვეზირი ჩორლულუ ალი ფაშა. დიმიტრი კანტემირი წერდა: „მას (ალი ფაშას - მ.ს.) არ უყვარდა რუსეთი და არაერთხელ შეეცადა ცუდი გაეკეთებინა მისთვის, მაგრამ ამავე დროს მის მიმართ იყო თავაზიანი, რადგან ეშინოდა, არ ჩაეთრიათ ოსმალეთი რუსეთის წინააღმდეგ ომში, რომლისკენაც ილვწოდა კარლოს XII".

ომის მომხრე იყო აგრეთვე ყირიმის ხანი, რომელიც ამ დროს ჩავიდა სტამბოლში. რუსეთთან ომის მომხრეებმა გაიმარჯვეს და გადააყენეს დიდი ვეზირი ჩორლულუ ალი ფაშა. 1710 წლის 9 ნოემბერს ოსმალეთმა გამოუცხადა ომი რუსეთს. რუსეთის ელჩი პ. ტოლსტოი დააპატიმრეს და იედიკულეს ციხეში მოათავსეს.

ამ დროს რუსეთი დაკავებული იყო შვედეთთან ომით და არ იყო დაინტერესებული ოსმალეთთან ომის დაწყებით. პეტრე I-მა სცადა თავიდან აეცილებინა ეს ომი, მაგრამ უშედეგოდ. 1711 წლის 22 თებერვალს რუსეთმა გამოუცხადა ომი ოსმალეთს.

პეტრე პირველს, რომელიც დაკავებული იყო ბალტიისპირეთსა და პოლონეთში ომით, სასწრაფოდ მოუხდა გეგმების შეცვლა და ჯარების გადასროლა სამხრეთით ოსმალეთის სასაზღვრებთან,ხოლო გოლიცინს ებრძანა პოდოლიადან და გალიციიდან მოლდავეთის სასაზღვრისაკენ წასულიყო.

რუსეთის არმია, ფელდმარშალ ბ. შერემეტიევის სარდლობით ბალტიისპირეთიდან სამხრეთისაკენ გაემართა. მას დაევალა ჩასულიყო დუნაისპირეთში და ოსმალეთის ჯარისათვის მდ. დუნაის გადალახვაში ხელი შეეშალა. შერემეტიევმა ვერ შეძლო ამ ამოცანის შესრულება. ოსმალებმა დაასწრეს და გადალახეს დუნაი. რუსეთის არმია აღმოჩნდა არახელსაყრელ მდგომარეობაში. მან დაიხია მდინარე პრუტისაკენ. აქვე ჩამოვიდა თვით პეტრე I. რუსეთის არმია ითვლიდა 38000 მეომარს. ოსმალეთის ჯარი მნიშვნელოვნად აღემატებოდა მას და შეადგენდა 100-120 ათასს. ოსმალეთის ჯარს სარდლობდა დიდი ვეზირი ბალთაჯი მეჰმედ ფაშა (1710-1711). ოსმალეთის არმიას შეუერთდა აგრეთვე ყირიმის ხანის 40-ათასიანი ცხენოსანი ლაშქარი. რუსეთის არმია აღმოჩნდა მეტად რთულ მდგომარეობაში: იგი დაღლილი იყო ხანგრძლივი და მომქანცველი გადასვლით (ბალტიისპირეთიდან მდინარე პრუტის ნაპირებამდე), აკლდა სურსათ-სანოვა-

ბე.

8 ივლისს ღამით ოსმალეთის არმიის ძირითადმა ნაწილებმა დაიწყეს მდ. პრუტის გადალახვა! 9 ივლისს ოსმალეთის ჯარებმა რამდენიმე იერიში მიიტანეს რუსეთის პოზიციებზე. მდ. პრუტის მარჯვენა სანაპიროზე: რუსეთის არმია აღმოჩნდა გარშემორტყმული მტრის ლაშქრის მიერ.

10 ივლისს ღამით პეტრე I-მა სამხედრო საბჭო მოიწვია.[1] მხედართმთავრებმა პეტრე I-ს შესთავაზეს ღამით მიეტანათ იერიში მტერზე და წარმატების შემთხვევაში დილით დაეწყოთ საერთო შეტევა. პეტრემ ეს წინადადება უარყო როგორც არარეალური. „ჯარისკაცებს და ცხენებს სამი დღის განმავლობაში არ დაუსვენიათ. საჭიროველი და პროვიანტი არასაკმარისი აქვთ. ასეთ პირობებში შეტევაზე გადასვლა უაზროაო" - განაცხადა პეტრე I-მა.

სამხედრო საბჭოზე მიიღეს გადაწყვეტილება ოსმალეთისათვის ზავი შეეთავაზებინათ, უარის შემთხვევაში კი მთელი არმიით შეტევაზე გადასულიყვნენ.' ამ მიზნით ოსმალეთის ბანაკში დიდ ვეზირთან გაგზავნეს წარმომადგენლები. რუსეთის წინადადება სამშვიდობო მოლაპარაკების დაწყების შესახებ თურქებისათვის იმდენად მოულოდნელი იყო, რომ დასაწყისში არც კი დაიჯერეს და სამხედრო ეშმაკობად ჩათვალეს.

[1] დაიწყო მოლაპარაკება. 1711 წლის 12 ივლისს დიდმა ვეზირმა ბალთაჯი მეჰმედ ფაშამ ხელი მოაწერა რუსეთთან სასავო ხელშეკრულებას. ხელშეკრულებით რუსეთს ოსმალეთისათვის უნდა დაებრუნებინა აზოვი, დაენგრია ტაგანროგი და სხვა ციხეები და გამაგრებული პუნქტები, პოლონეთიდან გამოეყვანა ჯარი და არ ჩარეულიყო მის საშინაო საქმეებში; არ გაეწია მფარველობა დონისა და ზაპოროჟიელი კაზაკებისათვის.' ეკრძალებოდა შავ ზღვაზე ვაჭრობა, ჩამოერთვა უფლება ჰყოლოდა თავისი წარმომადგენელი (ელჩი) კონსტანტინოპოლში. ოსმალეთის მთავრობა ვალდებულებას იღებდა კარლოს XII გაეძევებინა ოსმალეთიდან, ხოლო რუსეთი გაატარებდა კარლოს XII-ს თავის ტერიტორიასე შვედეთში დასაბრუნებლად.

მართალია, ზავის პირობები მძიმე იყო, მაგრამ რუსეთისათვის მთავარი იყო ის, რომ მან შესძლო გადაერჩინა რუსეთის არმია ალყისაგან, ხოლო პეტრე I ოსმალთა ტყვეობისაგან.

ოსმალეთში რუსეთთან ზავის დადებას ალფრთოვანებით შეხვდ-

ნენ! ოსმალო ისტორიკოსის მეპმედ რაშიდის ცნობით, სტამბოლში ზავის დადებასთან დაკავშირებით საყოველთაო ზეიმი გაიმართა.

' სულთანმა ზავი სიხარულით მიიღო და შეაქო დიდი ვეზირი ბალთაჯი მეპმედ ფაშა სახელმწიფოს წინაშე სამსახურისათვის.' მდ. პრუტთან მოპოვებული გამარჯვების აღსანიშნავად გამოიცა სპეციალური ფირმანი, რომელშიც აპმედ III მოხსენიებულია „ლაზის" (გამარჯვებულის) ტიტულით.

ზავის დადებას მტრულად შეხვდნენ ყირიმის ხანი და შვედეთის მეფე კარლოს XII. გავრცელდა ხმები, რომ ხელშეკრულების შედარებით ზომიერი პირობები გამოწვეული იყო იმით, რომ რუსეთმა დიდ ვესირს დიდი ქრთამი მისცა. ეს ხმები არ იყო საფუძველს მოკლებული. ქრთამის ბოძების ფაქტი რუსული წყაროებითაც დასტურდება.

'ზავის დადების შემდეგ არც ოსმალეთი და არც რუსეთი არ ჩქარობდა პრუტის ხელშეკრულების პირობების შესრულებას:' სულთანი აყოვნებდა ოსმალეთიდან კარლოს XII-ის გაძევებას, ხოლო 'პეტრე I სარგებლობდა ამით და ცდილობდა თავისი ჯარების დატოვებას პოლონეთში, აყოვნებდა ოსმალეთისათვის აზოვის გადაცემას და ტაგანროგის მოთხრას.'

ამ დროს ოსმალეთში მდგომარეობა თანდათანობით იცვლება. პრუტთან გამარჯვების შემდეგ შეიცვალა დამოკიდებულება დიდი ვესირის ბალთაჯი მეპმედ ფაშას მიმართ. მის წინააღმდეგ გამოვიდა სულთნის სიძე სილაპდარი ალი ფაშა, შეიხულ-ისლამი სეიდ ალი ეფენდი და კისლარ-აღა სულეიმან აღა. დამახასიათებელია, რომ ეს ის პირები იყვნენ, რომლებიც თავის დროზე მხარს უჭერდნენ ბალთაჯი მეპმედ ფაშას დიდ ვესირად დანიშვნას. ახლა მათ შეეშინდათ, რომ მათი ყოფილი ხელდასმული მეტად საშიში კონკურენტი გახდებოდა. მის წინააღმდეგ გამოვიდა აგრეთვე ყირიმის ხანი. 1711 წლის 24 ივლისს სტამბოლში ყირიმის ხანისაგან მიღებული იქნა არზა, რომელშიც ხანი აკრიტიკებდა დიდი ვესირის პოზიციას რუსეთთან ზავის დადების დროს.'რუსეთის მიერ პრუტის ხელშეკრულების პირობების შესრულების დაყოვნებამ გააძლიერა ბალთაჯი ფაშას მოწინააღმდეგეთა პოზიცია, ასეთ პირობებში დიდ ვესირს ეშინოდა სტამბოლში დაბრუნება. ოსმალეთის არმია ძალზე ნელა მიემართებოდა დედაქალაქისაკენ. ბალთაჯი ფაშას მოწინააღმდეგეებმა გაავრცელეს ჭორი, თითქოს იგი აპირებდა სულთნის წინააღმდეგ

შეთქმულების მოწყობას. ყოველივე ამის შედეგად, 1711 წლის 9 ნოემბერს, ბალთაჯი მეჰმედ ფაშა გადაყენებულ იქნა დიდი ვეზირის თანამდებობიდან. დიდი ვეზირი გახდა გურჯი იუსუფ ფაშა (წარმომავლობით ქართველი), რომელიც პრუტის ლაშქრობის დროს იყო იენიჩართა კორპუსის მეთაური და სახელი მოიხვეჭა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს.

1711 წლის 10 ნოემბერს ახალმა დიდმა ვეზირმა გურჯი იუსუფ ფაშამ მიიღო რუსეთის წარმომადგენლები ვ. შაფიროვი და ბ. შერემეტიევი და მათ განუცხადა, რომ დიდი ვეზირის შეცვლით ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ურთიერთობა არ შეიცვლება.

დიდ ვეზირს იუსუფ ფაშას მიაჩნდა, რომ პრუტის ზავი ოსმალეთის სახელმწიფოს დიდი წარმატება იყო. იგი სულთანს აცნობებდა, რომ ზავი ღვთის წყალობა იყო და იგი მოპოვებულია რუსეთის მიერ დაშვებული შეცდომით და არა თურქების მამაცობით. მისი აზრით, ზავის პირობები ოსმალეთისათვის მეტად ხელსაყრელი იყო.

1711 წლის 20 ნოემბერს ოსმალეთის არმია, იუსუფ ფაშას მეთაურობით, სტამბოლში დაბრუნდა.

მალე მდგომარეობა შეიცვალა. 1711 წლის 27 ნოემბერს სტამბოლში აზოვიდან მიიღეს ცნობა, რომ რუსებმა არ ჩააბარეს ქალაქი იქ მისულ ოსმალეთის ჯარს. მეორე დღესვე დიდმა ვეზირმა გამოიძახა რუსეთის წარმომადგენლები და მათ განუცხადა, რომ რუსეთმა დაარღვია ზავის პირობები.

1711 წლის 9 დეკემბერს ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა. პროვინციებში გაიგზავნა სულთნის ბრძანებულებები ჯარის ხელახალი მობილიზაციის შესახებ. დივანი ჰუმაიუნის სხდომაზე პრუტის საზავო ხელშეკრულება გააუქმეს, ხოლო ამ ხელშეკრულების დადების მთავარ ინიციატორებს - ბალთაჯი მეჰმედ ფაშას, ქეთჰოდა ოსმან აღასა და მდივან ეფენდის სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანეს.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, სულთნის მთავრობამ გააგრძელა მოლაპარაკება რუსეთის წარმომადგენლებთან. ოსმალეთის მთავრობამ გადასცა რუსეთის წარმომადგენლებს ახალი ხელშეკრულების პროექტი. განახლდა მოლაპარაკება. ოსმალეთმა ოთხი პირობა წამოაყენა: რუსეთის ჯარს სასწრაფოდ უნდა დაეტოვებინა პოლონეთის ტერიტორია; აზოვი დაუყოვნებლივ უნდა გადაცემოდა ოსმალეთს; შვედეთის მეფის გამგზავრების დრო

და ადგილი ოსმალეთს უნდა დაედგინა; ბოლოს, რუსეთისათვის სრულიად მოულოდნელი აღმოჩნდა ოსმალეთის პრეტენზია მთელ უკრაინაზე.

რუსეთის წარმომადგენლები განსაკუთრებით კატეგორიულად აცხადებდნენ, რომ მათთვის სრულიად მიუღებელია ხელშეკრულების ის მუხლი, რომლის მიხედვითაც უკრაინისა და დონის კაზაკები თავიანთი მიწებით უნდა გადასულიყვნენ ოსმალეთის პროტექტორატის ქვეშ.

მოლაპარაკებას ართულებდა ის, რომ ამ პროცესში სულ უფრო მეტ აქტიურობას იჩენდნენ ევროპის სახელმწიფოების წარმომადგენლები. კერძოდ, საფრანგეთის ელჩს სტამბოლში აშკარად ანტირუსული პოზიცია ეკავა, იცავდა შვედეთის მეფის ინტერესებს და აქეზებდა სულთანს რუსეთის წინააღმდეგ.

«1712 წლის 27 იანვარს მოწვეულ იქნა დივანის სხდომა. სულთანს განხრახული ჰქონდა დაეწყო საომარი მოქმედება რუსეთის წინააღმდეგ; გაიგზავნა ბრძანებები მობილიზაციის შესახებ. ჯარების საერთო თავშეყრა უნდა მომხდარიყო მაისში.

« რუსეთ-ოსმალეთის საზავო ხელშეკრულებასთან დაკავშირებით სულთნის სასახლის კარზე არ იყო ერთსულოვნება.» ასეთ ვითარებაში დიდმა ვეზირმა გურჯი იუსუფ ფაშამ ვერ გაბედა თავის თავზე აეღო მთელი პასუხისმგებლობა. მან მოითხოვა, რომ ხელშეკრულებისათვის ხელი მოეწერა დივანის ყველა წევრს და ამის შემდეგ გადაეცათ იგი სულთნისათვის დასამტკიცებლად. გაირკვა, რომ «დიდ ვეზირს, დივანის წევრების უმრავლესობას და სასულიერო პირებს არა სურთ ომი რუსეთთან. მათ ინახულეს სულთანი და თავისი აზრი მოახსენეს.

«1712 წლის 5 აპრილს დაიდო რუსეთ-ოსმალეთის ახალი საზავო ხელშეკრულება» რუსეთის მთავრობამ 9 მაისს მიიღო ცნობა საზავო ხელშეკრულების დადების შესახებ.» 20 მაისს რუსეთის მთავრობამ ოსმალეთის დიდ ვეზირს გურჯი იუსუფ ფაშას გაუგზავნა სამეფო სიგელი, რომელითაც რუსეთის მეფემ აუწყა ვეზირს, რომ ხელშეკრულება რატიფიცირებულია.»

ხელშეკრულების დადების შემდეგ, კარლოს XII კვლავ აქეზებდა სულთანს რუსეთის წინააღმდეგ. დიდი ვეზირი გურჯი იუსუფ ფაშა კი მოითხოვდა ოსმალეთიდან კარლოს XII-ის დაუყოვნებლივ გაძევებას.

საფრანგეთისა და სხვა ქვეყნების წარმომადგენლები ავრცელებდნენ ხმებს, თითქოს რუსეთის ჯარები კვლავ რჩებიან პო-

ლონეთში.

19 სექტემბერს ოსმალეთის მთავრობამ რუსეთის წარმომადგენლებს განუცხადა, რომ რუსეთმა დაარღვია სასავო ხელშეკრულების პირობები, თუმცა ამის დამადასტურებელი აშკარა საბუთი არ მოუტანია.

24 სექტემბერს რუსეთის წარმომადგენელი არწმუნებდა ოსმალეთის მთავრობას, რომ რუსეთის სამხედრო ნაწილები უკვე მთლიანად გამოყვანილია პოლონეთიდან. რუსეთის მხარე ყველაფერს აკეთებდა რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულების შენარჩუნებისათვის. თავის მხრივ დიდი ვეზირი გურჯი იუსუფ ფაშაც ასევე აცხადებდა, რომ არ სურდა ომი.

31 ოქტომბერს დივანმა მიიღო დადგენილება რუსეთისათვის ომის გამოცხადებისა და რუსეთის ელჩების დაპატიმრების შესახებ. იმავე დღეს დიდი ვეზირი გურჯი იუსუფ ფაშა გადააყენეს და მის ადგილზე დანიშნეს სულეიმან ფაშა. წყაროებიდან ირკვევა, რომ რუსეთისათვის ომის გამოცხადება მოხდა სულთნის დაჟინებითი მოთხოვნით, მაშინ როდესაც დიდი ვეზირი და სხვა სახელმწიფო მოღვაწეები ცდილობდნენ ომის თავიდან აცილებას.

ომის გამოცხადების შემდეგ საომარი მოქმედება არ განახლებულა.

ამ დროს რუსეთ-ოსმალეთის მოლაპარაკებაში სულ უფრო აქტიურად ერევიან ევროპის სახელმწიფოების წარმომადგენლები. ამასთან საფრანგეთის წარმომადგენელმა აშკარა ანტირუსული პოზიცია დაიკავა. ინგლის-ჰოლანდიის წარმომადგენლებმა კი საწინააღმდეგო. საფრანგეთის მხარდაჭერით ოსმალეთი ახალ მოთხოვნებს აყენებს. ჩრდილოეთის ომის პირობებში რუსეთს განსაკუთრებით არ აწყობდა ომი ოსმალეთთან. თავის მხრივ ოსმალეთისათვის არასასურველი აღმოჩნდა ახალი ომის წარმოება. მიუხედავად ომის გამოცხადებისა, ოსმალეთი არ ჩქარობდა საომარი მოქმედებების დაწყებას. მიუხედავად ამისა, რუსეთს მოუხდა გარკვეულ დათმობებზე წასვლა. რუსებმა დატოვეს ასოვი და დადეს პირობა პოლონეთიდან ჯარის გამოყვანის შესახებ. თავის მხრივ, ოსმალეთმა აღარ წამოაყენა პრეტენზია მთელ უკრაინაზე. გადაწყდა, რომ რუსეთი დათმობდა ტერიტორიას მდ. სამარიდან მდ. ორეოლის შუა დინებამდე. ასევე რუსეთს მიეცა ასოვში არსებული გემების გაყიდვის უფლება. სამაგიეროდ რუსებმა ითავეს ასოვში ადრე არსებული სპილენძის ზარბაზნების

უკლებლივ დაბრუნება და ჩერკასკის ახალი სიმაგრის დანგრევა. პოლონეთის საკითხში მოხდა შეთანხმება, რომ რუსეთი აღარ ჩაერეოდა პოლონეთის საქმეებში, მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ კარლოს XII ჯარით შეიჭრებოდა პოლონეთში და თავისი მოქმედებებით პოლონელთა უკმაყოფილებას გამოიწვევდა, მაშინ რუსეთს ეძლეოდა იქ ჯარის შეყვანის უფლება.

ამ საკითხების შეთანხმების შემდეგ, 1713 წლის 24 ივნისს, ადრიანოპოლში დაიდო საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და რუსეთს შორის. ხელშეკრულება 25 წლით დაიდო და 12 მუხლისაგან შედგებოდა. ადრიანოპოლის ზავის შედეგად დამთავრდა 1710-1713 წლების რუსეთ-თურქეთის ომი. ხელშეკრულება ძირითადად იმეორებდა პრუტის საზავო ხელშეკრულების პირობებს. მასში შეტანილ იქნა ის ზოგიერთი ცვლილება, რომლის შესახებაც ზემოთ იყო მსჯელობა.

3. ომი ვენეციასთან და ავსტრიასთან, პოჟარევაცის სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებები

რუსეთთან მოპოვებული წარმატებებით აღფრთოვანებულმა ოსმალეთის სულთანმა 1714 წელს ომი დაიწყო ვენეციის წინააღმდეგ, რათა დაებრუნებინა კარლოვიცის ზავით დაკარგული ტერიტორიები. ოსმალეთის ჯარები შეიჭრნენ მორეასა და არქიპელაგის კუნძულებზე და ადვილად შეძლეს ვენეციელების განდევნა. ოსმალთა წარმატებები ვენეციელების წინააღმდეგ ომში აიხსნება იმით, რომ ვენეციელები ავიწროებდნენ ბერძნულ მოსახლეობას, შეურაცხყოფდნენ მათ რელიგიურ წესებს, ძალით ნერგავდნენ კათოლიკობას, აფერხებდნენ მათ ვაჭრობას და სხვ. ყოველივე ამის გამო ბერძნებმა მხარი დაუჭირეს თურქებს ვენეციელების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ვენეციამ მიმართა დახმარებისათვის ავსტრიასა და რომის პაპს. პაპმა მოუწოდა კათოლიკურ სახელმწიფოებს დახმარება აღმოეჩინა ვენეციისათვის. ავსტრიამ, ვენეციის მოკავშირემ „სალვთო ომში“ და კარლოვიცის 1699 წლის ხელშეკრულების გარანტმა, შესთავაზა ოსმალეთს თავისი შუამავლობა. ავსტრიამ მოთხოვა ოსმალეთს დაეცვა კარლოვიცის საზაო ხელშეკრულების პირობები, მაგრამ ოსმალეთმა ეს მოთხოვნა უარყო. ამის

გამო, 1716 წელს, ავსტრია ჩაება ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში.

ავსტრიასთან ომში ოსმალეთი მარცხდებოდა. ავსტრიის ჯარების სარდალმა ევგენი სავოიელმა მთელი რიგი დამარცხებები აგემა ოსმალეთის არმიას. ავსტრიელებმა დაიკავეს სერბიის ნაწილი ქ. ბელგრადით, ბანატი და სხვ. მოსალოდნელი იყო, რომ ავსტრია კიდევ უფრო მეტ წარმატებებს მოიპოვებდა. ეს კი ხელს არ აძლევდა ინგლისსა და ჰოლანდიას, ამიტომ ისინი გამოვიდნენ შუამავლის როლში და მიმართეს ავსტრიას წინადადებით - შეეწყვიტა ომი და დაედო სამშვიდობო სახავო ხელშეკრულება. საფრანგეთი კი არწმუნებდა ოსმალეთის სულთანს გაეგრძელებინა ომი, რადგანაც ამ შემთხვევაში ავსტრიის სამხედრო ნაწილები დაკავებული იქნებოდნენ აღმოსავლეთში, რითაც შესუსტდებოდა ავსტრიის ჯარის ზეწოლა საფრანგეთის საზღვარზე.

1718 წლის ივნისში სერბიის ქალაქ პოჟარევაცში დაიწყო სასავო მოლაპარაკებაჲ, რომელშიც მეომარი მხარეების გარდა მონაწილეობას იღებდნენ ჰოლანდიისა და ინგლისის წარმომადგენლები.

1718 წლის 21 ივლისს ვენეციასა და თურქეთს შორის ხელმოწერილ იქნა სამშვიდობო სასავო ხელშეკრულება. ზავის პირობებით, ვენეციამ დაკარგა მორეა, არქიპელაგის კუნძულები და კ. კრეტა, რომლებიც დაუბრუნდა ოსმალეთს. დაკარგული ტერიტორიების სასლაურად ოსმალეთმა შეამცირა ბაჟი ვენეციელი ვაჭრებისათვის 5-დან 3 პროცენტამდე.

1718 წლის 21 ივლისს დაიდო აგრეთვე ავსტრია-ოსმალეთის სახავო ხელშეკრულება. ზავის პირობებით, ავსტრიას გადაეცა ბანატი, სერბიის ნაწილი ქ. ბელგრადით, ჩრდილოეთ ბოსნია და ვალახეთის ნაწილი. კათოლიკურმა მოსახლეობამ მიიღო ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე თავისუფალი წირვა-ლოცვის გარანტია.

27 ივლისს დაიდო ავსტრია-ოსმალეთის სავაჭრო ხელშეკრულება. ხელშეკრულებით ავსტრიამ მიიღო რიგი ეკონომიკური უპირატესობანი, რაც მას საშუალებას აძლევდა გაეფართოებინა თავისი ეკონომიკური გავლენა ბალკანეთსა და ახლო აღმოსავლეთში. ამ ხელშეკრულებით ავსტრიის ქვეშევრდომებმა მიიღეს უფლება თავისუფლად ევაჭრათ ოსმალეთის იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე, კერძოდ, დუნაისპირეთსა და შავი ზღვის ნავსადგურებში. საექსპორტო და საიმპორტო ბაჟი განისაზღვრა 3 პრო-

ცენტით. ამას გარდა, ავსტრიელი ვაჭრები განთავისუფლდნენ ყოველგვარი გადასახადებისა და გამოსალებებისაგან, რითაც დაბეგრილი იყვნენ სხვა ქვეყნების ვაჭრები და, თვით თურქი ვაჭრებიც კი. ავსტრიას მიეცა უფლება დაენიშნა თავისი კონსულები და აგენტები ყველა ნავსადგურსა და სავაჭრო პუნქტში. ავსტრიელებმა მიიღეს აგრეთვე კაპიტულაციების უფლებები, რომლითაც სარგებლობდნენ ფრანგები და ინგლისელები.

ამრიგად. ოსმალეთმა ომის შედეგად განიცადა მარცხი, რამაც გამოიწვია მისი მდგომარეობის კიდევ უფრო გაუარესება.

4. „ტიტას ეპოქა"

1718 წლის მაისიდან ოსმალეთის დიდი ვეზირი გახდა ნევშეჰირლი დამად იბრაჰიმ ფაშა, რომელსაც ეს თანამდებობა ეკავა 1730 წლის 30 სექტემბრამდე. მის სახელთან არის დაკავშირებული ე.წ. „ტიტას" ეპოქა (Lale devri). არსებითად იბრაჰიმ ფაშა იყო ოსმალეთის მთელი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ხელმძღვანელი, რადგან ამ დროს აჰმედ III პრაქტიკულად ჩამოშორდა სახელმწიფო საქმეებს.

1718 წელს ავსტრიასთან ზავის დადების შემდეგ ევროპასთან დამყარდა მშვიდობიანობა, რამაც ხელი შეუწყო მასთან ოსმალეთის დიპლომატიური და სამეცნიერო კონტაქტების დამყარებას.

XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე ოსმალეთის მმართველი კლასის ერთმა ნაწილმა კარგად დაინახა ოსმალეთის იმპერიის ჩამორჩენილობა ეკონომიკურ, სამეცნიერო-ტექნიკურ და, განსაკუთრებით, სამხედრო დარგში.

ოსმალეთის საზოგადოება თავისი საშინაო ცხოვრების წესით იყო ტრადიციული, დახურული, რომელიც თავის თავს უფრო მაღლა აყენებდა ევროპელებთან შედარებით და არავითარ ინტერესს არ ამჟღავნებდა მათთან ურთიერთობისადმი. ეს იმ დროს, როდესაც ევროპის ქვეყნები, პირიქით, დაინტერესებული იყვნენ ოსმალეთთან ურთიერთობის დამყარებით.

სამხედრო საშიშროებამ აიძულა პორტა მიემართა თავისი ყურადღება ევროპელი მოწინააღმდეგეებისადმი. ყველაზე შორსმჭვრეტელ სახელმწიფო მოღვაწეებს სურდათ გაეგოთ უფრო მეტი,

ვიდრე წინათ იცოდნენ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკაზე, პოლიტიკურ წყობილებაზე, კულტურაზე, რათა შემდგომ მათი მიღწევები დაენერგათ თავის ქვეყანაში.

იბრაჰიმ ფაშას მმართველობის დროს უფრო მეტად, ვიდრე ადრე, შესაძლებელი გახდა ევროპელთაგან მიღწევების სესხება. იბრაჰიმ ფაშა დაინტერესებული იყო მეცნიერების, კულტურის, სამხედრო საქმის განვითარებით.

უკვე XVII საუკუნის დამდეგიდან, ოსმალეთის იმპერიისათვის დამახასიათებელ ტრადიციულ დიდაქტიკურ-ტრაქტატებთან ერთად, დაიწერა პამფლეტები, რომლებშიაც აღნიშნული იყო ევროპის სახელმწიფოების უპირატესობანი სამხედრო ორგანიზაციის საქმეში.

ერთ-ერთი ასეთი თხზულება 1718 წელს წარუდგინეს აჰმედ III-ს. მასში გადმოცემული იყო ქრისტიანისა და მუსლიმის საუბარი ოსმალეთის იმპერიის სამხედრო წარუმატებლობის მიზეზებზე. თანამედროვე თურქი ისტორიკოსები თვლიან, რომ ამ დოკუმენტში ჩანასახის სახით მოცემულია რეფორმების იდეა. ეს იყო ოსმალეთში რეფორმების პირველი პროექტი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ვესტერნიზაციას და მოდერნიზაციას.

ქვეყნის გარდაქმნათა პირველი პროექტები, როგორც წესი, შედგენილი იყო ოსმალეთის სამსახურში მყოფი უცხოელების მიერ, მაგრამ მათ მიერ შეთავაზებული წინადადებები არ იყო მნიშვნელოვანი და არ მომხდარა მათი რეალიზაცია და მაინც, ამ პროექტების ირგვლივ დაწყებულმა დისკუსიამ ოსმალურ საზოგადოებაში წარმოშვა ახალი სოციალურ-ფსიქოლოგიური განწყობილება. იზრდებოდა ინტერესი ქვეყნის საზოგადოებრივი მოწყობის მიმართ და ევროპის სახელმწიფოების სამეცნიერო მიღწევებისადმი.

ამის საეტაპო მაჩვენებელია 1720 წელს საფრანგეთში ოსმალეთის ელჩობის გაგზავნა მეჰმედ ჩელები ირმი სექიზის მეთაურობით. საფრანგეთში იგი დიდი პატივით მიიღეს, დაათვალიერებინეს როგორც პარიზი, ისე სხვა ადგილების ღირსშესანიშნაობანი და ტექნიკისა და კულტურის მიღწევები. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მეჰმედ ჩელებიმ შეადგინა დაწვრილებითი ანგარიში თავისი მოგზაურობის შესახებ, რომელიც თურქი ისტორიკოსის პროფ. ზია კარალის შეფასებით „იყო დასავლეთისაკენ გახსნილი პირველი ფანჯარა“.

ოსმალეთის ევროპეიზაციის პროცესზე დიდი გავლენა იქო-

ნია საფრანგეთმა. ამ ქვეყნის განათლებული აბსოლუტიზმის იდეამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ოსმალეთის სახელმწიფო მოღვაწეების ნაწილზე. ამ იდეების გავლენით ჩაარსდა „სამეცნიერო საზოგადოება" (თარგმანების კომისია), რომელსაც უნდა ეთარგმნა თურქულ ენაზე ევროპელი და აღმოსავლელი ავტორების თხზულებები. 1727 წელს სტამბოლში გაიხსნა სტამბა და დაიწყო თურქულ ენაზე წიგნების ბეჭდვა.

სულთნის კარი და გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები გატაცებული იყვნენ ევროპული მოდით. ევროპის ნიმუშების მიხედვით აგებდნენ სასახლეებსა და ვილებს, აშენებდნენ ყვავილნარებს, აწყობდნენ კარნავალებს. განსაკუთრებით დიდი მოთხოვნილება იყო ტიტაზე.

აჰმედ III-ს ძალიან უყვარდა ყვავილები - ვარდები, მიხაკები და იასამანი, განსაკუთრებით კი - ტიტები. თურქულად ტიტა არის „ლალე" და ამაში ჩაქსოვილი იყო ღვთაებრივი მნიშვნელობა, თურქულად იგი ულერადობით უახლოვდება სიტყვას „ალლაჰ". ამიტომ აჰმედ III-ის მმართველობის ხანას ეწოდა „ლალე დევრი", ანუ „ტიტების ეპოქა".

ტიტა იყო აზიის სტეპების ველური ყვავილი, ტიტებით მოფენილი იყო თურქების მიგრაციის გზები აღმოსავლეთიდან - დასავლეთისაკენ. სწორედ ბუსბეკმა, ავსტრიის იმპერატორის ელჩმა სტამბოლში მე-16 საუკუნეში, პირველმა ჩაიტანა ფლანდრიაში ამ ყვავილის ბოლქვები. ყვავილის ევროპული ფორმა წარმოსდგება ტიტას თურქული მეტსახელისაგან (Dolban სპარ. დოლბანდ.). მალე ტიტები ჩამოიტანეს ევროპელმა ვაჭრებმაც და დაიწყო მისი მოშენება ჰოლანდიაში. მე-17 საუკუნეში მან ბიძგი მისცა „ტიტამანიას", რომელიც ხშირად იყო მისეული დიდი სიმდიდრის შეძენისა ან დაკარგვისა და ტიტა გახდა ცნობილი, ვითარცა „ევროპის ოქრო".

მეჰმედ IV, აჰმედის მამა, იყო პირველი, რომელმაც დააბრუნა ტიტა თურქეთში და სერალის ბაღებში მოაშენა. ამ ყვავილის რამდენიმე სახეობა, ხოლო აჰმედმა პირველმა დაიწყო ტიტების იმპორტი არა მარტო ჰოლანდიიდან, არამედ სპარსეთიდანაც.

სერალის ბაღებში ჩატარებულმა აჰმედ III-ის გაზაფხულის დღესასწაულებმა, ე.წ. ტიტას დღესასწაულებმა, დროებით დაჩრდილა კიდეც მუსლიმების ტრადიციული რელიგიური დღესასწაულები. იგი ტარდებოდა აპრილში, ორი საღამოს განმავლობაში, უმეტესად საავე მთვარის შუქზე.

აშენებდნენ ტიტას ბაღებს, საზღვარგარეთიდან ჩამოჰქონდათ მისი ბოლქვები. სტამბოლში კულტივირებული იყო ტიტას რამდენიმე ასეული ჯიში. ტიტა გახდა ხალხის საყვარელი ყვავილი. მას ხატავდნენ მხატვრები, აკეთებდნენ მის ორნამენტებს, პოეტები თხზავდნენ ლექსებს და სხვ.

ტიტა იქცა ერთ-ერთ წამყვან მოტივად ოსმალების დეკორატიულ ხელოვნებაში; ტიტა და მისი დღესასწაული გახდა პოეტების შთაგონების წყარო იმ პერიოდში, როდესაც ისინი ცდილობდნენ სპარსული პოესიის გავლენის დაძლევას.

აჰმედ III-ის დროს წამყვანი პოეტი იყო ნედიმი - „კეთილი მეგობარი", განცხრომის მოძღვარალი, სათანადო ფილოსოფიით გამსჭვალული: „მოდი, ვიცინოთ და ვითამაშოთ, დავტკბეთ ცხოვრების მშვენიერებით".

„ტიტას ეპოქაში" ოსმალეთში ეცნობიან ევროპას და ევროპული კულტურის გავლენა თანდათანობით საგრძნობი ხდება ოსმალეთის კულტურის ყველა დარგში. ასე მაგალითად, ტიტას ეპოქაში ოსმალეთის არქიტექტურაში ინერგება ბაროკოს სტილი

დიდი ვეზირი
დამად იბრაჰიმ ფაშა

და იწყება სინანისა და თურქული არქიტექტურის სხვა კლასიკოსების სტილის განდევნა.

თურქი და ევროპელი ისტორიკოსების ვარაუდით, დამად იბრაჰიმ ფაშას დიდი ვეზირობის დროიდან იწყება ოსმალეთის იმპერიის „ევროპეიზაცია" („ვესტერნიზაცია").

იბრაჰიმ ფაშამ გადადგა ნაბიჯები ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით.

თავისი მმართველობის პირველი სამი წლის განმავლობაში იგი დაკავებული იყო სახელმწი-

ფო ხაზინის საქმიანობით. მას განსრახული ჰქონდა, უპირველეს ყოვლისა, შეემცირებინა სახელმწიფო ხარჯები. 1718 წელს იენიჩართა ესამების (ხელფასის აღების საბუთი) შემოწმების შედეგად მიღებულ იქნა ეკონომია 1500 ქისეს[1] ოდენობით. გაირკვა, რომ ყალბი დოკუმენტის წარდგენის შედეგად მრავლად იყო გაცემული უკანონო ხელფასი.

1720 წელს შეღგენილი ბიუჯეტის მიხედვით, მთავრობამ ეკონომიას მიაღწია 2528 ქისეს ოდენობით. ეს შესაძლებელი გახდა კაფიკულუს ჯარისათვის და სულთნის ზოგიერთი კატეგორიის მოხელეებისათვის ხელფასის შემცირების გამო. ამას გარდა, იბრაჰიმ ფაშამ შემოიღო გადასახადი აბრეშუმზე, ყავაზე, წვრილფეხა საქონელზე და სხვ.

1721 წლის სახელმწიფოს ხაზინის შემოსავალი აღემატებოდა ხარჯებს 5675 ქისათი. ეს იყო იბრაჰიმ ფაშას ფინანსური საქმიანობის მწვერვალი.

იბრაჰიმ ფაშას მიერ ჩატარებულმა ღონისძიებებმა არ გააუმჯობესეს გლეხების მძიმე მდგომარეობა. გლეხები ტოვებდნენ თავის დასამუშავებელ მიწას, რადგან არ შეეძლოთ მრავალრიცხოვანი გადასახადების გადახდა, გარბოდნენ ქალაქებში და განსაკუთრებით სტამბოლში. მთავრობამ გამოსცა ბრძანებულებები, რომლითაც გლეხებს ეკრძალებოდათ სტამბოლსა და სხვა ქალაქებში ცხოვრება.

იბრაჰიმ ფაშას ჰქონდა გარკვეული გეგმა იენიჩართა კორპუსის რეორგანიზაციისა, მაგრამ ირანთან დაწყებულმა ომმა ხელი შეუშალა ამ გეგმის განხორციელებას.

1724 წლის თებერვალში, ირანთან ომის გამო, შემოღებულ იქნა დამატებითი „სამხედრო გადასახადი", რის შედეგადაც კიდევ უფრო გაუარესდა გლეხებისა და ხელოსნების მდგომარეობა.

იბრაჰიმ ფაშას მთავრობამ არაერთხელ სცადა განემტკიცებინა ფულის კურსი და ამ მიმართულებით გარკვეული ღონისძიებები ჩაატარა. ამავე დროს პორტა ატარებდა მთელ რიგ ეკონომიკური ხასიათის ღონისძიებებს ევროპასთან ვაჭრობის გაფარ-

[1] ქისა (ქისე) - წარმოადგენდა ტყავის ტომარას, რომელსაც ფულის ჩასაწყობად იყენებდნენ. დროთა განმავლობაში მისი რაოდენობა იცვლებოდა: XVII ს-ნის შუა წლებში 40000 აბჩას შეადგენდა, ხოლო XVIII ს-ის შუა წლებში - 50000 აბჩას.

თოების მიზნით, ცდილობდა წინ აღდგომოდა ქვეყანაში კაპიტულაციების გავრცელებას. ყოველივე ამის შედეგად მდგომარეობა ოდნავ გამოსწორდა.

მიუხედავად იბრაჰიმ ფაშას მიერ ჩატარებული ღონისძიებებისა ქვეყანა ვერ გამოვიდა კრიზისიდან. ხალხის მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა. ხოლო სულთანი და გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები უამრავ სახსრებს ხარჯავდნენ სასახლეების მშენებლობაზე და დღესასწაულების მოწყობაზე. ირანში ოსმალეთის ჯარის დამარცხება გახდა ის ნაპერწკალი, რომლის შედეგადაც 1730 წელს სტამბოლში დიდმა აჯანყებამ იფეთქა, რასაც შეეწირა როგორც სულთანი, ისე დიდი ვესირი იბრაჰიმ ფაშა და სხვა დიდმოხელეები.

5. ოსმალეთი და საერთაშორისო ვითარება ახლო აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში 1720-1722 წლებში

XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში სეფიანთა ირანი მწვავე ეკონომიკურ და სამხედრო-პოლიტიკურ კრიზისში იმყოფებოდა. ამ დროს დაიწყო ავღანელების შემოსევები ირანში, რომელიც კიდევ უფრო გაძლიერდა 20-იანი წლებიდან. 1722 წლის მარტში ავღანელებმა ალყა შემოარტყეს ირანის დედაქალაქ ისფაჰანს და სეფიანთა სახელმწიფოს დაცემა გარდაუვალი იყო.

ამ დროს ოსმალეთი და რუსეთი მიისწრაფოდნენ გამოეყენებინათ ირანში შექმნილი ხელსაყრელი მდგომარეობა და ხელთ ეგდოთ მისი სამფლობელოები. ოსმალეთისა და რუსეთის ხელისუფალთ კარგად ესმოდათ, რომ ირანთან ომის შემთხვევაში მეორე მხარე მაყურებლის როლში არ დარჩებოდა და შესაძლებელია ამას მათ შორის ომი გამოეწვია, რითაც არც რუსეთი და არც ოსმალეთი არ იყო დაინტერესებული. ურთიერთ შორის კონფლიქტის თავიდან აცილების მიზნით, 1720 წლის 5 (16) ნოემბერს სტამბოლში ოსმალეთსა და რუსეთს შორის დაიდო „სამარადისო მშვიდობის" ხელშეკრულება. ამ ხელშეკრულებით, ოსმალეთმა იკისრა მორალური პასუხისმგებლობა რუსეთთან მშვიდობიანი ურთიერთობის დარღვევის შემთხვევაში. ხელშეკრულებით, რუსეთს უნდა აღედგინა არა ელჩის, არამედ რეზიდენტის დონეზე მუდმივი დიპლომატიური ურთიერთობა ოსმალეთთან,

რომელიც გაწყვეტილი იყო 1711 წლიდან.

1720 წელს რუსეთ-ოსმალეთს შორის დადებული ხელშეკრულება იყო რუსეთის გარკვეული წარმატება კასპიისპირეთში ლაშქრობის დიპლომატიური მომზადების თვალსაზრისით. 1721 წელს სტამბოლში რუსეთის რეზიდენტად დანიშნეს ი. ნეპლუევი, რომელიც სექტემბერში სტამბოლში ჩავიდა. მას ევალებოდა თვალყური ეღევნებინა ოსმალეთთან დადებული ხელშეკრულების პირობების შესრულებისათვის. რუსეთი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო მიეღო ინფორმაცია ოსმალეთის მთავრობის რეაქციასე პეტრე I-ის კასპიისპირეთში ლაშქრობის დროს.

„რუსეთთან მშვიდობიანი ურთიერთობის შენარჩუნებით არანაკლებ დაინტერესებული იყო ოსმალეთიც, რადგან იგი ასევე ემზადებოდა ირანის წინააღმდეგ ომისათვის.“

თუ ევროპაში ოსმალეთის ექსპანსიას არავითარი წარმატება არ ელოდებოდა და იგი იძულებული იყო ეზრუნა დაპყრობილი ქვეყნების შენარჩუნებისათვის, სულ სხვა ვითარება შეიქმნა XVIII საუკუნის 20-იანი წლების დამდეგს ირანსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში, რაც საშუალებას აძლევდა ოსმალეთს განეხორციელებინა თავისი აგრესიული ზრახვები ამ ქვეყნების მიმართ.

ოსმალეთში, სულთნის კარზე, დიდი ყურადღებით ადევნებდნენ თვალყურს, თუ რა ხდებოდა ირანსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში. სულთნის სასახლეში საკმაოდ დიდი ინფორმაცია დაგროვდა ამ ქვეყნებში არსებული პოლიტიკური ვითარების შესახებ.

ამ მიზნით, 1720 წლის ნოემბრის ბოლოს, ირანში გაიგზავნა დური ეფენდი. 1721 წლის იანვარში დური ეფენდი ისფაჰანში ჩავიდა. მისმა ჩასვლამ ირანში შაჰის კარზე დიდი შეშფოთება გამოიწვია. დური ეფენდიმ ირანის ხელისუფლება დაამშვიდა, რომ ოსმალეთი „მშვიდობის მომხრე იყო“ და გაამახვილა ყურადღება ოსმალეთ-ირანის საზღვარზე მომხდარ ინციდენტებზე.

1721 წლის აპრილში დური ეფენდიმ ისფაჰანი დატოვა და სამშობლოში გაემგზავრა. სტამბოლში დაბრუნებისთანავე მან სულთანს ვრცელი მოხსენებითი ბარათი წარუდგინა, რომელშიც აღნიშნავდა, რომ სეფიანთა სახელმწიფოს დაცემა გარდაუვალი იყო.

1721 წლის დეკემბერში ირანის შაჰის ელჩი მურთაზა ყული ხანი სტამბოლში ჩავიდა და სულთანს დახმარება სთხოვა ავლა-

ნელების წინააღმდეგ საბრძოლველად; ოსმალეთმა არ მიიღო ეს წინადადება იმ მოტივით, რომ ავჯანყებული ავღანელები ერთმორწმუნენი (ე.ი. სუნიტები) იყვნენ და ამიტომ ოსმალეთს არ შეეძლო მათ წინააღმდეგ ომი.

ამავე დროს ოსმალეთის მთავრობამ ავჯანყებულ ავღანელებს წერილი გაუგზავნა და აცნობა, რომ ირანის შაჰი ოსმალეთისაგან არავითარ დახმარებას არ მიიღებდა.

ამგვარად, ოსმალეთი დაინტერესებული იყო ავღანელების მიერ სეფიანთა ირანის ხელისუფლების დამხობით, რაც საშუალებას მისცემდა მას განეხორციელებინა თავისი დაპყრობითი ზრახვები ირანის მიმართ.

ოსმალეთის სულთანი, რომელიც ირანის შაჰს უარს ეუბნებოდა დახმარებაზე მირ-მაჰმუდის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ცდილობდა ეს უკანასკნელი თავის ქვეშევრდომად გაეხადა.

რუსეთის რეზიდენტი ი. ნეპლუევი სტამბოლიდან იუწყებოდა, რომ პორტამ გადაწყვიტა დაკავშირებოდა მირ-მაჰმუდს, რათა მას ეცნო ოსმალეთის სულთანი უმაღლეს ხელისუფლად. თუ მირ-მაჰმუდის სამფლობელო ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდოდა, იგი ისარგებლებდა ისეთივე პრივილეგიებით, რომლებითაც სარგებლობდა ყირიმის ხანი ოსმალეთის სახელმწიფოში. ამ წინადადების მიღების შემთხვევაში, პორტა ხელს არ შეუშლიდა ავღანელებს დაეპყროთ ირანის ტერიტორია. თუ მირ-მაჰმუდი არ მიიღებდა პორტას წინადადებას, მაშინ სულთანი მას გამოაცხადებდა ავჯანყებულად და მიიღებდა ზომებს ომის დაწყებისათვის.

1722 წლის აპრილის ბოლოს ირანის შაჰის ელჩი მურთაზა ყული ხანი, რომელიც რამდენიმე თვე სტამბოლში იმყოფებოდა და ცდილობდა დახმარება მიეღო ოსმალეთისაგან, ხელცარიელი გაემგზავრა ირანში.

ამგვარად, ირანში შექმნილი მდგომარეობა ოსმალეთისათვის ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა მისი მიზნების განხორციელებისათვის: ოსმალებს სურდათ აენაზღაურებინათ აღმოსავლეთში ის, რაც დაკარგეს დასავლეთში.

1722 წლის 5 აპრილს დიდმა ვეზირმა ბრძანება გაუგზავნა ბაღდადისა და ბასრის ფაშებს, რათა მათ გაემაგრებინათ საზღვრები და მზად ყოფილიყვნენ საომარი მოქმედებისათვის.

მალე სტამბოლში მიიღეს ცნობა, რომ ავღანელებმა ისფაჰანს ალყა შემოარტყეს. ამ ფაქტს სულთნის კარზე დიდი კმაყო-

ფილებით შეხვდნენ.

დიდმა ვესირმა იბრაჰიმ ფაშამ ირანის საზღვრებთან მყოფ ფაშებს გაუგზავნა ბრძანება, რომ არ დაძრულიყვნენ ადგილიდან, სანამ ავღანელები ისფაჰანს არ დაიკავებდნენ.

1722 წლის 15 მაისს ოსმალეთის დივანმა მიიღო დადგენილება: „ვინაიდან ავღანელი აჯანყებულები ოსმალეთის საზღვრებს ემუქრებიან, მიღებულ იქნას ზომები ამ საზღვრების უშიშროების უზრუნველსაყოფად და ამასთან დაკავშირებით აღმოსავლეთის საზღვარზე მდებარე ერევანი, თავრისი, განჯა, თბილისი და ზოგიერთი მაიი მსგავსი ქალაქი და ციხე, რომლებიც წინათ ოსმალეთის გამგებლობაში იყვნენ და შემდეგ ირანს გადაეცა, კვლავ ოსმალეთის საზღვრებში შემოვიდეს".

ამავე დროს დიდმა ვესირმა დამად იბრაჰიმ ფაშამ გამოაცხადა, რომ ირანში სეფიანთა დინასტიის დაცემის გამო, ამ დინასტიასთან 1639 წელს დადებული ხელშეკრულება ძალას კარგავს.

მარტალია, ოსმალეთმა ოფიციალურად ირანს ომი გამოუცხადა, მაგრამ საომარი ოპერაციების დაწყებას აყოვნებდა. ოსმალეთში ირანის საკითხთან დაკავშირებით ორი დაჯგუფება ებრძოდა ერთმანეთს: ერთ მათგანს შეადგენდნენ მუფთიები და იენიჩარები, რომლებიც მოითხოვდნენ ირანის წინააღმდეგ საომარი მოქმედების დაუყოვნებლივ დაწყებას, მეორე დაჯგუფებას მეთაურობდა დიდი ვესირი დამად იბრაჰიმ ფაშა, რომელიც დაჟინებით მოითხოვდა, რომ ემოქმედათ ფარულად და ხელსაყრელ მომენტს დალოდებოდნენ.

ერთი სიტყვით, 'ოსმალეთმა ირანს ომი გამოუცხადა, მაგრამ საომარი ოპერაციების დაწყებას აყოვნებდა და ხელსაყრელ დროს უცდიდა.'

1721 წელს შვედეთთან ომის დამთავრებისა და ზავის დადების შემდეგ, 'პეტრე პირველმა გადაწყვიტა ესარგებლა ირანში შექმნილი ხელსაყრელი მდგომარეობით და მოეწყო კასპიისპირეთში ლაშქრობა.' პეტრე პირველი ჩქარობდა, ეშინოდა, რომ ოსმალეთს არ დაესწრო ირანში შეჭრა და ამის გამო 1723 წელს დაგეგმილი ლაშქრობა მან გადაიტანა 1722 წლისათვის.

პეტრე I-მა გადაწყვიტა ირანთან ლაშქრობის დაწყების წინ ამის შესახებ ეცნობებია ოსმალეთის სულთნისათვის, რათა მას არ ჩაეთვალა ეს ოსმალეთთან დადებული „სამარადისო მშვიდობის" ხელშეკრულების დარღვევად.'

1722 წლის 13 მაისს, მოსკოვიდან გასვლის წინ, პეტრე I-მა აცნობა ოსმალეთის ელჩს კასპიისპირეთში ლაშქრობის შესახებ.

1722 წლის ივნისში პეტრე I თავისი ჯარით ასტრახანიდან დერბენდში ჩავიდა და დაღესტნის სანაპირო ზოლი დაიკავა, ხოლო სამხრეთისაკენ, ბაქოსაკენ ლაშქრობა მომავალი წლისათვის გადაიტანა.

როდესაც სტამბოლში ცნობილი გახდა პეტრე I-ის აქცია კასპიისპირეთში, სულთნის მთავრობამ გადაწყვიტა სასწრაფოდ დაეწყო ომი ირანის წინააღმდეგ. მაგრამ უკვე დაგვიანებული იყო: ომის მომზადებისათვის დრო იყო საჭირო, გვიან შემოდგომაზე ომის დაწყება კი არამიზანშეწონილი იყო და გადაწყდა საომარი ოპერაციები 1723 წლისათვის გადაეტანათ.

პეტრე I-ის კასპიისპირეთში ლაშქრობამ ძალზე გაამწვავა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა. ოსმალეთს საკმაო ინფორმაცია ჰქონდა პეტრე I-ის ურთიერთობის შესახებ ქართლის მეფე ვახტანგ VI ს-თან და ამიერკავკასიის სხვა მეფე-გამგებლებთან. ოსმალეთისათვის ცნობილი იყო პეტრეს გეგმები აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის მიმართ.

1722 წლის 22 ოქტომბერს ავღანელებმა აიღეს ირანის დედაქალაქი ისფაჰანი, ტახტიდან ჩამოაგდეს შაჰ-ჰუსეინი და ავღანთა მეთაურმა მირვეისმა თავისი თავი გამოაცხადა ირანის შაჰად. ჰუსეინის შვილი თამაზი ჩრდილოეთ ირანში გაიქცა და თავი გამოაცხადა შაჰ თამაზ II-ედ.

6. ომის დაწყება ირანის წინააღმდეგ

ოსმალეთი შეუდგა ირანის წინააღმდეგ ომის სამზადისს. ირანთან ომის დროს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს. ოსმალეთი შიშობდა, რომ საქართველო არ შესულიყო რუსეთის მფარველობის ქვეშ და ცდილობდა ჩაეშალა რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური კავშირი და ვახტანგ VI გაეხადა თავის მოკავშირედ ირანის წინააღმდეგ ომში. სულთანი ვახტანგ მეფეს ჰპირდებოდა, რომ მთელი საქართველო მისი მფარველობის ქვეშ გადაეიდოდა. ამით სულთანს სურდა ვახტანგ VI-ს კავშირი გაეწყვიტა რუსეთთან.

· 1723 წლის ზაფხულში ოსმალეთმა ირანის წინააღმდეგ ომი დაიწყო. ირანთან ომის დაწყებისთანავე შეიქმნა სამი ფრონტი: 1. თბილისის (კავკასიის) - მთავარსარდალი არზრუმის ფაშა იბრაჰიმი; 2. აზერბაიჯანის (თავრიზის) - მთავარსარდალი ვანის ვალი ქოფრულუ აბდულაჰ ფაშა; 3. ერაყის - ბაღდადის ვალი ჰასან ფაშას სარდლობით. ოსმალეთის არმიების სარდლობების წინაშე დაისვა ამოცანა: დაესწროთ მირ-მაჰმუდისათვის და ხელთ ეგდოთ დასავლეთ ირანი და აღმოსავლეთ ამიერკავკასია. რაც მიავარია, რუსებსე ადრე დაეკავებინათ ბაქო.

· 1723 წლის ივნისის დამდეგს ოსმალეთის ლაშქარი იბრაჰიმ ფაშას სარდლობით ამიერკავკასიის დასაპყრობად გამოემართა. ამ დროს საქართველოს მდგომარეობა ძალზე რთული იყო. ქართველებმა ვერ შეძლეს თავიანთი ძალების გაერთიანება ოსმალეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ დროს ქართლ-კახეთს შორის მტრობა და შუღლი სუფევდა, რაც ასუსტებდა საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლას. მათ შორის შუღლის გაღვივებას გარკვეულად ხელი შეუწყო ირანმა და ოსმალეთმა. 1723 წლის 4 მაისს კონსტანტინე კახეთის მეფემ (მაჰმუდ ყული ხანმა) თბილისი აიღო, ქართლის მეფე ვახტანგ VI იძულებული შეიქნა ცხინვალში გადასულიყო. ოსმალეთის ჯარის მთავარსარდალი იბრაჰიმ ფაშა სარგებლობს ქართლ-კახეთის მეფეებს შორის არსებული კონფლიქტით. იგი ორივე მხარეს ცალ-ცალკე ჰპირდება წყალობას, თუ ისინი ოსმალეთს მორჩილებას გამოუცხადებდნენ. იბრაჰიმ ფაშა ქართლის სამეფოს ერთდროულად დაჰპირდა კონსტანტინეს და ვახტანგ VI-ის ვაჟს ბაქარს.

· 1723 წლის 10 ივნისს კონსტანტინემ თბილისი უბრძოლველად ჩააბარა ოსმალებს. მაგრამ კონსტანტინეს იმედი არ გაუმართლდა. იბრაჰიმ ფაშამ არ დაკმაყოფილა მისი თხოვნა - დაენიშნა იგი ქართლის გამგებლად, კიდევ უფრო მეტი - ოსმალებმა კონსტანტინე დააპატიმრეს. იბრაჰიმ ფაშამ, რომელმაც ვახტანგისაგან დიდძალი ქრთამი აიღო, ბაქარი ქართლის გამგებლად დანიშნა, იგი გამაჰმადიანდა და მას იბრაჰიმი ეწოდა.

ქართლის დაპყრობის შემდეგ ოსმალებმა აქ თბილისის (ქართლის) საბეგლარბეგო დააარსეს და შეუდგნენ თავიანთი წესების შემოღებას.

ცოტა ხნის შემდეგ კონსტანტინემ მოახერხა ციხიდან გაქცევა, ჩავიდა კახეთში და დაიწყო ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ. სულ მალე იგი სათავეში ჩაუდგა ამიერკავკასიის ხალხების გან-

მათავისუფლებელ ბრძოლას დამპყრობლების წინააღმდეგ.

მალე ბაქარმაც კონსტანტინეს მაგალითს მიბაძა, თბილისიდან გაიქცა და ალში (სურამის მახლობლად) ჩავიდა, სადაც ამ დროს ვახტანგ VI იმყოფებოდა. ვახტანგ VI-მ და ბაქარმა შეიმუშავეს ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლის გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა ფართო საბრძოლო კავშირის შექმნას. მასში გარდა ქართლის მეფისა შეეიდნენ კონსტანტინე კახეთის მეფე და სომეხთა საბრძოლო გაერთიანებები.

• თბილისის აღების შემდეგ იბრაჰიმ ფაშა არ ჩქარობდა შირვან-აზერბაიჯანის წინააღმდეგ გალაშქრებას! თბილისიდან გასვლის შემდეგ ოსმალებმა მარტყოფი დაარბიეს, კახეთში ციხეების ჩადგმა სცადეს, მაგრამ ამაოდ, იქიდან კი გეზი განჯისაკენ აიღეს. 9 ოქტომბერს ცხარე ბრძოლების შედეგად ოსმალებმა განჯა აიღეს. ადგილობრივი მოსახლეობა მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა დამპყრობლებს.

• 1723 წლის საფხულში რუსეთმა ახალი ლაშქრობა მოაწყო კასპიისპირეთში. რუსეთის ჯარმა ოსმალებს დაასწრო და 28 ივლისს დაიკავა ბაქო და მიმდებარე ტერიტორიები, რითაც არ მისცა შესაძლებლობა ოსმალეთის ჯარს გასულიყო კასპიის სანაპიროზე. •

თურქი ისტორიკოსის ი. დანიშმენდის ცნობით, აპმედ III განრისხებული იყო იბრაჰიმ ფაშაზე, რომელმაც თბილისში 132 დღე უსაქმოდ გაატარა და ამასობაში რუსეთის ჯარმა ბაქო აიღო. სულთანმა იბრაჰიმ ფაშა სერასკერობიდან გადააყენა და მის ადგილზე დანიშნა დიარბექირის ვალი არიფ აპმედ ფაშა.

• ოსმალეთი აგრეთვე შეუდგა ირანის ტერიტორიის დაპყრობას და გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. ასეთ ვითარებაში შაჰ-თამაზ II-მ გაგზავნა პეტერბურგში ელჩი დახმარების სათხოვნელად. •1723 წლის 23 სექტემბერს პეტერბურგში ხელმოწერილ იქნა ხელშეკრულება რუსეთსა და ირანს შორის.• პეტრე I დახმარებას ჰპირდებოდა შაჰ-თამაზს ავღანელების წინააღმდეგ ბრძოლაში და შაჰის ტახტის განმტკიცების საქმეში. შაჰ-თამაზი სცნობდა რუსეთის კუთვნილებად ბაქოსა და დერბენდს კასპიის სანაპიროზე მდებარე ტერიტორიებითურთ და უთმობდა მას ირანის კასპიის სანაპიროსე განლაგებულ პროვინციებს - გილანს, მაზანდერანსა და ასტრაბადს.

• რუსეთის მიერ ბაქოს დაკავებამ და 1723 წელს შაჰ-თამაზთან ხელშეკრულების დადებამ კიდევ უფრო გაამწვავა ოსმალეთ-

რუსეთის ურთიერთობა. ოსმალეთი რუსეთს ომით დაემუქრა. პეტრე პირველი ოსმალეთთან ომის საშსადისს შეუდგა, მაგრამ არც ოსმალეთს და არც რუსეთს ომი არ სურდა.

7. 1724 წლის სტამბოლის ოსმალეთ-რუსეთის ხელშეკრულება და 1727 წლის ჰამადანის საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და აშრაფს შორის

ასეთ დაძაბულ ვითარებაში, 1724 წლის ზაფხულში, სტამბოლში განახლდა მოლაპარაკება, რომელიც ჯერ კიდევ 1722 წელს დაიწყო სტამბოლში მყოფი საფრანგეთის ელჩის მარკიზ დე ბონაკის აქტიური შუამდგომლობით.

1724 წლის 24 ივნისს სტამბოლში ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ხელმოწერილ იქნა ხელშეკრულება, რომელიც ისტორიოგრაფიაში ცნობილია, როგორც „დანაწილების ხელშეკრულება". ამ ხელშეკრულებით მოხდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ირანის სამფლობელოების დანაწილება. ოსმალეთი ცნობდა რუსეთის მიერ კასპიისპირა პროვინციების შეერთებას, რაც ასახული იყო 1723 წლის რუსეთ-ირანის ხელშეკრულებაში, სამაგიეროდ ოსმალეთს უნდა მიეღო ამიერკავკასიის ტერიტორიის დანარჩენი ნაწილი, აგრეთვე ირანის მთელი ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი - მთელი აზერბაიჯანი, ქურთისტანი, ქალაქებით ქერმანშაჰითა და ჰამადანით. ამასთან ერთად, ოსმალეთი ვალდებულებას იღებდა, ეცნო თამაზი ირანის კანონიერ შაჰად იმ შემთხვევაში, თუ ეს უკანასკნელი აღიარებდა ოსმალეთის უფლებებს მის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებზე. ამ საკითხზე პეტრე I-მა აღუთქვა ოსმალეთს დახმარება, ხოლო შაჰმა მიიღო გარანტია ავღანელების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში, თანახმად 1723 წლის რუსეთ-ირანის ხელშეკრულებისა, თუკი ირანის მხარე უარს იტყოდა 1724 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულების პირობების შესრულებაზე, ორივე მონაწილე, რუსეთიც და ოსმალეთიც, ვალდებულებას იღებდა ერთობლივად გაელაშქრათ შაჰთამასის წინააღმდეგ და ტახტზე დაესვათ სხვა კანონიერი ხელმწიფე. ამრიგად, ოსმალეთსა და რუსეთს შორის მოხდა ირანისა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის გავლენის სფეროებად დანაწილება.

ოსმალები აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში თავისი ბატონობის გაძლიერების მიზნით, შეუდგნენ ქართლის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის მიწების აღწერას და დავთრების შედგენას.

ოსმალები აღარ დაკმაყოფილდნენ ირანის იმ ტერიტორიებით, რომლებიც მათ გადაეცათ 1724 წლის სტამბოლის ხელშეკრულებით და შეუდგნენ ახალი ოლქების დაპყრობას.

1725 წელს ოსმალებმა ხელთ იგდეს ყაზვინი, რომელიც 1723 წლის რუსეთ-ირანის ხელშეკრულებით ირანს ეკუთვნოდა.

მაჰმუდ შაჰის დესპოტური და რეაქციული პოლიტიკის გამო მას აუჯანყდნენ ავღანელები, 1725 წლის აპრილში იგი მოკლეს და შაჰად გამოაცხადეს აშრაფი. აშრაფმა შესძლო თავისი ხელისუფლების განმტკიცება. 1726 წელს მან გაილაშქრა ოსმალების წინააღმდეგ და მათი წინსვლა შეაჩერა. დაიწყო მოლაპარაკება. 1727 წლის 23 ოქტომბერს ჰამადანში ოსმალეთსა და აშრაფს შორის დაიდო ხელშეკრულება: აშრაფი სცნობდა ოსმალეთის სულთანს აჰმედ III-ს მთელი მუსლიმი-სუნიტების ხალიფად, თავის თავს კი აღიარებდა სულთნის ვასალად. ამიერიდან მეჩეთებში სულთნის სახელი უნდა მოხსენიებული ყოფილიყო შაჰის წინ. იმ ოლქების გარდა, რომლებიც გადაეცა ოსმალეთს პეტრესთან დადებული ხელშეკრულებით, შაჰი მას დამატებით უთმობდა ტერიტორიებს, რომელთა ფართობი შეადგენდა ირანის მიწა-წყლის 2/3-ს.

8. პატრონა ჰალილის ავანყება სტამბოლში

ირანთან ომმა გამოიწვია ხალხის ფართო მასების მდგომარეობის შემდგომი გაუარესება. ომთან დაკავშირებით გაიზარდა გადასახადები როგორც სოფლად, ისე ქალაქად. გალატაკებული გლეხები გარბოდნენ სოფლებიდან და თავს აფარებდნენ ქალაქებს, განსაკუთრებით კი სტამბოლს.

დიდი უკმაყოფილება სუფევდა ხელოსნებსა და ვაჭრებს შორის. იგი გამოწვეული იყო მონეტის ფალსიფიკაციით, რაც მათ დიდ ზარალს აყენებდა და იწვევდა ვაჭრობის მოშლას. ამას გარდა, სოფლებიდან გლეხების გაქცევამ გამოიწვია კვების პროდუქტების წარმოების შემცირება და მათზე ფასების ზრდა. ხალ-

ხის მასების მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა.

ამავე დროს სასახლის კარის დიდმოხელეები ფუფუნებაში ცხოვრობდნენ და დროსტასრებას არ იკლებდნენ. სულთნის კარზე ხშირად იმართებოდა წვეულებები. მიმდინარეობდა სასახლეების და ვილების მშენებლობა, ტიტის ბაღების გაშენება. ხალხის დასაშოშმინებლად. გამოვიდა სულთნის ბრძანებულება შეეჩერებინათ სასახლეებისა და ვილების მშენებლობა. მაგრამ ამან ვერ შეაჩერა ხალხის უკმაყოფილება.

აჯანყებას ბიძგი მისცა ირანთან ომში წარუმატებლობამ. 1730 წლის სექტემბერში გავრცელდა ხმები, რომ თავრიზთან ოსმალეთის არმიამ დამარცხება განიცადა და ქალაქი ირანელებს ჩააბარა.

1730 წლის 28 სექტემბერს დაიწყო აჯანყება. მას სათავეში ჩაუდგა პატრონა ჰალილი, რომელიც ქალაქში ძველმანებით ვაჭრობდა. წარმოშობით იგი ალბანელი იყო. სანამ იენიჩარი გახდებოდა, სასლვაო ქვეით ჯარში მსახურობდა.

აჯანყებულებმა თავი მოიყარეს ათმეიდანზე. სულთანს მოთხოვეს მათთვის გადაეცა დიდი ვეზირი, მუფთი და რამდენიმე მაღალი თანამდებობის, პირი მათი სახალხოდ გასამართლებისათვის. აჯანყებულთა რიცხვი დღითი დღე იზრდებოდა და მეოთხე დღეს 80 ათასს მიაღწია.

სულთანმა, დიდი ვეზირის რჩევის მიუხედავად, ვერ გაბედა აჯანყებულთა წინააღმდეგ გამოეყენებინა სამხედრო ნაწილები. ამან აჯანყებულები გაათამამა. მათ ხელთ იგდეს სამხედრო საჭურვლის საწყობები, რათა დაეჩქარებინათ სასახლის კაპიტულაცია, გადაუჭრეს წყლით მომარაგება და სხვ. სულთანი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო. მან ბრძანება გასცა სიკვდილით დაესაჯათ დიდი ვეზირი და ორი სხვა დიდმოხელე, რომლებიც ხალხს განსაკუთრებით სძულდა. განაჩენის სისრულეში მოყვანის შემდეგ მათი თავები გადაყარეს მოედანზე, მაგრამ აჯანყებულები ამით არ დაკმაყოფილდნენ. მათ მოითხოვეს, რომ სულთან აპმედს ტახტი გადაეცა თავის ბიძაშვილ მაპმუდისათვის, რაც დაუყოვნებლივ იქნა შესრულებული და აჯანყებულები დღესასწაულობდნენ გამარჯვებას. ტახტზე დასვეს მაპმუდ I (1730-1754).

ახალმა სულთანმა ინება ესახა ის პიროვნება, ვისგანაც გვირგვინით იყო დავალებული. მასთან გამოცხადდა პატრონა ჰალილი უბრალო ტანსაცმელში გამოწყობილი, ფეხშიშველა. სულთანმა

სთხოვა: გამოეთქვა თავისი სურვილი და დაიფიცა - შეასრულებდა მის ნებისმიერ მოთხოვნას. პატრონა ჰალილმა სულთანს სთხოვა გაეუქმებინა ვეზირების მიერ შემოღებული დამატებები ძველ გადასახადებზე და ახლად შემოღებული გადასახადები. ამ მოთხოვნიდან ნათლად ჩანს, თუ რა იყო ავჯანყების მთავარი მიზეზი.

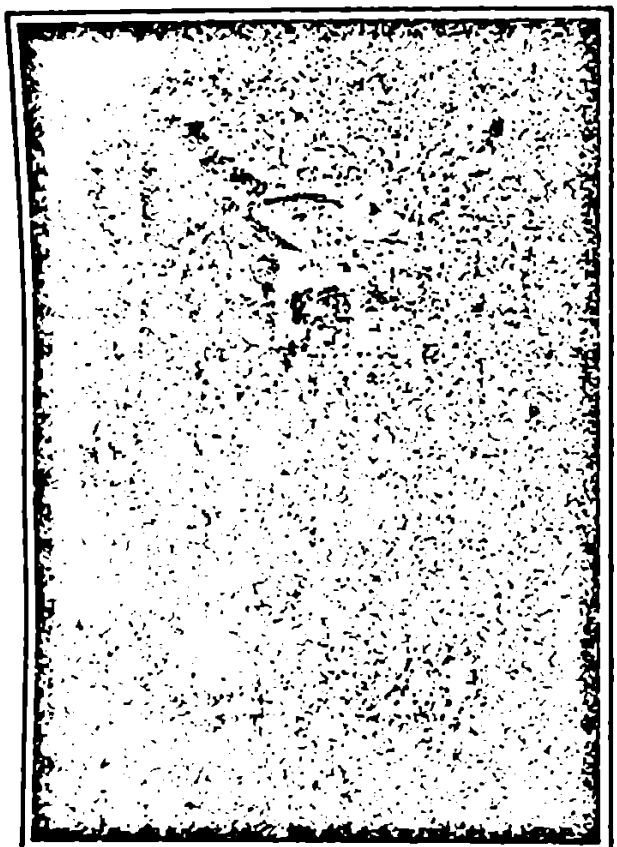

პატრონა ჰალილი

პატრონა ჰალილი და მისი თანამოაზრენი ფიქრობდნენ, რომ მიელი უბედურების მიზეზი იყო უხეირო მმართველობა, სულთნისა და მასთან დაახლოებული პირების გაუბაძრობა და საკმარისი იყო ამ თანამდებობებზე დაენიშნათ შესაფერისი პირიოვნებები, რომ ძალადობა და ოვითნებობა თავისთავად შეწყდებოდა.

თითქმის ორი თვის განმავლობაში სტამბოლი ავჯანყებულთა ხელში იმყოფებოდა. ისინი კონტროლს უწევდნენ სულთნის ხელისუფლებას, რომელიც მათი მითითებებით იძულებული იყო ზოგიერთი ცვლილებები მოეხდინა ადმინისტრაციულ აპარატში და დაენიშნა ავჯანყებულთა მიერ წარდგენილი პირები სხვადასხვა თანამდებობებზე.

თავი რომ დაეღწია ავჯანყებულთა მეთაურებისაგან და განსაკუთრებით პატრონა ჰალილისაგან, სულთანმა მათ შესთავაზა მაღალი თანამდებობები პროვინციებში და ფუალის დიდი თანხა, მაგრამ ამაოდ. უფრო ადვილად მოახერხეს იენიჩართა რიგებში განხეთქილების შეტანა. მთავრობამ შესძლო გადაებირებინა „ძველი და ჭკვიანი" იენიჩარები. ავჯანყების მონაწილეთა რიგები შეთხელდა.

ურთიერთობა სულთნის ხელისუფლებასა და ავჯანყებულთა

შორის იძაბებოდა. 2 ნოემბერს სულთანმა გამოსცა ბრძანებულება, რომლის მიხედვითაც აიკრძალა არეულობა და ყველა მეამბოხე სიკვდილით დაისჯებოდა. აჯანყების ყველა მონაწილეს, რომლებიც ატარებდნენ წითელ ჩალმას სხვებისაგან გამოსარჩევად, ებრძანათ დაეხურათ თეთრი ჩალმა, როგორსაც ატარებდნენ ჩვეულებრივი მუსლიმები.

ახალმა სულთანმა და მისმა ახლობლებმა აჯანყებულთა წინააღმდეგ შეიმუშავეს შეთქმულების გეგმა. 14 ნოემბერს პატრონა ჰილილი და მისი უახლოესი თანამებრძოლები მიიწვიეს სასახლეში სამხედრო საბჭოს სხდომაზე და იქ ყველანი ამოწყვიტეს. ამის შემდეგ გასცეს განკარგულება - დაეხოცათ აჯანყებულთა მოთხოვნით თანამდებობებზე დანიშნული პირები. მხოლოდ ერთი დღის განმავლობაში მოკლულ იქნა 400 კაცი. სულთანმა სასწრაფოდ იენიჩარებს, მეზარბაზნეებსა და მესლვაურებს დაურიგა ფული, რათა მათ მხარი არ დაეჭირათ აჯანყებულთათვის. ამავე დროს გაიცა ბრძანება: ისინი, ვინც იენიჩართა კორპუსში აჯანყების პერიოდში ჩაეწერენ, დაუყოვნებლივ დაბრუნებულიყვნენ სახლებში. ამან გამოიწვია უკმაყოფილება არა მარტო ახალ იენიჩარებს შორის, არამედ ძველებშიაც. 1731 წლის თებერვალში ხელფასი მისცეს მხოლოდ ძველ იენიჩარებს. ამის საპასუხოდ 25 მარტს ათმეიდანზე თავი მოიყარა 400-500-მა იენიჩარმა. 26 მარტს აჯანყებულებს შეუერთდა ქალაქის მოსახლეობა და მათი რიცხვი 3 ათასამდე გაიზარდა, მაგრამ აჯანყება ჩააქრეს და მონაწილეები სიკვდილით დასაჯეს.

სახალხო აჯანყება სტამბოლში მარცხით დამთავრდა, მაგრამ მას უკვალოდ არ ჩაუვლია, თუ ადრე ქალაქის აჯანყებაში მონაწილეობდნენ მხოლოდ იენიჩარები, ახლა აჯანყებას მხარი დაუჭირეს ხალხის მასების ფართო ფენებმა.

9. ირანთან ომის დამთავრება

' ავღანელების წინააღმდეგ ბრძოლაში წარმატებებს მიაღწია შაჰ-თამასის ერთ-ერთმა სარდალმა ნადირმა! მან შაჰის ერთგულების ნიშნად თამას-ყული ხანი (თამასის მონა-მორჩილი) დაირქვა. 1726 წლის ბოლოსათვის ნადირმა დაიკავა მეშჰედი, ხოლო მომდევნო ორი წლის განმავლობაში გაათავისუფლა მთელი ხორასა-

ნი, 1729 წლის გაზაფხულიდან კი შეუდგა ავღანელთა მიწა-წყლის დამორჩილებას. იმავე წლის შუა რიცხვებში ნადირმა დაიკავა ჰერათი. 1729 წლის 29 სექტემბერს დამღანთან ბრძოლაში მან სასტიკად დაამარცხა აშრაფის ლაშქარი და გაანთავისუფლა ისფაჰანი ავღანელებისაგან. დეკემბერში ნადირმა დაიკავა ფარსის პროვინცია და იქიდან განდევნა ავღანელები. შირაზიდან აშრაფი გაიქცა ლარში, შემდეგ -ბელუჯისტანში, საიდაც იგი 1730 წელს მოკლა ბელუჯთა ტომის ერთ-ერთმა ხანმა. ამრიგად, 1730 წლისათვის ავღანელები საბოლოოდ განდევნილ იქნენ ირანიდან.

ირანიდან ავღანელების განდევნის შემდეგ ნადირმა დაიწყო ბრძოლა ოსმალო დამპყრობლების წინააღმდეგ.

1730 წლისათვის ოსმალებს დაპყრობილი ჰქონდათ საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი, დაღესტნისა და შირვანის ნაწილი, ირანის ქურთისტანი, ჰამადანი, ქერმანშაჰი და ცენტრალური ირანის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ნადირმა რამდენიმე დამარცხება მიაყენა ოსმალებს და გაანთავისუფლა ჰამადანი და ქერმანშაჰი. შემდეგ იგი შეიჭრა აზერბაიჯანში და 1730 წლის აგვისტოს დაიკავა თავრიზი და აზერბაიჯანის სხვა ქალაქები. თავრიზის დაკავების შემდეგ ნადირი აპირებდა გაეგრძელებინა წინსვლა, მაგრამ ამ დროს მან მიიღო ცნობა ჰერათში ავღანელების აჯანყების შესახებ და იგი სასწრაფოდ გაემართა ხორასანში. 1731-1732 წლებში ნადირი დაკავებული იყო ამბოხებული ავღანელების დამორჩილებით.

1731 წლის დასაწყისში შაჰ-თამასმა დაიწყო საომარი მოქმედება თურქების წინააღმდეგ ერევნისა და ნახიჭევანის დაკავების მიზნით და კინაღამ ტყვედ ჩაუვარდა ოსმალებს. ოსმალებმა კვლავ დაიკავეს ჰამადანი, ქერმანშაჰი, თავრიზი და სხვა ქალაქები. საბრძოლოში ისინი შეიჭრნენ ხუსისტანში. ასეთ ვითარებაში შაჰმა ოსმალებს ზავი შესთავაზა. 1732 წლის 10 იანვარს შაჰ-თამასსა და ოსმალეთს შორის დაიდო ზავი, რომლის მიხედვითაც შაჰ-თამასი ოსმალეთს უბრუნებდა მდ. არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიებს. ნადირმა, როდესაც ამის შესახებ შეიტყო, გამოსცა მოწოდება შაჰ-თამასის წინააღმდეგ და განაცხადა, რომ არ სცნობდა ამ ხელშეკრულებას. ნადირმა სულთანს გაუგზავნა წერილი და მოთხოვა დაებრუნებინა დაპყრობილი ტერიტორიები, წინააღმდეგ შემთხვევაში ომის განახლებით დაემუქრა.

1732 წლის აგვისტოში ნადირი თავისი რაზმით ისფაჰანში ჩავიდა და შაჰ-თამასი გადაყენებულად გამოაცხადა. შაჰად მან დასვა თამასის 8 თვის შვილი აბასი, ხოლო თვითონ გახდა მისი რეგენტი.

1732 წლის ბოლოს ნადირმა განაახლა სამხედრო ოპერაციები ოსმალების წინააღმდეგ; დაიკავა ჰამადანი და ქერმანშაჰი და ირანის ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ბაღდადს. 1733 წლის დეკემბერში ნადირსა და ოსმალეთის სარდალ აპმედ ფაშას შორის დაიდო ხელშეკრულება საომარი ოპერაციების შეწყვეტის შესახებ. ამ ხელშეკრულებით ოსმალეთს ირანისათვის უნდა დაებრუნებინა ყველა ის ტერიტორია, რომელიც ოსმალეთმა დაიკავა უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში და ირან-ოსმალეთის სახლვარი უნდა აღდგენილიყო 1639 წლის ზავის მიხედვით. ოსმალეთის სულთანმა არ დაამტკიცა ეს ხელშეკრულება და 1734 წლის შუა რიცხვებში კვლავ განახლდა საომარი ოპერაციები. ამ ომში ნადირმა დაიკავა განჯა, თბილისი, მდ. არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე მხარეები, შეიჭრა ოსმალეთის ტერიტორიაზე და ალყა შემოარტყა ციხე-სიმაგრე ყარსს, მაგრამ ვერ აიღო.

1735 წლის ბოლოს კვლავ განახლდა საზავო მოლაპარაკება და 1736 წლის 28 სექტემბერს სტამბოლში დაიდო საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და ირანს შორის. ხელშეკრულების მიხედვით უნდა აღდგენილიყო მურად IV-ის დროს არსებული (ე.ი. 1639 წლის ზოჰაბის ზავის) პირობები.

აღსანიშნავია, რომ ხელშეკრულების პირობების შემუშავებაში ორივე სახელმწიფოს მხრიდან დიდი ვეზირისა და ვეზირის გარდა მონაწილეობდა ორი მაღალი სასულიერო პირი: ოსმალეთის მხრიდან შეიხ-ულ-ისლამი და ედირნეს ყადი, ირანის მხრიდან - დიდმოხელეებთან ერთად მოლა ალი აქბარი.

საქმე ისაა, რომ საზავო მოლაპარაკების პერიოდში 1736 წლის 8 მარტს ნადირი ირანის შაჰად აკურთხეს და მას გაუჩნდა იდეა შეექმნა ერთიანი მუსლიმური სახელმწიფო წინა აზიაში. ამ სახელმწიფოს შექმნისათვის უნდა მოემზადებინა იდეოლოგიური ნიადაგი, შიისმი შეეცვალა ახალი სუნიტური მიმდინარეობით - ჯაფარიდობით. ნადირ შაჰმა უარი თქვა შიისმზე და ჯაფარიდობა გამოაცხადა სახელმწიფო რელიგიად.

1736 წლის ხელშეკრულებაში გატარებული იყო აზრი, რომ თუ ირანელები უარს იტყოდნენ შიიტობაზე, „უმსგავსო წესებზე" და მიიღებდნენ სუნიტობას, ე.ი. ჯაფარიდობას, „ჭეშმარიტ სარწ-

მუნოებას", ასეთ შემთხვევაში ირანელები თავისუფლად იმოგზაურებდნენ წმინდა ადგილებში და ასევეთვე უფლებებით ისარგებლებდნენ ირანელი ვაჭრებიც.

ხელშეკრულების მეორე მუხლით „ორ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობისა და კავშირის დასამყარებლად, აგრეთვე სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების განსახილველად" ყოველ სამ წელიწადში მოხდებოდა ორივე სახელმწიფოს წარმომადგენლების გაცვლა. აღსანიშნავია, რომ ოსმალეთსა და ირანს შორის აღრე დადებულ ხელშეკრულებებში ანალოგიური მუხლი არ იყო, რადგან არც ოსმალეთი და არც ირანი არ იყო დაინტერესებული დიპლომატიური წარმომადგენლების გაცვლით, ორ სახელმწიფოს შორის შექმნილმა პოლიტიკურმა მდგომარეობამ აუცილებელი გახადა მათ შორის დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება. ამით განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო ნადირ-შაჰი, რომელიც ხელშეკრულების დადების შემდეგ აპირებდა ოსმალეთთან მოლაპარაკების გაგრძელებას, განსაკუთრებით რელიგიურ საკითხს. ოსმალეთთან შემდგომი მოლაპარაკების დროს ნადირ-შაჰი ცდილობდა ხელშეკრულებაში შეეტანა სპეციალური მუხლი, რომლითაც ოსმალეთი ოფიციალურად აღიარებდა შაჰის მიერ ახლად გამოცხადებულ რელიგიას - ჯაფარიდობას, მაგრამ ოსმალეთმა ამაზე უარი განაცხადა.

ოსმალეთში მეტად კრიტიკულად შეხვდნენ ირანში სახელმწიფო რელიგიად ჯაფარიდობის გამოცხადებას, ირანელების სუნიტობა - ჯაფარიდობა ოსმალეთში საეჭვოდ ჩათვალეს.

1739 წელს ინდოეთში წარმატებული ლაშქრობის შემდეგ 1739-1741 წლებში ნადირ-შაჰმა მოაწყო კიდევ სამი დიდი ლაშქრობა სინდში, ბუხარასა და ხორეზმში, რომლის შედეგადაც ეს ქვეყნები ირანს დაემორჩილნენ.

ამ ლაშქრობის შემდეგ ნადირ-შაჰს სურდა შეექმნა ერთიანი მუსლიმური იმპერია და ცდილობდა შიიტებსა და სუნიტებს შორის არსებული მტრობის მოსპობას. როგორც ჩანს, ნადირს სურდა შიიზმი შეეცვალა ახალი სუნიტური დოგმით - ჯაფარიდობით. ოსმალეთთან მოლაპარაკების დროს იგი კვლავ დაჟინებით მოითხოვდა სულთნისაგან ამ მიმდინარეობის აღიარებას, მაგრამ ამაოდ. სწორედ ეს გახდა ოსმალეთთან ომის განახლების ერთ-ერთი მიზეზი.

1743 წლის დამდეგს ნადირ-შაჰმა განაახლა ომი ოსმალეთის წინააღმდეგ. ნადირი ლაშქრით შეიჭრა მესოპოტამიაში, ხელთ

იგდო კირკუკი, ალყა შემოარტყა მოსულს, მაგრამ მისი აღება ვერ მოახერხა.

1744 წლის აგვისტოში ნადირმა დაამარცხა ოსმალეთის არმია ყარსის მახლობლად, მაგრამ ომის გაგრძელება მას აღარ შეეძლო, რადგან ამისათვის არ ჰყოფნიდა რესურსები. განახლდა საზავო მოლაპარაკება. ნადირ-შაჰი მოლაპარაკების დროს უკვე აღარ მოითხოვდა დაკინებით ხელშეკრულებაში იმ მუხლის შეტანას, რომლითაც ოსმალეთი აღიარებდა სუნიტური მოძღვრების ჯაფარიდულ დოგმას.

1746 წლის 4 სექტემბერს დაიდო სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც აღდგენილ და დაფიქსირებულ იქნა ოსმალეთსა და ირანს შორის არსებული ძველი საზღვრები, დადგენილი 1639 წლის ზოჰაბის ხელშეკრულებით.

10. ომი რუსეთთან, ავსტრიასთან და ბელგრადის საზავო ხელშეკრულება

ამ დროს გამწვავდა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა. პეტრე I-ის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთი ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა ირანს. ამ დროს რუსეთს დაძაბული ურთიერთობა ჰქონდა ოსმალეთთან, ამიტომ იგი დაინტერესებული იყო ირანთან კეთილმეზობლური ურთიერთობით. ამ მიზნით, ჯერ კიდევ 1732 წლის 1 თებერვალს, რეშთში ხელმოწერილი ხელშეკრულებით რუსეთმა ირანს დაუბრუნა გილანი, მაზანდერანი და ასტრაბადი, ხოლო 1735 წლის მარტის გილანის ხელშეკრულებით რუსეთმა ირანს გადასცა ბაქო და დერბენდი მიმდებარე რაიონებით.

1736 წლის აპრილში რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს და მისი ჯარები შეიჭრნენ ყირიმში, დაიკავეს მისი დედაქალაქი ბალჩისარაი და შემდეგ უკან დაბრუნდნენ. ამავე წლის ზაფხულში რუსეთის ჯარმა დაიკავა აზოვი.

1736 წელს ავსტრიამ რუსეთთან დადო თავდაცვითი ხელშეკრულება და ცდილობდა დაეყოლიებინა ოსმალეთი წასულიყო დათმობებზე, მაგრამ ამას შედეგი არ მოჰყოლია. 1737 წელს ავსტრიამ ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. ავსტრიის ჯარები შეიჭრნენ ბოსნიაში, სერბიაში, ვალახეთში და დაიკავეს რიგი ქალაქებისა. 1737 წლის ზაფხულში რუსეთმა ახალ წარმატებებს მიაღ-

წია ყირიმში და დაიკავა ციხე-სიმაგრე ოჩაკოვი, მნიშვნელოვანი დასაყრდენი პუნქტი და საავაჭრო ცენტრი შავი ზღვის სანაპიროზე და სიმაგრე კინბურნი. ოსმალეთმა მოითხოვა, რომ დაწყებულიყო საზავო მოლაპარაკება. ეს წინადადება მიღებულ იქნა.

1737 წლის 16 აგვისტოს უკრაინის დაბა ნეშიროვოში გაიხსნა კონფერენცია, რომელშიც მონაწილეობდნენ მეომარი მხარეები და მეთვალყურეები ინგლისიდან და ჰოლანდიიდან. რუსეთმა თავდაპირველად მოითხოვა დაეთმოთ მისთვის ყუბანი, ყირიმი და მიწები დონსა და დუნაის შორის, მოლდავეთი და ვალახეთი გამხდარიყვნენ დამოუკიდებელი სამთავროები რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ, რუსეთის საავაჭრო გემებს მისცემოდათ უფლება თავისუფლად ემგზავრათ შავ ზღვაზე და სხვ. ავსტრია, თავის მხრივ, პრეტენზიას აცხადებდა მოლდავეთსა და ვალახეთზე, სერბიასა და ბოსნიაზე. ოსმალეთმა არ მიიღო რუსეთისა და ავსტრიის პრეტენზიები. რუსეთმა და ავსტრიამ ახალი მოთხოვნები წამოაყენეს: რუსეთი დაკმაყოფილდებოდა აზოვით, ოჩაკოვით და კინბურგით, მიმდებარე ტერიტორიებით, ხოლო ავსტრიამ უარი თქვა მოლდავეთსა და ვალახეთზე. ოსმალეთმა არც ეს ახალი წინადადებები მიიღო და 11 ნოემბერს შეწყდა კონფერენციის მუშაობა.

ომი განახლდა. 1739 წელს ოსმალეთის ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ ავსტრიის ფრონტზე და აიძულეს ავსტრიელები დაეტოვებინათ დაკავებული ტერიტორიები ბულგარეთში, ვალიახეთში, ბოსნიასა და სერბიაში, ბელგრადის გამოკლებით, რომელიც ოსმალებმა ალყაში მოაქციეს. რუსეთის ჯარებიც იძულებული გახდნენ დაეტოვებინათ ოჩაკოვი და კინბურნი. მაგრამ 1739 წლის აგვისტოში რუსეთის ჯარებმა დაიწყეს აქტიური მოქმედება: შევიდნენ ბესარაბიაში, გააგრძელეს წინსვლა და დაიკავეს იასი - მოლდავეთის ცენტრი. მაგრამ ავსტრიის მთავრობამ დაიწყო სეპარატული მოლაპარაკება ოსმალეთთან, საფრანგეთის შუამავლობით. 1739 წლის 1 სექტემბერს ბელგრადთან ავსტრიამ დადო სეპარატული სამშვიდო საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთთან. ამ ხელშეკრულებით ავსტრიამ ოსმალეთს დაუბრუნა არა მარტო ის ტერიტორიები, რომელიც მან დაკარგა ამ ომში, არამედ ასევე იმ მიწების ნაწილი, რომელიც მან მიიღო 1718 წლის პოჟარევაცის ხელშეკრულებით, ბანატი, თემეშვარი, ბოსნიის ჩრდილოეთი ნაწილი, სერბია ბელგრადით და მცირე ვალახეთი.

მას შემდეგ, რაც ავსტრიამ ოსმალეთთან ხელი მოაწერა

არახელსაყრელ სასავო ხელშეკრულებას, რუსეთი მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. 1739 წლის 18 სექტემბერს ბელგრადთან, საფრანგეთის ელჩის შუამდგომლობით, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო სამშვიდო საზავო ხელშეკრულება, რომელმაც გააქარწყლა 1739 წელს რუსეთის ჯარების მიერ მოპოვებული წარმატებები. ხელშეკრულებით რუსეთმა მიიღო მხოლოდ აზოვი (იმ პირობით, რომ უნდა მოეთხარა ციხე-სიმაგრე) და აგრეთვე მცირე ყაბარდო, რომლებიც ადრე რუსეთის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ და მიიღეს დამოუკიდებლობა.

ასევე მარცხით დამთავრდა რუსეთის ცდა თავისუფალი ნაოსნობისა და ვაჭრობისა შავ და აზოვის ზღვებზე. რუსეთმა აიღო ვალდებულება ეწარმოებინა ვაჭრობა მხოლოდ ოსმალეთის გემებით.

აღნიშნული ხელშეკრულებით აღდგენილ იქნა რუსეთის საელჩო სტამბოლში, ამიერიდან რუსეთს იქ თავისი ელჩი ეყოლებოდა.

ოსმალეთის წარმატებები ამ ომში იყო შემთხვევითი, ხანმოკლე და არ იყო მნიშვნელოვანი.

11. 1740 წელს საფრანგეთთან დადებული „გენერალური კაპიტულაცია“

1739 წელს ავსტრიასთან და რუსეთთან სამშვიდობო მოლაპარაკების პროცესში საფრანგეთმა ოსმალეთს დიდი დახმარება აღმოუჩინა. ამ სამსახურისათვის 1740 წელს სულთანმა უბოძა საფრანგეთს „გენერალური კაპიტულაცია“, რომლითაც ფრანგ ქვეშევრდომებს ეძლეოდათ პრივილეგიები და შეღავათები ოსმალეთთან ვაჭრობაში მუდმივად, განუსაზღვრელი ვადით. ამ ხელშეკრულებით ფრანგი ქვეშევრდომები, საკონსულო იურისდიქციასთან (ექსტერიტორიალური უფლება) და შეღავათიან პირობებში ვაჭრობასთან ერთად, ღებულობდნენ ოსმალეთის ტერიტორიალური წყლებითა და სახმელეთო გზებით ვაჭრობის უფლებასაც. „გენერალური კაპიტულაციით“ განახლდა, კვლავ დამტკიცდა და შეივსო ყველა ძველი კაპიტულაცია. ეს „გენერალური კაპიტულაცია“ 100-ზე მეტი მუხლისაგან შედგებოდა და ყოველ მათგანში იყო მსჯელობა მხოლოდ ოსმალეთის იმპერიის ტერი-

ტორიასე ფრანგი ვაჭრების შეღავათებსა და პრივილეგიებზე.

თუ აღრე სულთნის მიერ გაცემული კაპიტულაცია ძალაში რჩებოდა მისი ხეობის წლებში და ახალი სულთნის ტახტზე ასვლისას, მისი სურვილისამებრივ, უნდა მომხდარიყო კაპიტულაციის განახლება, ამიერიდან იგი ძალაში რჩებოდა მუდმივი დროის განმავლობაში და სულთანს აღარ შეეძლო მისი გაუქმება მეორე მხარის თანხმობის გარეშე, ამრიგად, კაპიტულაციამ ხელშეკრულების სახე მიიღო.

საფრანგეთის ვაჭრებისათვის დადგენილ იქნა საექსპორტო და საიმპორტო ბაჟები საქონლის ღირებულების 3 პროცენტის რაოდენობით. თურქი ვაჭრები კი იხდიდნენ 10 პროცენტს. ფრანგი ვაჭრები, საექსპორტო და საიმპორტო ბაჟების გადახდის შემდეგ, განთავისუფლებული იყვნენ ქვეყნის შიგნით დაწესებული გადასახადებისაგან. თურქი ვაჭრები კი არ სარგებლობდნენ ამ შეღავათებით.

დროთა განმავლობაში ინგლისმა, პოლანდიამ და ევროპის სხვა სახელმწიფოებმაც მიიღეს ფრანგების ანალოგიური უფლებები.

ამრიგად, ამ კაპიტულაციებით, თურქი ვაჭრები (და შესაბამისად, თურქეთის ვაჭრობა და მრეწველობა) თავის საკუთარ ქვეყანაში აღმოჩნდნენ გაცილებით უარეს პირობებში უცხოელებთან შედარებით. კაპიტულაციები გადაიქცა ოსმალეთის ეკონომიკური დაკაბალების ერთ-ერთ მძლავრ იარაღად. ხანგრძლივი ბრძოლა კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმებისათვის ოსმალეთმა დაიწყო 1856 წელს პარიზის საზავო კონფერენციის დროს და მხოლოდ 1923 წელს მოახერხა მისი გაუქმება.

თავი VI
ოსმალეთ-რუსეთის ომები XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში

I. 1768-1774 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომი

XVIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან უარესდება რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა; ეს აიხსნება რამდენიმე მიზეზით. ამ დროს გახშირდა ყირიმისა და ნოღაის ხანების თავდასხმები სამხრეთ რუსეთის მიწა-წყალზე, მოიერიშეთა ხერგს უკან იდგა ოსმალეთი. შემდეგი მიზეზი რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობის გაუარესებისა იყო რუსეთის გემებისათვის შავ ზღვაზე ნაოსნობის აკრძალვა. შავი ზღვის მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის ეკონომიკური განვითარების შედეგად.

შავ ზღვაზე რუსეთის გემებისათვის ნაოსნობის აკრძალვამ (1711 წელს პრუტის ხელშეკრულებით) ხელი შეუშალა რუსეთის სახელმწიფოს ეკონომიკურ განვითარებას. ბოლოს, რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობის გამწვავებას ხელს უწყობდა ის, რომ ოსმალეთის ბატონობის ქვეშ მყოფი ბალკანეთისა და კავკასიის ხალხები სულ უფრო მეტად მიმართავდნენ რუსეთს დახმარებისათვის ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების საქმეში! ასეთი თხოვნით ეკატერინე II-ს მიმართეს ბერძნებმა, სერბებმა, ჩერნოგორიელებმა, ქართველებმა.

ყოველივე ეს ამწვავებდა რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობას. რუსეთის მთავრობა ცდილობდა გაეხანგრძლივებინა და თავიდან აეცილებინა ოსმალეთის იმპერიასთან სამხედრო შეტაკება. სულთნის სასახლის კარზე იყო გავლენიანი დაჯგუფება, რომელიც რუსეთთან ომის დაწყების მომხრე იყო.

ასეთ ვითარებაში რუსეთთან ომის საბაბი გახდა უმნიშვნელო ინციდენტი. 1768 წელს რუსეთის სამხედრო რაზმი დაედევნა კონფედერანტებს (პოლონეთში ანტირუსული პარტიის მომხრეებს), შეიჭრა ოსმალეთის ტერიტორიაზე, სადაც კონფედერანტებს სურდათ თავის შეფარება და დაარბია ყირიმის ხანის სამფლობელო. თუმცა რუსეთის მთავრობამ აღიარა, რომ დაუშვებელია საზღვრის დარღვევა და დასაჯა რაზმის მეთაური, პორტამ რუსეთის ელჩს სტამბოლში ა. ობრესკოვს მოსთხოვა, რომ რუსე-

თის ჯარები დაუყოვნებლივ გასულიყვნენ პოლონეთიდან. ობრესკო

ლაშქარი: მაგრამ ამ გამარჯვებით ერეკლე II-მ ვერ ისარგებლა და ქართლში დაბრუნდა.

ამასობაში ტოტლებენმა მიიღო დამხმარე ძალა და იმერეთში გადავიდა. სოლომონ მეფემ ცუცხვათისა და შორეპანის ციხეებიდან ოსმალები განდევნა. 1771 წლის 2 ივლისს ტოტლებენმა ბაღდადის ციხიდან განდევნა ოსმალები. 9 აგვისტოს ქართველთა და რუსთა შეერთებულმა ჯარმა ქუთაისი აიღო. ოქტომბრის ბოლოს ტოტლებენმა ფოთს ალყა შემოარტყა, მაგრამ ციხე ვერ აიღო. ამიერიდან ოსმალეთს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა ერთდროულად ორ ფრონტზე უნდა ეწარმოებინა - ბალკანეთსა და კავკასიაში, რამაც კიდევ უფრო გაართულა ოსმალეთის მდგომარეობა.

ჩეშმენის საზღვაო ბრძოლა

დიდ წარმატებას მიაღწია რუსეთის ფლოტმა. რუსეთის სამმა ესკადრამ გაიარა ბალტიის ზღვა, გიბრალტარის სრუტე, ხმელთაშუა ზღვა და გაემართა ოსმალეთის ნაპირებისაკენ. საფრანგეთის მთავრობამ აცნობა დიდ ვეზირს რუსეთის ფლოტის ამ მსვლელობის შესახებ. ვეზირმა ამას არავითარი მნიშვნელობა არ მიანიჭა. მაგრამ, როდესაც რუსეთის გემები ეგეოსის ზღვაზე გამოჩნდნენ, სულთნის მთავრობა გაცვირვებული დარჩა: როგორ

აღმოჩნდა იქ რუსეთის ფლოტი? პორტა დარწმუნებული იყო, რომ ეს მოხდა ვენეციის მთავრობის ღალატით, რომელმაც ნება დართო რუსეთის ესკადრას გასულიყო ბალტიიდან ადრიატიკის ზღვაზე. ამასთან დაკავშირებით სულთანმა გაუგზავნა ვენეციის მთავრობას ოფიციალური პროტესტი!

1770 წლის გაზაფხულზე რუსეთის ესკადრა მიუახლოვდა მორეას სანაპიროს და გადასხა დესანტი. 1771 წლის მარტში მორეაში დაიწყო აჯანყება ოსმალო დამპყრობლების წინააღმდეგ. ოსმალეთმა მიიღო ზომები, რომ აჯანყება არ გავრცელებულიყო მთელ ნახევარკუნძულზე. შემდეგ გაგზავნა ფლოტი სადესანტო ნაწილებით. საერთო ძალებით ოსმალებმა შეძლეს აჯანყების ჩაქრობა.

1770 წლის 7 ივლისს რუსეთის ფლოტმა ჩესმენის ყურეში გაანადგურა ოსმალეთის ფლოტი და ამის შემდეგ მოახდინა დარდანელის ბლოკირება.

1771 წელს რუსეთის ჯარებმა მოიპოვეს სამხედრო გამარჯვებები. აქედან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ყირიმის დაკავება. ეს იყო ყველაზე უფრო მძიმე დარტყმა ოსმალეთის იმპერიისათვის, რომელიც შავ ზღვას თვლიდა თავის შიდა ზღვად.

რუსეთის გამარჯვებები ხმელეთსა და ზღვაზე მაუწყებელი იყო რუსეთის გამარჯვებისა ოსმალეთზე, მაგრამ ქვეყნის შინაგანი სიძნელეები და საგარეო-პოლიტიკური გართულებები უბიძგებდა რუსეთის მთავრობას მალე დაემთავრებინა ომი!

რუსეთის წარმატებებმა ოსმალეთის წინააღმდეგ გამოიწვია შეშფოთება საფრანგეთში, ავსტრიასა და ინგლისში. ავსტრიამ მოახდინა თავისი ჯარების კონცენტრაცია მოლდავეთსა და ვალახეთის სასღვრებთან. ამავე დროს საფრანგეთი აქეზებდა შვედეთს გამოსულიყო რუსეთის წინააღმდეგ.

რუსეთმა პორტას შესთავაზა ზავი შემდეგი პირობით: ყირიმი გამოყოფილიყო ოსმალეთისაგან, რუსეთს გადაეცემოდა დიდი და მცირე ყაბარდო, რუსეთს მიეღო შავ ზღვაზე თავისუფალ ნაოსნობის უფლება, აგრეთვე მიეღო კაპიტულაციების ის უფლებები, რომლითაც სარგებლობდნენ სხვა სახელმწიფოები და სხვ.

ოსმალეთმა არ მიიღო ეს წინადადებები. სულთნის ასეთი პოზიცია აიხსნება იმით, რომ საფრანგეთი და ავსტრია ჰპირდებოდნენ მას დიპლომატიურ დახმარებას.

1770 წლის ბოლოს სტამბოლში დაიწყო მოლაპარაკება ოსმალეთსა და ავსტრიას შორის, რომელიც დამთავრდა 1771 წლის

6 ივლისს საიდუმლო ხელშეკრულების დადებით. ავსტრიამ აიღო ვალდებულება დიპლომატიური თუ სამხედრო მოქმედებებით აეძულებინა რუსეთი დაებრუნებინა ოსმალეთისათვის დაკარგული ტერიტორიები. ოსმალეთი, თავის მხრივ, ვალდებულებას იღებდა დაეთმო ავსტრიისათვის ვალახეთის ნაწილი, მიენიჭებინა მისი ქვეშევრდომებისათვის საკაჭრო პრივილეგიები, რომლითაც სარგებლობდნენ სხვა სახელმწიფოები.

სანამ მიმდინარეობდა ავსტრიასა და ოსმალეთს შორის მოლაპარაკება, რუსეთის ჯარებმა მიიპყრეს ახალი დიდი გამარჯვებები: მათ დაიპყრეს ყირიმი და მდინარე დუნაის მარჯვენა სანაპირო და არქიპელაგის რიგი კუნძულები. ახალმა დამარცხებებმა იმდენად შეაშფოთა ოსმალეთი, რომ ავსტრიასთან დადებული საიდუმლო ხელშეკრულება უდღეური აღმოჩნდა და ოსმალეთმა უარი თქვა მის რატიფიკაციაზე.

ოსმალეთმა გადაწყვიტა დაეწყო მოლაპარაკება რუსეთთან. 1772 წლის 30 მაისს ჟურჟეში, დუნაის მარცხენა ნაპირზე, დაიდო დროებითი ზავი.

1772 წლის 27 ივლისს ქალაქ ფოქშანში დაიწყო სამშვიდობო საზავო კონფერენცია. მის მუშაობაში, გარდა რუსეთისა და ოსმალეთის წარმომადგენლებისა, ოსმალეთის მხარეს, მრჩეველების სახით, რუსეთის თანხმობით მონაწილეობას იღებდნენ ავსტრიისა და პრუსიის წარმომადგენლები.

მოლაპარაკება დაიწყო რუსეთის მოთხოვნის პირველი პუნქტის განხილვით. რუსეთმა მოითხოვა ყირიმს მინიჭებოდა დამოუკიდებლობა. ოსმალეთმა უარი განაცხადა ამ წინადადებაზე და მოლაპარაკება შეწყდა, მაგრამ საომარი მოქმედება არ განახლებულა.

1772 წლის 29 ოქტომბერს ბუქარესტში დაიწყო ახალი სამშვიდობო მოლაპარაკება (ავსტრიისა და პრუსიის მრჩეველების გარეშე). დროებითი ზავი გაგრძელებულ იქნა 1773 წლის 9 მარტამდე, მაგრამ ამჯერადაც შეთანხმების მიღწევა ვერ მოხერხდა. რუსეთის მოთხოვნები შემდეგი იყო: რუსეთს უნდა გადასცემოდა ქერჩი, იენიკალე, აზოვი. რუსეთის საზღვარი უნდა გასულიყო მდ. ბუგზე, ხოლო ოსმალეთისა - დნესტრზე. რუსეთს ეძლეოდა შავ ზღვაზე და სრუტეებზე თავისუფლად ნაოსნობის უფლება და ის პრივილეგიები, რომლითაც სარგებლობდნენ ევროპის სახელმწიფოები კაპიტულაციებით. ოსმალეთმა უარი თქვა ეცნო ყირიმის სახანოს დამოუკიდებლობა. აღსანიშნავია, რომ

1772 წლის 1 ნოემბერს რუსეთსა და ყირიმის სახანოს შორის დაიდო ხელშეკრულება, რომლითაც რუსეთი იძლეოდა ყირიმის სახანოს დამოუკიდებლობის გარანტიას, ხოლო რუსეთს რჩებოდა ქერჩი და იენიკალე.

„9 მარტს ბუქარესტში შეწყდა მოლაპარაკება და აპრილში განახლდა სამხედრო ოპერაციები.“

„1774 წლის ზაფხულში რუსეთის ჯარებმა გადალახეს დუნაი. 2 მაისს მათ დაიკავეს ფაზარჯიკი. რუსეთის არმია ფელდმარშალ რუმიანცევის სარდლობით გაემართა შუმენისაკენ, სადაც იმყოფებოდა დიდი ვეზირი თავისი ჯარით.“ გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა 9 ივნისს. რუსეთის კორპუსმა სუვოროვის სარდლობით სასტიკად დაამარცხა 40 ათასიანი ოსმალეთის ჯარი. რუსეთის ჯარი წარმატებით მიიწევდა წინ. ასეთ ვითარებაში პორტამ რუსეთს შესთავაზა ზავი.“

2. 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულება

სამხედრო ასპარეზზე მოპოვებული გამარჯვება რუსეთმა დიპლომატიური გამარჯვებით დააგვირგვინა.

„1774 წლის ივლისში სოფელ ქუჩუკ-კაინარჯში დაიწყო მოლაპარაკება და 10(21) ივლისს ხელი მოაწერეს საზავო ხელშეკრულებას.“

ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულება შედგებოდა შესავლის, 28 მუხლისა და ორი დამატებისაგან. „ორივე მხარე სცნობდა ყირიმის სახანოს დამოუკიდებლობას. რუსეთის ხელში გადადიოდა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ტერიტორიის ნაწილი, ქალაქები ქერჩი, იენიკალე და კინბურნი, ოჩაკოვი უბრუნდებოდა ოსმალეთს. რუსეთის ხელში გადადიოდა აგრეთვე დიდი და პატარა ყაბარდო და აზოვი. რუსეთს უბრუნდებოდა ბესარაბია, მოლდავეთი და ვალახეთი. რუსეთი წავიდა დათმობაზე და აღიარებდა სულთან-ხალიფას სასულიერო ხელისუფლებას მუსლიმ თათრებზე.“

„დიდი გამარჯვება იყო ის, რომ რუსეთმა მიიღო უფლება თავისუფლად ემოგზაურათ მის სავაჭრო გემებს ოსმალეთის ნაპირებთან და ესარგებლათ სრუტეებით.“ ამრიგად, რუსეთის სა-

ვაჭრო გემებმა მოიპოვეს უფლება თავისუფლად გასულიყვნენ ხმელთაშუა ზღვაზე. მაგრამ ეს ეხებოდა მხოლოდ საავჭრო გემებს.

ხელშეკრულება რუსეთის ქვეშევრდომებს ანიჭებდა ისეთივე შეღავათებსა და პრივილეგიებს, რომლითაც სარგებლობდნენ ევროპის სახელმწიფოები კაპიტულაციებით. ოსმალებს აეკრძალათ დასახლებულიყვნენ მოლდავეთსა და ვალახეთში. რუსეთმა მიიღო უფლება მფარველობა აღმოეჩინა ოსმალეთში მცხოვრები მართლმადიდებლებისათვის და გაეხსნა საკონსულოები ოსმალეთის ქალაქებში.

კონტრიბუციის სახით ოსმალეთს სამი წლის განმავლობაში უნდა გადაეხადა რუსეთისათვის 7,5 მილიონი ყურუში, ე.ი. 4,5 მილიონი მანეთი.

ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულება იყო შემობრუნების პუნქტი რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიაში. ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის პირობები არ იყო შემთხვევითი. ომის შედეგებიც და ზავის პირობებიც ოსმალეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემის კრიზისის გამოხატულება იყო.

ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულებამ გამოააშკარავა ოსმალეთის იმპერიის ჩამორჩენილობა და მისი სამხედრო სისუსტე. მიუხედავად ამისა ოსმალეთის მმართველი წრეები უარს არ ამბობდნენ ძალით დაებრუნებინათ დაკარგული ტერიტორიები.

1774 წლის 22 აგვისტოს ეკატერინე II-მ მოახდინა ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულების რატიფიკაცია, ოსმალეთის სულთანი კი არ ჩქარობდა მის შესრულებას და დროს აყოვნებდა.

ოსმალეთის გავლენიანი წრეები გამოდიოდნენ ხელშეკრულების რატიფიკაციის წინააღმდეგ, მათ იმედი ჰქონდათ საფრანგეთის, ინგლისისა და პრუსიის მხარდაჭერისა. ისინი ცდილობდნენ აეძულებინათ სულთანი მოეთხოვა რუსეთისგან ხელშეკრულების პირობების შემსუბუქება.

ავსტრიასთან და ირანთან ურთიერთობის გართულებამ ბოლოს და ბოლოს აიძულა სულთანი 1775 წლის 24 იანვარს მოეხდინა ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულების რატიფიკაცია.

ხელშეკრულების რატიფიკაციის შემდეგაც ოსმალეთმა სცადა დაებრუნებინა ყირიმი. 1775 წლის დამდეგს სულთნის ხელდებულმა ყირიმის ხანმა ოსმალეთის ჯარის დახმარებით სცადა ხელთ ეგდო ყირიმი. ოსმალეთმა შეაჩერა კონტრიბუციის გადახდა, მოითხოვა კინბურნის დაბრუნება და დაიწყო მსადება ქერ-

ჩისა და იენიკალეს ხელში ჩასაგდებად.

ოსმალეთის მიერ ხელშეკრულების დარღვევის საპასუხოდ, 1776 წლის ნოემბერში რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს პერეკოპი, შეიჭრნენ ყირიმის სილრმეში და მალე დაიკავეს მთელი ყირიმი. ამ ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა სუვოროვი. რუსეთის ჯარი განალაგეს დუნაის ნაპირებსე. ამ დროს ოსმალეთს ომი ჰქონდა ირანთან. ასეთ ვითარებაში 1779 წლის 21 მარტს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო კონვენცია, რომლითაც დადასტურებულ იქნა ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულების პირობები. მაგრამ ამის შემდეგადაც ოსმალეთი არ სცნობოდა ყირიმის დამოუკიდებლობას.

ეკატერინე II-ის კარზე, რომელსაც მეორე შვილიშვილი გაჩნდა, მას კონსტანტინე დაარქვეს. კონსტანტინეს ძიძად და აღმზრდელებლად ბერძნები მიუჩინეს, ბერძნულის ცოდნა მისთვის მეტად საჭირო იყო, რადგან მას ამზადებდნენ კონსტანტინოპოლის ტახტისათვის.

ეკატერინე II

ყირიმის შეერთებამდე ცოტა ხნით ადრე, ეკატერინე II-მ შესთავაზა ავსტრიის იმპერატორს იოსებ II-ს ოსმალეთის ევროპული ნაწილის მოლიანად დაყოფის გეგმა, ე.წ. „საბერძნეთის პროექტი". ეგი რუსეთისა და ავსტრიის მიერ ოსმალეთის სამფლობელოების უშუალოდ შეერთების ეარდა, ითვალისწინებდა დაარსებულიყო „საბერძნეთის იმპერია", დედაქალაქით კონსტანტინოპოლში. ამასთანავე უნდა შექმნილიყო ბუფერული „დაკის" სამეფო, რომლის შემადგენლობაში შევიდოდა მოლდავეთი, ვალახეთი და ბესარაბია. „საბერძნეთის იმპერიის"

ტახტი გადაეცემოდა ეკატერინე II-ის შვილიშვილს, - კონსტანტინეს, ხოლო „დაკიის“ სამეფოს ტახტს დაიკავებდა ეკატერინეს ფავორიტი გრიგოლ პოტიომკინი. „ბერძნული პროექტი“ არ განხორციელებულა. ძნელი სათქმელია, თუ რამდენად შესაძლებელი იყო ეკატერინე II-ის ამ გეგმის პრაქტიკულად განხორციელება. მაგრამ თვით ამ პროექტის შემუშავება მეტად საყურადღებოა აღნიშნულ პერიოდში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის შესასწავლად.

1783 წლის 19 აპრილს გამოიცა ეკატერინე II-ის მანიფესტი რუსეთთან ყირიმის შეერთების შესახებ. ამავე წელს დაიდო გეორგიევსკის ტრაქტატი ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლის თაობაზე. ამ აქტების შედეგად რუსეთმა დიდ პოლიტიკურ გამარჯვებას მიაღწია.

ყირიმის სახანოს შეერთება რუსეთთან ნიშნავდა რუსეთის შავ ზღვაზე არა მარტო გამოსვლას, არამედ გაბატონებასაც, რადგანაც რუსეთის სამხედრო და ეკონომიკური პოტენციალი ბევრად აღემატებოდა ოსმალეთისას.

საქართველოსა და რუსეთს შორის გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგ ოსმალეთმა კიდევ უფრო გააძლიერა ყურადღება საქართველოს მიმართ. ამიერიდან საქართველო-ოსმალეთის სასაზღვარი ოსმალეთ-რუსეთის სასაზღვარი გახდა. 1783 წლის შემდეგ ოსმალეთსა და რუსეთს შორის აღარ იყო ბუფერული ყირიმის სახანო. დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობის ახალი ეტაპი.

3. ოსმალეთი 1774-1787 წლებში

1768-1774 წლების რუსეთთან ომმა გამოიწვია ოსმალეთის სახელმწიფოს ფინანსების მოშლა. ხაზინა დაცარიელებული იყო. დიდ სამხედრო ხარჯებთან ერთად, ეს გამოწვეული იყო იმითაც, რომ პროვინციის რიგი გამგებელი აღარ გზავნიდა დედაქალაქში მის მიერ აკრეფილ გადასახადებს. ამასთან ერთად სამღვდელოება, ვეზირები და სხვა დიდმოხელეები ფლობდნენ დიდ სიმდიდრეს. სულთნის მთავრობამ სცადა დაემყარებინა წესრიგი ფინანსებში. 1776 წელს გამოიცა ბრძანებულებები, რომლითაც აიკრძალა ძვირფასი სამკაულების, ქურქებისა და ტანსაცმლის ტარება. მაგრამ ამან ვერ გამოიღო შედეგი.

ხაზინის შემოსავლის გაზრდის მიზნით, მთავრობამ კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე ადრე, დაიწყო გადასახადების აკრეფის ივარით გაცემა. გადასახადების აკრეფნი ხშირად იყვნენ პროვინციის გამგებლები. შემდეგ ისინი გადასახადების აკრეფის უფლებას გადასცემდნენ სხვებს, დიდი სარგებლის აღების შემდეგ. ასეთი სისტემა საშუალებას აძლევდა მთავრობას სწრაფად მიეღო მისთვის საჭირო ფული, მაგრამ იგი აკოტრებდა გლეხობას და კიდევ მეტად აუარესებდა სახელმწიფო ფინანსურ მდგომარეობას.

ფართოდ იყო გავრცელებული აგრეთვე სახელმწიფო თანამდებობების გაყიდვა. ასე მაგალითად, მოლდავეთის ან ვალახეთის გოსპოდარის თანამდებობა იყიდებოდა 5-6 მილიონ ყურუშად. ამასთან დაკავშირებით ძალზე გავრცელდა კორუფცია.

მძიმე ფინანსური მდგომარეობის გამოსწორების მიზნით, მთავრობა ხშირად მიმართავდა ფულის გაყალბებას. XVIII საუკუნის 30-50-იან წლებში ყურუში იწონიდა 5,5 დირჰემს და შეიცავდა ნარევის ერთ მესამედს. 1771 წელს ყურუშის წონა შეადგენდა 5 დირჰემს, ხოლო ნარევი გაიზარდა 50%-მდე. ომის შემდეგ ყურუშის წონა შემცირდა 4,5 დირჰემამდე. ცხადია, ყურუშის ფალსიფიკაციამ გამოიწვია მისი კურსის დაცემა უცხოურ ვალუტებთან შედარებით. ასე მაგალითად, 1768 წელს ერთი ყურუში ღირდა 5 ფრანკი, ხოლო 1773 წელს 3 ყურუში - I ფრანკი. მიუხედავად ზემოთ ჩამოთვლილი საგანგებო ზომებისა, ვერ მოხერხდა მდგომარეობის გაუმჯობესება.

აბდულ ჰამიდ I გამოსავლის ძიებაში ხშირად ცვლიდა დიდ ვეზირებსა და დეფთერდარებს (ფინანსთა მინისტრებს), მაგრამ ამ ღონისძიებებს არ შეეძლო გაეზარდა სახელმწიფოს შემოსავალი. მეორე პრობლემა, რომელიც აწუხებდა სულთანს, იყო არმიის მდგომარეობა. რუსეთთან წარუმატებელმა ომმა აშკარად დაანახა მთავრობას არმიის ბრძოლისუნარიანობის ძალიან დაბალი დონე. გადაიდგა პირველი ნაბიჯები საარტილერიო ქვედანაყოფების შესაქმნელად, ევროპულის მსგავსად. ბარონ დე ტოტის დახმარებით შეიქმნა ახალი საარტილერიო ნაწილები, ზარბაზნების სახელოსნოები, დაარსდა საინჟინრო სკოლა. რუსეთთან ომში დამარცხების შემდეგ საჭირო გახდა ოსმალეთის არმიის რეორგანიზაცია ევროპულ ყაიდაზე.

სულთანი აბდულ ჰამიდი, მისი ვეზირები, დიდმოხელეები ცდილობდნენ აღედგინათ სამხედრო-ლენური სისტემისათვის და

სიფაჰიების ლაშქრისათვის დამახასიათებელი ოდინდელი ძლიერება. ამ მიზნით, 1777 წელს გამოვიდა სულთნის ბრძანებულება „ნიზამნამე ზეამეთებისა და თიმარების შესახებ". ამ დადგენილებით სანჯაყბეგებს მიეცათ მცირე გაფრთხილება, არ გაეცათ ლენები იმ პირებისათვის, რომელთაც არ ჰქონდათ მისი მიღების უფლება. სიფაჰიებს აეკრძალათ გასულიყვნენ პენსიაზე, თუ მათ შეეძლოთ მონაწილეობა ბრძოლებში (ასეთი სიფაჰიები, არ ასრულებდნენ რა სამხედრო მოვალეობას, განაგრძობდნენ თავისი ლენის ფლობას და სარგებლობდნენ მისი შემოსავლით). სიფაჰიებს წინადადება მიეცათ ამ ბრძანებულების გამოცემიდან 20 დღის განმავლობაში დაბრუნებულიყვნენ თავიანთ ლენებში და იქ ეცხოვრათ. ამ დადგენილების დამრღვევნი კარგავდნენ ლენს. სიფაჰის გარდაცვალების შემდეგ მისი ლენი გადაეცემოდა მის ვაჟიშვილს, ხოლო მას თუ რამდენიმე ვაჟი ჰყავდა, მაშინ ლენი გადადიოდა კოლექტიურ მფლობელობაში - ეძლეოდა პირველ სამს, ასაკის მიხედვით, დანარჩენები არ მიიღებდნენ მემკვიდრეობას. სანჯაყბეგებს მიეცათ მითითება შეედგინათ კანდიდატურების სია ვაკანტური ლენის მისაღებად. სიაში შეჰყავდათ სიფაჰიების შვილები, რომლებმაც თავი გამოიჩინეს ომში. 1777 წლის „ნიზამნამემ" არ მოიტანა არსებითი შედეგები. უკვე არავითარი ძალებით არ შეიძლებოდა აღდგენილი ყოფილიყო დრომოჭმული სამხედრო-ლენური სისტემა.

აბდულ ჰამიდის გარშემო მყოფ დიდმოხელეთა შორის იყვნენ ისეთები, რომელთაც პირველ ამოცანად მიაჩნდათ არმიაში რეფორმის გატარების აუცილებლობა. თვით სულთანიც რეფორმების მომხრე იყო, მაგრამ დიდ ვეზირებს შორის ყველა როდი იყო რეფორმების მომხრე. ამიტომ რეფორმები არ იყო მნიშვნელოვანი და ძალზე ნელა ტარდებოდა. რუსეთ-ოსმალეთის ორ ომს შორის 13 წელი გავიდა და მხოლოდ ორი დიდი ვეზირი იყო მომხრე განეხორციელებინათ სამხედრო რეფორმები ჯარში. ესენი იყვნენ ყარა ვეზირი და ჰალილ ჰამიდ ფაშა. მათ მიერ დაწყებული რეფორმები წააწყდნენ კონსერვატორებისა და იენიჩარების წინააღმდეგობას.

ჰალილ ჰამიდ ფაშამ გამოსცა ბრძანებულება თიმარების ცხენოსანთა ლაშქრის განმტკიცების შესახებ და დადგენილება იენიჩართა რიგების წმენდის შესახებ. ამ გზით მას სურდა შემცირებულიყო იენიჩართა რიგები და განმტკიცებულიყო დისციპლინა იენიჩართა შორის. ამასთან ერთად მან არმიაში შემოიღო ევრო-

პული წესის ზოგიერთი სიახლე: ამ მიზნით მან საფრანგეთის მთავრობას მიმართა დახმარებისათვის. 1783-1784 წლებში საფრანგეთის მთავრობამ ოსმალეთში გაგზავნა მეზარბაზნეები, სამხედრო ინჟინრები.

აღდგენილ იქნა ბარონ დე ტოტის დროს დაარსებული მეზარბაზნეთა ნაწილები. მათი რიცხვი გაიზარდა 250 კაციდან ორ ათასამდე. გაიხსნა მესანგრეთა სასწავლებელი და გატარდა სხვა ღონისძიებანი.

ღაზი ჰასან ფაშა ალჟირელის (წარმოშობით ქართველი) ხელმძღვანელობით გატარდა გარდაქმნები ოსმალეთის ფლოტში. მან მიზნად დაისახა ოსმალეთის ფლოტის რეორგანიზაცია ევროპულ ყაიდაზე. იგი გამოდიოდა პრინციპიდან: ახალი ფლოტი - ახალი მესლვაური. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა ოფიცერთა და მესლვაურთა მომზადებას. მან მოახდინა გემთმშენებლობის რეორგანიზაცია. საფუძვლად აიღო თანამედროვე ინგლისისა და საფრანგეთის საბრძოლო გემები. ჰასან ფაშას სურდა აეგო 40 დიდი საბრძოლო გემი და დიდი რაოდენობით პატარა გემები. გემთმშენებლობისათვის მიწვეული იყვნენ ხელოსნები ინგლისიდან და საფრანგეთიდან. მაგრამ სახელმწიფოს არ გააჩნდა საკმაო რაოდენობის სახსრები ამ გეგმის განხორციელებისათვის და იგი ნაწილობრივ შეუსრულებელი დარჩა.

ჰასან ფაშამ განიზრახა შეეცვალა ოსმალეთის ფლოტში არსებული ტრადიციები, რომლის მიხედვითაც ოჯახის მქონე მესლვაურები სამთრობით ბრუნდებოდნენ თავიანთ სახლებში, ხოლო უცოლოები რჩებოდნენ სტამბოლის ყაზარმებში და ხშირად უწესრიგობას ჩადიოდნენ. თავისი საკუთარი ხარჯებით მან 1784 წელს სტამბოლში ააშენა ყაზარმა, სადაც ამზადებდნენ მესლვაურებს. ამ გეგმის მოწინააღმდეგეებმა ხელი შეუშალეს ჰასან ფაშას აეგო ასეთი ყაზარმები ეგეოსისა და შავი ზღვის სანაპიროებზე.

რეფორმები ტარდებოდა ნელა და ფრთხილად. რეფორმების გადაჭრით გატარების მომხრეებმა, დიდი ვეზირის ჰალილ ჰამიდ ფაშას მეთაურობით, გადაწყვიტეს ტახტიდან გადაეყენებინათ სამოცი წლის აბდულ ჰამიდი და მის ადგილზე დაესვათ ახალგაზრდა სელიმი, მისი ბიძაშვილი (შემდგომში სელიმ III), რომელიც რეფორმების მომხრე იყო. ეს შეთქმულება გამოაშკარავდა და 1785 წელს ჰალილ ჰამიდ ფაშა გადააყენეს და სიკვდილით დასაჯეს.

ამ დროს ძლიერდება პროვინციის გამგებლების (ეგვიპტე,

სირია, ერაყი, ანატოლია) სეპარატიზმი, რაც კიდევ უფრო ასუსტებდა ცენტრალურ ხელისუფლებას. ზოგიერთი მათგანი ამყარებს კავშირს რუსეთთან და ცდილობს გამოიყენოს იგი თავისი ინტერესების სასარგებლოდ.

4. ომი რუსეთთან და ავსტრიასთან 1787-1791 წლებში, სისტოვისა და იასის საზავო ხელშეკრულებები

მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთის შიდა-პოლიტიკური მდგომარეობა ძალზე დაძაბული იყო, ოსმალეთის მმართველ წრეებს მაინც იმედი ჰქონდათ, რომ ძალით შესძლებდნენ 1768-1774 წლების შედეგად დაკარგული ტერიტორიების განსაკუთრებით ყირიმის დაბრუნებას.

ეკატერინე II ყირიმის შეერთებას რუსეთთან იმით ხსნიდა, რომ ოსმალეთი ხშირად არღვევდა ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულების პირობებს. საერთაშორისო მდგომარეობა რუსეთისათვის იყო მეტად ხელსაყრელი. ინგლისი დაკავებული იყო ამერიკაში საფრანგეთთან ომით, პრუსია დასუსტებული იყო ავსტრიასთან ომით. გაითვალისწინა რა ყველაფერი ეს, სულთანმა ოფიციალურად 1784 წლის 8 იანვარს აღიარა რუსეთის მიერ ყირიმის შეერთება.

1784 წლის ივნისში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო პირველი სავაჭრო ხელშეკრულება, რომელიც წარმოადგენდა ქუჩუქ-კაინარჯის ხელშეკრულების პირობების შემდგომ განვითარებას. ახალი ხელშეკრულება რუსეთის ვაჭრებს უფლებას აძლევდა თავისუფლად ევაჭრათ და გადაადგილებულიყვნენ ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე. რუსეთსა და მის ქვეშევრდომებს ეძლეოდათ ნაცვალგების საფუძველზე ისეთივე უფლებები და პრივილეგიები, რომლითაც სარგებლობდნენ საფრანგეთისა და ინგლისის ქვეშევრდომები. საქონელი, რომელიც შეჰქონდათ რუს ვაჭრებს ოსმალეთის იმპერიაში და იქიდან გაჰქონდათ, მხოლოდ ერთხელ უნდა ყოფილიყო დაბეგრილი ბაჟით, საქონლის ღირებულების სამი პროცენტით. ხელშეკრულება უსრუნველყოფდა რუსეთის მიმართულებით უკან სრუტეებზე გემების თავისუფალ გასვლას. რუსეთს უფლება ეძლეოდა გაეხსნა საკონსულოები ოსმალეთის იმპერიის ნებისმიერ ქალაქში და სხვ.

1783 წელს პატარა თაიირულ სოფელ იპთიართან რუსეთმა დაიწყო ახალი ნავსადგურის, სევასტოპოლის მშენებლობა, რომელიც უნდა გამხდარიყო შავ ზღვაზე რუსეთის მთავარი სამხედრო-საზღვაო ბაზა. ეკატერინე II-ის ბრძანებით, ქალაქის შესასვლელთან გაკეთეს წარწერა: „კონსტანტინოპოლის კარი". ეკატერინე II-მ ყირიმის დაპყრობის აღსანიშნავად მოაჭრევინა სპეციალური ოქროს მედალი.

რუსეთის წინააღმდეგ ოსმალების საბრძოლო განწყობილებას კიდევ უფრო მეტად ამწვავებდნენ ინგლისის, პრუსიისა და პოლანდიის წარმომადგენლები. ოსმალებს იმედი ჰქონდათ მათი დახმარებისა და იმისა, რომ შვედეთი და პოლონეთიც რუსეთის წინააღმდეგ ჩაებმებოდა ომში.

რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა სულ უფრო მეტად მწვავდებოდა. ოსმალეთი განსაკუთრებით ვერ ურიგდებოდა ყირიმისა და საქართველოს დაკარგვას. ოსმალეთის დიდი ვეზირი კოჯა იუსუფ ფაშა რუსეთის ელჩს სტამბოლში არწმუნებდა, რომ ყირიმი და საქართველო ოსმალეთს ეკუთვნოდა.

ოსმალეთში ანტირუსული განწყობილების განმუხტვის მიზნით, გრ. პოტიომკინმა 1786 წელს სტამბოლში გაგზავნა გამოცდილი დიპლომატი სერგი ლაშქაროვი (ბიბილური). იგი ადრე სტამბოლში რუსეთის საელჩოში მსახურობდა. შემდეგ სხვადასხვა დიპლომატიურ სამსახურს ასრულებდა, კერძოდ, იგი იყო რუსეთის რეზიდენტი ყირიმში და მისი აქტიური მონაწილეობით მოხდა ყირიმის შეერთება რუსეთთან.

ლაშქაროვს, ეროვნებით ქართველს, რუსეთის სამსახურში მყოფს, უნდა დაესაბუთებინა დიდი ვეზირისათვის კოჯა იუსუფისათვის (წარმოშობით ქართველისათვის), რომ საქართველო და ყირიმი ისტორიულად ოსმალეთს არ ეკუთვნოდა. მართალია, ლაშქაროვმა ვერ შეძლო თავიდან აეცილებინა ოსმალეთ-რუსეთის ომი, მაგრამ მის დიპლომატიურ მისიას გარკვეული შედეგი ჰქონდა.

1787 წლის 27 ივლისს ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა კოჯა იუსუფ ფაშამ მიიწვია რუსეთის ელჩი კონსტანტინოპოლში ბულგაკოვი და გადასცა მას ულტიმატუმი, რომელიც შვიდი პუნქტისაგან შედგებოდა. აქედან მთავარი მოთხოვნები იყო: რუსეთს გაეყვანა თავისი ჯარი თბილისიდან და გაეუქმებინა ერეკლე მეორესთან დადებული გეორგიევსკის ტრაქტატი. რუსეთს გადაეცა ოსმალეთისათვის მოლდავეთის გოსპოდარი ალექსანდრე II,

რომელმაც რუსეთში ჰპოვა თავშესაფარი. მიეცათ უფლება ოსმალეთის რწმუნებული ყირიმში ჩასულიყო. დამყარებულიყო თანასწორუფლებიანობა ორივე ქვეყნის ვაჭრებისათვის. მიეცათ უფლება, სრუტეებში გასვლისას, გაესინჯათ რუსეთის საკაჭრო გემები.

ბულგაკოვი და მისი ცხრა თანამშრომელი დააპატიმრეს და მოათავსეს იედიკულეს ციხეში.

1887 წლის 27 აგვისტოს ოსმალეთმა გამოუცხადა ომი რუსეთს.

1787 წლის სექტემბრის დამდეგს ოსმალთა თავდასხმით კინბურნზე სამხედრო ოპერაციები დაიწყო. ოსმალეთის სარდლობას განზრახული ჰქონდა რუსეთის წინააღმდეგ აემხედრებინა ნოღაელები და თათრები, ყუბანიდან დაწყებული ბესარაბიის ჩათვლით. მაგრამ ეს განზრახვა ჩაიშალა. რუსეთის ჯარმა, სუვოროვის სარდლობით, კინბურნთან გაანადგურა ოსმალეთის დესანტი. მომდევნო წელს დაიწყო დიდი ბრძოლები ბესარაბიაში და შავ ზღვაზე ოჩაკოვთან.

1788 წლის ივნისში ინგლისის წაქეზებით შვედეთმა გამოუცხადა ომი რუსეთს და ცდილობდა პოლონეთიც ჩაეთრია ომში. ამის გამო რუსეთი იძულებული იყო არმიის გარკვეული ნაწილი ამ ქვეყნის საზღვრებთან ჰყოლოდა.

1788 წელს რუსეთმა დიდი გამარჯვებები მოიპოვა ხმელეთსა და ზღვაზე. სექტემბერში რუსეთის ჯარმა აიღო ციხე-სიმაგრე ხოტინი, დეკემბერში - ოჩაკოვი. სექტემბერში რუსეთის ფლოტმა ადმირალ სენიავინის მეთაურობით დაამარცხა ოსმალეთის ფლოტი ოჩაკოვთან, ხოლო ოქტომბერში - სინოპთან.

1788 წლის თებერვალს ავსტრიამ გამოუცხადა ომი ოსმალეთს. სექტემბერში ავსტრიის 40 ათასიანი არმია, იმპერატორ იოსებ I-ის სარდლობით, განადგურებულ იქნა ლუდოშთან ბანატში დიდი ვეზირის კოჯა იუსუფ ფაშას მიერ. ავსტრიის ჯარებმა განიცადეს დიდი დანაკლისი, თვით იმპერატორი ძლივს გადაურჩა ტყვეობას, მაგრამ ოსმალებმა არ ისარგებლეს გამარჯვებით და არ გააგრძელეს შეტევა.

ოსმალეთმა თავისი მთავარი ძალები გადაისროლა დუნაისპირეთში და აპირებდა, მოლდავეთზე გავლით, შეჭრილიყო ბესარაბიაში, რათა დაებრუნებინა ხოტინი და ოჩაკოვი. მაგრამ რუსეთის ჯარებთან შეტაკებისას ოსმალებმა დამარცხება განიცადეს. 22 სექტემბერს რიმნიკთან რუსეთ-ავსტრიის ჯარმა, სუვოროვის

სარდლობით, სასტიკად დაამარცხა ოსმალეთის არმია. ამ გამარჯვებისათვის სუვოროვს მიენიჭა გრაფის რიმნიკელის ტიტული.

1789 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში რუსეთის ჯარებმა, პოტიომკინის სარდლობით, დაამარცხეს ოსმალეთის ჯარი და აიღეს ციხე-სიმაგრეები აკერმანი და ბენდერი.

წარმატებას მიაღწია ავსტრიის ჯარმაც. 1789 წლის ოქტომბერში ავსტრიელებმა დაიკავეს ბელგრადი, ამის შემდეგ - სემენდარი და პოჟარევეკი.

1789 წლის საფრანგეთის ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ გარკვეული გავლენა მოახდინა ევროპის სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკაზე.

1791 წლის 4 აგვისტოს ავსტრიამ სეპარატული ზავი დადო ოსმალეთთან. მიუხედავად ამისა, რუსეთის არმია განაგრძობდა შეტევას. 1791 წელს რუსეთის არმიამ, სუვოროვის სარდლობით, დუნაიზე აიღო ციხე-სიმაგრე ისმაილი.

რუსეთის წარმატებებმა ხმელეთსა და ზღვაზე აიძულა ოსმალეთი ზავის მომხრე გამხდარიყო. ამავე დროს ახალი სულთანი სელიმ III რეფორმების დაწყებას აპირებდა, ამისათვის კი ქვეყანაში მშვიდობა აუცილებელი იყო. თავის მხრივ, რუსეთი "შეაშფოთა საფრანგეთის რევოლუციამ და მასში ხედავდა თავის საშიშ მტერს. ასეთ ვითარებაში ორივე მხარე დაინტერესებული იყო მშვიდობიანობის დამყარებით. 1791 წლის 11 აგვისტოს გალიცაში ოსმალეთის დიდ ვეზირ იუსუფ ფაშასა და რუსეთის ჯარის მთავარსარდალ ნ. რეპინს შორის დაიდო დროებითი ზავი.

1791 წლის ოქტომბერში იასაში დაიწყო სამშვიდობო საზავო კონფერენცია, რომელიც დამთავრდა 1792 წლის 9 იანვარს საზავო ხელშეკრულების ხელმოწერით. აღსანიშნავია, რომ ამ ხელშეკრულებას ოსმალეთის მხრიდან ხელი მოაწერა კოჯა იუსუფ ფაშამ, ხოლო რუსეთიდან ერთ-ერთი ხელისმომწერი იყო ს. ლაშქაროვი. ორივენი წარმოშობით ქართველები იყვნენ და ოსმალეთ-რუსეთს შორის მშვიდობის დამყარების საქმეში დიდი წვლილი შეიტანეს!

ხელშეკრულებით საზღვარი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის უნდა გასულიყო მდ. დნესტრზე. ამრიგად, რუსეთს გადაეცა ტერიტორია დნესტრსა და ბუგს შორის, ოჩაკოვის ჩათვლით. რუსეთი ოსმალეთს უბრუნებდა ბესარაბიასა და მოლდავეთს, ამასთან

ოსმალეთი ვალდებულებას იღებდა შეენარჩუნებინა ამ რეგიონის მოსახლეობისათვის ის შეღავათები, რომლებიც მათ მიიღეს ქუჩუქ კაინარჯის ხელშეკრულებით. ოსმალეთმა უარი თქვა საქართველოს მიმართ რაიმე პრეტენზიებზე. იასის ხელშეკრულებამ ძალაში დატოვა ის ხელშეკრულებები, რომლებიც 1768-1774 წლების ომის შემდეგ იქნა ხელმოწერილი ორ სახელმწიფოს შორის. ამ ომების შედეგად რუსეთმა მნიშვნელოვნად განიმტკიცა თავისი მდგომარეობა როგორც კავკასიაში, ისე ბალკანეთსა და შავი ზღვის რეგიონში.

თავი VII
ოსმალეთი XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე

I. სელიმ III-ის რეფორმები

XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე ოსმალეთის იმპერია იმყოფებოდა უაღრესად მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისში. ქვეყანას ესაჭიროებოდა ცვლილებები, გარდაქმნები. ასეთ ვითარებაში 1789 წელს ტახტზე ავიდა სელიმ III (1789-1807). იგი ისტორიაში ცნობილია, როგორც სულთანი - რეფორმატორი. სელიმი ჭკვიანი და განათლებული პიროვნება იყო, მაგრამ აკლდა მტკიცე ნებისყოფა. სელიმმა გამეფებამდე, კაფესში (იზოლაციაში) ყოფნის დროს, კავშირი დაამყარა რეფორმების მომხრეებთან. მამის ექიმი ლორენცო მას ბევრს უამბობდა ევროპის შესახებ. ლორენცოს საშუალებით, თავის თანამოაზრე ისჰაკ ბეისა და საფრანგეთის ელჩის დახმარებით, სელიმმა მიმოწერა გააბა საფრანგეთის მეფე ლუი XVI ს-თან. თავის წერილებში საფრანგეთის მეფეს, იგი მოუთხრობდა ოსმალეთის მძიმე მდგომარეობაზე და თხოვდა ლუი XVI-ს რჩევას, როგორ გაეუმჯობესებინა ქვეყნის მდგომარეობა.

ამავე დროს სელიმმა თავისი ყრმობის მეგობარი ისჰაკ ბეი გაგზავნა ევროპაში და დაავალა გაცნობოდა ამ ქვეყნების მიღწევებს, რათა შემდგომ მათი გამოცდილება გამოეყენებინა თავისი ქვეყნის სასარგებლოდ. ერთი სიტყვით, სელიმი რეფორმების

გავლენა ოსმ
როგორც ევრო
ქვეყნების მსგ
ავი იჩინა სხვა
ის იდეებმა გ

რეფორმების დაწყება შეუძლებელი იყო ომის პირობებში. სელიმის მითითებით დაიწყო სამშვიდობო მოლაპარაკება ავსტრიასა და რუსეთთან.

1791 წლის 4 აგვისტოს ზავი დაიდო ავსტრიასთან, ხოლო 1792 წლის 9 იანვარს - რუსეთთან.

სელიმ III-ის მოთხოვნით, დიდმა ვეზირმა კოჯა იუსუფ ფაშამ წინადადებით მიმართა სახელმწიფოს დიდ მოხელეებს წერილობით გამოეთქვათ თავიანთი თვალსაზრისი სახელმწიფოს მდგომარეობასა და მისი კრიზისიდან გამოყვანასთან დაკავშირებით.

სულთანს წარუდგინეს 22 წერილი (ლაიჰა). მათი ავტორები იყვნენ 20 თურქი მოხელე და აგრეთვე ერთი სომეხი (დოსინი) და ერთი შვედი (ბრენტანო). ავტორები ერთხმად გამოთქვამდნენ თავიანთ დამოკიდებულებას რეფორმების ჩატარებასთან დაკავშირებით.

ამასთან ერთად, ავსტრიასთან ზავის დადების შემდეგ, სელიმ III-მ ვენაში გაგზავნა საგანგებო ელჩობა რატიფ ეფენდის მეთაურობით. ოფიციალურ მისიასთან ერთად მას ევალებოდა საფუძვლიანად გასცნობოდა ავსტრიის იმპერიის ცხოვრებას, სახელმწიფო დაწესებულებებს, ფინანსებს, არმიის ორგანიზაციას და სხვ.

რატიფ ეფენდი ეკუთვნოდა იმ პროგრესულ მოღვაწეთა რიცხვს, რომლებიც მხარში ედგნენ სელიმ III-ს. რატიფ ეფენდი განათლებული პიროვნება იყო. მას ურთიერთობა ჰქონდა უცხოელებთან და მათი დახმარებით იგი გაეცნო დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა ცხოვრებას. მისთვის ცნობილი იყო ფრანგი განმანათლებლების რუსოს, ვოლტერის, მონტესკიეს თხზულებების ძირითადი შინაარსი.

რატიფ ეფენდის ელჩობა ვენაში 227 დღე გაგრძელდა. სტამბოლში დაბრუნების შემდეგ მან სულთანს წარუდგინა 500 გვერდისაგან შემდგარი „სეფარეთნამე" („ელჩობის წიგნი"). მასში აღწერილი იყო ავსტრიის, პრუსიის, რუსეთის არმიების მდგომარეობა, მათი საბრძოლო მომზადების სისტემა, ავსტრიის სახელმწიფო ორგანიზაცია, საგადასახადო სისტემა, ბანკები, საბაჟო, სამთო საქმე და სხვ. რატიფ ეფენდი უპირატესობას ანიჭებდა ევროპულ წესებს ოსმალურთან შედარებით და ამ წესების არსებობით ხსნიდა ევროპის სახელმწიფოების დაწინაურებას. „სეფარეთ-ნამე" გახდა რეფორმების პროგრამის ერთ-ერთი წყარო.

სელიმ III-ისათვის ყველაზე მთავარი ამოცანა იყო აღედგინა

არმიის ბრძოლისუნარიანობა და დაებრუნებინა ქვეყნისაოვის ოდინდელი ძლიერება.

სამხედრო-საინჟინრო სასწავლებელი ოქროს ყურის ნაპირზე. 1795 წ.

როგორც ცნობილია, ოსმალეთის არმია შედგებოდა ორი ძირითადი ნაწილისაგან: ფეოდალთა ცხენოსანი ლაშქარი, რომელიც ომის დროს გამოჰყავდათ თიმარიოტებსა და ზაიმებს, და დაქირავებული ჯარის ნაწილები - ქვეითი, ცხენოსანი, მესარბაზნეთა და სხვა სახის სამხედრო ნაწილებისაგან შემდგარი. ქვეითი ჯარის ძირითად ნაწილს შეადგენდნენ იენიჩარები.

ფეოდალური ლაშქარი - სიფაჰიების კავალერია იმყოფებოდა დაცემის გზაზე, რაც გამოწვეული იყო სამხედრო-ლენური სისტემის ხანგრძლივი კრიზისით. ომის დროს სიფაჰიების კავალერიას უნდა გამოეყვანა 130 ათასი მხედარი, სინამდვილეში კი მისი ნახევარიც კი არ გამოჰყავდა. ამ საკითხის მოწესრიგებას სულთანმა დიდი ყურადღება მიაქცია და 1792 წლის სექტემბერში გამოსცა „ახალი კანონი თიმარებისა და ზეამეთების შესახებ". მასში აღნიშნული იყო, რომ სიფაჰიები არ იცავენ ძველ კანონებს და ამის გამო მათ რიგებში გახრწნამ იჩინა თავი. ზაიმები და თიმარიოტები თავს არიდებენ ომის დროს ლაშქრობაში მონაწილეობას: ალაი ბეგები ქრთამების აღების გზით ლე-

ნებს ურიგებენ ისეთ პირებს, რომლებსაც მისი ფლობის არავითარი უფლება არა აქვთ. ამ ლენების მფლობელები არ ცხოვრობენ თავიანთ საკარგავებში და არ მონაწილეობენ ლაშქრობებში, რის შედეგადაც არმია გაიხრწნა. ამ დადგენილების დამრღვევი ალაი ბეგები განიხილებოდნენ როგორც მოღალატენი და უნდა ყოფილიყვნენ სიკვდილით დასჯილი, ხოლო მათ შვილებს ჩამოერთმეოდათ უფლება მამის ლენსე. ყოველი თიმარიოტი, რომელსაც შეუსრულდებოდა 15 წელი, ითვლებოდა სამხედრო ვალდებულად და უნდა ეცხოვრა თავის საკარგავში (ლენი).

კანონით ლენის მფლობელებს უფლება ეძლეოდათ თიმარები და ზეამეოები გადაექციათ მალიქანეებად. ამისათვის მათ გარკვეული თანხა უნდა შეეტანათ სახელმწიფოს სალაროში. ამის შემდეგ მალიქანეს მფლობელი ფაქტობრივად ხდებოდა მიწის მესაკუთრე და მას აღარ ევალებოდა სამხედრო სამსახური.

ეს კანონი მიზნად ისახავდა სახელმწიფო შემოსავლის გაზრდას და ძველი ოსმალური თიმარული სისტემისა და სიფაჰიების კავალერიის განმტკიცებას.

რეფორმატორებს შორის განსაკუთრებით დიდი დისკუსია გაიმართა იენიჩართა კორპუსთან დაკავშირებით, რადგანაც მისი ბრძოლისუნარიანობა და დისციპლინა ძალსე დაბალი იყო. ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოითქვა სამი თვალსაზრისი: I. დიდმოხელეთა ერთი ჯგუფი თვლიდა, რომ იენიჩართა კორპუსი უნდა შენარჩუნებულიყო და ამაღლებულიყო მისი ბრძოლისუნარიანობა და დისციპლინა. საჭირო იყო ცხოვრებაში გატარებულიყო ის კანონები, რომლებიც მიღებული იყო სულეიმან ბრწყინვალეს დროს, რადგანაც მათი აზრით, ოსმალეთის არმია სულეიმანის დროს გაკილებით უფრო ბრძოლისუნარიანი იყო, ვიდრე ევროპისა. გარდა ამისა, ისინი წინააღმდეგი იყვნენ მოეწვიათ ევროპიდან „გიაურები" სამხედრო ინსტრუქტორების სახით. 2. მეორენი მოითხოვდნენ, რაოა იენიჩართა კორპუსის მოდერნიზაცია მომხდარიყო ევროპის ჯარის მსგავსად. 3. მესამე ჯგუფის წევრები, რადიკალები, მოითხოვდნენ შექმნილიყო ევროპულ წესებზე გაწვრთნილი ახალი სამხედრო შენაერთი 15 ათასი ჯარისკაცის ოდენობით. ამ მიზნით ევროპიდან უნდა მოეწვიათ სამხედრო ინსტრუქტორები, ხოლო ნიჭიერი ახალგაზრდები გაეგზავნათ ევროპაში სასწავლებლად, ეთარგმნათ და გამოეცათ თურქულ ენაზე სამხედრო ლიტერატურა. ამ თვალსაზრისისა იყო დიდი ვეზირი კოჯა იუსუფ ფაშა.

არმიის რეორგანიზაციის საქმეს საფუძვლად დაედო მესამე თვალსაზრისი. დაიწყო ახალი არმიის შექმნა. მისი რაოდენობა 12 ათასი ჯარისკაცით განისაზღვრა. ახალი არმიის ორგანიზაციის მიზნით, ევროპის ქვეყნებიდან მოიწვიეს სამხედრო ინსტრუქტორები. ახალი ჯარის დაკომპლექტება წარმოებდა ნებაყოფლობის პრინციპზე. იენიჩარებს უფლება ჰქონდათ ჩაწერილიყვნენ ახალ ჯარში. ახალი რეგულარული ჯარის დაარსებით შემდგომში განსრახული იყო იენიჩართა კორპუსის შეცვლა (გაუქმება), რა თქმა უნდა, თუ ამისათვის შეიქმნებოდა ხელსაყრელი პირობები.

სელიმ III-ის ინიციატივით დაარსდა სამხედრო საინჟინრო სასწავლებელი, რომელიც ამზადებდა სპეციალისტებს არმიისა და ფლოტისათვის. სელიმი დიდ ყურადღებას უთმობდა ამ სასწავლებელს, ასაჩუქრებდა მის მოსწავლეებს, ესწრებოდა გამოსაშვებ გამოცდებს. ამ სასწავლებელს ჰქონდა მდიდარი ლიტერატურა არა მარტო აღმოსავლურ, არამედ ევროპულ ენებსეც.

დიდი ყურადღება მიექცა არტილერიის რეორგანიზაციას. 1794 წელს გაიხსნა საარტილერიო სკოლა. მესარბაზნეთა კორპუსი 800 კაცს ითვლიდა. დაიწყო ფრანგული და რუსული ყალიბის ზარბაზნების ჩამოსხმა.

სელიმის ზრუნვის საგანი იყო სამხედრო ფლოტი, რომლის მეთაური იყო ქუჩუქ ჰუსეინი - სელიმის ძუძუმტე, წარმოშობით ქართველი. 1792 წელს გამოიცა სპეციალური კანონი ფლოტის შესახებ. გემის კაპიტნისათვის აუცილებელი გახდა ხელახალი მომზადება და გამოცდების ჩაბარება. ამაღლებულ იქნა მეზღვაურთა დისციპლინა. მოიწვიეს სპეციალისტები ინგლისიდან, საფრანგეთიდან, შვედეთიდან. აღადგინეს 15 ვერფი. სელიმის დროს ააგეს 23 სახაზო გემი, 20 ფრეგატი და 60 სხვადასხვა ტიპის პატარა გემი. მნიშვნელოვნად ამაღლდა საზღვაო ფლოტის ბრძოლისუნარიანობა. ფლოტის მშენებლობასთან ერთად გაისარდა წიაღისეული სიმდიდრის ამოღება-დამუშავება.

გაიხსნა საზღვაო-საინჟინრო სკოლა, სადაც ასწავლიდნენ გემთმშენებლობის საქმეს. სამხედრო სასწავლებელში ფრანგული ენის ცოდნა სავალდებულო იყო. ამავე დროს ევროპული ენებიდან ითარგმნა სპეციალური სამხედრო ლიტერატურა, ამისათვის 1798 წელს გაიხსნა ტიპოგრაფია. 1792 წელს განაახლა მუშაობა თურქულმა სტამბამ, რომელიც დაარსდა ჯერ კიდევ 1729 წელს, მაგრამ დიდხანს უმოქმედოდ იყო.

სამხედრო ტანსაცმლით უსრუნველსაყოფად გაიხსნა ტანისამოსის დასამზადებელი მანუფაქტურები.

ერთ-ერთი ახალი ღონისძიება იყო მუდმივი საელჩოების გახსნა საზღვარგერთ. გაიხსნა საელჩო ლონდონში (1793წ.), ბერლინში (1795წ.) და პარიზში (1796 წ.).

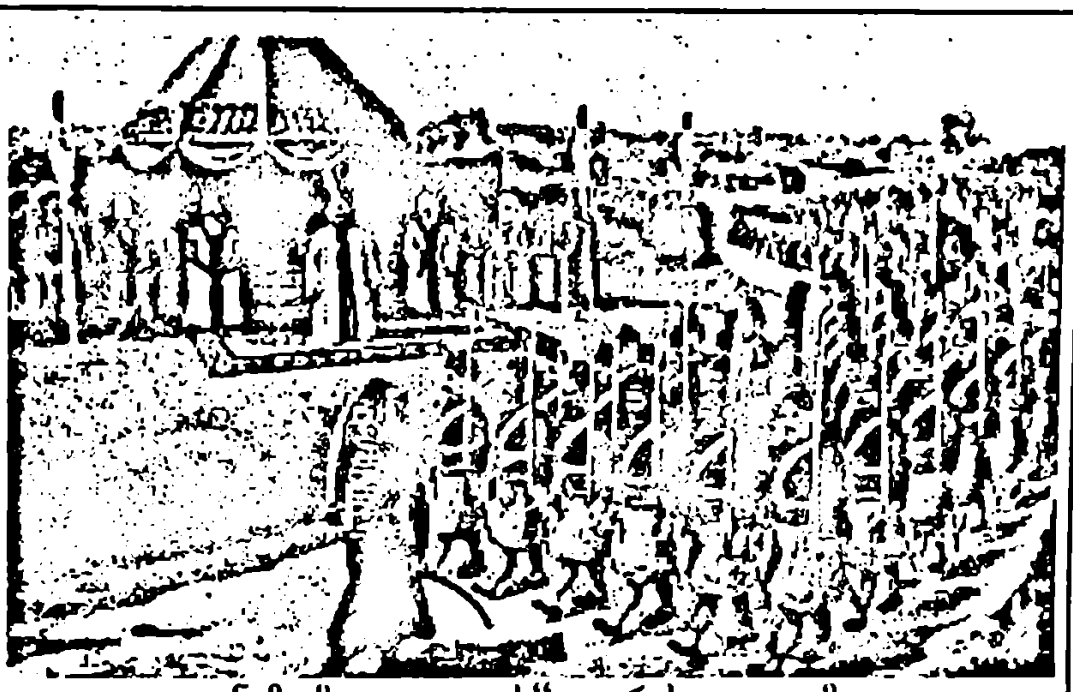

„ნიზამი ჯედიდის" ჯარის აღლუმი

სელიმმა გადადგა ნაბიჯები ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით. გამოიცა ადმინისტრაციული კანონი, რომლითაც პროვინციის გამგებელი (ვალი) ინიშნებოდა სამი წლით, ან მაქსიმუმ ხუთი წლით, თუმცა ამ კანონის ცხოვრებაში გატარება ხშირად ვერ ხერხდებოდა. ფინანსების ეკონომიის მიზნით, სასახლის კარსე შეამცირეს ხარჯები და სამოხელეო თანამდებობები.

სელიმის მიერ გატარებულმა ზემოთ აღნიშნულმა სამხედრო და სხვა ღონისძიებებმა მიიღო „ახალი სისტემის" („ნიზამ-ი ჯედიდის") სახელწოდება.

ახალი რეგულარული არმიის დაარსება, საზღვაო ფლოტის მშენებლობა და სხვა სამხედრო ხასიათის ღონისძიებები დიდ სახსრებს მოითხოვდა. სახელმწიფოს შემოსავალი ვეღარ ფარავდა ამ თანხას. ამიტომ გადაწყდა მოსახლეობა დაებეგრათ ახალი გაღასახადებით. ახალი გადასახადების აკრეფის მიზნით შეიქმნა

„ახალი შემოსავლის ხაზინა“.

რეფორმები მძიმე ტვირთად დააწვა ხალხის მასებს და, უპირველესად ყოვლისა, გლეხობას.

ფეოდალური კლასის უმრავლესობამ და მუსლიმურმა სამღვდელოებამ გადაჭრით დაგმეს რეფორმები და ბრძოლა გააჩაღეს მის წინააღმდეგ. რეფორმებს არაფერი მიუცია გლეხების, ხელოსნების, წვრილი ვაჭრებისა და ქალაქის ღარიბებისათვის. პირიქით, ამას მოჰყვა საგადასახადო ტვირთის დამძიმება. ყოველივე ამის გამო ხალხის მასებმა მხარი არ დაუჭირეს რეფორმებს.

განსაკუთრებით მტრულად შეხვდნენ რეფორმებს იენიჩარები, რომლებიც რეფორმების საწინააღმდეგო გამოსვლების მოთავენი იყვნენ. მათთვის ნათელი იყო, რომ ახალი ჯარის შექმნა მოასწავებდა არა მარტო მათი პრივილეგიების შეკვეცას, არამედ თვით იენიჩართა კორპუსის ლიკვიდაციის დასაწყისსაც.

სელიმ III აღმოჩნდა გადაულახავი წინააღმდეგობის წინაშე. ამასთანავე გართულდა საგარეო პოლიტიკური ვითარება, რამაც კიდევ უფრო დაასუსტა რეფორმების მომხრეთა გავლენა.

2. 1798-1800 წლების საფრანგეთ-ოსმალეთის ომი

საფრანგეთის ბურჟუაზია დიდად იყო დაინტერესებული კოლონიების ხელში ჩაგდებით და კოლონიალური იმპერიის შექმნით. იგი დაინტერესდა ოსმალეთის იმპერიის ვრცელი სამფლობელოებით და განსაკუთრებით ეგვიპტით, რომელსაც ჰქონდა დიდი ეკონომიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობა. ახალგაზრდა გენერალმა ნაპოლეონმა გადაწყვიტა გამოეყენებინა მათი მისწრაფებები, მოეწყო ლაშქრობა ეგვიპტეში და იქ მოპოვებული გამარჯვების შედეგად კიდევ უფრო მეტად აემაღლებინა თავისი ავტორიტეტი.

1798 წლის 19 მაისს ნაპოლეონის მეთაურობით 39 ათასი ჯარისკაცისაგან შემდგარი საექსპედიციო კორპუსი ტულონიდან გავიდა და 30 ივნისს ალექსანდრიაში ჩავიდა.

ნაპოლეონი ეგვიპტის მოსახლეობისადმი გაგზავნილ პროკლამაციაში წერდა, რომ იგი იქ ჩავიდა, რათა გაანთავისუფლოს ქვეყანა მამლუქთა ტირანიისაგან და რომ მამლუქები და არა თურქები არიან ქვეყნის ნამდვილი მტრები.

ნაპოლეონი შეუდგა ქვეყნის დაპყრობას. ალექსანდრიის ალების შემდეგ საფრანგეთის არმია კაიროსაკენ გაემართა. 21 ივლისს კაიროს მახლობლად პირამიდებთან ბრძოლის შედეგად ნაპოლეონმა სასტიკად დაამარცხა მამლუქთა ლაშქარი და კაირო დაიკავა.

1798 წლის 1 აგვისტოს ადმირალმა ნელსონმა აბაკირის ყურეში, ალექსანდრიის მახლობლად, გაანადგურა საფრანგეთის ფლოტი.

კაიროს დაკავების შემდეგ ფრანგები შეუდგნენ ქვეყნის ძარცვას, რამაც გამოიწვია დიდი უკმაყოფილება და მალე ფრანგების წინააღმდეგ დიდი აჯანყება დაიწყო.

ეგვიპტეში ყოფნის დროს ნაპოლეონმა წერილი გაუგზავნა მაისორის გამგებელს (ინდოეთი) ტიპუს სულთანს. ნაპოლეონი მას მოუწოდებდა გაეგრძელებინა ბრძოლა ინგლისელების წინააღმდეგ და პირდებოდა დახმარებას.

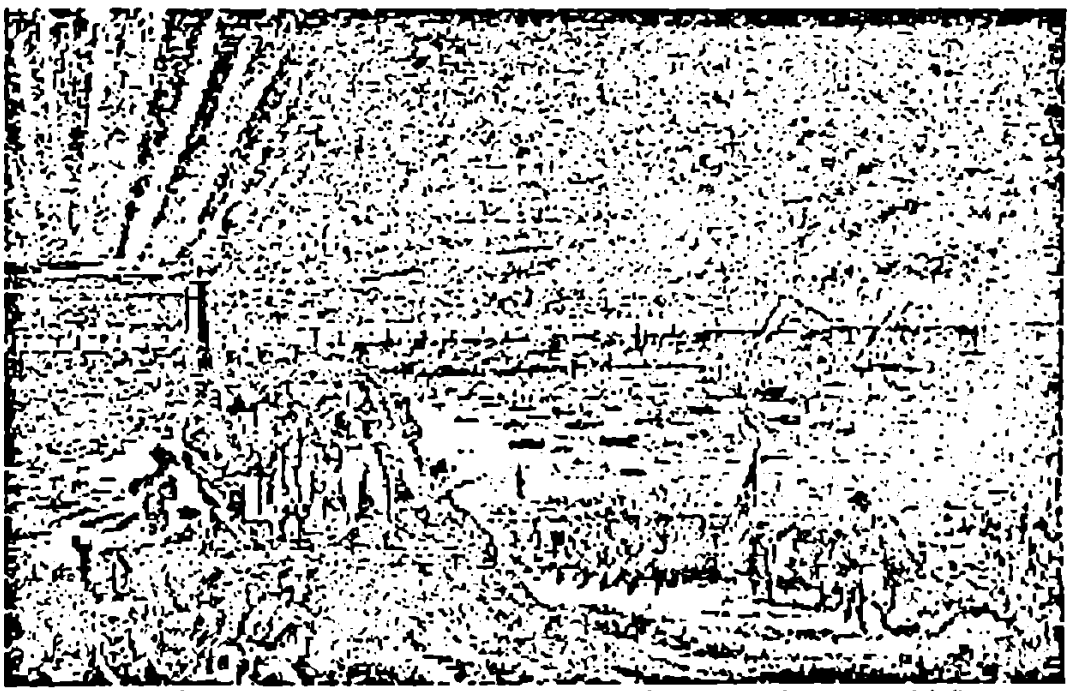

ალექსანდრიასთან ნაპოლეონის ჯარის გადასხმა

ნაპოლეონს ჰქონდა შორს მიმავალი გეგმები. მან გადაწყვიტა ინდოეთისაკენ მიმავალი სახმელეთო გზა მოესინჯა. ამ მიზნით მან 1799 წლის დასაწყისში მოაწყო ლაშქრობა სირიაში, რამდენიმე ქალაქი დაიკავა და მიადგა ქალაქ აკრას, ალყა შემოარტყა, მაგრამ მისი აღება ვერ შეძლო. სწორედ ამ დროს

ნაპოლეონის წინააღმდეგ ბრძოლაში პირველად ჩაება ოსმალეთის ახლად ჩამოყალიბებული სამხედრო ნაწილები (ნიზამი ჯედიდი) და მათ გამოავლინეს მაღალი ბრძოლისუნარიანობა. ნაპოლეონი იძულებული გახდა მოეხსნა ალყა და ეგვიპტეში დაბრუნებულიყო.

ოსმალეთის სულთანმა სელიმ III-მ დახმარებისათვის მიმართა რუსეთის იმპერატორ პავლე I-ს. პავლე დადებითად გამოეხმაურა სულთნის თხოვნას და რუსეთის ესკადრა, ვიცე-ადმირალ უშაკოვის სარდლობით, 1798 წლის 5 სექტემბერს ბოსფორის სრუტეში შევიდა. რუსეთის ესკადრის ჩასვლის შემდეგ, 1798 წლის 12 სექტემბერს, ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა საფრანგეთს.

რუსეთ-ოსმალეთის ესკადრა გაერთიანდა ვიცე-ადმირალ უშაკოვის სარდლობით და ერთიანი ძალებით განთავისუფლებულ იქნა ფრანგებისაგან იონიის კუნძულები და მათ შორის კუნძული კორფუ.

1799 წლის 3 იანვარს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის, ხოლო 5 იანვარს ინგლისსა და ოსმალეთს შორის დაიდო სამოკავშირეო ხელშეკრულებები. ამ ხელშეკრულებებით რუსეთი და ინგლისი ვალდებულებას იღებდნენ, რომ შეუნარჩუნებდნენ ოსმალეთს სახელმწიფოს ტერიტორიულ მთლიანობას და აღმოუჩენდნენ სამხედრო დახმარებას საფრანგეთის წინააღმდეგ ომში.

საფრანგეთში შექმნილი კრიტიკული მდგომარეობის გამო, 1799 წლის 23 აგვისტოს, ნაპოლეონმა დატოვა ეგვიპტე და საფრანგეთში გაემგზავრა, ხოლო სარდლობა გენერალ კლებერს ჩააბარა.

ნაპოლეონის ეგვიპტიდან წასვლის შემდეგ სელიმ III-მ უბრძანა დიდ ვეზირ ზია იუსუფ ფაშას შეჭრილიყო ეგვიპტეში. გენერალი კლებერი არ იყო დაინტერესებული ომის გაგრძელებით და 1800 წლის 24 იანვარს ხელი მოაწერა ოსმალეთთან დროებით ზავს, რომლის მიხედვით უნდა მომხდარიყო ეგვიპტიდან საფრანგეთის ჯარის ევაკუაცია საპატიო პირობებით, მაგრამ ინგლისის მთავრობამ არ სცნო ეს ხელშეკრულება. საომარი მოქმედება განახლდა.

1800 წლის 20 მარტს გენერალმა კლებერმა ჰელიოპოლისთან დაამარცხა ოსმალეთის არმია და განდევნა ეგვიპტიდან.

ეგვიპტეში დაიწყო ახალი აჯანყება ფრანგი დამპყრობლების წინააღმდეგ, რომელსაც მხარი დაუჭირეს მამლუქებმა და თურ-

ქებმა. ცხარე ბრძოლების შედეგად კლებერმა მოახერხა ამ აჯანყების ჩაქრობა.

1800 წლის 14 ივნისს გენერალი კლებერი დაიღუპა ოსმალების მიერ მიგზავნილი მკვლელის ხელით. მისი შემცვლელი გენერალი მენუ, რიგი წარუმატებელი ბრძოლების შედეგად, იძულებული გახდა 1801 წლის გაზაფხულზე ხელი მოეწერა კაპიტულაციის ხელშეკრულებისათვის და 1801 წლის სექტემბერში საფრანგეთის დარჩენილმა სამხედრო ნაწილებმა იძულებით დატოვეს ეგვიპტე.

ეგვიპტიდან ფრანგების განდევნისა და ფრანგებზე მოპოვებული გამარჯვების აღსანიშნავად სულთან სელიმ III-ს მიენიჭა „ღასის" (გამარჯვებულის) წოდება. იგი აღიარებულ იქნა ეგვიპტის მეორე დამპყრობლად (პირველი იყო სელიმ I, 1517 წ.).

1802 წლის 25 ივნისს ამიენში დაიდო ზავი საფრანგეთსა და ოსმალეთს შორის. ამ ხელშეკრულებით, ოსმალეთმა აღიდგინა თავისი სუსერენიტეტი ეგვიპტეზე. მიუხედავად ამისა, ოსმალეთმა ველარ შეძლო იქ თავისი რეალური ძალაუფლების დამყარება.

3. ბალკანეთის ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა

სელიმ III-ის დროს ოსმალეთის იმპერიის დაპყრობილი ხალხები სხვადასხვა ფორმით აწარმოებდნენ ბრძოლას თავიანთი მჩაგვრელების წინააღმდეგ. მართალია, საბერძნეთში, 1770 წელს თურქმა დამპყრობლებმა სასტიკად ჩაახშეს აჯანყება, მაგრამ ბრძოლა გრძელდებოდა. მას აგრძელებდნენ პარტიზანები - კლეფტები. XVIII საუკუნის ბოლოს და XIX საუკუნის დამდეგს განმათავისუფლებელი მოძრაობა გაძლიერდა. ამ მოძრაობის ეკონომიკური საფუძველი იყო საბერძნეთის ვაჭრობისა და ნაოსნობის განვითარება. ბერძენმა ვაჭრებმა დაიწყეს აღმოსავლეთიდან ფრანგი ვაჭრების განდევნა.

ბერძნული ბურჟუაზიის რიგებში დიდი გამოხმაურება ჰპოვა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის იდეებმა. წარმოიქმნა საიდუმლო პოლიტიკური კავშირი - ეტერია, რომელშიც შედიოდნენ

მდიდარი ვაჭრები, გემთმფლობელები, ინტელიგენციისა და სამღვ-დელოების წარმომადგენლები და სხვ.

1795 წელს დაარსდა პირველი ეტერია. მისი დამაარსებელი იყო პოეტი და დამოუკიდებლობისათვის თავგამოდებული მებრძოლი კონსტანტინე რიგასი (ველესტინლისი). მისი ნამდვილი სახელი იყო ანტონიოს კირიასისი, იგი იყო ბერძნული მარსელიოსას ავტორი. 1770 წელს რიგასი, თურქეთის ხელისუფლების დევნის გამო, გაიქცა ჯერ ბუქარესტში, შემდეგ ვენაში. 1797 წელს, როდესაც რიგასმა სცადა ჩასულიყო საბერძნეთში და მონაწილეობა მიეღო ანტითურქულ გამოსვლებში. იგი დაიკავა ავსტრიის პოლიციამ და გადასცა თურქეთის ხელისუფლებას, რომელმაც სხვა ემიგრანტებთან ერთად 1798 წელს იგი სიკვდილით დასაჯა.

ამ პერიოდში ძლიერდება ბულგარელი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობა. აქაც განმათავისუფლებელი მოძრაობის საფუძველი ეკონომიკური ფაქტორი იყო. მოძრაობას სათავეში უდგება ბულგარეთის ეროვნული ბურჟუაზია და პატრიოტები, რომელთაც აერთიანებდა საერთო ეროვნული ინტერესები.

გმირულ განმათავისუფლებელ ბრძოლას ეწეოდნენ ჩერნოგორიელებიც. ქვეყნის მთაგორიანი რელიეფი მათ საშუალებას აძლევდა ეწარმოებინათ ბრძოლა თურქთა ჯარების წინააღმდეგ. 1792-1796 წლებში ჩერნოგორიელებმა რამდენიმე სასტიკი დამარცხება აგემეს თურქეთის ჯარებს და სელიმ III იძულებული გახდა ეცნო ჩერნოგორიის დამოუკიდებლობა.

განსაკუთრებით ეფექტური იყო სერბების აჯანყება, რომელიც 11 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა. აჯანყება დაიწყო 1804 წლის იანვარში ბელგრადის საფაშოში მას სათავეში ჩაუდგა ყარა-გიორგი. აჯანყებულთა რიცხვმა 28 ათას კაცს მიაღწია. 1804 წელს აჯანყებულებმა რამდენიმე გამარჯვება მოიპოვეს, გაანთავისუფლეს რიგი ქალაქები და დასახლებული პუნქტები და ემზადებოდნენ ბელგრადის წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის.

1805 წლის მაისში აჯანყებულმა სერბებმა მოითხოვეს მათთვის მიეცათ ფართო საშინაო ავტონომია, აღარ დაენიშნათ ფაშა, გაეყვანათ საფაშოდან ჯარები, გაეუქმებინათ თურქული ადმინისტრაცია, მიეცათ სერბებისათვის უფლება თვითონვე აერჩიათ თავიანთი გამგებელი და მოხელეები. დადგენილიყო ყოველწლიური გადასახადის ერთიანი თანხა და მისი შეგროვება სერბების ხელთ ყოფილიყო.

სულთანმა უარყო აჯანყებულების მოთხოვნა და სცადა ჩაეხშო აჯანყება. მათ წინააღმდეგ 70 ათასიანი ლაშქარი დაიძრა. მაგრამ თურქებმა ვერ შეძლეს აჯანყების ჩაქრობა და 1806 წლის საფხულში სულთანი იძულებული შეიქნა დაეწყო მოლაპარაკება. დაიდო შეთანხმება. სერბია დარჩა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში და მიიღო საშინაო ავტონომია. სერბია ვალდებული იყო ყოველწლიურად ოსმალეთისათვის გადაეხადა 1800 ქისა. პორტას უფლება ჰქონდა ბელგრადში ჰყოლოდა გადასახადების ამკრეფნი და 150 ჯარისკაცი. მაგრამ ეს შეთანხმება ჩაშალეს ფრანგებმა, რომლებმაც დაარწმუნეს ოსმალეთის მთავრობა, რომ ასეთივე ავტონომიას მოითხოვდა მორეა.

განახლდა საომარი მოქმედებები და 1806 წლის დეკემბერში აჯანყებულებმა დაიკავეს ბელგრადი. ამ დროს დაიწყო რუსეთ-თურქეთის 1806-1812 წლების ომი და რუსეთმა მხარი დაუჭირა სერბების განმათავისუფლებელ ბრძოლას. 1812 წლის ბუქარესტის სავით, სერბებმა მიიღეს საშინაო ავტონომიის უფლება.

1813 წელს სულთანმა დაარღვია ხელშეკრულება და გაგზავნა სერბიაში დამსჯელი ექსპედიცია. სერბებმა კვლავ მოიდეს ხელი იარაღს და ახალი ძალით გააჩაღეს ომი. სულთანი იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და 1815 წელს დადო ხელშეკრულება. სერბიას უფლება ეძლეოდა ჰყოლოდა თავისი არმია და თვითმმართველობის ორგანოები. სერბია რჩებოდა ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში, ემორჩილებოდა სულთანს და იხდიდა ხარკს. ბელგრადსა და სხვა მნიშვნელოვან ქალაქებში რჩებოდა თურქეთის გარნიზონები. ეს შეთანხმება კომპრომისული იყო და არ მოასწავებდა სერბი ხალხის სრულ გამარჯვებას, მაგრამ წარმოადგენდა წინ გადადგმულ ნაბიჯს დამოუკიდებლობის მოპოვების გზაზე.

4. რეფორმების გატარების ახალი ცდა და მისი მარცხი

სელიმმა ვერ შეძლო ქვეყნის შიგნით რეაქციული ძალების ალაგმვა. ამას ხელი შეუშალა რეაქციულ-კლერიკალური ძალების სიძლიერემ და სერბი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა აჯანყებამ, რომელიც 1804 წელს დაიწყო.

რეაქციული ძალების წინააღმდეგ ენერგიული ბრძოლის ნაცვლად, სელიმმა ძირითადი ძალები მიმართა სერბიის აჯანყების ჩასაქრობად. ამით მან მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა რეფორმებს და გააძლიერა რეფორმების წინააღმდეგ მებრძოლი ძალები.

სელიმ III დარწმუნდა, რომ ქვეყნის შიგნით წესრიგის გასამტკიცებლად ერთადერთი ძალა ნიზამი ჯედიდის ჯარი იყო და გადაწყვიტა გაეზარდა მისი რიცხვი. მაგრამ სელიმის ცდამ არ გამოიღო სათანადო ნაყოფი. მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ თურქ ახალგაზრდებს არ სურდათ ახალ ჯარში სამსახური, რომელიც კომპლექტდებოდა ნებაყოფლობით პრინციპზე. ისინი მიჩეული იყვნენ, რომ არმიაში იმსახურებდნენ ომის დროს. ამიტომ სულთანმა გადაწყვიტა ახალი სამხედრო ნაწილები შეევსო იძულებითი გაწვევის გზით. მუსლიმების მიმართ ასეთი მეთოდის გამოყენება და ისიც მშვიდობიანობის დროს ეწინააღმდეგებოდა საღვთო ომის პრინციპებს და მიუღებლად ითვლებოდა.

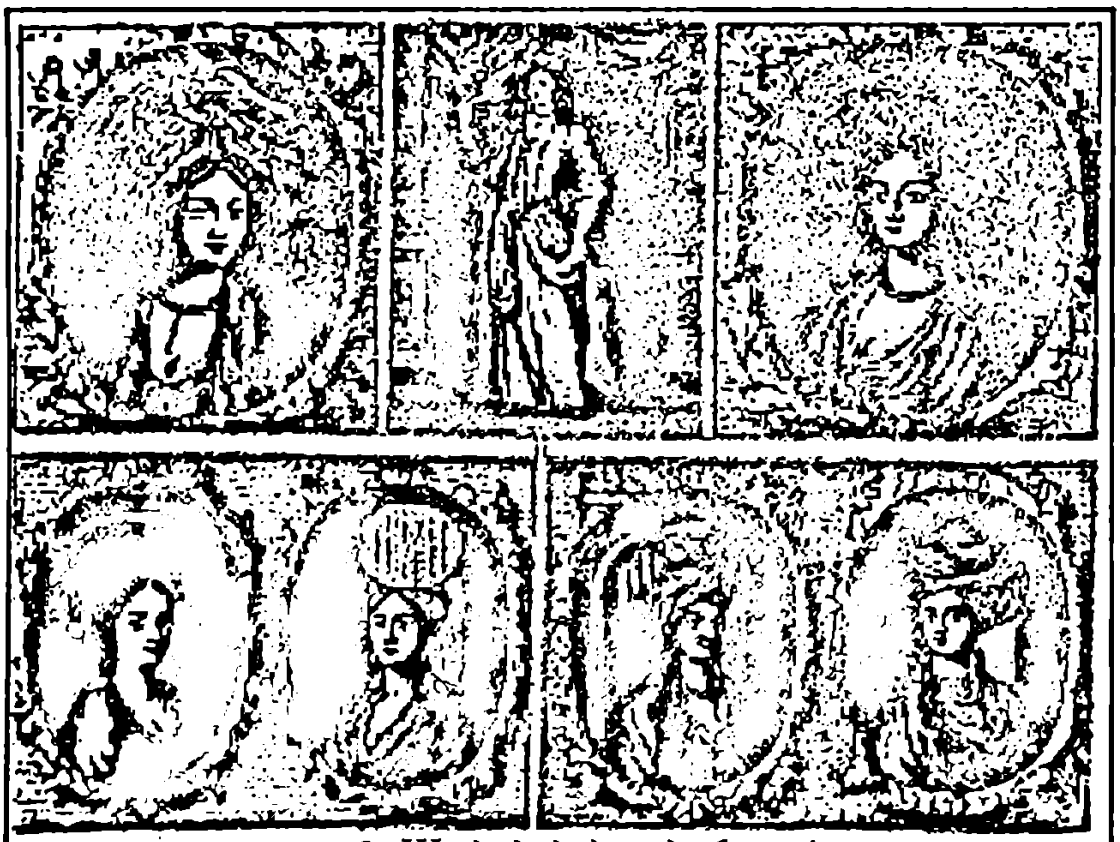

სელიმ III-ის სასახლის ქალები

სელიმმა უგულებელჰყო ძველი წესები და 1805 წელს გამოსცა ჰატი შერიფი-რუმელიის ქალაქებსა და სოფლებში ძალდატანებით გაეწვიათ 20-25 წლის ახალგაზრდები, მათ შორის იენიჩარებიც კი. მაგრამ ამ წამოწყების შედეგები მეტად სავალალო აღმოჩნდა. ერთ-ერთ შესაფერებ პუნქტში ყადი და მისი მოადგილე მოკლულ იქნენ იენიჩარებისა და მათთან გაერთიანებული მოსახლეობის მიერ, ხოლო ნიზამი ჯედიდის ჯარისკაცები განდევნილ იქნენ ქალაქიდან. რუმელიის ქალაქების მმართველებმა ამის შემდეგ ველარ გაბედეს სელიმის ბრძანებულების გამოქვეყნება. ამრიგად, სელიმის პირველი ცდა - შეექმნა ახალი ჯარის ნაწილები ძალდატანების გზით, მარცხით დამთავრდა. მაგრამ სელიმმა ხელი არ აიღო თავის განზრახვაზე.

1806 წელს თეკირდაღში, სადაც მოხდა ეს გამოსვლა, გაიგზავნა 10 ათასი ჯარისკაცისაგან შემდგარი შენაერთი. რეფორმების მოწინააღმდეგეები მოემზადნენ საბრძოლველად. მთელ რიგ ქალაქებში დაიწყო იენიჩარებისა და მოსახლეობის აჯანყება. აქედან ყველაზე დიდი აჯანყება მოხდა 1806 წლის აგვისტოში ქალაქ ადრიანოპოლში. აჯანყება დაიწყეს იენიჩარებმა, რომლებსაც ქალაქის მოსახლეობაც შეუერთდა. ანალოგიური აჯანყებები დაიწყო რუმელიის სხვა ქალაქებშიც. რიგი ჯარისკაცებისა შეუერთდნენ აჯანყებულებს. სულთანი იძულებული შეიქნა დათმობაზე წასულიყო. ჯარის ნაწილები უკან გაიწვიეს. დიდ ვეზირად დანიშნა ჰალიმ იბრაჰიმ ფაშა, იენიჩართა აღა. რეფორმების მომხრე შეიხულ-ისლამიც გადააყენეს და მის ადგილზე დანიშნეს რეაქციონერი ატაულა ეფენდი. .

სელიმის უკან დახევამ კიდევ უფრო მეტად გააძლიერა რეფორმების მოწინააღმდეგენი. ინგლისისა და რუსეთის მთავრობები არ იყვნენ დაინტერესებული სელიმის III-ის ძალაუფლების განმტკიცებით, მისი სამხედრო პოტენციალის გაზრდით. 1806 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ომი და ისინი აქეზებდნენ რეფორმების მოწინააღმდეგეებს. ამავე დროს ხალხის მასები უკმაყოფილო იყვნენ გადასახადების გადიდებითა და სურსათ-სანოვაგეზე ფასების ზრდით და მხარს უჭერდნენ რეფორმების მოწინააღმდეგეებს.

სელიმ III-ის წინააღმდეგ შეიქმნა საიდუმლო დაჯგუფება, რომელშიაც შედიდა შეიხულ-ისლამი, კაიმაკამი მუსტაფა ფაშა და სულთნის ბიძაშვილი უფლისწული მუსტაფა, რომელსაც სურდა ტახტის ხელში ჩაგდება. მათ შეიმუშავეს შეთქმულების გეგმა.

მათი მიზანი იყო სულთნის ტახტიდან ჩამოგდება, მუსტაფას გამეფება, სელიმის მომხრეების განადგურება და რეფორმების გაუქმება.

შეთქმულების ძირითად ძალად გამოიყენეს იამაკები, იენიჩარების დამხმარე ჯგარის ნაწილები, რომლებიც განლაგებული იყვნენ ბოსფორის სანაპიროს გასწვრივ. ისინი აგრეთვე წინააღმდეგი იყვნენ ნიზამი ჯედიდის ჯგარისა.

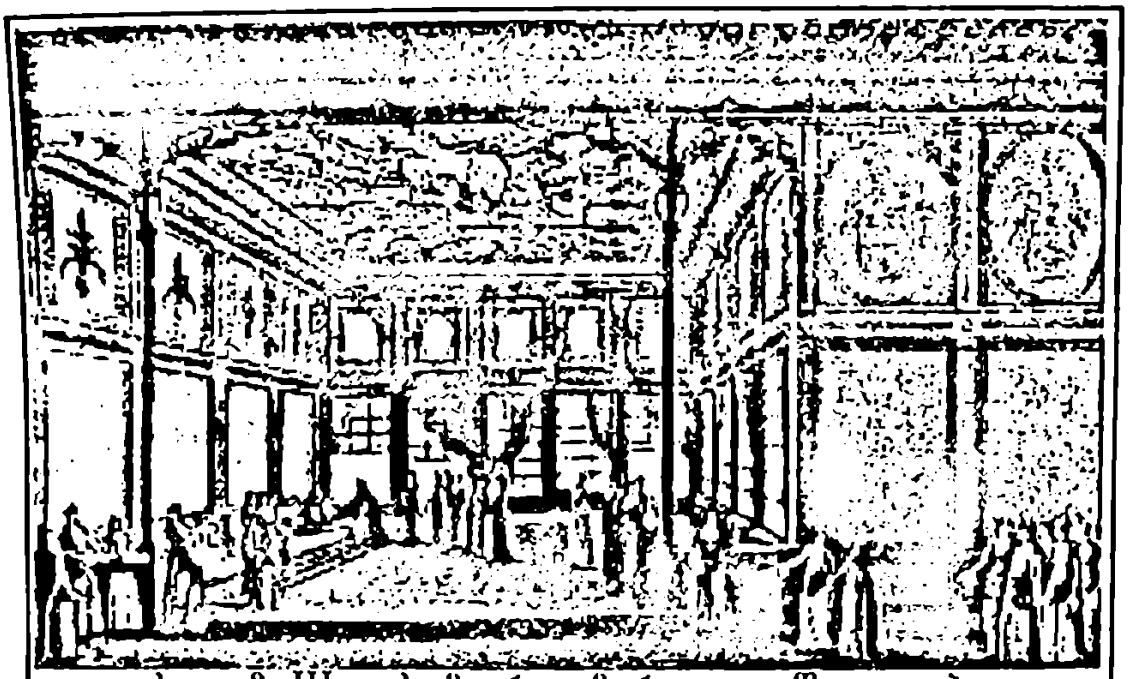

სელიმ III დის მიერ გამართული წვეულება

1807 წლის მაისში მუსტაფა ატაულა ეფენდიმ და უფლისწულმა მუსტაფამ თავიანთი აგენტების მეშვეობით დაიწყეს აგიტაცია იამაკთა შორის, რომელთაც აშინებდნენ, რომ მალე მათაც ჩააცვამდნენ ნიზამი ჯედიდის ჯგარისკაცების ტანსაცმელს და აიძულებდნენ რეგულარულად ჩაეტარებინათ სამხედრო წვრთნა. ამ აგიტაციამ გარკვეული შედეგი გამოიღო. „ჩვენ ოდითგანვე იენიჩარები ვართ", „მე მოსკოველი (რუსი) გავხდები - ნიზამი ჯედიდის ჯგარისკაცი არ ვიქნები".

25 მაისს მათ დაიწყეს აჯანყება ჯერ ბოსფორის ევროპულ სანაპიროზე, ხოლო შემდგომ - აზიურზე. 27 მაისს აჯანყებულები სტამბოლისაკენ გაემართნენ. მათ შეუერთდნენ იენიჩარები, მეზარბაზნეები და მესლვაურები. აჯანყებულები სტამბოლში შევიდნენ და ათმოედანზე მოიყარეს თავი, მეამბოხეთა რიცხვმა 20 ათას მიაღწია, ხოლო 28 მაისს მათი რაოდენობა 50 ათასამდე

გაიზარდა.

სელიმ III შეშინდა. მან განაცხადა, რომ თუ აჯანყების მიზეზი ნიზამი ჯედიდის ჯარია, იგი ახლავე გააუქმებს მას. აგრეთვე სულთანმა განაცხადა, რომ იგი მზადაა დააკმაყოფილოს აჯანყებულთა სხვა მოთხოვნები. ამ დროს სტამბოლში იმყოფებოდა 6 ათასიანი ნიზამის ჯარი. სელიმის ბრძანებით იგი დაშალეს, მაგრამ აჯანყებულები ამით არ დაკმაყოფილდნენ. მათ მოითხოვეს სიკვდილით დაესაჯათ რეფორმების მომხრე 11 დიდი მოხელე. სელიმმა დააკმაყოფილა ეს მოთხოვნაც, მაგრამ აჯანყებულები არ ცხრებოდნენ. მათ განაცხადეს, რომ არ ენდობიან სელიმ III-ს და მოითხოვეს მისი გადადგომა და მუსტაფას გამეფება.

1807 წლის 29 მაისს შეიხულ-ისლამმა გამოსცა ფეთვა და სელიმი ტახტიდან გადააყენეს, ხოლო მის მაგივრად მუსტაფა IV გაამეფეს. სელიმის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ მის მიერ დაწყებული რეფორმები გაუქმებულ იქნა.

5. მუსტაფა ფაშა ბაირალთარი

სელიმ III-ის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ რეფორმების მომხრეებმა თავი მოიყარეს მუსტაფა ფაშა ბაირალთარის გარშემო. მუსტაფა ფაშა იენიჩარის შვილი და თვითონაც იენიჩარი იყო. 1787-1792 წლების რუსეთთან ომის დროს იგი იენიჩართა ორიათას (რაზმი) მებაირალე გახდა, რის გამოც მას ზედმეტსახელად უწოდეს „ბაირალთარი", თავისი ნიჭისა და ვაჟკაცობის წყალობით იგი მალე დაწინაურდა. მან განსაკუთრებით სახელი გაითქვა 1806 წლის რუსეთთან დაწყებული ომის დროს. იგი გახდა დუნაის არმიის მთავარსარდალი. თავის დროზე მუსტაფა ფაშა ბაირალთარი სელიმის რეფორმების მოწინააღმდეგე იყო, მაგრამ რუსეთთან ომმა იგი დაარწმუნა, რომ იენიჩართა კორპუსი დაცემის გზაზე იდგა და მისი ბრძოლისუნარიანობა ძალზე დაბალი იყო, ამიტომ მან მხარი დაუჭირა სელიმის რეფორმებს და უარყოფითად შეხვდა სელიმის ტახტიდან ჩამოგდებას. ამ დროს იგი ქ. რუსში იმყოფებოდა და აქ თანდათანობით მის გარშემო თავს იყრიან რეფორმების მომხრეები. ბაირალთარის უშუალო ხელმძღვანელობით რეფორმების მომხრეებმა დაარსეს ფარული პოლიტიკური ორგანიზაცია „რუშჩუკების მეგობართა"

სახელწოდებით. ამ საზოგადოებამ მიზნად დაისახა სელიმის კვლავ ტახტზე აყვანა და შეწყვეტილი რეფორმების განახლება.

1808 წლის ივლისში მუსტაფა ფაშა ბაირალთარმა ისარგებლა რუსეთ-თურქეთს შორის დადებული დროებითი ზავით და თავისი ჯარები დაძრა სტამბოლისაკენ. დედაქალაქის დაკავების შემდეგ ბაირალთარმა დააპირა სელიმის გამეფება, მაგრამ მუსტაფა IV-ის ბრძანებით სელიმი მოკლეს. ამის საპასუხოდ ბაირალთარის მომხრეებმა 28 ივლისს მუსტაფა IV ტახტიდან ჩამოაგდეს და ტახტზე აიყვანეს გაბატონებული დინასტიის ერთადერთი წარმომადგენელი მაჰმუდ II (1808-1839).

ახალმა სულთანმა პირობა დადო, რომ განაახლებდა შეწყვეტილ რეფორმებს და საჭირო ცვლილებებს მოახდენდა სახელმწიფოში. მან დანიშნა მუსტაფა ფაშა ბაირალთარი დიდ ვეზირად. ამის შემდეგ მუსტაფა ფაშა ბაირალთარმა მთელი ძალაუფლება თავის ხელში აიღო და „რუშრუკელ მეგობრებს" მნიშვნელოვანი თანამდებობები დაურიგა სახელმწიფოს აპარატში. მან პირველ დღესვე 300 კაცი სიკვდილით დასაჯა, რომელთა შორის იყვნენ სელიმ III-ის უბოროტესი მტრები. ბაირალთარმა თავის მომხრეებთან ერთად ენერგიულად მოკიდა ხელი რეფორმების გატარებას.

რეფორმების გატარებისა და სახელმწიფო საქმეების მოწესრიგების მიზნით, მან მოიწვია უავგუსტოესის დივანის გაერთიანებული სხდომა, რომელსედაც მოწვეულ იქნენ დიდი აიანები, დიდებულები, ულემები, დიდი სახელმწიფო მოხელეები. თათბირის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს შეიხულ-ისლამმა, რუმელიისა და ანატოლიის კადიასკერებმა, იენიჩართა აღამ და სხვ.

ფაშები და აიანები სტამბოლში თავიანთი ლაშქრითა და რახმებით ჩავიდნენ და სტამბოლის მახლობლად დაბანაკდნენ. მათი საერთო რიცხვი 70 ათას კაცს აღეტამებოდა.

სულთანმა პატივით მიიღო გაფართოებული დივანის მონაწილენი.

1808 წლის 29 სექტემბერს გაიხსნა გაფართოებული დივანის სხდომა. შესავალი სიტყვა მუსტაფა ბაირალთარმა წარმოთქვა. მან შეკრებილებს შეახსენა სელიმის ცდა - შეექმნა ახალი გაწვრთნილი ჯარი, რომელიც ჩაშალეს იენიჩარებმა (მათ შორის თვითონაც). მისი სიტყვებით: „ომის გამოცდილებამ დაგვანახა, რომ სელიმ III მართალი იყო. სელიმის დამხობისა და ძველი წესების აღდგენის შედეგად არმიის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარეს-

და. ჩვენ აქ შევიკრიბეთ იმ მიზნით, რომ გავაერთიანოთ ძალები, მივიღოთ ზომები იმპერიის გადასარჩენად და მოსალოდნელი კატასტროფისაგან თავის დასაღწევად.

თათბირის მონაწილეებმა აიღეს ვალდებულება შეეწყვიტათ ურთიერთშორის ჭიშპი და მტრობა, დაეცვათ სულთანი და მისი მთავრობა, არ დაეშვათ მოსახლეობის შევიწროება და ბოროტ-მოქმედებები გადასახადების აკრეფის დროს. თუკი იენიჩარები წინააღმდეგობას გაუწევდნენ „სეკბანი ჯედიდის" შექმნას, მაშინ ისინი განადგურებული უნდა ყოფილიყვნენ.

აიანებმა და ფაშებმა ვალდებულება აიღეს თავიანთ დაქვემ-დებარებულ პროვინციებში შეექმნათ, რეგულარული რეკრუტის წესით, 1) სამხედრო ნაწილები. ეს უნდა ყოფილიყო სახელმწიფო ჯარი. იენიჩარები, რომლებიც წინააღმდეგობას გაუწევდნენ მის შექმნას, სასტიკად დაისჯებოდნენ.

„სამოკავშირეო აქტს" ხელი მოაწერა ყველა დამსწრემ. სულ-თანმა იგი დაამტკიცა სპეციალური დადგენილებით.

ეს პაქტი მიმართული იყო იენიჩარების წინააღმდეგ. თუმცა, მუსტაფა ბაირალთარმა შეიტანი წინადადება მისი გაუქმების შე-სახებ, მაგრამ თათბირზე არ იყო მიღებული დადგენილება იენი-ჩართა კორპუსის გაუქმების შესახებ.

სულთნის კარზე „სამოკავშირეო პაქტს" ცივად შეხვდნენ, რადგან ჩათვალეს, რომ ეს ნიშნავდა სულთნის სუვერენიტეტის ხელყოფას. მაგრამ შექმნილ ვითარებაში უკმაყოფილებას აშკა-რად არ გამოხატავდნენ.

ბაირალთარი ენერგიულად შეუდგა „სეკბანი ჯედიდის" და-კომპლექტებას. თავდაპირველად მისი რიცხვი 5 ათას არ უნდა ასცილებოდა. მათ, იენიჩარებთან შედარებით, დაენიშნათ უფრო მაღალი ხელფასი. ამით სურდათ ახალგაზრდა იენიჩარები თავი-ანთ რიგებში მიეზიდათ. ნება დართეს ამ ჯარში ჩაერიცხათ ქრისტიანებიც.

ახალი ჯარის შესანახავად, რომ არ გადიდებულიყო გადასა-ხადები, გადაწყვიტეს შეემცირებინათ იენიჩარებისათვის ჯამაგი-რი 50 პროცენტით. ამის შედეგად მთავრობამ დამატებით მიიღო ყოველდღიურად 100000 ახჩა შემოსავალი.

მუსტაფა ფაშა ბაირალთარი კეთილგანწყობილი იყო ოსმალე-თის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანების მიმართ. მან ჩამოართ-ვა მოიჯარადეებს ხარაჯის გადასახადის აკრეფის უფლება და იგი გადასცა ბერძენ და სომეხ პატრიარქებს. აიკრძალა სიტყვა

მუსტაფა ფაშა ბაირალთარი

„გიაურის“ ხმარება და სხვ.

მუსტაფა ფაშა ბაირალთარისა და მისი მომხრეების სარეფორმო ღონისძიებები სულ 3 თვეს გაგრძელდა. ვერც მათ შესძლეს იმ სოციალური ბაზის გაფართოება, რომელიც დაინტერესებული იყო რეფორმებით. ბაირალთარმა ვერ დაამყარა კავშირი ხალხის მასებთან და ვერ შეძლო რეაქციული ძალების დამარცხება. ბაირალთარის წინააღმდეგ შეთქმულება მზადდებოდა. ამის შესახებ იგი გააფრთხილეს. მაგრამ მან არ მიიღო არავითარი ზომები.

1808 წლის 14 ნოემბერს ღამით მეამბოხეებმა ალყა შემოარტყეს მუსტაფა ბაირალთარის სახლს, რომელიც ქალაქის განაპირას მდებარეობდა. უთანასწორო ბრძოლაში იგი ვაუკაცურად დაიღუპა.

15 ნოემბერს აჯანყებულებმა გადაწყვიტეს მაჰმუდის ტახტიდან ჩამოგდება და კვლავ მუსტაფა IV-ის გამეფება, მაგრამ მაჰმუდის ბრძანებით, მუსტაფა IV მოკლულ იქნა. მაჰმუდი რჩებოდა ერთადერთ მემკვიდრედ და მან შეინარჩუნა ხელმწიფობა.

რეაქციული ძალების გამარჯვება მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო ხალხის მასების უკმაყოფილებით, რომლებსაც რეფორმების შედეგად არაფერი მიუღიათ, გარდა დამატებითი გადასახადებისა და მაინც, რეფორმების გატარების აუცილებლობა კვლავ დღის წესრიგში დადგა.

6. 1806-1812 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომი და ბუქარესტის ზავი

1802 წლის საფრანგეთთან დაზავების შემდეგ, ოსმალეთში პოლიტიკური მდგომარეობა სტაბილური გახდა. ინგლისი და რუსეთი, ნაპოლეონის შეტევითი პოლიტიკის გამო, დაინტერესებული იყვნენ ოსმალეთთან მშვიდობიანი ურთიერთობით. მართალია, ინგლისმა სცადა, ეგვიპტიდან საფრანგეთის ჯარის გაყვანის შემდეგ იქ დარჩენილიყო, მაგრამ 1803 წელს იძულებული გახდა ეგვიპტიდან ჯარი გაეყვანა. რაც შეეხება რუსეთთან ურთიერთობას, იგი კიდევ უფრო გაუმჯობესდა. 1802 წლის 24 სექტემბერს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის მოხდა შეთანხმება დუნაისპირა სამთავრეობის პოლიტიკური რეჟიმის საკითხზე. ამის შედეგად, ძირითადად, რუსეთის მოთხოვნილებანი დაკმაყოფილებულ იქნა.

1805 წლის 23 სექტემბერს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო ახალი ხელშეკრულება, რომელიც ითვალისწინებდა ორივე მხარის ინტერესებს. „ამიერიდან მათ ეყოლებოდათ საერთო მტრები და საერთო მეგობრები". თუ რომელიმე მხარე განიცდიდა თავდასხმას, მას აღმოუჩენდნენ დახმარებას. ამ ხელშეკრულებით რუსეთის შავი ზღვის სამხედრო ფლოტს კვლავ ეძლეოდა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებში გასვლის უფლება. რუსეთ-ოსმალეთის მეგობრული ურთიერთობა შეესაბამებოდა ორივე ქვეყნის ინტერესებს და ხელს უწყობდა მშვიდობის შენარჩუნებას ამ რეგიონში. მაგრამ ეს ხელს არ აძლევდა საფრანგეთს, რომელიც კვლავ ცდილობდა ოსმალეთი თავის გავლენის ქვეშ მოექცია და აემხედრებინა იგი რუსეთისა და ინგლისის წინააღმდეგ.

ამ მისიის შესრულება ნაპოლეონმა დაავალა გენერალ სებასტიანს, რომელიც 1806 წელს კვლავ დაინიშნა საფრანგეთის ელჩად სტამბოლში. საფრანგეთის გავლენა ოსმალეთსე განსაკუთრებით გაძლიერდა 1805 წლის 3 დეკემბერს აუსტერლიცთან ნაპოლეონის მიერ ავსტრიასა და რუსეთსე გამარჯვების შემდეგ. სულთანმა ნაპოლეონი იცნო იმპერატორად: „არ შემიძლია არ ვაღიარო იმპერატორად ის პიროვნება, რომელმაც დაამარცხა ორი იმპერატორი", - განაცხადა სელიმ III-მ.

აუსტერლიცთან ნაპოლეონის გამარჯვებამ რუსეთ-ავსტრიის ჯარებსე ბოლო მოუღო რუსეთ-ოსმალეთის კავშირს და ყოფილ მოკავშირეებს შორის ისევ საომარი ვითარება შეიქმნა. 1806

წლის 20 აპრილს, საფრანგეთის ზეწოლის შედეგად, პორტამ დაარღვია რუსეთთან 1805 წელს დადებული ხელშეკრულება და რუსეთის ელჩს განუცხადა, რომ „სულთანს აღარ სურს, რომ რუსეთის სამხედრო გემებმა ისარგებლონ სრუტეებით". რუსეთთან ომის უშუალო საბაბი გახდა ოსმალეთის სულთნის მიერ მოლდავეთისა და ვალახეთის გოსპოდართა გადაყენება რუსეთის იმპერატორის თანხმობის გარეშე. ამის პასუხად 1806 წლის 28 ოქტომბერს რუსეთის ჯარებმა გადალახეს მდ. დნესტრი და შეიჭრნენ მოლდავეთის სამთავროში.

ნაპოლეონი ურჩევდა სელიმს ომი დაეწყო რუსეთის წინააღმდეგ და ჰპირდებოდა დახმარებას ყირიმისა და საქართველოს დაბრუნების საქმეში. ნაპოლეონის მიერ ევროპაში მოპოვებული გამარჯვებებით გაბრუებულმა სელიმმა ირწმუნა და ყურად იღო მისი რჩევა. 1807 წლის 5 იანვარს ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს. აღსანიშნავია, რომ სულთანი ომის გამოცხადების მანიფესტში რუსეთს ბრალს სდებდა, რომ მან დაიპყრო ოსმალეთის სამფლობელოები - ყირიმი და საქართველო, აგრეთვე სერბებს, ვალახებსა და მოლდაველებს აჯანყებისაკენ მოუწოდებდა.

საომარი ოპერაციები მიმდინარეობდა ორ ფრონტზე: ბალკანეთსა და კავკასიაში. 1807 წლის აპრილში სტამბოლში გენერალ სებასტიანის ხელმძღვანელობით შეიმუშავეს რუსეთის წინააღმდეგ საომარი ოპერაციების გეგმა. ამ გეგმის მიხედვით, ოსმალეთის არმიას უნდა გადაელახა დუნაი და ხელთ ეგდო დუნაის გადაღმა ტერიტორიები, გასულიყო მდ. დნესტრზე და შეერთებოდა საფრანგეთის ჯარებს პოლონეთში. მაგრამ ოსმალებმა ვერ შეძლეს დასახული გეგმის განხორციელება.

ამ დროს კავკასიაში რუსეთის მდგომარეობა რთული იყო. 1804 წლიდან გრძელდებოდა ომი ირანთან. ამავე დროს რუსეთის ჯარის ერთი ნაწილი დაკავებული იყო ჩრდ. კავკასიაში ბრძოლით. 1804 წელს თიანეთში დაიწყო აჯანყება რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ. საქართველოს მოსახლეობის ერთი ნაწილი წინააღმდეგი იყო საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და ამ აქტს მტრულად შეხვდა.

1807 წლის გაზაფხულზე კავკასიაში განლაგებული რუსეთის არმია გენერალ გუდოვიჩის სარდლობით შეტევაზე გადავიდა ყარსისა და ახალქალაქის მიმართულებით, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. იმავე ზაფხულში ოსმალეთის არმია, არსურუმის გამგებლის იუსუფ ზია ფაშას სარდლობით. კონტრშეტევაზე გა-

დავიდა. მას დავალებული ჰქონდა შეჭრილიყო ქართლში და დაეკავებინა თბილისი. 1807 წლის 19 ივნისს მდ. არფა-ჩაისთან ოსმალეთის არმია დამარცხებულ და უკუგდებულ იქნა.

ოსმალეთს დიდი იმედი ჰქონდა, რომ საფრანგეთი მას დახმარებას აღმოუჩენდა. ამ მიზნით, 1807 წლის მარტის დასაწყისში ვარშავაში ჩავიდა ოსმალეთის ელჩი ვაჰიდ ეფენდი. მას დავალებული ჰქონდა დაედო საფრანგეთთან სამოკავშირეო ხელშეკრულება, მიმართული რუსეთის წინააღმდეგ. ამ დროს საფრანგეთის ჯარმა დაიკავა ვარშავა და რუსეთის საზღვარს მიადგა. ნაპოლეონი აღარ იყო დაინტერესებული რუსეთთან კონფრონტაციით, პირიქით, მას სურდა რუსეთი ჩაება კონტინენტალურ ბლოკადაში, რომელიც მიმართული იყო ინგლისის წინააღმდეგ. მართალია, ნაპოლეონმა დიდი პატივით მიიღო ოსმალეთის ელჩი და აღუთქვა მას დახმარება, მაგრამ ნაპოლეონი არ აპირებდა ოსმალეთთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადებას.

1807 წლის 7 ივლისს ტილსიტში დაიდო ზავი ნაპოლეონსა და ალექსანდრე I-ს შორის. რუსეთი შეუერთდა კონტინენტალურ ბლოკადას. ტილზიტის ხელშეკრულების რიგი მუხლები, მათ შორის საიდუმლო, ეხებოდა ოსმალეთს. საიდუმლო შეთანხმებით მოლაპარაკება უნდა დაწყებულიყო პარიზში საფრანგეთისა და რუსეთის წარმომადგენლებს შორის ოსმალეთის ტერიტორიის დაყოფასთან დაკავშირებით. ოსმალეთის „მეგობარმა" ნაპოლეონმა რუსეთს შესთავაზა ოსმალეთის დაყოფის გეგმა. 1808 წლის აგვისტოში, საფრანგეთის შუამავლობით, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო დროებითი ზავი, რომელიც 1809 წლის გაზაფხულამდე გაგრძელდა. ამ დროებით ზავს რუსეთის მხრიდან ხელი მოაწერა სერგი ლაშქაროვმა.

1809 წელს, ფრანგი დიპლომატების შუამავლობით, ოსმალეთსა და ირანს შორის დაიდო შეთანხმება საქართველოზე ერთობლივი ლაშქრობის მოწყობის შესახებ. გამარჯვების შემთხვევაში, ქართლ-კახეთი, თბილისი უნდა გადასულიყო ირანის ხელში, ხოლო დასავლეთ საქართველო - ოსმალეთის ხელში. კავკასიაში რუსეთის აქტიური მოქმედების შედეგად, ეს დაპყრობითი გეგმა ჩაიშალა.

1809 წელს რუსეთის ჯარები გადავიდნენ შეტევაზე და დაიკავეს ფოთი, შემდეგ - ახალქალაქი.

1811 წლის ივნის-ოქტომბერში რუსეთის ჯარმა, კუტუზოვის სარდლობით, დაამარცხა ოსმალეთის არმია, რითაც ჩაშალა ნა-

ნაპოლეონის გეგმები შემდგომშიაც გამოეყენებინა ოსმალეთი რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ოსმალეთის იმპერიის მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ აჯანყებულმა სერბებმა მთელი რიგი დამარცხებები აგემეს ოსმალო დამპყრობლებს.

ასეთ ვითარებაში ოსმალეთი იძულებული გახდა შეეწყვიტა წინააღმდეგობა და დაეწყო საზავო მოლაპარაკება. ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკებას სათავეში უშუალოდ კუტუზოვი ჩაუდგა. მისთვის ცნობილი იყო, რომ ნაპოლეონის ჯარმა დაიწყო ოდერზე გადასვლა, ხოლო ავანგარდი ვისლაზე გამოჩნდა. კუტუზოვმა გამოამჟღავნა უბადლო დიპლომატიური ნიჭი და უმოკლეს დროში დაიყოლია ოსმალეთის წარმომადგენელი დაზავებაზე.

1812 წლის 28 მაისს ბუქარესტში დაიდო საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და რუსეთს შორის. ზავით რუსეთმა მიიღო ბესარაბია და რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარმა ევროპაში გადაიწია მდინარე პრუტამდე; რუსეთმა შეინარჩუნა მფარველობის უფლება დუნაის სამთავროებზე - მოლდავეთსა და ვალახეთზე; ოსმალეთი ვალდებული იყო ამნისტია გამოეცხადებინა სერბებისათვის და მიეცა სერბიისათვის საშინაო ავტონომია; რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი კავკასიაში ომამდელი სახით დარჩა (რუსეთმა ოსმალეთს დაუბრუნა ფოთი და ახალქალაქი).

ბუქარესტის ზავი რუსეთის დიპლომატიის დიდი გამარჯვება იყო. დაზავების შედეგად, რუსეთს საშუალება ეძლეოდა მთელი ძალები გადაესროლა ნაპოლეონის წინააღმდეგ, რომელიც უკვე კარზე იყო მომდგარი. ნაპოლეონმა, როდესაც შეიტყო რუსეთ-ოსმალეთის დაზავების ამბავი, ძალზე განრისხდა და მან პორტა „ძვირფასი" ეპითეტებით შეამკო.

თავი VIII
ოსმალეთი XIX საუკუნის 20-იან წლებში

1. ბერძენი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის

ოსმალეთის ბატონობის უღლის ქვეშ მყოფ ხალხებს შორის ბერძნები თავიანთი ეროვნული, ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონით უფრო მაღლა იდგნენ, ვიდრე ბალკანეთის სხვა ხალხები, რომ არაფერი ვთქვათ თურქებზე. ბერძნულმა კულტურამ დიდი გავლენა მოახდინა ევროპის ხალხებზე.

ოსმალეთის იმპერიაში XIX საუკუნის დასაწყისში ბერძნული მოსახლეობა 3,5 მილიონს ითვლიდა. მორეაში, მაკედონიასა და არქიპელაგის კუნძულებზე ბერძნული მოსახლეობა უმრავლესობას შეადგენდა. დაპყრობილი ბერძნული ტერიტორია დაყოფილი იყო ექვს საფაშოდ. აქედან ყველაზე დიდი მორეას საფაშო იყო.

ოსმალეთში ვაჭრობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ბერძენ ვაჭართა ხელში იმყოფებოდა. განსაკუთრებით დიდი იყო ბერძენთა წვლილი საერთაშორისო ვაჭრობაში, დიდ წარმატებას მიაღწიეს ბერძნებმა ნაოსნობაში. 1816 წლისათვის ბერძნებს ეკუთვნოდათ 600 სავაჭრო გემი. ბერძნები იყვნენ მსხვილი ვაჭრები, გემთმშენებლები, ბანკირები, აგრეთვე მსხვილი მიწათმფლობელებიც. ბერძენი ბურჟუაზია ვერ ურიგდებოდა ოსმალთა ბატონობას, რადგანაც იგი პოლიტიკურად იმყოფებოდა უუფლებო მდგომარეობაში. ახალგაზრდა ბერძნები მიემგზავრებოდნენ ევროპაში განათლების მისაღებად. ბერძნულ ინტელიგენციაში ჩამოყალიბდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეები. ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში ბერძენი გლეხები იმყოფებოდნენ.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთ-თურქეთის ომების დროს ბერძნული მოსახლეობა აღფრთოვანებით ხვდებოდა რუს მესლვაურებს. მათ ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების საქმეში იმედი გაუჩნდათ.

1789 წლის საფრანგეთის ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ კიდევ უფრო მეტად გააღვივა ბერძენი ხალხის მისწრაფება ეროვნული დამოუკიდებლობისაკენ.

ბერძნებს განსაკუთრებით დიდი იმედი გაუჩნდათ ნაპოლეონის ეგვიპტეში ლაშქრობისა და საფრანგეთის ჯარების მიერ

ონიის კუნძულების დაკავების შემდეგ. ნაპოლეონი ბერძნებს აქეზებდა ოსმალების წინააღმდეგ ამხედრებისაკენ.

ბერძენი ხალხის აჯანყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ მზადდებოდა როგორც საბერძნეთში, ისე საზღვარგარეთ. 1814 წელს ბერძენმა ვაჭარმა ოდესაში დააარსა ფარული საზოგადოება „ჰეტერია" (მეგობართა კავშირი). დროთა განმავლობაში იგი გახდა ცენტრი ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ ბერძენთა აჯანყების მომზადების საქმეში. შემდგომ წლებში ამ ფარული საზოგადოების ორგანიზაციები დაარსდა ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ადგილებში. 1820 წელს ამ ორგანიზაციის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი გახდა ახალგაზრდა ფანარიოტი, რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი, ალექსანდრე I-ის ადიუტანტი ალექსანდრე იპსილანტი.

1821 წლის 6 აპრილს მორეაში დაიწყო აჯანყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ. მალე აჯანყება მთელ ნახევარკუნძულსე გავრცელდა, იქიდან კი ეგეოსის კუნძულებსეც. ოსმალეთის სულთანმა მაჰმუდ II-მ აჯანყებულ ბერძნებს „საღვთო ომი" გამოუცხადა. დაიწყო ბერძნებისა და საერთოდ ქრისტიანების მასობრივი ულეტა როგორც სტამბოლში, ისე სხვა ქალაქებსა და სოფლებში. მოკლულ იქნა 10 ათასი კაცი, მათ შორის კონსტანტინოპოლის პატრიარქი გრიგორი, რომელიც ჩამოარჩეს საკათედრო ტაძრის კარიბჭესთან.

მორეაში, ბერძენთა აჯანყების დროს, მიმდინარეობდა ევროპის „საღვთო კავშირის" მონაწილეთა სხდომა. საღვთო კავშირის წევრები - რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I და ავსტრიის იმპერატორი ფრანც იოსები და მისი კანცლერი მეტერნიხი - ევროპაში აბარებდნენ ე.წ. „საღვთო პოლიტიკას", დაინტერესებული იყვნენ არსებული მონარქიების ლეგიტიმისტური უფლებების დაცვით და ილაშქრებდნენ რევოლუციური გამოსვლების წინააღმდეგ. ამ თვალსაზრისით, საბერძნეთში დაწყებული განმათავისუფლებელი მოძრაობა რევოლუციური ხასიათისა იყო და მიმართული იყო ოსმალეთის კანონიერი სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამიტომ „საღვთო კავშირის" წევრებმა დაგმეს ბერძნების აჯანყება. განსაკუთრებით უარყოფითად შეხვდა ამას ავსტრია. მეტერნიხმა საღვთო კავშირის წევრებს მოუწოდა ჩარეულიყვნენ სულთნის სასარგებლოდ. მეტერნიხს ეშინოდა, რომ ბერძნების მაგალითს მიბაძავდნენ ავსტრიის იმპერიაში შემავალი ბალკანეთის ხალხები.

თუმცა ალექსანდრე I-მა დაგმო ავჯანყება, მაგრამ რუსეთი დიდი ხნის განმავლობაში ვერ დარჩებოდა პასიური მეთვალყურეობის როლში, რადგანაც ამას შეეძლო გამოეწვია ბალკანეთის ქრისტიან ხალხებზე მისი გავლენის დაკარგვა.

1822 წლის 13 იანვარს მოწვეულ იქნა საბერძნეთის ეროვნული კრება, რომელმაც გამოაცხადა საბერძნეთის დამოუკიდებლობა.

ევროპის იმდროინდელმა მოწინავე საზოგადოებამ მხარი დაუჭირა ბერძენი ხალხის ბრძოლას დამოუკიდებლობისთვის. პუშკინმა ლექსი მიუძღვნა ბერძნებს და ქება-დიდება შეასხა მათ ბრძოლას. მეამბოხეებს მიესალმნენ დეკაბრისტებიც. ასევე აღტაცებით შეეგება ბერძნების ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის ფრანგი მწერალი ვიქტორ ჰიუგო. დიდი ინგლისელი პოეტი ჯორჯ ბაირონი საბერძნეთში ჩავიდა, ავჯანყებულებთან ერთად იბრძოდა და იქ დაიღუპა. იტალიელი კარბონარიები, ევროპის მოწინავე წრეები ავჯანყებული ბერძნებისათვის აგროვებდნენ იარაღს, სურსათს, ტანსაცმელსა და სხვ.

ასეთ ვითარებაში რუსეთმა შეცვალა თავისი პოლიტიკა საბერძნეთის საკითხის მიმართ. 1824 წლის იანვარში ალექსანდრე I-მა წამოაყენა პროექტი: საბერძნეთის ტერიტორიაზე შექმნილიყო სამი ავტონომიური სამთავრო ოსმალეთის სულთნის სუსერენიტეტის ქვეშ და მათ უნდა გადაეხადათ ყოველწლიური ხარკი სულთნის სასარგებლოდ. ალექსანდრე I-ის ეს პროექტი უარყო სულთანმა და საბერძნეთის დროებითმა მთავრობამ.

სულთანმა საკუთარი ძალებით ვერ შეძლო საბერძნეთში ავჯანყების ჩაქრობა და დახმარებისათვის მიმართა ეგვიპტის გამგებელს მუჰამედ ალის. უკანასკნელი დაპირდა არმიითა და ფლოტით დახმარებას და ავჯანყების ჩახშობას, თუ სულთანი დანიშნავდა მის შვილს იბრაჰიმ ფაშას მორეის გამგებლად. 1824 წელს ეგვიპტის არმია, იბრაჰიმ ფაშას სარდლობით, შეიჭრა მორეაში და გაუგონარი სისასტიკით გაუსწორდა ავჯანყებულ ბერძნებს. ბერძნები გმირულად ებრძოდნენ მტერს, მაგრამ მოწინააღმდეგის აშკარა უპირატესობის შედეგად ისინი დამარცხდნენ და დაკარგეს ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი.

2. იენიჩართა კორპუსის განადგურება

მაჰმუდ II ბერძენთა წინააღმდეგ ბრძოლის დროს საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ იენიჩართა კორპუსის ბრძოლისუნარიანობა ძალზე დაბალია, საჭიროა მისი ლიკვიდაცია და მის ნაცვლად ახალი რეგულარული, ბრძოლისუნარიანი, ევროპულ ყაიდაზე გაწვრთნილი არმიის შექმნა. ამ გეგმის განხორციელებისათვის მეტად ხელსაყრელი დრო იყო. იენიჩარების წინააღმდეგ განწყობილი აღმოჩნდნენ როგორც დიდი მოხელეები, ისე ხალხის მასებიც, რომლებმაც აშკარად დაინახეს იენიჩარების არა მარტო საბრძოლო სისუსტე, არამედ მათი სრული გახრწნილობაც.

1826 წლის 29 მაისს გამოიცა სულთნის ბრძანებულება - ახალი რეგულარული ჯარის შექმნის პროექტი. ამის მიხედვით იქმნებოდა ახალი რეგულარული ქვეითი ჯარის კორპუსი. „იშქენჯის" სახელწოდებით. იშქენჯის კორპუსის საერთო რაოდენობა განისაზღვრა 7650 ჯარისკაცით. არმიის გასაწვრთნელად მოწვეულ იქნენ ევროპელი ინსტრუქტორები და ეგვიპტელი ოფიცრები. ჯარისკაცებსა და ოფიცრებს უნდა ეცხოვრათ ყასარმეებში და ყოველდღიურად უნდა გაევლოთ სამხედრო წვრთნა. ახლად ფორმირებული არმიის ჯარისკაცებს ეძლეოდათ კარგი ხელფასი, ტანისამოსი და კვება. მათი ხელფასი რვაჯერ აღემატებოდა იენიჩარებისას. იენიჩართა ყოველი ქვეგანაყოფი (ორთა) ვალდებული იყო ახალ არმიაში გაეგზავნა 150 ყველასე საიმედო ჯარისკაცი.

იშქენჯიების კორპუსის შექმნის პროექტი სპეციალური დადგენილებით მოწონებულ იქნა შეიხ-ულ-ისლამის მიერ.

სულთანსა და მის მთავრობას შექმნილ ვითარებაში (საბერძნეთში აჯანყება გრძელდებოდა, მოსალოდნელი იყო ომი რუსეთთან) არ სურდა მაშინვე გაეუქმებინა იენიჩართა კორპუსი, მაგრამ არ იყო გამორიცხული, რომ იენიჩარები აჯანყდებოდნენ, ამიტომ სულთანი მზად იყო ამისათვის. მართალია, იენიჩართა მეთაურებმა პირობა დადეს, რომ დაემორჩილებოდნენ სულთნის გადაწყვეტილებას და არ აჯანყდებოდნენ, მაგრამ ბევრი მათგანი ვერ ურიგდებოდა ახალი ჯარის შექმნას. მათ კარგად ესმოდათ, რომ ეს იყო დასაწყისი იენიჩართა კორპუსის დასასრულისა და გადაწყვიტეს გაეწიათ წინააღმდეგობა.

1826 წლის 15 ივნისს იენიჩარებმა დაიწყეს აჯანყება. ისინი

შეიკრიბნენ ათმოედანზე. იენიჩარები დადიოდნენ სტამბოლის ქუჩებში და მოუწოდებდნენ მოსახლეობას აჯანყებულიყვნენ, მაგრამ მოსახლეობა მათ არ აჰყვა. აჯანყებულმა იენიჩარებმა სულთანს მოთხოვეს გაეუქმებინა იშქენჯის ჯარი და მათთვის გადაეცათ ის პირები, რომლებსაც ისინი თვლიდნენ მთავარ მოწინააღმდეგეებად.

დიდმა ვეზირმა უარყო აჯანყებულების მოთხოვნა და განუცხადა, რომ ახალი ჯარის შექმნა შეესაბამება შარიათის ნორმებს და თუ ისინი არ დაემორჩილებიან, განადგურებული იქნებიან. ამავე დროს გამოიცა შეიხულ-ისლამის ფეთვა იენიჩარების განადგურების შესახებ. 17 ივნისს გამოიცა სულთნის ბრძანებულება იენიჩართა კორპუსის გაუქმების შესახებ.

იენიჩარებს იმედი ჰქონდათ, რომ აიძულებდნენ სულთანს დათმობაზე წასულიყო, მაგრამ მოტყუვდნენ. მოსახლეობის უდიდესმა ნაწილმა მხარი დაუჭირა მთავრობას იენიჩარების წინააღმდეგ ბრძოლაში. სულთანი მომზადებული შეხვდა იენიჩარების გამოსვლას. აჯანყებულ იენიჩარებს ალყა შემოარტყეს, ზარბანები დაუშინეს და სასტიკად გაუსწორდნენ. სულთანი არც ამით დაკმაყოფილდა. მისი ბრძანებით, ცეცხლი წაუკიდეს იენიჩართა ყაზარმებს და ყაზარმებთან ერთად ამობუგეს იქ შეფარებული იენიჩარები. ათასობით იენიჩარი შეუბრალებლად დახოცეს და მათი გვამები ბოსფორში გადაყარეს. იენიჩარების ბედი გაიზიარეს მათი ოჯახის წევრებმა, ნათესავებმა და ახლობლებმა. დაწყებული იენიჩართა ჟლეტა პროვინციის ქალაქებშიც გავრცელდა. იმ დღეებში სტამბოლისა და იმპერიის სხვა ადგილებში გაულიტეს 100 ათასზე მეტი იენიჩარი და მათი ოჯახის წევრები. სულთნის ბრძანებით გაუქმდა სხვადასხვა რელიგიური ორდენი, მათ შორის ბექთაშიების ორდენი, რომლებიც მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული იენიჩართა კორპუსთან.

იენიჩართა კორპუსის გაუქმებისთანავე შეიქმნა რეგულარული ქვეითი ჯარი - „გამარჯვებული მუსლიმთა ჯარი". მათი სამსახურის ვადა იყო 12 წელი. ახალი ჯარის დასაყენებლად შეიქმნა სპეციალური ხაზინა. სულ მალე ახალი ჯარის რაოდენობამ მიაღწია 12 ათას კაცს. ჯარისკაცთა ასაკი 15-20 წელი იყო.

იენიჩართა კორპუსის ლიკვიდაცია მათი ფიზიკურად მოსპობის გზით ისტორიულად გამართლებული ღონისძიება იყო. ქვეყანა განთავისუფლდა რეაქციული ძალების მთავარი ბურჯისა-

გან და შინა შფოთის მოთავეებისაგან. შეიქმნა პირობები ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისათვის. მაჰმუდ II-მ ბარბაროსული საშუალებით პროგრესული ღონისძიება განახორციელა.

3. საბერძნეთის ავჯანყება და ევროპის სახელმწიფოები

ოსმალეთის სულთანს იმედი ჰქონდა, რომ ეგვიპტის ჯარის დახმარებით საბოლოოდ დაამარცხებდა ბერძენი ხალხის ავჯანყებას და აღადგენდა ბატონობას საბერძნეთზე. მაგრამ მისი იმედი არ გამართლდა.

1825 წელს ავიდა რა ტახტზე ნიკოლოზ I, ენერგიულად შეუდგა საბერძნეთის საკითხის მოგვარებას. რუსეთის ახალმა იმპერატორმა ნიკოლოზმა გადაწყვიტა საღვთო კავშირის ლეგიტიმისტურ პრინციპებზე უარი ეთქვა და აქტიურად ჩარეოდა ბერძენ-ოსმალთა ომში ავჯანყებულ ბერძენთა სასარგებლოდ. ამ გადაწყვეტილების განხორციელება ორმა გარემოებამ დააჩქარა: ეგვიპტის ჯარების მიერ ავჯანყებული ბერძნებისადმი სისხლიანმა ანგარიშსწორებამ უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია მთელ ევროპაში და მათ შორის რუსეთშიც. რუსეთის იმპერატორმა გადაწყვიტა ესარგებლა ამ განწყობილებით და იგი საბერძნეთის საქმეებში ჩარევის საბაბად გამოეყენებინა. დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებშიაც, საზოგადოებრივი აზრის მზარდი ზეგავლენით, ხელი აიღეს ჩაურევლობის პოლიტიკაზე და საჭიროდ სცნეს გამოქომაგებოდნენ ავჯანყებულ ბერძნებს. ამავე დროს ნიკოლოზს სურდა საბერძნეთის საკითხი გამოეყენებინა თავისი ინტერესების სასარგებლოდ და თუ საჭირო გახდებოდა დაეწყო ომი ოსმალეთთან თავისი დაპყრობითი მიზნების განსახორციელებლად.

ინგლისი არ იყო დაინტერესებული, რომ რუსეთს ომი დაეწყო ოსმალეთთან, ვინაიდან ომის შემთხვევაში ოსმალეთი დამარცხდებოდა. ინგლისი დაინტერესებული იყო საბერძნეთის საკითხი მშვიდობიანი გზით მოგვარებულიყო. ამ მიზნით 1826 წლის იანვარში პეტერბურგში ჩამოვიდა ლორდი ველინგტონი, ვატერლოოს გმირი. 1826 წლის 4 აპრილს პეტერბურგში ხელი მოაწერეს ოქმს, რომლის მიხედვითაც რუსეთმა და ინგლისმა მოთხო-

ვეს სულთანს შეეწყვიტა საომარი მოქმედება აჯანყებული ბერძნების წინააღმდეგ და მიეცა ავტონომია საბერძნეთისათვის.

ამავე დროს რუსეთის მთავრობამ ნოტა გაუგზავნა ოსმალეთის მთავრობას და მოითხოვა ბუქარესტის ზავის პირობების ცხოვრებაში გატარება, კერძოდ, აღდგენილიყო სერბიის ავტონომია და განთავისუფლებულიყვნენ სერბიის დელეგატები, რომლებიც დააპატიმრეს 1821 წელს, და აღდგენილიყო რუსეთის სრუტეებზე ნაოსნობის უფლება. ოსმალეთის მთავრობა, რომელსაც ძალზე ეშინოდა რუსეთთან ახალი ომისა, იძულებული გახდა მიეღო ეს მოთხოვნები.

ოსმალეთის მთავრობამ კატეგორიულად უარყო რუსეთ-ინგლისის მოთხოვნა საბერძნეთისათვის ავტონომიის მინიჭების შესახებ და იგი ოსმალეთის საშინაო საქმეებში ჩარევად მიიჩნია. მაჰმუდ II-ის ეს პასუხი შეაგულიანა ავსტრიის მთავრობის აშკარა მხარდაჭერამ და ოსმალეთ-ეგვიპტის ჯარების მორიგმა გამარჯვებამ ბერძნებზე: კერძოდ, 1827 წლის ივნისში იბრაჰიმ ფაშას ჯარმა აიღო აჯანყებულთა უკანასკნელი საყრდენი - ათინა. ბერძენ პატრიოტთა ხელში დარჩა მხოლოდ ევბეა და ეგეოსის კუნძულები.

ბერძენ აჯანყებულთა კატასტროფულმა მდგომარეობამ კიდევ უფრო აამოძრავა პროგრესული ძალები, გაიზარდა მისი ზემოქმედება მთავრობებზე.

1826 წლის 8 დეკემბერს პეტერბურგის პაქტს შეუერთდა საფრანგეთი, ხოლო ავსტრიამ და პრუსიამ უარი განაცხადეს.

საფრანგეთის შეერთებით გაფორმდა სამთა კავშირი, რომელმაც განმეორებით ულტიმატუმით მიმართა ოსმალეთს. სულთანმა ხელმეორედ უარყო სამი სახელმწიფოს მოთხოვნა და განაგრძო აჯანყებული ბერძნების ჩახშობა.

1827 წლის 16 აგვისტოს ინგლისის, საფრანგეთისა და რუსეთის წარმომადგენლებმა პორტას გადასცეს ნოტა საბერძნეთის საკითხთან დაკავშირებით. პასუხისათვის პორტას მიეცა 15 დღე. თუ იგი უარყოფდა მათ მოთხოვნას ისინი მიიღებდნენ საჭირო ზომებს. პორტამ არა მარტო არ მოისურვა პასუხის გაცემა, არამედ ნოტის მიღებაც კი. პორტას ასეთი პოზიცია აიხსნება იმით, რომ ავსტრიის მთავრობა აქეზებდა სულთანს არ წასულიყო დათმობაზე სამთა კავშირის მოთხოვნაზე.

1827 წლის ოქტომბერში ინგლისის, საფრანგეთისა და რუსეთის გაერთიანებული ესკადრა გაემართა საბერძნეთისაკენ.

1827 წლის 20 ოქტომბერს ნავარინის ყურეში მოხდა საზღვაო ბრძოლა, სადაც ოსმალეთ-ეგვიპტის ფლოტი განადგურებულ იქნა.

1827 წლის 8 ნოემბერს პორტამ სამი სახელმწიფოს ელჩებს გადასცა შემდეგი მოთხოვნა: შეეწყვიტათ ბერძნებისათვის ყოველგვარი დახმარება, აენახლაურებინათ ის სარალი, რომელიც განიცადა ფლოტის განადგურების შედეგად. მოკავშირეებმა უარყვეს პორტას ეს მოთხოვნა. 1827 წლის 8 დეკემბერს მათ დატოვეს ოსმალეთის დედაქალაქი.

4. 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი და ადრიანოპოლის ზავი

1828 წლის 22 თებერვალს, ირანთან ზავის დადების შემდეგ, რუსეთი შეუდგა ოსმალეთის წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

1828 წლის 26 აპრილს რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. საბრძოლო ოპერაციები ერთდროულად დაიწყო როგორც ბალკანეთში, ისე კავკასიაში. ოსმალეთი არ იყო მზად ომისათვის. ახალი ჯარის საწილები ჯერ კიდევ მრავალრიცხოვანი არ იყო, ხოლო სამხედრო ფლოტი, ფაქტობრივად, განადგურებულ იქნა ნავარინის ყურეში საზღვაო ბრძოლის დროს.

1828 წლის 7 მაისს რუსეთის ჯარებმა გადალახეს მდ. პრუტი, შევიდნენ მოლდავეთში, დაიკავეს იასი, შემდეგ გალიცია და ბუქარესტი.

1828 წლის 20 მაისს ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს. რუსეთის მთავარსარდლობა იმედოვნებდა, რომ ომი კონსტანტინოპოლთან დამთავრდებოდა დასამთრებამდე. ნიკოლოზი ჩავიდა დუნაისპირეთის არმიაში, რათა პირადად ედევნებინა თვალყური საომარი ოპერაციებისათვის. მაგრამ არმიის მთავარსარდალი ვიტგენშტეინი ცუდად ერკვეოდა სამხედრო სიტუაციაში. იმპერატორი ერეოდა არმიის საქმეებში და კიდევ უფრო მეტი არევ-დარევა შეჰქონდა. რუსეთის ჯარებმა, რომლებმაც დუნაი გადალახეს, მედგარ წინააღმდეგობის გამო მხოლოდ 1828 წლის ბოლოსათვის შესძლეს შავი ზღვისპირა ქალაქის შუმენისა და სილისტრიის აღება, მოხსნეს ალყა და საზამთროდ დუნაისპირეთში დაბანაკდნენ.

გაცილებით უკეთესად მიმდინარეობდა საომარი ოპერაციები კავკასიის ფრონტზე. შავი ზღვის სანაპიროზე 1828 წლის 12-13 ივნისს აღებულ იქნა ფოთი და ანაპა.

14 ივნისს რუსეთის ჯარები, გენერალ პასკევიჩის სარდლობით, კავკასიის ფრონტზე გადავიდნენ შეტევაზე და 23 ივნისს აიღეს მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე ყარსი. ამის შემდეგ გაჩაღდა ბრძოლა ახალციხის მიმართულებით.

15 ივლისს რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს ახალქალაქი და ცხარე ბრძოლების შედეგად ხერთვისისა და ასპინძის ციხეები, ხოლო 16 აგვისტოს - ახალციხე. ახალციხესთან მოპოვებული გამარჯვების აღსანიშნავად პასკევიჩს მიენიჭა ფელდმარშლობა და ებოძა გიორგის პირველი ხარისხის ჯვარი.

17 აგვისტოს რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს აწყური და არტაანი.

ახალციხის განთავისუფლებას ოსმალთა ბატონობისაგან უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი აღებით ფაქტობრივად გაუქმდა ახალციხის საფაშო, რომელიც ოსმალეთის მთავარი ციხე-ბურჯი იყო. დაიწყო სულთნის მიერ მიტაცებული ტერიტორიების განთავისუფლება.

რუსებთან ერთად ქართველებიც იბრძოდნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში და გარკვეული წვლილი შეიტანეს თავისი მიწა-წყლის დაბრუნების საქმეში.

1829 წლის 17 ივლისს პასკევიჩმა დაიკავა მნიშვნელოვანი ქალაქი და ციხე-სიმაგრე არზურუმი და ემზადებოდა ბათუმისა და ტრაპიზონის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად.

1829 წელს დუნაისპირეთში დაინიშნა რუსეთის ახალი მთავარსარდალი გენერალი დიბიჩი. რუსეთის ჯარმა ალყა შემოარტყა ციხე-სიმაგრე სილისტრიას და ცხარე ბრძოლების შედეგად 1829 წლის 30 მაისს აიღო იგი. სილისტრიის მხარის დაკავების შემდეგ რუსეთის არმიამ გადალახა ბალკანეთის მთები და დაიკავა ქ. ბურგასი, ხოლო 20 აგვისტოს - ადრიანოპოლი. ამის შემდეგ გზა კონსტანტინოპოლისაკენ გახსნილი იყო. დედაქალაქის დასაცავად სულთანმა 12-20 წლის ახალგაზრდების მობილიზაცია გამოაცხადა. ინგლისი და საფრანგეთი დიდად იყვნენ შეშფოთებული რუსეთის წარმატებებით. ავსტრია იარაღდებოდა და მოსალოდნელი იყო მისი შეჭრა დუნაისპირა ქვეყნებში. ნიკოლოზ I ჩქარობდა, რათა არ აღმოჩენილიყო ახალი მოწინააღმდეგის პირისპირ.

28 აგვისტოს ადრიანოპოლში დაიწყო საზავო მოლაპარაკება. 14 სექტემბერს ხელი მოაწერეს საზავო ხელშეკრულებას. ზავის პირობებით რუსეთის საზღვარი ევროპაში უნდა გასულიყო მდინარე პრუტზე, დუნაის შესართავამდე. რუსეთს უნდა გამოეყვანა თავისი ჯარი მოლდავეთსა და ვალახეთიდან. ამ მხარეებს ენიჭებოდათ ავტონომია. შავი ზღვის სანაპირო - მდინარე ყუბანის შესართავიდან ნიკოლოსის ნავსადგურამდე, შემდეგ ანაპა და ფოთი რუსეთის მფლობელობაში გადავიდა.

კავკასიაში რუსეთის ხელთ აღმოჩნდა ახალციხის საფაშოს 10 სანჯაყი (რაიონი): ახალციხე, ახალქალაქი, ასპინძა, აწყური, ხერთვისი, ქვაბლიანი, აბასთუმანი, ჭაჭარაქი, ფოცხოვი და ჩილდირი.

სამწუხაროდ, მესხეთის ქართველი მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა, მოლებისა და ხოჯების აგიტაციის შედეგად, მიატოვა სამშობლო და ოსმალეთში გადასახლდა, ხოლო მიტოვებულ ადგილებში მეფის რუსეთის მთავრობამ არსურუმის საფაშოდან გადმოსახლებული სომხები დაასახლა.

ხელშეკრულებით ოსმალეთი ცნობდა რუსეთის სამფლობელოებად იმერეთს, გურიასა და სამეგრელოს.

ოსმალეთმა აიღო ვალდებულება ხელი არ შეეშალა რუსეთისა და სხვა ქვეყნების ვაჭრებისათვის შავ ზღვასა და სრუტეებზე თავისუფალ მიმოსვლაში.

ოსმალეთს რუსეთისათვის უნდა გადაეხადა მილიონ ნახევარი ჰოლანდიური დუკატი იმ ზარალის ასანაზღაურებლად, რომელიც განიცადეს რუსმა ვაჭრებმა ოსმალეთ-საბერძნეთის ომის დროს. ამასთანავე ოსმალეთს უნდა აენაზღაურებინა რუსეთისათვის სამხედრო ხარჯები, კონტრიბუციის სახით, 10 მილიონი ჰოლანდიური დუკატის ოდენობით. მხოლოდ ამის შემდეგ დატოვებდა რუსეთის ჯარი ოსმალეთის ტერიტორიას.

სერბიას მიენიჭა ავტონომია და დაუბრუნდა ოსმალეთის მიერ მიტაცებული რაიონები.

ამრიგად, 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად რუსეთმა კიდევ უფრო განიმტკიცა თავისი პოზიციები ბალკანეთში, კავკასიასა და შავ ზღვაზე.

ამ ომის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შედეგი იყო საბერძნეთის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვება. ომის დაწყების შემდეგაც არ შეწყვეტილა მოლაპარაკება საბერძნეთის საკითხთთან დაკავშირებით. 1828 წლის 19 ივლისს ლონდონში მოაწერეს სამი სახელმ-

წიფოს (ინგლისი, რუსეთი და საფრანგეთი) კონფერენცია, რომელსედაც მიიღეს დადგენილება საბერძნეთიდან ოსმალეთ-ეგვიპტის ჯარების ევაკუაციის შესახებ.

1828 წლის 9 აგვისტოს ალექსანდრიაში ხელი მოაწერეს ოქმს საბერძნეთიდან ეგვიპტის ჯარის გაყვანის შესახებ.

1829 წლის 22 მარტს ლონდონში კვლავ მოიწვიეს კონფერენცია, რომელსედაც დაადგინეს საბერძნეთის სახელმწიფოს საზღვრები. საბერძნეთის სახელმწიფო ოსმალეთის პროტექტორატის ქვეშ უნდა დარჩენილიყო და ოსმალეთისათვის ყოველწლიურად უნდა გადაეხადა ხარკი - მილიონ ნახევარი პიასტრი, ქვეყნის შიგნით კი სრული დამოუკიდებლობით ისარგებლებდა. სახელმწიფოს მეთაურს ეკნებოდა მემკვიდრეობითი უფლება, იგი უნდა ყოფილიყო მართლმადიდებლური სარწმუნოებისა და არ უნდა ყოფილიყო ინგლისის, საფრანგეთისა და რუსეთის სამეფოს დინასტიის შთამომავალი. ახალი სახელმწიფოს მეთაურის კანდიდატურას სულთანი ამტკიცებდა. ოსმალეთისა და საბერძნეთის მთავრობებს უნდა გამოეცხადებინათ საყოველთაო ამნისტია.

სულთანმა უარყო სამი სახელმწიფოს პროექტი საბერძნეთთან დაკავშირებით. მაგრამ ადრიანოპოლის ხელშეკრულებით, ოსმალეთი ვალდებული იყო მიეღო სამი სახელმწიფოს წინადადებანი საბერძნეთის საკითხზე.

1830 წლის 3 თებერვალს ლონდონში ინგლისის, რუსეთისა და საფრანგეთის წარმომადგენლებმა მიიღეს გადაწყვეტილება საბერძნეთისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების შესახებ. საბერძნეთის მთავრობას ეძლეოდა წინადადება ქვეყანაში მონარქიული წყობილება დაემყარებინა, მიუხედავად იმისა, რომ იქ უკვე რესპუბლიკური მმართველობა იყო შემოღებული. სამი სახელმწიფოს გადაწყვეტილებით, საბერძნეთის მონარქი უნდა გამხდარიყო ბავარიის უფლისწული (პროტესტანტი) და არა მართლმადიდებელი. ამ გადაწყვეტილებამ ბერძნების გულისწყრომა გამოიწვია. მიუხედავად ყოველივე ამისა, ბერძენმა ხალხმა მოიპოვა დამოუკიდებლობა და დაადგა დამოუკიდებელი განვითარების გზას.

თავი IX
ოსმალეთი XIX საუკუნის 30-იან წლებში

1. ოსმალეთ-ეგვიპტის კონფლიქტი

საბერძნეთის აჯანყებისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად ოსმალეთის იმპერია კიდევ უფრო დასუსტდა როგორც სამხედრო, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით.

1830 წელს საფრანგეთმა ისარგებლა ოსმალეთის დასუსტებით, თავისი ჯარი შეიყვანა ალჟირში და დაიპყრო იგი. ამის შემდეგ საფრანგეთი შეეცადა ტუნისისა და ტრიპოლიტანიის ხელში ჩაგდებას, მაგრამ წააწყდა ინგლის-ავსტრიის წინააღმდეგობას და უკან დაიხია.

ოსმალეთის დასუსტების შედეგად სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა როგორც ბალკანეთში, ისე ანატოლიაში.

1830 წელს ბაღდადის გამგებელმა დაუდ ფაშამ (მანველიშვილი) უარი განაცხადა შეეტანა ოსმალეთის სახელმწიფოს სალაროში მასზე დაკისრებული ყოველწლიური გადასახადი და დაიწყო კონფლიქტი სულთანსა და დაუდ ფაშას შორის. დაუდ ფაშას ჰყავდა ევროპულ ყაიდაზე გაწვრთნილი არმია, მაგრამ ამ დროს ქვეყანაში გაჩნდა შავი ჭირი, რომელიც არმიასაც მოედო და ამის გამო სულთანთან ბრძოლაში დაუდ ფაშა დამარცხდა. ერაყმა დაკარგა თავისი ნახევრად დამოუკიდებელი მდგომარეობა, რომლითაც იგი 1702 წლიდან სარგებლობდა. სულთანმა შეიწყალა „ბაბილონიის ხელმწიფე" და იგი ბალკანეთის ერთ-ერთი საფაშოს გამგებლად დანიშნა.

ამ დროს ყველაზე მწვავე კონფლიქტი წარმოიშვა ეგვიპტის გამგებელ მუჰამედ ალისა და ოსმალეთის სულთანს შორის.

ეგვიპტიდან საფრანგეთის ჯარის გაყვანის შემდეგ სულთანმა მის გამგებლად 1805 წელს დანიშნა მუჰამედ ალი (წარმოშობით ალბანელი). მუჰამედ ალიმ, საკუთარი ინიციატივით, ეგვიპტეში ჩაატარა რეფორმები, რის შედეგადაც ქვეყანა სწრაფად დაწინაურდა. მან მოსპო მამლუქთა კორპუსი და მის ნაცვლად, ევროპიელების დახმარებით, შექმნა რეგულარული არმია. მან აგრეთვე მეტად მნიშვნელოვანი რეფორმები ჩაატარა ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის. მუჰამედ ალი დიდ ყურადღებას უთმობდა ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარებას

და სხვ.

მუჰამედ ალი ოცნებობდა მთელი არაბული ქვეყნები თავისი ბატონობისათვის დაექვემდებარებინა და დიდი არაბული მონარქია შეექმნა. მას სურდა საფრანგეთი უმაგრებდა. მუჰამედ ალიმ ეგვიპტეს დაუმორჩილა სუდანი, წმინდა ქალაქები - მექა და მედინა. მაგრამ იგი ამით არ დაკმაყოფილდა და მოისწრაფოდა სრული დამოუკიდებლობისაკენ.

როდესაც სულთანის გაუგზავნა საბერძნეთში დაწყებული ომის საქრობა, მან დახმარებისათვის მიმართა მუჰამედ ალის და ლაშქარი სთხოვა. სულთანი ამის საფასურად დაპირდა, რომ სამმართველოდ გადასცემდა მორეას და კრეტას. მაგრამ მდგომარეობა მუჰამედ ალისათვის არასახარბიელო შეიქმნა. მორეამ მოიპოვა დამოუკიდებლობა, კუნძული კრეტა იყო იმდენად აოხრებული და გაპარტახებული, რომ მუჰამედ ალი იქიდან ვერავითარ შემოსავალს ვერ მიიღებდა. ამის გამო მუჰამედ ალი სულთნისაგან მოითხოვდა სამაგიეროდ მისთვის გადაეცა სირია. ამის საფასურად მუჰამედ ალი თანახმა იყო რუსეთისათვის გადაეცა ის კონტრიბუცია, რომელიც ოსმალეთს ჰქონდა შეწერილი ადრიანოპოლის ხელშეკრულებით. სულთანი აბსოლუტურ არ თანხმდებოდა და პირიქით ეგვიპტისაგან მოითხოვდა კუთვნილი ხარკის გადახდას.

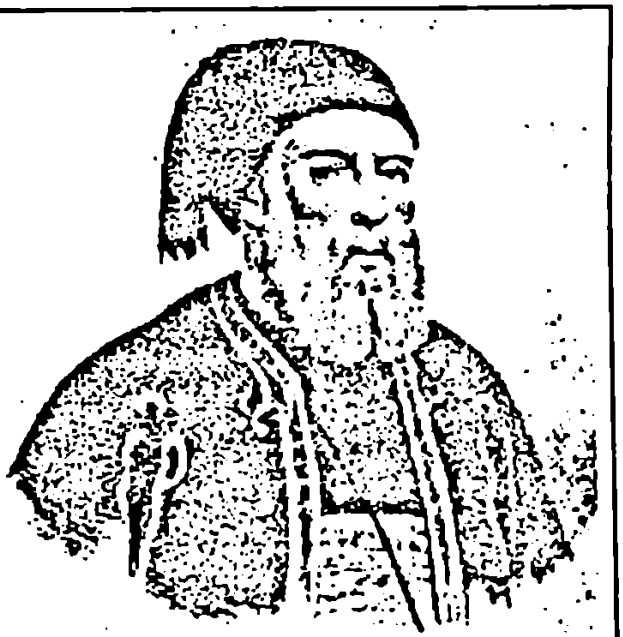

ეგვიპტის გამგებლის მუჰამედ ალის ყაყი იბრაჰიმ ფაშა

1831 წლის ოქტომბერში ეგვიპტის ჯარმა, იბრაჰიმ ფაშას (მუჰამედ ალის შვილი) სარდლობით, დაიკავა პალესტინა, სირია, ლიბანი და კილიკია გადალახა თავრის მთები და 1832 წლის შეიჭრა ანატოლიაში. იბრაჰიმ ფაშას არაბული მოსახლეობა ხვდებოდა, როგორც განმათავისუფლებლის ოსმალთა ბატონობისაგან. 1832 წლის 21 დეკემბერს კონიასთან მოხდა დიდი ბრძოლა, სადაც ოსმალებმა სას-

ტიკი დამარცხება განიცადეს. დიდი ვეზირი, ოსმალეთის ჯარის მთავარსარდალი, ტყვედ ჩავარდა, 60-ათასიანი არმია განადგურებული იქნა. გზა კონსტანტინოპოლისაკენ გახსნილი იყო.

ანატოლიაში დაიწყო სულთნის საწინააღმდეგო გამოსვლები. იბრაჰიმ ფაშას არმია, რომელიც 200 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა, ემზადებოდა დაეწყო წინსვლა კონსტანტინოპოლისაკენ. სულთნის ხელისუფლება და საერთოდ ოსმალეთის იმპერიის არსებობის საკითხი საფრთხის ქვეშ იმყოფებოდა.

2. ოსმალეთ-ეგვიპტის კონფლიქტი და ევროპის სახელმწიფოები

კონიასთან გამარჯვების შემდეგ მუჰამედ ალიმ აშკარად გამოამჟღავნა თავისი ნამდვილი სრახვები ოსმალეთის მიმართ: ტახტიდან ჩამოეგდო მაჰმუდ II და დაემყარებინა თავისი ხელისუფლება ოსმალეთის იმპერიაზე. მუჰამედ ალის უნდოდა ტახტზე აეყვანა მაჰმედ II-ის 10 წლის ვაჟი აბდულ მეჯიდი და მისი სახელით ემართა იმპერია. ერთხელ, საუბრის დროს მან განაცხადა: „აბდულ მეჯიდი ჯერ კიდევ ბავშვია და არა აქვს უნარი მართოს სახელმწიფო". ამრიგად, საფრთხის ქვეშ იდგა ოსმალეთის სახელმწიფოს არსებობის ბედ-იღბალი.

1832 წლის 4 მაისს მაჰმუდ II-მ ევროპის სახელმწიფოებს აცნობა მუჰამედ ალის მიერ მის წინააღმდეგ გამოსვლის შესახებ და სთხოვა მათ დახმარება. ევროპის სახელმწიფოებმა დაგმეს მუჰამედ ალის მოქმედება, მაგრამ დახმარების აღმოჩენას არ ჩქარობდნენ. ევროპის სახელმწიფოების პოზიციები განსხვავებული იყო. საფრანგეთმა, რომელიც მუჰამედ ალის ზურგს უკან იდგა და მისი მეშვეობით ცდილობდა გაეფართოებინა თავისი გავლენა ეგვიპტესა და ოსმალეთზე, უარით უპასუხა სულთნის თხოვნას. ინგლისი არ იყო კმაყოფილი მუჰამედ ალის პოლიტიკით, რადგან მას საფრანგეთის ხელდებულად თვლიდა და დაინტერესებული იყო მისი დამარცხებით, მაგრამ სულთნისათვის რეალური დახმარების აღმოჩენას არ აპირებდა. ავსტრია ოფიციალურად გმობდა მუჰამედ ალის გამოსვლას, რადგან იგი ეწინააღმდეგებოდა საღვთო კავშირის პრინციპებს, მაგრამ მის წინააღმდეგ აშკარა გამოსვლისაგან თავს იკავებდა.

რუსეთის მთავრობამ აშკარად დაგმო მუჰამედ ალის მოქმედება და პროტესტის ნიშნად გამოიწვია თავისი კონსული ალექსანდრიიდან. ნიკოლოზ I მზად იყო დაუყოვნებლივ აღმოეჩინა დახმარება სულთნისათვის, მაგრამ ამისაგან თავი შეიკავა, რათა არ გამოეწვია ინგლისისა და საფრანგეთის უარყოფითი რეაქცია. გარდა ამისა, ნიკოლოზ I არ იყო დარწმუნებული, მიიღებდა თუ არა სულთანი მის დახმარებას. იმპერატორმა გადაწყვიტა პირადი წარმომადგენელი გენერალი მურავიოვი გაეგზავნა კონსტანტინოპოლსა და ალექსანდრიაში, რათა მოეგვარებინა კონფლიქტი ოსმალეთსა და ეგვიპტეს შორის. ამავე დროს გენერალ მურავიოვს უნდა მიეღწია იმისათვის, რომ თვითონ სულთანს მიემართა ნიკოლოზ I-თვის აღმოეჩინა მისთვის დახმარება. რუსეთი არ იყო დაინტერესებული სუსტი მაჰმუდ II-ის ნაცვლად გაბატონებულიყო მუჰამედ ალი და საფრთხე შეექმნა რუსეთის სამხრეთი სახღვრებისათვის. ამით რუსეთი დაკარგავდა იმ ხელსაყრელ პოზიციებს, რომელიც მან მოიპოვა ადრიანოპოლის ზავით.

1832 წლის 21 დეკემბერს მურავიოვი ჩავიდა კონსტანტინოპოლში, ამ დღეს ოსმალეთის არმია განადგურებულ იქნა კონიასთან, მაგრამ სულთანმა მაინც არ მიმართა რუსეთს დახმარებისათვის.

ინგლისმა, საფრანგეთმა, ავსტრიამ და პრუსიამ მიმართეს რუსეთს ერთობლივად გამოსულიყვნენ მუჰამედ ალის წინააღმდეგ, მაგრამ ნიკოლოზ I-მა უარყო ეს წინადადება.

1833 წლის 1 იანვარს სულთანმა ლონდონიდან მიიღო ცნობა, რომ ინგლისი არ აპირებდა აღმოეჩინა მისთვის დახმარება.

ამასობაში ეგვიპტის ლაშქარი ბურსას მიუახლოვდა. ოსმალეთის დედაქალაქი რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. ასეთ ვითარებაში სულთანს მეტი არაფერი დარჩენოდა და 30 მარტს მან დახმარებისათვის მიმართა ნიკოლოზ I-ს, „როდესაც იხრჩობი, მაშინ გველსაც კი ეკიდებიო", განუცხადებია სულთანს ამ თხოვნასთან დაკავშირებით.

რუსეთის იმპერატორმა დააკმაყოფილა სულთნის თხოვნა. 1833 წლის აპრილში რუსეთის ესკადრა ბოსფორის სრუტეში შევიდა და 14 ათასი რუსი ჯარისკაცი გადასხმულ იქნა ბოსფორის ასიურ ნაწილზე, უსქიარ-ისქელესის ველზე.

რუსეთის ჩარევამ და მის მიერ მიღებულმა გადამწყვეტმა

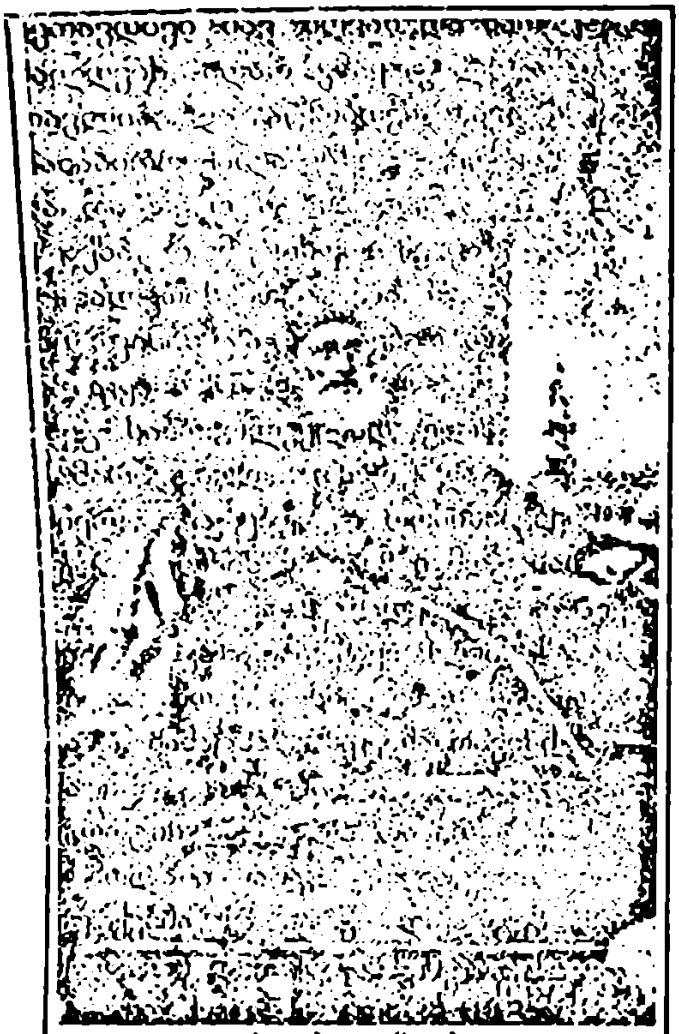

ეგვიპტის გამგებელი
მუჰამედ ალი

ზომებმა აიძულა მუჰამედ ალი შეეწერებინა ოსმალეთის დედაქალაქისკენ შემდგომი წინსვლა.

ევროპის სახელმწიფოები არ მოელოდნენ რუსეთის ჯარის გამოჩენას ბოსფორზე. მათ სასწრაფო ზომები მიიღეს, რათა მომხდარიყო ოსმალეთ-ეგვიპტის დაშავება, რაც შეაჩერებდა რუსეთის ჩარევას ოსმალეთის საქმეებში და უსრულველყოფდა მისი არმიის უკან გაწვევას.

1833 წლის მაისში ქუთაჰიაში ხელი მოაწერეს ოსმალეთ-ეგვიპტის შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც მუჰამედ ალის მმართველობაში, გარდა ეგვიპტისა, უნდა გადასულიყო სირია, ლიბანი, პალესტინა და კილიკია. ამის სანაცვლოდ ეგვიპტის მბრძანებელი ვალდებულებას იღებდა თავისი ჯარები გაეყვანა ანატოლიიდან და ფორმალურად ეცნო სულთნის სუსერენიტეტი.

1833 წლის ოსმალეთ-ეგვიპტის შეთანხმება კომპრომისული ხასიათისა იყო და მან ვერ დააკმაყოფილა ვერც ერთი მხარე. მან ვერ მოსპო მათ შორის არსებული კონფლიქტის საფუძველი. ორივე მხარე ძალებს იკრებდა ახალი ომისათვის.

3. უნქიარ-ისქესელის ხელშეკრულება

1833 წლის 5 მაისს იმპერატორმა ნიკოლოზმა საგანგებო დავალებით კონსტანტინოპოლში გაგზავნა გრაფი ა. ორლოვი. რუსეთის ჯარები არ ჩქარობდნენ ოსმალეთის ტერიტორიის დატოვებას. რუსეთმა განაცხადა, რომ სანამ ეგვიპტის ჯარები არ დატოვებდნენ ოსმალეთის ტერიტორიას, ისინი იქ დარჩებოდნენ.

1833 წლის 8 ივლისს უნქიარ-ისქელესში ხელი მოაწერეს რუსეთ-ოსმალეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულებას. მას ჰქონდა საიდუმლო მუხლები. ხელშეკრულებას რუსეთის მხრიდან ხელი მოაწერა ა. ორლოვმა. ხელშეკრულებით რუსეთი ვალდებულებას იღებდა აღმოეჩინა ოსმალეთისათვის დახმარება საზღვაო და სახმელეთო ძალებით, თუ შეიქმნებოდა კრიტიკული სიტუაცია და პორტა მას მიმართავდა დახმარებისათვის. ხელშეკრულება ბოლოს ულებდა მესამე სახელმწიფოს ჩარევას ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობაში. რუსეთი და ოსმალეთი მეგობრობას აღუთქვამდნენ ერთმანეთს. რუსეთი ვალდებულებას იღებდა დაეცვა ოსმალეთის იმპერიის მთლიანობა.

საიდუმლო მუხლით, რუსეთის მოთხოვნით, ოსმალეთს უნდა დაეკეტა შავი ზღვის სრუტეები უცხოეთის სამხედრო გემებისათვის. სრუტეები ღია უნდა ყოფილიყო რუსეთის სამხედრო გემებისათვის, რომლებსაც შეეძლო სრუტეებში თავისუფლად მიმოსვლა ორივე მიმართულებით.

ხელშეკრულება დაიდო 8 წლის ვადით. ორი დღის შემდეგ რუსეთის ჯარმა დატოვა ოსმალეთის ტერიტორია. ეს ხელშეკრულება რუსეთის დიპლომატიის დიდი გამარჯვება იყო. მან მნიშვნელოვნად გააძლიერა რუსეთის პოზიცია ოსმალეთზე და შეასუსტა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების გავლენა, რამაც დასავლეთში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია.

4. მაჰმუდ II-ის რეფორმები

მაჰმუდ II-ს ჩაფიქრებული ჰქონდა რეფორმების ფართო პროგრამა, მაგრამ ქვეყანაში შექმნილი რთული მდგომარეობა ამის საშუალებას არ იძლეოდა. 1826 წელს იანიჩართა კორპუსის გაუქმება პირველი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო რეფორმების გან-

ხორციელების საქმეში, მაგრამ რუსეთ-თურქეთის ომმა და მუჰამედ ალისთან კონფლიქტმა იგი აიძულა, რომ დროებით შეეჩერებინა რეფორმები.

იენიჩარების კორპუსის გაუქმების შემდე, მაჰმუდ II-ის ძირითადი ამოცანა იყო სამხედრო რეფორმა. სულთანი მიისწრაფოდა შეექმნა ახალი არმია. იენიჩართა აღას თანამდებობის ნაცვლად მან დააწესა სერასკერის თანამდებობა. ახალ ვითარებაში, სერასკერის თანამდებობა ითავსებდა მთავარსარდლისა და სამხედრო მინისტრის ფუნქციებს. სერასკერს აგრეთვე ევალებოდა საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა, განსაკუთრებით სტამბოლში.

ისევე, როგორც წინათ, მთავარი ყურადღება მიექცა არმიისა და ფლოტის მშენებლობის საქმეს. ამისათვის საჭირო იყო ხალხი და ფულადი სახსრები. ჯარისკაცები მუსლიმები უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო სახსრები უნდა მიეცათ გადასახადების გადამხდელებს, მათი რელიგიური მრწამსის განურჩევლად. ჯარისკაცთა რიცხვისა და გადასახადების განსაზღვრისათვის სახელმწიფო დაინტერესებული იყოს ცოდნოდა მათი საერთო ოდენობა. ამ მიზნით 1831 წელს ჩატარდა ანატოლიასა და რუმელიაში მცხოვრებ მამაკაცთა აღწერა. არაბული პროვინციები არ აღწერეს, რადგან ამ ქვეყნებიდან არ გაპყავდათ არმიაში ჯარიკაცები. აღწერის მონაცემებით, ანატოლიასა და რუმელიაში 4 მილიონი მამაკაცი ცხოვრობდა, აქედან - 1,5 მილ. რუმელიაში და 2,5 მილ. მეტი - ანატოლიაში. რუმელიის მოსახლეობიდან 800 ათასი ქრისტიანი იყო და 500 ათასი მუსლიმი; ანატოლიაში 2 მილ. მუსლიმი და 450 ათასი ქრისტიანი. მოსახლეობის აღწერასთან ერთად, ფისკალური მიზნით, ჩატარდა მიწის საკადასტრო აღწერა. აღწერა კომლობრივი იყო და საშუალოდ ერთ კომლზე ხუთ მამაკაცს ანგარიშობდნენ. ამ აღწერის მიხედვით ოსმალეთში ცხოვრობდა 20 მილიონი კაცი, აქედან ანატოლიაში - 12 მილ. 500 ათასი და რუმელიაში 7 მილ. 500 ათასი კაცი.

აღწერის ჩატარების შემდეგ მაჰმუდ II-მ გააგრძელა არმიის დაკომპლექტება, მაგრამ ამ საქმეში დიდ დაბრკოლებას წააწყდა. მას არ ჰქონდა სახსრები შეიარაღებისათვის და ტანსაცმელის შესაძენად, სურსათ-სანოვაგის უზრუნველსაყოფად, არ ჰყავდა ოფიცერთა საკმარისი კადრები და სხვ.

ჯარში იწვევდნენ 15-40 წლამდე მამაკაცებს, სამსახურის ვადა 12 წელი იყო. არმიის დისციპლინა და ბრძოლისუნარიანობა, ევროპის ქვეყნებთან შედარებით, დაბალი იყო.

1834 წელს გამოიცა სულთნის დადგენილება ტერიტორიალური მილიციის შექმნის შესახებ. მილიციის სამხედრო ნაწილი უნდა ყოფილიყო ყოველ სანჯაქში ადგილობრივი მოსახლეობის მონაწილეობით, 1400 ჯარისკაცის ოდენობით. ამ სამსახურისათვის იწვევდნენ 23-32 წლის მამაკაცებს.

ტერიტორიალური მილიციის შექმნით მაპმუდ II-ს სურდა გაეზარდა არმიის საერთო რიცხვი.

ახალი არმიის გაწვრთნის მიზნით მოწვეული იყვნენ ევროპის სამხედრო ინსტრუქტორები. მათ შორის იყო ახალგაზრდა პრუსიელი კაპიტანი მოლტკე, შემდგომში ცნობილი გერმანელი მხედართმთავარი. მოლტკეს ცნობით, 1837 წელს ოსმალეთის რეგულარული არმია 70 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა.

მაპმუდ II აგრეთვე ცდილობდა შეექმნა ბრძოლისუნარიანი სამხედრო-საზღვაო ფლოტი, რადგანაც, ნავარინის ყურეში განადგურების შემდეგ, მას ფაქტობრივად, სამხედრო ფლოტი არ ჰყავდა.

ოსმალეთს თავიდან უნდა შეექმნა ფლოტი, მაგრამ ამისათვის არც მშენებელთა კადრები იყო, არც გემთსაშენი ვერფები და არც საზღვაო ოფიცრები. ის რამდენიმე კაცი, რომელიც სამხედრო საქმის შესასწავლად წავიდა საზღვარგარეთ, არ გამოდგებოდა ამ საქმისათვის. გემთმშენებლობის მიზნით, მაპმუდ II-ს სურდა ინგლისელების მოწვევა, მაგრამ რუსეთი წინ აღუდგა ამ საქმეს.

მაპმუდ II

ოსმალეთში სამხედრო რეფორმას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეი ხელს უწყობდა ფეოდალური წესების რღვევას, ფეოდალური გათიშულობის ლიკვიდაციას, კავშირს ევროპის სახელმ-

წიფოებთან და ქვეყნის კულტურულ წინსვლას.

მაჰმუდ II-ის მიერ ჩატარებულ რეფორმებს შორის მნიშვნელოვანი იყო ლენური (თიმარული) სისტემის ლიკვიდაცია.

იენიჩართა კორპუსის გაუქმება და რეგულარული არმიის დაარსება იმის დამადასტურებელი იყო, რომ ფეოდალთა ცხენოსანი ლაშქარი, დაფუძნებული ლენურ სისტემაზე, რომელიც თავის დროზე ოსმალეთის არმიის ერთ-ერთი მთავარი ძალა იყო, აღარ პასუხობდა დროის მოთხოვნილებებს.

1831 წლიდან ოსმალეთში დაიწყო ლენური (თიმარული) სისტემის ლიკვიდაცია. ფეოდალები დიდ წინააღმდეგობას უწევდნენ მთავრობის ამ ღონისძიებას და ამიტომ თიმარული სისტემის საბოლოო ლიკვიდაცია თითქმის 30 წელიწადს გაგრძელდა.

სამხედრო-ლენური (თიმარული) სისტემის მოსპობა არ იყო უბრალო საქმე, რადგანაც სიფაჰიები ასრულებდნენ მნიშვნელოვან ფუნქციებს: სამხედროს, გადასახადების აკრეფას და ადმინისტრაციულს. თიმარიოტების სამხედრო ფუნქციების გაუქმება არ იყო ძნელი საქმე, მაგრამ საჭირო იყო ლენების (მიწების) ჩამორთმევა, მათი სახელმწიფოსათვის გადაცემა, გადასახადების აკრეფის ახალი სისტემის შემოღება. აგრეთვე საჭირო იყო ახალი ადმინისტრაციული მმართველობის შემოღება, ე.ი. საჭირო იყო ძველი აპარატის გაუქმება და ახალის შექმნა.

თიმარული სისტემის ლიკვიდაცია განხორციელდა სამ ეტაპად: პირველ ეტაპზე ლენის მფლობელებს სახელმწიფოსათვის უნდა გადაეცათ ლენის მართვისა და გადასახადების აკრეფის უფლება. თავიანთ შემოსავალს ლენიდან (თიმარიდან) ისინი მიღებდნენ სახელმწიფოსაგან. ეს აქტი გაფორმებული იყო სპეციალური დოკუმენტით (ზაბთ-ნამე, ან შარტ-ნამე) ერთი წლით. ამ ვადის გასვლის შემდეგ დოკუმენტი უნდა განახლებულიყო. ამასთან სიფაჰი (ფეოდალი) რჩებოდა თავისი თიმარის (ან ზეამეთის) იურიდიულ მფლობელად. ზაბთ-ნამეში (შარტ-ნამეში) ჩაწერილი იყო გადასახადების თანხა, რომელიც ეძლეოდა ლენის მფლობელს ბარათით. სინამდვილეში ეს თანხა გაცილებით მცირე იყო, ვიდრე მათ ეკუთვნოდათ (ახალი დოკუმენტის მიღებამდე).

1838-1839 წლებიდან სიფაჰიებმა საბოლოოდ დაკარგეს თავიანთი ლენები. კომპენსაციის სახით ისინი იღებდნენ რეალური შემოსავლის ნაწილს. ასეთი იყო მდგომარეობა ლენური სისტემის გაუქმების მეორე ეტაპზე.

მალე ეს წესი შეიცვალა, ლენების მფლობელებს შეუმცირეს შემოსავალი 50%-ით. ამას გარდა ლენის მფლობელს დოკუმენტით უნდა დაესაბუთებინა თავისი უფლება ლენზე და ამის საფუძველზე მას სახელმწიფოსაგან მიეცემოდა ყოველწლიური პენსია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ლენი ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე გადადიოდა სახელმწიფოს ხელში. ეს იყო ლენის გაუქმების მესამე ეტაპი.

სამხედრო-ლენური სისტემის გაუქმების შედეგად თიმარები და ზეამეთები ჩვეულებრივ კერძო სამფლობელოდ იქცა. ამიერიდან მისი მფლობელი არ იყო დაკავშირებული სამხედრო სამსახურთან. ლენის მფლობელს უფლება ჰქონდა ლენი (თიმარი) შეესყიდა, რისთვისაც მას სახელმწიფოს სალარო'ში გარკვეული თანხა უნდა გადაეხადა. ამის შემდეგ ეს მიწის ნაკვეთი მის კერძო საკუთრებაში გადადიოდა.

პენსიები ზოგს მხოლოდ მისი სიცოცხლის განმავლობაში დაენიშნა, ზოგს კი მემკვიდრეობით (მათ, ვინც მიწას იურთლუქისა და ოჯაღლიქის წესით ფლობდა).

სამხედრო-ლენური სისტემის გაუქმებამდე გლეხები გადასახადებს ფეოდალებს უხდიდნენ, ხოლო გაუქმების შემდეგ - სახელმწიფოს.

აგრარული რეფორმა არ გავრცელდა ფეოდალური მიწისმფლობელობის ყველა ფორმაზე: ვაკუფებზე, ხასებზე, სულთნის მიწებზე.

მაჰმუდ II-ს განსრახული ჰქონდა ვაკუფების გაუქმება, მაგრამ ვერ გაბედა მისი განხორციელება.

ლენური სისტემის გაუქმების შედეგად, მიწაზე მყარდება კერძო საკუთრება, რამაც ხელი შეუწყო სოფლად კაპიტალისტური ურთიერთობის ჩასახვა-განვითარებას.

მაჰმუდ II-მ განახორციელა ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციული სისტემის, მმართველობის სრული რეორგანიზაცია. 1834 წელს შეიქმნა პროვინციების ახალი ადმინისტრაციული ერთეულები. მოწესრიგდა ურთიერთობა ცენტრსა და პროვინციების მმართველებს შორის.

მაჰმუდ II არანაკლებ ინტერესს იჩენდა სამოქალაქო რეფორმებისადმი. რეფორმების გატარების დროს სულთნის წინაშე დაისვა კადრების საკითხი. ქვეყანას ესაჭიროებოდა ახლებურად მომზადებული ოფიცრები, სამხედრო ინჟინრები, სამოქალაქო მოხელეები, ექიმები, პედაგოგები.

სპეციალისტების მოსამზადებლად საჭირო იყო სწავლა-განათლების დარგში გარკვეული ღონისძიებების გატარება. სულთანი, პირველ ყოვლისა, დაინტერესებული იყო გაეხსნა სამხედრო საქმესთან დაკავშირებული სასწავლებლები, რომლებიც ორგანიზებული იქნებოდა ევროპულ ყაიდაზე.

ქვეყანაში არ იყო საერო დაწყებითი სკოლები. განათლების საქმე სამღვდელოების მონოპოლიას შეადგენდა. ქვეყანაში იყო რელიგიური სკოლები მუსლიმებისათვის: დაწყებითი და მედრესე ორი საფეხურისა - საშუალო და უმაღლესი. მედრესე ამზადებდა კულტის მსახურებს და სახელმწიფო მოხელეებს. ამ სკოლებში უმთავრესად რელიგიის საგნებს ასწავლიდნენ. სწავლების ძირითადი ენა არაბული იყო. არ ასწავლიდნენ ზუსტ და ჰუმანიტარულ დისციპლინებს: ისტორიას, გეოგრაფიას, მათემატიკას. სულთნის კარზე გახსნილი იყო უმაღლესი სკოლა - ენდერუნ მექთები. აქ იღებდნენ მედრესეს კურსდამთავრებულებს.

მაჰმუდ II-მ გადაწყვიტა 1824 წელს სტამბოლში გაეხსნა დაწყებითი და საშუალო სკოლა. მაგრამ ამ ღონისძიებას სასულიერო წოდება მტრულად შეხვდა და მან ვერ განახორციელა ჩანაფიქრი. 1831 წელს სტამბოლში გაიხსნა ევროპული ტიპის პირველი საშუალო სკოლა ბერძენი და სომეხი ვაჟებისათვის. ერთი წლის შემდეგ კი - გოგონებისათვის. მაგრამ ბერძენი და სომეხი პატრიარქების მოთხოვნით ეს სკოლები 1834 წელს დაიხურა.

1832 წელს სტამბოლში და 1834 წელს სკუტარში თურქი ოფიცრების მოთხოვნით და სულთნის მხარდაჭერით გაიხსნა ევროპული ტიპის ორი დაწყებითი სკოლა.

1827 წელს გაიხსნა სამხედრო-სამედიცინო სასწავლებელი, ხოლო 1829 წელს - ქირურგიული სკოლა. 1839 წელს ეს ორი სამედიცინო სასწავლებელი გადაკეთდა და დაარსდა სულთნის უმაღლესი სამედიცინო სასწავლებელი. 1831 წელს გაიხსნა საიმპერატორო სამხედრო-მუსიკალური სკოლა, სადაც ასწავლიდა დონიკეტი ფაშა, დიდი იტალიელი კომპოზიტორის ძმა.

მაჰმუდ II-ის დროს კულტურის დარგში მნიშვნელოვანი სიახლე იყო მთავრობის ინიციატივით პირველი გაზეთების გამოცემა. 1831 წელს სტამბოლში გამოვიდა გაზეთი "Takvim-i vekayi" „ამბების კალენდარი" თურქულ ენაზე და "Le Moniteur Ottoman" ფრანგულ ენაზე. მნიშვნელოვნად გაიზარდა თურქულ ენაზე წიგნების ბეჭდვა.

1834 წელს გამოიცა სულთნის დადგენილება მოხელეთა თანამდებობების კლასიფიკაციის შესახებ. ამის მიხედვით, დადგინდა მოხელეთა ოთხი კატეგორია.

ერთდროულად მაჰმუდ II-მ ცვლილებები ჩაატარა სასახლის კარზე. გაუქმდა სასახლეში რამდენიმე მაღალი თანამდებობა, შემცირდა მოსამსახურეთა რიცხვი. ამით ნაწილობრივ შემცირდა სასახლის ხარჯები.

მაჰმუდ II-მ გადადგა ნაბიჯები, მიმართული ოსმალეთის იმპერიის ცენტრალური ხელისუფლების სტრუქტურის ევროპულთან დაახლოებისაკენ.

1838 წელს მაჰმუდ II-მ გააუქმა დიდი ვეზირის სამმართველო (დივანი ჰუმაიუნი). დიდი ვეზირის პრეროგატივები გადანაწილდა ორ სამინისტროს შორის - საგარეო საქმეთა და სამოქალაქო (შემდგომ საშინაო საქმეთა სამინისტრო), დეფთერდარის (ხაზინას) უწყება გადაეცემოდა ფინანსთა სამინისტროდ. ამ სამინისტროების სამართავად შეიქმნა მინისტრთა საბჭო (Başvekâlet) და დიდ ვეზირს უწოდეს პრემიერ-მინისტრი (Başvekil). შემდგომში მას დიდი ვეზირის ტიტული კვლავ აღუდგინეს, თუმცა მისი ფუნქციები შეზღუდული იყო. შემდგომ პერიოდში დიდი ვეზირები ცდილობდნენ თავიანთი უფლებების გაზრდას.

წინათ სახელმწიფოს წინაშე დამსახურებისათვის სულთანი აჯილდოებდა ძვირფასი ტანსაცმლით. ეს წესი გაუქმდა და შემოიღეს „დიდების ორდენი", რომლის ბოძების უფლება სულთანს ჰქონდა.

ძველი ფეოდალური მმართველობის სისტემა იცვლებოდა ევროპულ ყაიდაზე.

მაჰმუდ II-მ გარკვეული ცვლილებები შეიტანა ყოფა-ცხოვრების სფეროში, კერძოდ, ტანსაცმლის ტარებაში. გაუქმდა განსხვავება ტანსაცმლის ტარებაში მუსლიმებს, ქრისტიანებსა და ებრაელებს შორის, წინათ არამუსლიმებს ამ წესის დარღვევის შემთხვევაში სასტიკად სჯიდნენ.

მოხელეებისა და ინტელიგენციისათვის სავალდებულოდ იქცა ევროპული ტანისამოსი და ჩალმის ნაცვლად ფესკის ტარება.

სულთნის საამებლად სასახლის მოხელეები თავიანთ სახლებს ევროპულ სტილსე აწყობდნენ სკამებით, მაგიდით. სულთანი ჩაცმა-დახურვასაც აქცევდა ყურადღებას, თვითონაც ევროპულად გამოეწყო. 1837 წელს ებრძანა ყველა მოხელეს დაემოკლე-

ბინათ წვერ-ულვაშები, წარჩინებულნი აწყობდნენ ბალ-მასკარადებს, უცხოელ ქალებთან ისხდნენ, რაც ადრე შეუძლებელი იყო, რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს ნაწილობრივ მოჩვენებითი იყო, პროვინციებში თითქმის არაფერი შეცვლილა. ცხადია, საუკუნოვანი ტრადიციების რღვევა ადვილი არ იყო.

მაჰმუდ II-ის რეფორმები იყო ახალი მნიშვნელოვანი ეტაპი ოსმალეთის იმპერიის ეკონომიკური და კულტურული განვითარების გზაზე, ქვეყნის ევროპეიზაციის პროცესში.

მაჰმუდ II-მ გააგრძელა სელიმ III-ის მიერ დაწყებული რეფორმები და განახორციელა ის, რისი გაკეთებაც მან ვერ შეძლო. გააუქმა იენიჩართა კორპუსი და დააარსა ახალი რეგულარული ჯარი. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო-ლენური (თიმარული) სისტემის ლიკვიდაციას და სხვ.

1838 წელს, მაჰმუდ II-ის მითითებით, შეიქმნა სპეციალური კომისია რეფორმების შემდგომი ეტაპის ჩასატარებლად. მის თავჯდომარედ დაინიშნა მუსტაფა რეშიდ ფაშა. მაგრამ ახალმა კონფლიქტმა ეგვიპტის გამგებელ მუჰამედ ალისთან სულთნის ყურადღება ჩამოაშორა რეფორმებს.

5. ოსმალეთ-ეგვიპტის მეორე კონფლიქტი

1833 წელს ქუთაჰიაში ზავის დადების შემდეგ ოსმალეთ-ეგვიპტის კონფლიქტი დროებით შეწყდა, მაგრამ ორივე მხარე უკმაყოფილო იყო შედეგებით და ხელსაყრელ დროს ელოდებოდა.

მაჰმუდ II-ს კარგად ესმოდა, რომ აღზევებული ვასალის დამორჩილება შესაძლებელი იყო მხოლოდ ძლიერი არმიის საშუალებით. დაზავების შემდეგ იგი შეუდგა არმიაში რეფორმების გატარებას ევროპელი ინსტრუქტორების დახმარებით და 1838 წლისათვის მას უკვე ჰყავდა რეგულარული 70 ათასიანი არმია და სამხედრო-საზღვაო ფლოტი.

სულთანს სურდა დაესაჯა თავისი ურჩი ვასალი და დაებრუნებინა დაკარგული ტერიტორიები. ხოლო მუჰამედ ალი დაინტერესებული იყო მემკვიდრეობით შეენარჩუნებინა ის სამფლობელოები, რომლებიც ხელში ჩაიგდო ოსმალეთთან ომის შედეგად.

ახალი კონფლიქტის საბაბი გახდა ის, რომ მუჰამედ ალიმ

უარი თქვა ეცნო სახელმწიფო მონოპოლია მარცვლეულსა და მატყლსე, 1838 წელს ინგლისთან დადებული საავჭრო ხელშეკრულების შესაბამისად. ამასთანავე მუჰამედ ალიმ მოითხოვა ეცნოთ მისი მემკვიდრეობითი უფლება მის ხელთ მყოფ ტერიტორიაზე და უარი თქვა გადაეხადა სულთნისათვის მორიგი ყოველწლიური ხარკი. მუჰამედ ალი სულთანს ყოველწლიურად უხდიდა 32 ათას ქისეს (6 მილ. ფრანკი). სულთნის მთავრობა თვლიდა, რომ 1833 წლიდან ეს თანხა ალარ იყო საკმარისი, რადგან მუჰამედ ალის სამფლობელოები გაიზარდა 35-40 პროცენტით და, ამის შესაბამისად, მოითხოვდა მუჰამედ ალის გადაეხადა 30 ათასი ქისე (13 მილ. ფრანკი). თავის მხრივ, მუჰამედ ალი მოითხოვდა, რომ ევროპის სახელმწიფოებს გაეხსნათ თავიანთი საელჩოები კაიროში. იგი აპირებდა კაირო გამოეცხადებინა სახალიფოს დედაქალაქად. ერთი სიტყვით, მუჰამედ ალის სურდა ევროპის სახელმწიფოებს ეცნოთ ეგვიპტე დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. უკვე 1833 წლიდან მუჰამედ ალი სულთნისაგან მოითხოვდა ეცნოთ მისი მემკვიდრეობითი უფლება მის გამგებლობაში

ოსმალეთის არმიის დამარცხება ნიზიბთან

შემავალ სამფლობელოებზე. მაჰმუდ II-ს არა თუ არ სურდა დაემტკიცებინა მუჰამედ ალისათვის მემკვიდრეობითი უფლება, არამედ არ სურდა ეცნო იგი ეგვიპტის ფაშად.

1839 წლის 14 აპრილს ოსმალეთის ჯარმა გადალახა სირიის საზღვარი. სულთანი დარწმუნებული იყო, რომ ევროპელი ინსტრუქტორების მიერ გაწვრთნილი არმია იოლ გამარჯვებას მოიპოვებდა, მაგრამ სულთანი შეცდა. 24 ივნისს ნიზიბთან (ჩრდილოეთ სირია) მომსდარ შეტაკებაში ოსმალეთის არმიამ სრული კატასტროფა განიცადა. ამ ბრძოლიდან რამდენიმე დღის შემდეგ მაჰმუდ II გარდაიცვალა ისე, რომ არც გაუგია თავისი არმიის განადგურების ამბავი. ოსმალეთის სულთანი გახდა აბდულ მეჯიდი (1839-1861). მუჰამედ ალიმ ვერ ისარგებლა გამარჯვების ნაყოფით. ოსმალეთის ფლოტი, მისი მთავარსარდლის ღალატის შედეგად, უბრძოლველად ჩაბარდა მუჰამედ ალის.

შექმნილ ვითარებაში, ინგლისმა დაასწრო რუსეთს და გამოვიდა ოსმალეთის მფარველის როლში. მან შესთავაზა ევროპის დაინტერესებული სახელმწიფოებს ერთობლივად გამოსულიყვნენ ოსმალეთის დასაცავად. ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა, გარდა საფრანგეთისა, მოიწონეს ინგლისის მთავრობის ინიციატივა, ნიკოლოს I არ იყო კმაყოფილი ინგლისის ამ ინიციატივით, მაგრამ მაინც დათანხმდა.

1840 წლის 15 ივლისს ლონდონში ინგლისმა, რუსეთმა, ავსტრიამ და პრუსიამ, ერთის მხრივ, და ოსმალეთმა, მეორეს მხრივ, ხელი მოაწერეს კონვენციას, რომელიც ითვალისწინებდა ოსმალეთისათვის კოლექტიურ დახმარებას მუჰამედ ალის წინააღმდეგ და ოსმალეთის იმპერიის მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის დაცვას. მუჰამედ ალისათვის უნდა წარედგინათ ულტიმატუმი და მოეთხოვათ: დაუყოვნებლივ დაებრუნებინა ოსმალეთისაგან დაპყრობილი ტერიტორიები, გაენთავისუფლებინა მისი ფლოტი და ეცნო სულთნის ხელისუფლება. ამ ულტიმატუმის უარყოფის შემთხვევაში მის წინააღმდეგ უნდა ჩატარებულიყო სამხედრო აქციები. მუჰამედ ალიმ უარყო ულტიმატუმი. 1840 წელს ინგლისმა მოახდინა ალექსანდრიის ბლოკადა, შემდეგ კი დაბომბა ქალაქი. ასევე ზღვიდან დაბომბილ იქნა სირიის ქალაქები. სირიაში დაიწყო აჯანყება დამპყრობელთა წინააღმდეგ. ყოველივე ამან აიძულა მუჰამედ ალი წასულიყო კაპიტულაციაზე.

1841 წლის დასაწყისში, სულთნის ფირმანით, მუჰამედ ალიმ

მიიღო მემკვიდრეობითი მფლობელობა ეგვიპტესა და სუდანზე, მაგრამ დაკარგა სხვა სამფლობელოები და იძულებული გახდა დაებრუნებინა სულთანისათვის ფლოტი, შეემცირებინა არმია 18 ათას ჯარისკაცამდე, მოეშალა ვერფები. ეგვიპტეზე გავრცელდა 1838 წელს ინგლისთან დადებული სავაჭრო ხელშეკრულება. სულთანი ინარჩუნებდა სუზერენიტეტს ეგვიპტეზე.

ამგვარად, ევროპის სახელმწიფოების ჩარევის შედეგად, მუჰამედ ალი დამარცხდა და ხელი აიღო დამოუკიდებელი არაბული სახელმწიფოს შექმნაზე.

1841 წლის 13 ივლისს ლონდონში დაიდო ახალი კონვენცია შავი ზღვის სრუტეების შესახებ, რომლითაც ძალა დაკარგა 1833 წლის უნქიარ-ისქელესის ხელშეკრულებამ და სრუტეები მშვიდობიანობის დროს დაიხურა ყველა ქვეყნის სამხედრო გემებისათვის. ეს წესი ვრცელდებოდა როგორც რუსეთზე, ისე დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებზე. ოსმალეთის სულთანს უფლება ეძლეოდა დროგამოშვებით გაეტარებინა სრუტეებში მეგობრულ სახელმწიფოთა მსუბუქი სამხედრო გემები. კონვენცია ღიად ტოვებდა ომის დროს სრუტეების რეჟიმის საკითხს.

თავი X
თანზიმათის რეფორმები

1. რეფორმების მომზადება

მაჰმუდ II-ის მიერ ჩატარებული რეფორმების მიუხედავად ოსმალეთის იმპერია კვლავ კრიტიკულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ეს დადასტურდა მუჰამედ ალისთან მეორე კონფლიქტის დროს.

ასეთ პირობებში ოსმალეთის გაბატონებული წრეების ერთ ნაწილში ისევ მოიკიდა ფეხი ტენდენციამ ახალი რეფორმების ჩატარების სასარგებლოდ. ასეთი რეფორმების ინიციატორად გამოვიდა მკირერიცხოვანი, ევროპულად აღზრდილი, განათლებული სამოხელეო ინტელიგენცია, რომელიც აშკარად ხედავდა ოსმალეთის მაშინდელ უსუსურ მდგომარეობას.

მუსტაფა რეშიდ ფაშა

ამ რეფორმატორული ჯგუფის სულისჩამდგმელი იყო მუსტაფა რეშიდ ფაშა. იგი დაიბადა 1800 წელს მოხელის ოჯახში. გაისარდა ობლობაში. სიღარიბის გამო მან მედრესეც კი ვერ დაამთავრა. მისი სიძის, დიდი მოხელის დახმარებით მან მუშაობა დაიწყო დიდი ვეზირის კანცელარიაში. თავისი ნიჭისა და უნარის წყალობით მალე დაწინაურდა და მიიღო ბეგის წოდება. მან კონტაქტები დაამყარა უცხოეთის სახელმწიფოების წარმომადგენლებთან.

1834 წელს იგი დანიშნეს ელჩად პარიზში, ხოლო 1836 წელს - ლონდონში. საფრანგეთსა და ინგლისში ყოფნისას იგი გაეცნო ამ ქვეყნების სახელმწიფო წყობილებას, პოლიტიკურ ცხოვრებას და სხვ.

მუსტაფა რეშიდ ფაშა კარგად ხედავდა იმ სხვაობასა და ზღვარს, რაც ჰყოფდა ევროპის ქვეყნებს ოსმალეთისაგან და უფრო კარგად გრძნობდა თავისი ქვეყნის ჩამორჩენილობას. მის ყურადღებას განსაკუთრებით იქცევდა საფრანგეთსა და ინგლისში არსებული კონსტიტუციური მონარქიები. სწორედ მასში ხედავდა იგი მისაბაძ მაგალითს.

1837 წელს მუსტაფა რეშიდ ბეგი დაინიშნა საგარეო საქმეთა მინისტრად და მიიღო ფაშის ტიტული.

მუსტაფა რეშიდ ფაშას იზიდავდა ევროპის სახელმწიფოების არა მარტო პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური წყობაც. იგი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ოსმალეთის კრიზისიდან გამოყვანა შესაძლებელია მხოლოდ ახალ პოლიტიკურ პრინციპებზე დაფუძნებული რეფორმებით. მუსტაფა რეშიდ ფაშა ღრმად იყო დარწ-

მუნებული, რომ სწორედ ახალი პოლიტიკური რეფორმები გამოიყვანდა ოსმალეთს კრიზისიდან, ასწევდა მის ავტორიტეტს ევროპის, კერძოდ, საფრანგეთის თვალში, რომელიც დიდად აფასებდა მუჰამედ ალის, როგორც რეფორმატორს, და უსრუნველყოფდა ქვეყნის ყოველმხრივ განვითარებას.

მუსტაფა რეშიდ ფაშამ სულთანს წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი, რომელშიც გადმოცემული იყო მისი საფრანგეთსა და ინგლისში ყოფნის დროს მიღებული შთაბეჭდილებები და მისი მოსაზრებანი ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესების შესახებ. მან მოახერხა დაერწმუნებინა სულთანი რეფორმების გატარების აუცილებლობაში.

1839 წ. 3 ნოემბერი. მუსტაფა რეშიდ ფაშა კითხულობს სულთნის ჰატი-შერიფს

1838 წელს სულთანმა დანიშნა მუსტაფა რეშიდ ფაშა ახალი რეფორმების მომზადების კომისიის თავმჯდომარედ. რეშიდ ფაშამ წარადგინა რეფორმების პროექტი და ამ პროექტის შესწავლა სულთანმა დაავალა უმაღლესი პორტას საბჭოს, რომელსაც სათავეში ედგა რეშიდ ფაშას მტერი ჰუსრევ ფაშა, რომელსაც მხარს უჭერდა შინაგან საქმეთა მინისტრი აქიფ ფაშა. მათ ისარ-

გებლეს მაჰმუდ II-ის ავადმყოფობით და შეაფერხეს სულთნის ბრძანების გამოქვეყნება რეფორმების შესახებ. მათ მიიღეს გადაწყვეტილება, რომ ექსპერიმენტის სახით რეფორმა გაეტარებინათ ორ სანჯაყში: ერთი აზიაში და მეორე - ევროპაში. თვით რეშიდ ფაშა კი გაგზავნეს ელჩად ლონდონში (ის ფორმალურად ითვლებოდა საგარეო საქმეთა მინისტრად), რათა ინგლისისაგან მიეღო დახმარება მუჰამედ ალისთან კოფლიქტში.

მუჰამედ II-ის სიკვდილის შემდეგ (1839 წლის ივნისი), როცა ტახტი დაიკავა აბდულ მეჯიდმა, პორტას სათავეში ჩაუდგა ჰუსრევ ფაშა. იგი ასრულებდა პრემიერ-მინისტრის (დიდი ვეზირის) მოვალეობას. სწორედ მისი მცდელობით საცდელი რეფორმები ორ სანჯაყში არ ჩატარებულა.

ამ დროს ლონდონში მყოფი რეშიდ ფაშა ცდილობს, რომ მოკავშირე ნახოს ინგლისის სახით რეფორმების განხორციელების საქმეში. მან სთხოვა ინგლისის პრემიერ-მინისტრს პალმერსტონს, რომ გავლენა მოეხდინა ახალგაზრდა სულთანზე და დაეყოლიებინა რეფორმების გატარებაზე. მაგრამ ინგლისის პრემიერს ნაკლებად აღელვებდა ეს საკითხი.

2. 1839 წლის გიულჰანეს ჰატი-შერიფი

რეშიდ ფაშა მალე დაბრუნდა სტამბოლში, აბდულ მეჯიდმა იგი თბილად მიიღო და თანხმობა მისცა რეფორმების გატარებაზე. რეშიდ ფაშა ენერგიულად შეუდგა ახალი პროექტის მომზადებას და ოთხ თვეში „ჰატი-შერიფის" პროექტი მზად იყო.

ჰუსრევ ფაშა და სხვა კონსერვატორები ხელს უშლიდნენ და წინააღმდეგობას უწევდნენ „ჰატი-შერიფის" გამოქვეყნებას.

მიუხედავად კონსერვატორთა დათმობისა, მუსტაფა რეშიდ ფაშა მაინც ფრთხილობდა, რომ მის მტრებს არ გამოეყენებინათ მუსლიმი ფანატიკოსები და ბოლო მომენტში არ ჩაეშალათ რეფორმების გამოცხადება. აგრეთვე ეშინოდა ამავე მიზნით საქმეში არ ჩარეულიყო რუსეთი. ამიტომ „ჰატის" მზადება რამდენიმე კვირას გრძელდებოდა და მკაცრად იყო გასაიდუმლოებული.

1839 წლის 3 ნოემბერს, კვირა დღეს, გამოიცა სულთნის „ჰატი-შერიფი", უმაღლესი ბრძანებულება, რასაც თან ახლდა დიდი ცერემონიალი. დღესასწაულის ადგილად აირჩიეს სულთ-

ნის საზაფხულო სასახლის წინ მდებარე გულჰანეს მოედანი. ამ საზეიმო აქტს ესწრებოდნენ მინისტრები, ულემები, შეიხები, ბერძნულ-მართლმადიდებლური და სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიების მეთაურები, უცხო სახელმწიფოების ელჩები და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ მუსტაფა რეშიდ ფაშა ამ რეფორმებით გამოხატავდა მისწრაფებას, რომ ოსმალეთი დაადგებოდა ევროპული განვითარების გზას, მან მაინც დაიცვა ძველი ოსმალური ტრადიცია: ცერემონიალი დაიწყო მაშინ, როცა ასტროლოგმა აუწყა, რომ დადგა ბედნიერი წუთი; სულთანმა რეშიდ ფაშას გადასცა წითელი ატლასით შემკული ყუთი, სადაც ინახებოდა სულთნის ბრძანებულება, რომელიც ისტორიაში შევიდა „გულჰანეს ჰატი-შერიფის" სახელწოდებით.

რეშიდ ფაშამ წაიკითხა ეს ბრძანებულება, შემდეგ მისი ადგილი დაიკავა იმამმა, რომელმაც ლოცვა წაიკითხა და შეევედრა ალლაჰს დახმარებოდა „გულჰანეს ჰატი-შერიფის" განხორციელებაში. ლოცვის შემდეგ მსხვერპლად ცხვრები დაკლეს. ამ დროს გაისმა ზარბაზნების 101 ზალპი ამ ღირსშესანიშნავი ღონისძიების აღსანიშნავად.

„გულჰანეს ჰატი-შერიფს" წინ უძღოდა პრეამბულა, სადაც ნათქვამი იყო, რომ ძველ დროში, როცა ოსმალეთის იმპერიაში იცავდნენ ყურანის კანონებს და წესებს, სახელმწიფო უფრო ძლიერი იყო, ახლა კი მთელი 150 წლის მანძილზე ყურანმა დაკარგა ის ძალა, ამიტომ ღმერთის დახმარებით და წინასწარმეტყველის შუამდგომლობით მათ სურთ აღადგინონ ყურანის ძალა და ქვეყნის ძლიერება, ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ ახალი რეფორმების საშუალებით.

პრეამბულაში მოყვანილი სიტყვები ძირითადად მიმართული იყო სასულიერო წოდებისა და მუსლიმებისადმი, ვინც უსდობლად უყურებდა ამ რეფორმების საქმეს. სწორედ მათ უნდა გამოეხატათ თავიანთი ნდობა სულთნისა და მაღალი პორტას მტკიცე გადაწყვეტილებისათვის, რომ იხელმძღვანელებდნენ ისლამის ნორმებითა და კანონებით.

პრეამბულაში გამოთქმული იყო აზრი ხელმძღვანელი წრეებისა და თვით რეფორმატორებისა, რომ მათი მისწრაფება იყო ყურანს დაყრდნობოდნენ.

შესავლის შემდეგ ჩამოთვლილი იყო სამი ძირითადი საკითხი, რასაც შეესაბამებოდა ახალი რეფორმები. ესენია: 1. სულთნის ყველა ქვეშევრდომის სიცოცხლის, პატივისა და ქონების

ხელშეუვალობის გარანტია. 2. გადასახადების ზუსტად განაწილება და აკრეფა. 3. სამხედრო სამსახურის ვადის შემცირება და რეკრუტში გაწვევის მოწესრიგება.

თანზიმათის რეფორმები იყოფა ორ პერიოდად: პირველი პერიოდი 1839 წლიდან ყირიმის ომამდე - 1853 წლამდე, და მეორე პერიოდი 1856 წლიდან რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყებამდე (1877წ.).

სულთნის ბრძანებულება რეფორმების შესახებ ითვალისწინებდა ახალი წესებისა და კარგი მმართველობის შემოღებას. საჭირო იყო „გულჰანეს ჰატი-შერიფის" ცხოვრებაში გატარება, მათი იდეების რეალიზაცია კანონებსა და სახელმწიფოს საქმეებში, რომელიც ქვეყნის ცხოვრების ყველა სფეროს მოიცავდა - პოლიტიკურს, ეკონომიკურს, კულტურულს და იდეოლოგიურს. ამის განხორციელება მეტად რთული საქმე იყო, რადგან ოსმალეთი ამ დროს იყო ნახევრადფეოდალური ქვეყანა და დიდი იყო პოლიტიკასა და იდეოლოგიაზე მუსლიმური სასულიერო წოდების გავლენა, განსაკუთრებით ულემებისა. სასულიერო წოდება წარმოადგენდა ძლიერ ეკონომიკურ ძალას. იგი ფლობდა დიდძალ მიწებს და სიმდიდრეს, მას ეკუთვნოდა სკოლებიც. მიუხედავად იმისა, რომ ჰატი-შერიფში არ იყო შელახული სასულიერო წოდების ინტერესები, ისინი მიხვდნენ, რომ ამ აქტით ნელ-ნელა ძირი ეთხრებოდა ყურანსა და შარიათს, როგორც ოსმალეთის სამართლის წყაროებს. ამიტომ სამღვდელოება აქეზებდა ფანატიკოს მუსლიმებს რეფორმების წინააღმდეგ.

3. რეფორმები ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში

მუსტაფა რეშიდ ფაშა და მისი თანამოაზრენი არ იყვნენ რევოლუციონერები. ისინი არ ფიქრობდნენ სახელმწიფო წყობილების რადიკალურად შეცვლას. რეშიდ ფაშას კარგად ესმოდა, რომ ოსმალეთს არ ესაჭიროებოდა კონსტიტუციურ-მონარქიული პარლამენტარული წყობილება, მაგრამ იგი თვლიდა, რომ აუცილებელი იყო უმაღლესი სათათბირო ორგანო, რომელიც განიხილავდა სახელმწიფოს მნიშვნელოვან საქმეებს. რამდენადმე ასეთი ფუნქცია დაეკისრა იურიდიულ დადგენილებათა უმაღლეს საბჭოს, რომელიც შეიქმნა მაჰმუდ II-ის დროს.

1840 წლის მარტში გამოვიდა სულთნის ბრძანება ამ საბჭოს შესახებ. გაიზარდა მისი შემადგენლობა 5-დან 9 კაცამდე. ისინი უნდა გაცნობოდნენ ახალ კანონპროექტებს, საბჭოს თათბირებზე უნდა განეხილათ მინისტრთა ახსნა-განმარტებები, სულთანი იმ შემთხვევაში მიიღებდა რაიმე გადაწყვეტილებას, თუ ხმის უმრავლესობა დაუჭერდა მხარს და სხვ. იურიდიული საბჭო განიხილავდა ისეთ საკითხებს, რომელიც შეეხებოდა სამოქალაქო საქმეებს. სამხედრო საკითხები შევიდა სპეციალურ სამხედრო საბჭოს კომპეტენციაში. საბჭოს ფუნქციებში რეფორმებისა და ახალი კანონების მომზადების გარდა შედიოდა აგრეთვე ადმინისტრაციული საკითხები. საბჭო იხილავდა საქმეებს, მიმართულს სახელმწიფოსა და დიდ მოხელეების წინააღმდეგ. სასიკვდილო განაჩენი აღსულებაში მოჰყავდათ მხოლოდ სულთნის ბრძანების შემდეგ, რაც ეყრდნობოდა საბჭოს თანხმობას. დაადგინეს, რომ სულთანი წელიწადში ერთხელ უნდა მისულიყო საბჭოში, რათა გასცნობოდა მის მუშაობას ერთი წლის განმავლობაში და ახალი წლის გეგმებს. აგრეთვე უნდა შეეფასებინა მისი მუშაობა. უმაღლესმა იურიდიულმა საბჭომ თანზიმათის პერიოდში მოიპოვა დიდი გავლენა.

უმაღლესმა იურიდიულმა საბჭომ რეშიდ ფაშას გადადგომამდე (1839-1841) შეიმუშავა მთელი რიგი მნიშვნელოვანი დადგენილებანი.

1840 წელს გამოქვეყნდა სისხლის სამართლის კოდექსი. ამ კანონით სულთანი არ დასჯიდა დამნაშავეს სიკვდილით, თუ მას არ დაუმტკიცდებოდა სასამართლოს გზით დანაშაული. არავის ჰქონდა კანონის დარღვევის უფლება დიდი ვეზირიც რომ ყოფილიყო. ყველა პასუხს აგებდა სასამართლოს წინაშე.

ერთ-ერთ მუხლში ნათქვამი იყო, რომ სულთანი თავს შეიკავებდა და არ მიითვისებდა რომელიმე პირის ქონებას და არავის ჰქონდა სხვისი ქონების მიტაცების უფლება.

ავგანყების მოწყობისათვის პიროვნება ისჯებოდა სიკვდილით ან სამუდამოდ კატორღით. აიკრძალა მექრთამეობა და მისი ჩამდენი 5 წლამდე პატიმრობით ისჯებოდა. აიკრძალა აგრეთვე თანამდებობების გაყიდვა და სხვ.

1844 წელს გამოვიდა დადგენილება, რომლითაც გაუქმდა სიკვდილით დასჯა მუსლიმობის უარყოფის შემთხვევაში.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ახალ ადმინისტრაციულ კანონს, რაც ხელს უწყობდა სახელმწიფო ძალაუფლების ცენტრალიზა-

ციას და ცალკეული პროვინციების დაქვემდებარებას ცენტრალური ხელისუფლებისადმი.

გარკვეული ცვლილებები მოხდა პროვინციულ მმართველობაში. ვილაიეთებსა და სანჯაყებთან შეიქმნა სათათბირო ორგანო - მეჯლისი, რომლებშიც შედიოდნენ მუსლიმებთან ერთად ქრისტიანთა თემების წარმომადგენლები. შეიზღუდა პროვინციის გამგებელთა ძალაუფლება. მათ ჩამოერთვათ გადასახადების აკრეფის უფლება. პროვინციის გამგებელს (ვალი) დაენიშნა ყოველწლიური ხელფასი.

დიდი ყურადღება მიექცა საგადასახადო რეფორმას. უნიფიცირებულ იქნა აშარის გადასახადი. სხვადასხვა პროვინციაში აშარის გადასახადს იხდიდნენ სხვადასხვა ოდენობით. ამიერიდან ყველას ერთნაირად უნდა გადაეხადათ აშარის გადასახადი 1/10-ის ოდენობით. გაუქმდა საგანგებო გადასახადები. შეიცვალა ჯიზიეს (ხარაჯა) აღების წესი. იგი ამიერიდან აღებული უნდა ყოფილიყო ქონებრივი ცენზის შესაბამისად. წელიწადში 15-30-60 ყურუში.

გლეხები განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყო გადასახადების ილთიზამის წესით. მაგრამ ამის წინააღმდეგ გამოვიდნენ რეფორმების მოწინააღმდეგეები, მაგ. მუსტაფა რეშიდ ფაშა საგარეო საქმეთა მინისტრის თანამდებობიდან გადააყენეს და პარიზში ელჩად დანიშნეს.

მთავრობას სათავეში ჩაუდგნენ კონსერვატორები და რეაქციონერები. მათ იერიში მიიტანეს რეფორმებსე: არ დაამტკიცეს ახალი კომერციული კოდექსი, არ განახორციელეს სამოქალაქო და ადმინისტრაციული რეფორმები, არ შექმნეს პროვინციებში მეჯლისები არამუსლიმთა მონაწილეობით, დამნაშავეთა დასჯა უნდა მომხდარიყო ძველებურად, ყოველი თურქი, ვინც იცოდა ევროპული ენა, უნდა გაეთავისუფლებინათ სახელმწიფო თანამდებობებიდან.

1842 წელს აღდგენილ იქნა ილთიზამის წესი. დაიწყო ძველი რეაქციული წესების აღდგენა, მხოლოდ სამხედრო რეფორმა დატოვეს ხელუხლებლად. ამ პერიოდში მთავრობის ძირითადი ყურადღება მიმართული იყო არმიის რეორგანიზაციაზე. შემუშავდა ახალი სამხედრო კანონმდებლობა, რომელიც 1843 წელს მიიღეს. შეიმუშავეს რეკრუტში გაწვევის ახალი წესი. შემცირდა სამხედრო სამსახურის ვადა, დადგინდა არმიის ახალი სტრუქტურა. დიდი ყურადღება მიექცა სამხედრო კადრების მომზადე-

ბას. ამიერიდან არმიის რეორგანიზაცია ევროპული წესის მიხედვით ხორციელდებოდა.

1843 წელს გამოვიდა სულთნის დადგენილება ჯარში გაწვევასთან დაკავშირებით. ჯარში სამსახურის ვადა 5 წელი იყო, ხოლო სათადარიგოში - 7 წელი. ყოველწლიურად არმია უნდა განახლებულიყო 1/5-ით. ჯარში იწვევდნენ 20 წლის ასაკიდან. მიჰყავდათ აგრეთვე მოხალისეები. ყოველი ოჯახიდან ჯარში უნდა გაეწვიათ ერთი მამაკაცი. ერთადერთი ვაჟიშვილი ჯარში არ გაჰყავდათ. ქვეყანა დაიყო სამხედრო ოლქებად და ყოველი მათგანისათვის დადგენილი იყო ჯარის რაოდენობა. ოსმალეთის არმია შედგებოდა 5 კორპუსისაგან - ორი დივიზიით თითოეულში.

რეაქციულმა პოლიტიკამ გააუარესა ოსმალეთის საშინაო და საგარეო მდგომარეობა. თითოეული მოხელე მიისწრაფოდა საკუთარი კეთილდღეობისაკენ.

ევროპის სახელმწიფოები უკმაყოფილოები იყვნენ ოსმალეთის ასეთი პოლიტიკური კურსით, სულთანი იძულებული გახდა ზურგი შეექცია რეაქციული ძალებისათვის.

1845 წელს რეშიდ ფაშა კვლავ დანიშნეს საგარეო საქმეთა მინისტრად, ხოლო ერთი წლის შემდეგ - პრემიერ-მინისტრად (დიდ ვეზირად).

კვლავ განახლდა რეფორმები. სულთანმა განაცხადა, რომ თვითონ იღებდა თავის თავზე ვალდებულებას რეფორმების განხორციელების საქმეში.

რეფორმატორებმა დიდი ყურადღება მიაქციეს განათლების საქმეს. მაგრამ აქაც დიდ წინააღმდეგობას წააწყდნენ სასულიერო წრეების მხრიდან, რომელიც სასტიკად ებრძოდა საერო განათლებას.

სწავლა-განათლების დარგში მოსამზადებელი მუშაობა დაიწყო ჯერ კიდევ „გულჰანეს ჰატი-შერიფის" გამოქვეყნებიდან. 1845 წელს შეიქმნა დროებითი კომისია განათლების დარგში რეფორმების ჩასატარებლად. 1846 წელს მიიღეს კანონი დაწყებითი და საშუალო განათლების შესახებ. აგრეთვე, მიიღეს გადაწყვეტილება უნივერსიტეტის გახსნის შესახებ.

დაწყებითი განათლება სავალდებულო და უფასო იყო. ოჯახის უფროსი ვალდებული იყო თავისი შვილები გაეგზავნა სკოლაში სასწავლებლად 6 წლის ასაკიდან. დაწყებით სკოლაში სწავლების ვადა 4-5 წელი იყო.

საშუალო სკოლა - რუშთიე (სიმწიფის სკოლა) ფინანსდებო-

და სახელმწიფოს ხარჯზე. სწავლება და სკოლის სახელმძღვანელოები უფასო იყო. რელიგიურ დისციპლინებთან ერთად ასწავლიდნენ არითმეტიკას, ისტორიას, გეოგრაფიას. სწავლების ვადა 6 წელი იყო, აქედან 4 წელი დაწყებითად ითვლებოდა. მექთებებიდან ვინც გამოცდებს წარმატებით ჩააბარებდა, მას უმაღლეს სასწავლებელში ჩარიცხავდნენ.

სკოლებისათვის არ ჰყავდათ საკმარისი რაოდენობით პედაგოგები, აკლდათ სახელმძღვანელოები და სხვ.

XIX საუკუნის 50-იან წლებში სტამბოლში იყო 396 დაწყებითი სკოლა 23 ათასამდე მოსწავლით. შედარებით ძნელი იყო რუშთიეს სკოლების გახსნა, რადგან პედაგოგების ნაკლებობა იყო. 50-იანი წლებისათვის მხოლოდ 6 სკოლა ფუნქციონირებდა 870 მოსწავლით. ამ სკოლებში მხოლოდ ვაჟები სწავლობდნენ, ქალთა რუშთიეს სკოლა გაიხსნა 1858 წელს.

1849 წელს გაიხსნა „განათლების სახლი", რომელიც იყო უფრო მაღალი დონის სასწავლებელი, ვიდრე რუშთიე.

1857 წლისათვის ოსმალეთში იყო უკვე 39 რუშთიე 3371 მოსწავლით.

მეტად ნელა მიმდინარეობდა უნივერსიტეტის გახსნის საქმე. დაიწყო უნივერსიტეტის შენობის მშენებლობა, მაგრამ არ გააჩნდათ საკმარისი სახსრები. არ ჰყავდათ საკმარისი პედაგოგთა კადრები, მათი ნაწილი გაგზავნეს საზღვარგარეთ გამოცდილებისა და ცოდნის მისაღებად.

1847 წელს სტამბოლში გაიხსნა სამწლიანი პედაგოგიური სასწავლებელი. დიდი ყურადღება მიექცა სპეციალიზირებულ სკოლებს. უმეტესი მათგანი სამხედრო დანიშნულებისა იყო. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა სამხედრო-საინჟინრო და სამხედრო-სამედიცინო სკოლებს. ამ სკოლებიდან გამოდიოდნენ არა მარტო სამხედრიები, არამედ სამოქალაქო დაწესებულებების მოსამსახურეებიც. სტუდენტების მომზადება სახელმწიფოს ხარჯზე ხდებოდა. 1842 წელს სამხედრო-სამედიცინო სკოლასთან გაიხსნა სამეანო განყოფილება, სადაც ქალებსაც იღებდნენ.

1850 წელს გაიხსნა საშუალო სპეციალური სასწავლებელი სახელმწიფო მოხელეების მოსამზადებლად. მათ ამზადებდნენ აგრეთვე უნივერსიტეტში მისაღებადაც. მათ შორის იყვნენ არამუსლიმებიც.

განათლების სფეროს უკეთესად წარმართვის მიზნით შეიქმნა სამეცნიერო ცენტრი, რომელიც შეისწავლიდა თურქულ ენას,

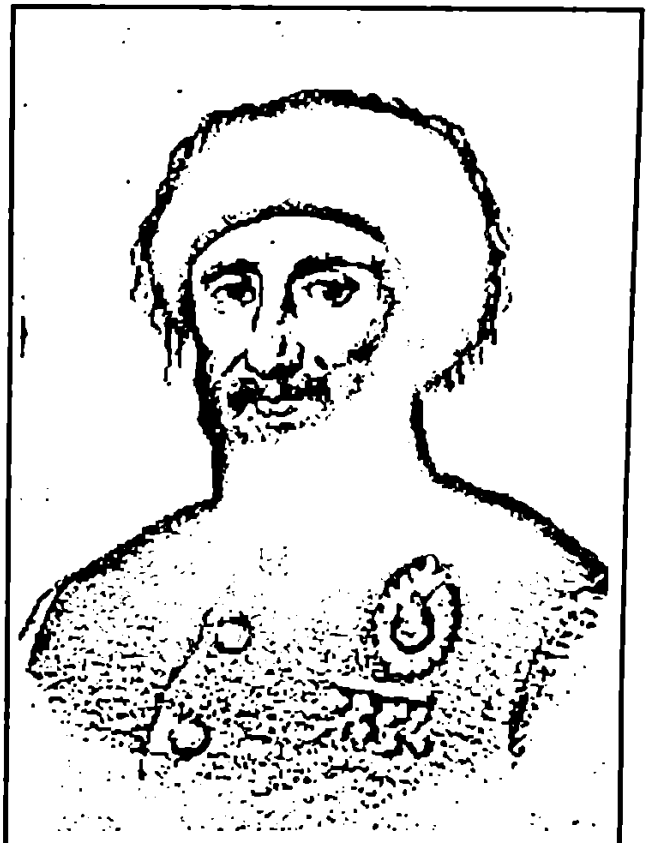
მუსტაფა რეშიდ-ფაშა

გრამატიკას, ლექსიკას, მოამზადებდა სახელმძღვანელოებს, თარგმნიდა ევროპული ენებიდან სამეცნიერო წიგნებს. ამ ცენტრის შექმნის ინიციატორი იყო ცნობილი განმანათლებელი და ისტორიკოსი აჰმედ ჯევდეთ ფაშა.

განათლების საბჭომ მიიღო დადგენილება შექმნილიყო ე.წ. „ენჯუმენ-ი დანიშ" („საკონსულტაციო საბჭო"). მაგალითისათვის აღებულ იქნა საფრანგეთის აკადემია. შემუშავდა ამ დაწესებულების რეგლამენტი (წესდება). იგი შედგებოდა 40 არჩევითი ნამდვილი წევრისაგან და წევრ-კორესპონდენტებისაგან განუსაზღვრელი რიცხვით. მათ შორის შეიძლება არჩეული ყოფილიყვნენ უცხოელებიც. აკადემიის ყველა წევრს უნდა სცოდნოდა უცხოური ენები.

1850 წლის 28 ივლისს საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა აკადემია. მის გახსნას დაესწრო სულთანი. შესავალი სიტყვა წარმოთქვა დიდმა ვეზირმა მუსტაფა რეშიდ ფაშამ. აკადემიის პირველ ნამდვილ წევრად აირჩიეს მუსტაფა რეშიდ ფაშა. უცხოელ წევრ-კორესპონდენტებს შორის აირჩიეს ცნობილი ავსტრიელი მეცნიერი ჟ. ჰამერი და სხვ.

პირველი სამუშაოები მიეძღვნა თურქულ ენასა და ისტორიას. გამოიცა თურქული ენის გრამატიკა, შედგენილი ჯევდეთ ფაშას მიერ. დაიწყო თურქული ენის ლექსიკონის მომზადება. ჯევდეთ ფაშამ გამოსცა „ოსმალეთის ისტორიის" მრავალტომეული და სხვ.

უნივერსიტეტის გახსნა გადაიდო, რადგან არ ჰყავდათ სათანადო კადრები.

დიდი წარმატება ხვდა წილად ჯიზიეს გადასახადის რეფორმას. 1850 წელს გამოვიდა ბრძანება, რომ ეს გადასახადი უნდა აეკრიფვათ არა სახელმწიფო მოხელეებს, არამედ არამუსლიმთა გაერთიანებების უფროსებს - ქოჯაბაშებს, როგორც ადრე რეფორმების პირველ ეტაპზე იყო დადგენილი. აღებული თანხა შედიოდა სახელმწიფოს სალარიოში. ამიერიდან ჯიზიემ დაკარგა გადასახადის სახე, როდესაც არამუსლიმები უხდიდნენ მუსლიმებს, იგი გახდა რიგორც კომპენსაცია სამხედრო ვალდებულებისაგან გათავისუფლებისათვის. ბოლომდე მაინც ვერ შეცვალეს ილთიზამის წესი, რომ კვლავ არ გაემწვავებინათ ურთიერთობა რეაქციულ ძალებთან.

რეფორმატორები კვლავ დაუბრუნდნენ სასამართლოს პრობლემას. ეს სფერო სასულიერო წოდების მონოპოლიას შეადგენდა. ამიტომ რეფორმების ყველა ცდა - შეესუსტებინათ ეს მონოპოლია - დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა. ამასთან ევროპის სახელმწიფოები დაჟინებით მოითხოვდნენ პორტასაგან ისეთ სასამართლო უფლებებს, რომლითაც უნდა ესარგებლათ მათ ქვეშევრდომებს, ძირითადად ვაჭრებს, ეს იყო ძირითადი კომერციული და სისხლის სამართლის კანონები.

1847 წელს გაიხსნა სისხლის სამართლის სამმართველო, რომელიც დაფუძნებული იყო ახალი სისხლის სამართლის კოდექსზე. 1848 წლიდან დაიწყო კომერციული სასამართლოს ფუნქციონირება.

1854 წელს მთავრობამ გახსნა შერეული სასამართლოები სისხლის საართლის საქმეების გასარჩევად მუსლიმებსა და არამუსლიმებს შორის. სასამართლო რეფორმის გატარება იყო პროგრესული ნაბიჯი, მაგრამ ამას სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა სასულიერო წოდება.

რეფორმისტებს ფაქტობრივად არაფერი გაუკეთებიათ ეროვნული და სოციალური მდგომარეობის შესამსუბუქებლად არამუსლიმურ მოსახლეობას შორის.

მართალია, 1851 წელს მიიღეს კანონი არამუსლიმების არმიაში გაწვევის შესახებ, მაგრამ იგი ქაღალდზე დარჩა, რადგან ეს კანონი არ აკმაყოფილებდა არც მუსლიმებს და არც ქრისტიანებს.

თანსიმათი უძლური აღმოჩნდა რეფორმების იმ ნაწილში, რომელიც მიზნად ისახავდა შემოერიგებინა არამუსლიმი ხალხები.

მუსტაფა რეშიდ ფაშამ და მისმა მომხრეებმა განახორციე-

ლეს გარკვეული ღონისძიებანი ეკონომიკის სფეროში. გამოიცა რიგი აგრარული კანონებისა, რომლებიც ეხებოდა მიწისმფლობელობისა და მემკვიდრეობის საკითხებს. ახალი დადგენილებით, ქალები ისეთივე სრულუფლებიანი მემკვიდრეები გახდნენ მიწებისა, როგორც მამაკაცები. ადრე ეს ხდებოდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც გვარში არ იყო დარჩენილი მამაკაცი მემკვიდრე.

მსურველებს შეეძლოთ აეღოთ დასამუშავებლად ყამირი მიწები. ასეთი მიწები ერთი წლით თავისუფლდებოდნენ აშარის გადასახადიდან, ხოლო ქვიანი მიწები - 2 წლით.

მიწები, რომელთა პატრონებსაც არ ჰყავდათ შვილები და ახლო ნათესავი, გადაეცემოდა იმ სოფლის უმიწაწყლო მოსახლეობას. ეს აგრარული კანონები მიმართული იყო სოფლის მეურნეობის მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

შეიქმნა კომისია სოფლის მეურნეობის განვითარების მიზნით. მთავრობამ მიწათმოქმედებს მისცა კრედიტები, რამაც ხელი შეუწყო ერთხანს სოფლის მეურნეობის აღმავლობას. რეფორმატორებმა ხელი შეუწყვეს მსხვილი მეურნეობის შექმნას, რომელსაც მართავდნენ ევროპელი სპეციალისტები. მიიღეს ზომები მრეწველობის განვითარებისათვის. კერძოდ, გადაწყდა გაეფართოებინათ და მოეხდინათ მოდერნიზაცია ევროპული ტექნიკის საფუძველზე რამდენიმე საწარმოსი სტამბოლში, იზმითში, იზმირში და ბურსაში. მაგრამ ამ ღონისძიებამ არსებითად ვერ შეცვალა ოსმალეთის მრეწველობის საერთო დაბალი დონე.

მუსტაფა რეშიდ ფაშამ განიზრახა გაესნა ევროპული ყაიდის სახელმწიფო ბანკი და მისი დახმარებით მოეხდინა ოსმალეთის ფულის ერთეულის - ყურუშის სტაბილიზაცია.

მუსტაფა რეშიდ ფაშას ინიციატივით, 1848 წელს სტამბოლში გაიხსნა საიმპერიო ბანკი, მაგრამ მან დიდხანს ვერ იარსება. მართალია, მის ადგილზე მალე დაარსდა ოტომანთა ბანკი, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში სახელმწიფო ბანკის ფუნქციას ასრულებდა, მაგრამ იგი მეტწილად ემსახურებოდა გალათას ბანკირ-მევახშეებს, რომლებიც ტრადიციულად დაკავშირებული იყვნენ ლონდონისა და პარიზის ბანკებთან.

რეფორმატორებს მუდმივ წინააღმდეგობას უწევდნენ ფეოდალურ-კლერიკალური რეაქციული ძალები. მუსტაფა რეშიდ ფაშა იძულებული გახდა ორჯერ დრიებით გადამდგარიყო თავისი თანამდებობიდან. რეფორმატორებმა ვერ შესძლეს გაეუქმებინათ გადასახადის აკრეფის ილთიზამის წესი. მათ მხოლოდ მიიღეს

დადგენილებები, რომლითაც შესაძლებელი იყო ადგილობრივი ადმინისტრაციის თვითნებობის ალაგმვა გადასახადების აკრეფის დროს და სხვ.

თანზიმათის რეფორმებს ევროპის სახელმწიფოები მტრულად შეხვდნენ, მიუხედავად მათ შორის არსებული წინააღმდეგობისა, რადგან ისინი დაინტერესებული იყვნენ ოსმალეთის იმპერიის შემდგომი დასუსტებით.

თანზიმათის პირველი პერიოდის რეფორმებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ოსმალეთის იმპერიის ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების საქმეში.

თანზიმათის რეფორმები იყო მნიშვნელოვანი ეტაპი ქვეყნის „ევროპეიზაციის" პროცესის გზაზე.

რეფორმების შემდგომი განვითარება შეაჩერა 1853-1856 წლების ყირიმის ომმა.

თავი XI
ყირიმის ომი

1. საერთაშორისო ვითარება ომის წინ

1853 წლის დამდეგს ნიკოლოზ I-მა გადაწყვიტა ოსმალეთის წინააღმდეგ დაეწყო ომი და ერთხელ და სამუდამოდ გადაეჭრა „აღმოსავლეთის საკითხი" რუსეთის სასარგებლოდ.

ნიკოლოზ I ამ დროს თავისი ძლიერების ზენიტში იმყოფებოდა. იგი იყო 1848-1849 წლების ევროპის რევოლუციების ჩახშობის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე, არბიტრის როლში გამოდიოდა გერმანიის სახელმწიფოების მომავლის გადაწყვეტილების საქმეში, ასევე დიდი გავლენით სარგებლობდა ბალკანეთის ქვეყნებში.

რუსეთის მეფემ გადაწყვიტა ესარგებლა ევროპაში რევოლუციების დამარცხებით და განეხორციელებინა ოსმალეთის დაყოფის გეგმა. ამ მიზნით ნიკოლოზ I-მა მოლაპარაკება დაიწყო ინგლისთან.

1853 წლის იანვარში ნიკოლოზმა პეტერბურგში ინგლისის

ელჩს ლორდ სეიმურს განუცხადა: „ავადმყოფი ადამიანი (ოსმალეთი) მალე გარდაიცვლება და საჭიროა ვიზრუნოთ მისი მემკვიდრეობის დანაწილებაზე“. ამ შემთხვევაში რუსეთი მოითხოვდა პროტექტორატს მოლდავეთსე, ვალახეთსე, სერბიაზე, ბულგარეთსე, სრუტეებსა და კონსტანტინოპოლსე. ხოლო ინგლისს კომპენსაციის სახით სთავაზობდა ეგვიპტესა და კუნძულ კრეტას.

ნიკოლოზ I-მა ინგლისის ელჩს განუცხადა, თუ ამ საკითხსე შეუთანხმდებოდა ინგლისს, მაშინ მისთვის სხვა სახელმწიფოების პოზიციას მნიშვნელობა არ ექნებოდა. სეიმურს უნდა ეცნობებინა ეს წინადადება ინგლისის მთავრობისათვის. ნიკოლოზი დარწმუნებული იყო, თუ რომ ინგლისი და რუსეთი შეთანხმდებოდნენ, მაშინ საფრანგეთი და ავსტრია ამ ძლიერი სახელმწიფოების კავშირის წინააღმდეგ გამოსვლას ვერ გბედავდნენ.

9 თებერვალს ნიკოლოზ I-მა მიიღო ინგლისის მთავრობის უარყოფითი პასუხი. ინგლისმა რუსეთის მთავრობის წინადადება საშიშად ჩათვალა.

ასეთ ვითარებაში ნიკოლოზის წინაშე ორი გზა იყო: ან უკან დახევა და უარის თქმა თავის გეგმებსე, ანდა წასულიყო გარღვევაზე. ნიკოლოზმა მეორე გზა აირჩია. ნიკოლოზი იმდენად იყო დარწმუნებული თავის ძლიერებაში, რომ მან ანგარიში არ გაუწია ევროპის სახელმწიფოების პოზიციას. ნიკოლო I-მა შეცდომა დაუშვა და არ გაითვალისწინა, თუ რა პოზიციას დაიკავებდა ავსტრია. ნიკოლოზ I დარწმუნებული იყო, რომ ავსტრიის იმპერატორი მას წინააღმდეგობას არ გაუწევდა, რადგან რუსეთმა მას დახმარება აღმოუჩინა რევოლუციის ჩახშობაში.

სწორედ ამ დროს სტამბოლში მიმდინარეობდა დავა რუსეთისა და საფრანგეთის წარმომადგენლებს შორის „წმინდა ადგილებთან“ დაკავშირებით.

ნიკოლოზ I-საოვის ნათელი გახდა, რომ იგი ვერ მიიღებდა მხარდაჭერას ინგლისისა და საფრანგეთის მხრიდან და მან გადაწყვიტა ეუბუალო ზემოქმედება მოეხდინა სულთანსა და მის მთავრობაზე. ამ მისნით იმპერატორმა სტამბოლში გაგზავნა თავადი მენშიკოვი. მას დააკალა გადაჭრით ემოქმედა და „წმინდა ადგილების“ საკითხი რუსეთის სასარგებლოდ მოეწესრიგებინა. ამავე დროს - და ეს იყო ყველაზე მნიშვნელოვანი - რუსეთს ენდა მიეღო ეუფლება მაკარეკლობა გაეწია ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები მართლმადიდებელი ქრისტიანობისათვის. ამ მოთხოვნის მიღება, ფაქტიურად, ნიშნავდა რუსეთის პროტექტორა-

ტის დამყარებას სულთნის მრავალმილიონიან ქვეშევრდომებზე. ამავე დროს მენშიკოვს მიეცა მითითება, რომ თუ მისი დიპლომატიური საქმიანობა გამოიწვევდა ომს, უკან არ დაეხია და ამისათვის მას არავინ გაჰკიცხავდა.

სტამბოლში მენშიკოვს საზეიმო მიღება გაუმართეს. მას მეტად გამომწვევად ეჭირა თავი. მან გამოაცხადა, რომ არ სურს საქმე იქონიოს ოსმალეთის საგარეო საქმეთა მინისტრთან ფუად ფაშასთან, რომელიც საფრანგეთს უჭერდა მხარს „წმინდა ადგილების" საკითხში. ამის გამო სულთანმა მინისტრი გადააყენა და მის ნაცვლად დანიშნა რატიფ ფაშა. მენშიკოვმა დიდ ვეზირთან შეხვედრის დროს არ გაიხადა ქურქი, ხოლო სულთან აბდულ მეჯიდს აუდიენციის დროს უხეშად ელაპარაკებოდა.

სტამბოლში მყოფი ინგლისისა და საფრანგეთის ელჩები არწმუნებდნენ სულთანს რუსეთის მიმართ წასულიყო დათმობაზე „წმინდა ადგილების" საკითხში. მათ კარგად იცოდნენ, რომ მენშიკოვი ამით არ დაკმაყოფილდებოდა და წარუდგენდა ახალ მოთხოვნებს, რითაც აშკარა გახდებოდა რუსეთის აგრესიული ზრახვები ოსმალეთის მიმართ.

4 მაისს სულთანი დათმობაზე წავიდა „წმინდა ადგილების" საკითხში. მაშინ მენშიკოვმა ახალი წინადადება წამოაყენა: რუსეთს მიეღო წერილობითი უფლება მფარველობა გაეწია ოსმალეთში მცხოვრები მართლმადიდებლებისათვის.

სულთანმა, ინგლისისა და საფრანგეთის ელჩების მხარდაჭერით, უარყო რუსეთის ეს წინადადება. 1853 წლის 21 მაისს მენშიკოვმა მთელი საელჩოს შემადგენლობით დატოვა სტამბოლი და სამშობლოში გაემგზავრა. შეიქმნა სამხედრო კონფლიქტის აშკარა საფრთხე.

ინგლისის ელჩის რჩევით, სულთანმა 4 ივნისს გამოსცა ფირმანი, რომლითაც იგი საზეიმოდ იძლეოდა დაპირებას, რომ კათოლიკურ და განსაკუთრებით მართლმადიდებლურ ეკლესიებს უბოძებდა პრივილეგიებს, მაგრამ ვერაფერმა უშველა, ომი გარდუვალი იყო.

2. საომარი მოქმედების დაწყება

1853 წლის 21 ივნისს რუსეთის არმიებმა გადალახეს მდინარე პრუტი და შეიჭრნენ მოლდავეთში. არც რუსეთს და არც ოსმალეთს ერთმანეთისათვის ომი არ გამოუცხადებიათ.

ნაპოლეონ III-მ, როდესაც გაიგო სტამბოლში მენშიკოვის მისიის გამგზავრების შესახებ, გასცა ბრძანება საფრანგეთის ფლოტი დაუყოვნებლივ წასულიყო ეგეოსის ზღვისაკენ და საბრძოლო მდგომარეობაში ყოფილიყო. ნაპოლეონ III-მ გადაწყვიტა ეომა რუსეთის წინააღმდეგ. საფრანგეთის იმპერატორი, რუსეთთან ომში ხედავდა შესაძლებლობას არა მარტო დიდებით შეემოსა თავისი ტახტი, არამედ ერთგვარად დაეკმაყოფილებინა ოპოზიციის (რესპუბლიკელების) სურვილიც, ისინი ნიკოლოზს უწოდებდნენ ევროპის რევოლუციის ჟანდარმს და მის წინააღმდეგ ომი პოპულარული იყო.

გარკვეული დროის მანძილზე იყო იმედი, რომ კონფლიქტი მოგვარდებოდა მშვიდობიანი გზით. 1853 წლის სექტემბერში ვენაში მოიწვიეს კონფერენცია ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიისა და პრუსიის წარმომადგენლების მონაწილეობით. მათ შეიმუშავეს ე.წ. „ვენის ნოტა", რომელიც მიზნად ისახავდა მშვიდობიანი გზით რუსეთ-ოსმალეთის კონფლიქტის მოგვარებას. რუსეთი დათანხმდა მიეღო „ვენის ნოტის" პროექტი, მაგრამ სულთანმა უარყო იგი.

სულთანმა, ინგლისისა და საფრანგეთის ელჩების ზემოქმედებით, მოსთხოვა რუსეთს 18 დღის განმავლობაში გაეთავისუფლებინა ოსმალეთის ოკუპირებული ტერიტორია, რაზედაც რუსეთი არ დათანხმდა. 1 ოქტომბერს ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს, ხოლო 20 ოქტომბერს რუსეთმა - ოსმალეთს.

თავდაპირველად საომარი ოპერაციები გაიმართა დუნაისპირეთსა და კავკასიაში.

დიდი ბრძოლები გაიმართა მდინარე დუნაის მარცხენა სანაპიროზე, რომელმაც არცერთ მხარეს არ მოუტანა წარმატება. ოსმალებმა სცადეს გადაელახათ დუნაი ჟურჟევთან, მაგრამ უშედეგოდ. შემდეგში წარმოებდა ადგილობრივი ხასიათის ბრძოლები.

უფრო წარმატებით ბრძოლები ჩატარდა კავკასიაში. 16 ოქტომბერს თურქებმა დაიკავეს წმინდა ნიკოლოზის ნავსადგური და 31 ოქტომბერს დაიწყეს შეტევა ალექსანდროპოლის მიმარ-

თულებით. რუსეთის ჯარმა შეაჩერა ეს შეტევა და 19 ნოემბერს ყარსის მახლობლად სასტიკად დაამარცხა მოწინააღმდეგე. ყველაზე დიდი ბრძოლა შავ ზღვაზე გაიმართა. 18 ნოემბერს ადმირალ ნახიმოვის ესკადრამ სინოპის ყურეში სასტიკად გაანადგურა ოსმალეთის ფლოტი. ოსმალეთის სარდალი ოსმან ფაშა ტყვედ ჩაუვარდა რუსებს.

სულთანი, სინოპთან ოსმალეთის ფლოტის განადგურების შემდეგ, დაუყოვნებლივ მოითხოვდა დასავლეთის სახელმწიფოებისაგან ჩარეულიყვნენ კონფლიქტში. რუსეთის სამხედრო წარმატებებმა გააქტიურეს ინგლისი და საფრანგეთი. 27 ოქტომბერს ინგლის-საფრანგეთის ფლოტი შეავიდა ბოფსორში.

22 ნოემბერს ოთხი სახელმწიფოს წარმომადგენლებმა - ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიისა და პრუსიის, - შესთავაზეს მეომარ ქვეყნებს თავიანთი დახმარება კონფლიქტის მოგვარებაში. რუსეთის მიერ ჯარის გაყვანა დუნაისპირა სამფლობელოებიდან იყო წინასწარი პირობა საკის დადების საქმეში. ნიკოლოზ I-მა უარყო მათი შუამავლობა. ამასობაში რუსეთის ფლოტის გამარჯვებამ სინოპთან დიდი შეშფოთება გამოიწვია მთელ ევროპაში. ინგლისის მთავრობამ გამოაქვეყნა ნიკოლოსის საიდუმლო მოლაპარაკება 1853 წლის იანვარში ოსმალეთის დაყოფასთან დაკავშირებით.

23 დეკემბერს ინგლის-საფრანგეთის ესკადრები შეავიდნენ შავ ზღვაში.

1854 წლის 1 მარტს ინგლისს, საფრანგეთსა და ოსმალეთს შორის დაიდო სამხედრო-თავდაცვითი კავშირი და მათ რუსეთს წარუდგინეს ულტიმატუმი - დაეტოვებინა დუნაისპირა სამთავროები. ნიკოლოზ I-მა პასუხი არ გასცა ულტიმატუმს.

3. ინგლისის, საფრანგეთისა და სარდინიის ჩაბმა ომში

27 და 28 მარტ ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს რუსეთს. ასეთ ვითარებაში ნიკოლოზ I-მა მიმართა თავის ტრადიციულ მოკავშირეებს ავსტრიასა და პრუსიას დახმარებისათვის, მაგრამ მათგან უარი მიიღო.

1 აპრილს მოკავშირეებმა დაბომბეს ოდესა. ამავე დროს

ინგლისის ფლოტმა ფინეთის სანაპიროს მახლობლად დაიკავა ალანდის კუნძულები. 7 ივლისს ინგლისის ესკადრამ დაბომბა რუსეთის სანაპირო თეთრ ზღვაზე. 18 აგვისტოს ინგლისის გემებმა შორეულ აღმოსავლეთში დაბომბეს პეტროპავლოვსკი-კამჩატკაზე. ოდესასთან, პეტროპავლოვსკთან ინგლისელებმა გადასხეს დესანტები, მაგრამ მალე ისინი განდევნილ იქნენ. ამ მოქმედებებით ინგლისს სურდა დესორგანიზაცია შეეტანა მტრის სუროში.

ინგლის-საფრანგეთის სამხედრო სარდლობამ სერიოზული სამხედრო ოპერაციები დაგეგმა ბალკანეთსა და ყირიმის ნახევარკუნძულზე.

ივლისის შუა რიცხვებში ვარნასთან კონცენტრირებული იყო მოკავშირეთა 50 ათასიანი არმია. დაგეგმილი იყო ჯერ წასულიყვნენ დუნაისაკენ და აეძულებინათ რუსეთი დაეტოვებინა მოლდავეთი და ვალახეთი, ხოლო შემდეგ გადასულიყვნენ ყირიმის ნახევარკუნძულზე, რათა ხელთ ეგდოთ რუსეთის შავი ზღვის გამაგრებული პუნქტები.

რუსეთის 50 ათასიანი არმია განლაგებული იყო დუნაისპირეთში. რუსეთის არმიამ გადალახა დუნაი და ალყა შემოარტყა სილისტრიას, მაგრამ მისი აღება ვერ შეძლო. რუსეთის მთელ არმიებს ბალკანეთში ფელდმარშალი პასკევიჩი სარდლობდა, მაგრამ იგი მოხუცებული იყო და ძალზე ნელა მოქმედებდა. ამავე დროს მოსალოდნელი იყო ავსტრიის არმიის გამოსვლა რუსეთის წინააღმდეგ, რომელმაც აღმოსავლეთის სასაზღვართან თავი მოუყარა 80000 არმიას. 4 ივლისს ავსტრიამ მოსთხოვა რუსეთს დაეტოვებინა მოლდავეთი და ვალახეთი. პრუსიამ მხარი დაუჭირა ავსტრიის მოთხოვნას. რუსეთის არმიამ მოხსნა ალყა სილისტრიას და დაიწყო უკან დახევა და ოსმალეთის ტერიტორიის განთავისუფლება. მაგრამ მოკავშირეები აღარ დაკმაყოფილდნენ რუსეთის ჯარების წასვლით ბალკანეთიდან და გადაწყვიტეს საომარი მოქმედება რუსეთის ტერიტორიაზე გადაეტანათ.

პარიზში შემუშავებული გეგმით, მოკავშირეებს ჯარები უნდა გადაესხათ პერეკოპთან და მოეწყვიტათ ყირიმი რუსეთისაგან. განსრახული იყო, აგრეთვე, დესანტები გადაესხათ ანაპასა და ფოთში. ამის შედეგად რუსეთი მოწყვეტილი იქნებოდა შავი ზღვის სანაპიროსაგან. ინგლისმა და საფრანგეთმა თავიანთი აგენტები გაგზავნეს შამილთან და მოუწოდეს შამილს გაეძლიერებინა ბრძოლა კავკასიაში რუსეთის წინააღმდეგ.

16 თებერვალს ინგლისისა და საფრანგეთის სამხედრო საბჭოზე იხილებოდა პროექტი, რომლის მიხედვითაც რუსეთს უნდა ჩამოცილებოდა ფინეთი, პოლონეთი, ლიტვა, ბელორუსია, სამხრეთ-დასავლეთი უკრაინა, კავკასია და ყირიმი.

მოკავშირეთა არმიის ყირიმში გადასხმა

1 სექტემბერს მოკავშირეთა არმიები ყირიმში გადასხდნენ. საფრანგეთის საექსპედიციო კორპუსი ითვლიდა 28 ათას ჯარისკაცს, ინგლისის - 27 ათასს, თურქეთისა - 7 ათასს.

9 სექტემბერს მოკავშირეთა 62 ათასიანი არმია დაიძრა სევასტოპოლისაკენ. ამ დროს ყირიმში განლაგებული იყო რუსეთის 35 ათასიანი არმია გენერალ მენშიკოვის სარდლობით. მალე მოკავშირეები სევასტოპოლს მიუახლოვდნენ და დაიწყო მისი 11 თვიანი გმირული დაცვა. მას ხელმძღვანელობდნენ: ადმირალი კორნილოვი, ვიცე-ადმირალი ნახიმოვი, გენერლები ისტომინი, ტოტლებენი.

15 ივნისს მოკავშირეებს შეუერთდა სარდინიის სამეფოც. იტალიელებმა ყირიმში 15 ათასიანი საექსპედიციო კორპუსი გაგზავნეს. 1855 წელს იანვრის ბოლოს მოკავშირეთა არმია 120 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა. ყირიმში სევასტოპოლისათვის განსაკუთრებით ცხარე ბრძოლები გაიმართა.

კავკასიის ფრონტს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორივე მეომარი მხარისათვის, თუმცა მას არ შეეძლო გადამწყვეტი გავლენა მოეხდინა ომის საბოლოო ბედ-ილბალზე.

ოსმალეთი და მოკავშირეები, განსაკუთრებით ინგლისი, დაინ-

ტერესებული იყვნენ ჩამოეშორებინათ კავკასია რუსეთისაგან. ოსმალეთმა კავკასიაში თავი მოუყარა 120 ათასიან ჯარს. მისი მიზანი იყო გაერღვია რუსეთის საზღვარი, შეჭრილიყო ქართლში, აეღო თბილისი და კავშირი დაემყარებინა შამილთან.

1853 წლის ნოემბრის დასაწყისში ოსმალეთის არმია გადავიდა შეტევაზე ახალციხის მიმართულებით. მისი მიზანი იყო ბორჯომის ხეობით შესულიყო ქართლში და დაეკავებინა თბილისი. მაგრამ აწყურთან ოსმალეთის ჯარმა დამარცხება განიცადა.

1853 წლის 15 ოქტომბერს ოსმალთა სამხედრო შენაერთი თავს დაესხა გურიის საგუშაგოს შეკვეთილთან, მისი განადგურების შემდეგ თურქები გურიაში შეიჭრნენ და ქვეყნის დარბევას შეუდგნენ.

წარუმატებელი იყო თურქების საომარი ოპერაციები ალექსანდროპოლის მიმართულებითაც, რუსეთის ჯარებმა თურქებს დიდი ზარალი მიაყენეს.

1854 წელს თურქებმა საზღვაო დესანტები გადმოსხეს ბათუმში, ქობულეთში, ანაკლიასა და სოხუმში. ოსმალთა არმიამ სელიმ ფაშას სარდლობით ოზურგეთი დაიკავა. ქართველებმა მათ წინააღმდეგ პარტიზანული ომი გააჩაღეს. თურქების წინააღმდეგ საბრძოლველად შეიქმნა ქართული მილიცია, მოლაშქრეთა რაზმები. ქართველმა მოლაშქრეებმა რუსეთის ჯართან ერთად შეუტიეს სელიმ ფაშას არმიას, ივნისში ჩოლოქთან სელიმ ფაშას კორპუსი განადგურებულ იქნა.

1854 წლის ივლისში შამილის 12 ათასიანი ლაშქარი შეიჭრა კახეთში, დაიკავა სოფ. შილდა. ერთ-ერთმა რაზმმა დაარბია ალაზნის ნაპირები, შემდეგ წინანდლისაკენ გაემართა, გაძარცვეს თავად ჭავჭავაძის სახლი, დაატყვევეს ქალები და ბავშვები, მაგრამ მალე ისინი დამარცხებული და უკუგდებული იქნენ.

შამილი საინგილოში შეიჭრა და ზაქათალასა და ბელაქნის ციხეების აღებას ლამობდა, მაგრამ ქართველთა და რუსთა რაზმებმა ალაზანსე მოსული მტერი უკუაგდეს. შამილის ამ თავდასხმას არავითარი გავლენა არ მოუხდენია ომის საერთო მსვლელობაზე.

1855 წელს ოსმალებმა დასავლეთ საქართველოში, ომერ ფაშას მეთაურობით, დესანტები გადასხეს. მათ განზრახული ჰქონდათ დასავლეთ საქართველოდან გადასულიყვნენ ქართლში, დაეკავებინათ თბილისი და დაკავშირებოდნენ შამილს, რომელიც კავკასიაში რუსეთის წინააღმდეგ იბრძოდა.

აფხაზეთის ტერიტორიის დაკავების შემდეგ, ომერ ფაშას ძირითადი ნაწილები სამეგრელოსაკენ დაირძნენ. მდინარე ენგურთან მათ გზა გადაუღობა რუსებისა და ქართველების ლაშქარმა, გამარჯვება ოსმალებს დარჩათ და ისინი სამეგრელოში შეიჭრნენ. მოსახლეობამ მედგარი წინააღმდეგობა გაუწია დამპყრობლებს. შეიქმნა პარტიზანული რაზმები, რომლებიც დიდ ზიანს აყენებდნენ მტერს. ომერ ფაშა სამეგრელოს მთავარს ეკატერინე დადიანს წერილს წერილზე უგზავნიდა და დამოუკიდებლობას პპირდებოდა, მაგრამ უშედეგოდ. სამეგრელოდან ომერ ფაშა ქუთაისისაკენ გაემართა, მაგრამ ცხენისწყლის გადალახვა ვერ გაბედა, რადგან იქითა ნაპირზე რუს-ქართველთა ჯარი იმყოფებოდა.

რუსეთის ჯარმა დიდ წარმატებას მიაღწია სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. რუსეთის ჯარი 'მეტევაზე გადავიდა და ცხარე ბრძოლების შედეგად 15 ნოემბერს აიღო მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე ყარსი. ეს კავკასიის ფრონტზე მეტად მნიშვნელოვანი გამარჯვება იყო.

ყარსიდან რუსეთის ჯარის ერთი ნაწილი ომერ ფაშას წინააღმდეგ საბრძოლველად გადავიდა დასავლეთ საქართველოში. ომერ ფაშას სამხედრო ნაწილებმა უკან დახევა დაიწყეს, გზაზე ყველაფერს წვავდნენ და ანადგურებდნენ. მათ გაძარცვეს და დაწვეს სამეგრელოს მთავრის დადიანის სასახლე. 1856 წლის თებერვალში ომერ ფაშას სამხედრო ნაწილებმა მთლიანად დატოვეს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია.

4. პარიზის ტრაქტატი

1855 წლის 9 სექტემბერს მოკავშირეებმა ცხარე ბრძოლების შედეგად დაიკავეს სევასტოპოლი. 1855 წლის ბოლოსათვის პრაქტიკულად შეწყდა საომარი მოქმედებები, ხოლო 1856 წლის 18 თებერვალს დაიდო დროებითი ზავი.

ჯერ კიდევ 1854 წლის 18 ივლისს ნაპოლეონ III-მ წამოაყენა ოთხი პუნქტი კონფლიქტის მოგვარების მიზნით: 1. დუნაისპირა სამთავროები უნდა შესულიყვნენ ევროპის (საფრანგეთი, ინგლისი, ავსტრია, რუსეთი და პრუსია) სახელმწიფოების პროტექტორატის ქვეშ. 2. ეს ხუთი სახელმწიფო იქნებოდა ოსმალეთის

იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანების მფარველი. 3. დუნაის შესართავსე უნდა დამყარებულიყო ამ ხუთი სახელმწიფოს კონტროლი. 4. 1841 წლის კონვენცია ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების შესახებ უნდა შეცვლილიყო რადიკალურად.

ეს დოკუმენტი მცირეოდენი შესწორებების შედეგად საფუძვლად დაედო პარიზის კონფერენციის მუშაობას.

1856 წლის 25 თებერვალს გაიხსნა პარიზის კონგრესი. მის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს საფრანგეთის, ინგლისის, ავსტრიის, რუსეთის, სარდინიისა და ოსმალეთის წარმომადგენლებმა. 18 მარტიდან პრუსიის წარმომადგენელს ნება დაერთო მონაწილეობა მიეღო კონგრესის მუშაობაში. კონგრესის თავმჯდომარე იყო საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი გრაფი ვალიევსკი, ნაპოლეონ I-ის შვილი. რუსეთის დელეგაციას მეთაურობდა გრაფი ა. ორლოვი, თურქეთისას - დიდი ვეზირი ალი ფაშა.

აღსანიშნავია, რომ პარიზის კონგრესის მსვლელობის დროს ოსმალეთის დელეგაციის მეთაურმა ალი ფაშამ პირველად დასვა საკითხი კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმების შესახებ. ამ დროს კაპიტულაციების რეჟიმი იყო მნიშვნელოვანი ბარიერი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების საქმეში. ეს საკითხი არ შეუტანიათ დღის წესრიგში, რადგან ევროპის არც ერთი სახელმწიფო არ იყო დაინტერესებული მისი განხილვით. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ კონგრესის მსვლელობის დროს დასავლეთ ევროპის წარმომადგენლებმა მოახდინეს ოსმალეთის ინტერესების სრული იგნორირება.

30 მარტს ხელი მოაწერეს პარიზის ტრაქტატს. ხელშეკრულებით რუსეთს დაუბრუნდა სევასტოპოლი, ხოლო სამაგიეროდ ყარსი გადაეცა ოსმალეთს. დუნაისპირა სახელმწიფოებზე - მოლდავეთსე, ვალახეთსა და სერბიასე დამყარდა დიდი სახელმწიფოების პროტექტორატი, ფორმალურად კი ისინი დარჩნენ სულთნის სუსერენიტეტის ქვეშ. რუსეთმა დაკარგა სამხრეთ ბესარაბია და დუნაის შესართავსე თავისი კონტროლი.

პარიზის ტრაქტატის მე-11, 12, 13 მუხლების ძალით შავი ზღვა გამოცხადდა ნეიტრალურ და დემილიტარიზებულ ზონად იგი გახსნილი იყო ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემებისათვის და დაკეტილი სამხედრო გემებისათვის. ეს აკრძალვა ვრცელდებოდა რუსეთსეც და ოსმალეთსეც, რომელთაც უფლება ეძლეოდათ პყოლოდათ შავ ზღვასე მხოლოდ უმნიშვნელო რაოდენობის, მცირე ტონაჟის პატარა სამხედრო გემები. რუსეთსა და ოსმა-

პარიზის კონგრესი

ლეთს ეკრძალებოდათ შავი ზღვის ნავსადგურებში სამხედრო ბაზებისა და არსენალების აგება. პარიზის ტრაქტატის ეს მუხლები უპირველეს ყოვლისა მიმართული იყო რუსეთის ინტერესების წინააღმდეგ, იგი მკვეთრად ლახავდა რუსეთის სუვერენიტეტს (1871 წლის 14 მარტის ლონდონის კონფერენციის დადგენილებით მოხდა შავი ზღვის რემილიტარიზაცია და რუსეთმა მიიღო შავ ზღვაზე სამხედრო გემების მშენებლობის უფლება).

პარიზის ტრაქტატით ევროპის სახელმწიფოებს, რომლებმაც ხელი მოაწერეს ტრაქტატს, უფლება მიეცათ მფარველობა გაეწიათ ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანებისათვის.

ოსმალეთთან დაკავშირებით აღიარეს, რომ იგი დაადგა ევროპეიზაციის გზას და რომ ოსმალეთი ღირსი გახდა მიეღოთ „ევროპის სახელმწიფოების კონცერტში".

მართალია, ოსმალეთი იმყოფებოდა გამარჯვებულ სახელმწიფოთა რიგებში და სულთან აბდულ მეჯიდს უბოძეს საპატიო ტიტული „ღაზი" (გამარჯვებული), მაგრამ ომის შედეგები ოსმალეთისათვის მეტად მძიმე იყო. ომმა ოსმალეთს მიაყენა დიდი მატერიალური ზარალი. 1854 და 1855 წლებში ოსმალეთი იძულებული იყო აეღო პირველი კაბალური სესხები ინგლისისა და საფრანგეთის ბანკირებისაგან. სწორედ ამ დროიდან დაიწყო ოსმალეთის ფინანსური დაკაბალება.

პარიზის ტრაქტატის ხელმოწერის წინ, 1856 წლის 18 თებერვალს, გამოიცა სულთნის ჰატი-ჰუმაიუნი, რომლითაც სულთანი აძლევდა იმპერიის ყველა ქვეშევრდომს რელიგიური აღმსარებლობის თავისუფლებისა და კანონის წინაშე თანასწორობის გარანტიას. ეს ჰატი-ჰუმაიუნი შეტანილ იქნა პარიზის ტრაქტატის ერთ-ერთ მუხლად. ამით მან მიიღო საერთაშორისო ვალდებულების ხასიათი და დიდ სახელმწიფოებს უფლება მიეცათ ჩარეულიყვნენ ოსმალეთის საშინაო საქმეებში ქრისტიანების უფლებების დაცვის საბაბით.

ერთი სიტყვით, 1853-1856 წლების ომის შედეგები ოსმალეთისათვის ძალზე არასახარბიელო იყო.

თავი XII
ოსმალეთი ყირიმის ომის შემდეგ

1. 1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნი

პარიზის კონგრესის გახსნამდე ერთი კვირით ადრე, 1856 წლის 18 თებერვალს, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების მოთხოვნით, სულთანმა გამოსცა ჰატი ჰუმაიუნი, რომლის საფუძველზედაც დაიწყო თანზიმათის რეფორმების მეორე პერიოდი.

ყირიმის ომის შედეგად ოსმალეთი მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა და აქედან გამოსასვლელად საჭირო იყო რეფორმების გაგრძელება. რეფორმების ჩატარებას მოითხოვდნენ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებიც, რადგანაც ამ გზით ისინი კიდევ უფრო მეტად განიმტკიცებდნენ თავიანთ პოზიციებს ოსმალეთში. სწორედ მათი მოთხოვნით, 1854 წლის 7 თებერვალს, შეიქმნა რეფორმების უმაღლესი საბჭო.

1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნის შემუშავებაში დიდი მონაწილეობა მიიღეს ალი ფაშამ და ფუად ფაშამ. პირველი იყო რეფორმების უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე, ხოლო მეორე - ამ საბჭოს წევრი. მათ ორივეს არაერთხელ ეკავათ დიდი ვეზირისა და საგარეო საქმეთა მინისტრების თანამდებობები.

რა განსხვავება იყო 1856 წლის ჰატი შერიფსა და 1839

წლის გულჰანეს ჰატი შერიფს შორის? ისინი ხომ ერთი და იმავე სულთნის - აბდულ-მეჯიდის მიერ იყო გამოცემული? 1856 წლის აქტი მკვეთრად განსხვავდებოდა წინამორბედისაგან. იგი სხვა ვითარებაში გამოქვეყნდა და სხვა მისანსაც ისახავდა, ვიდრე პირველი. 1839 წლის გულჰანეს ჰატი შერიფი თურქულ ნიადაგზე აღმოცენდა, მეორე კი დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების ჩარევის შედეგი იყო და იურიდიულად ამტკიცებდა უცხო სახელმწიფოთა მეურვეობას ამ ქვეყანაზე. აღნიშნული რესკრიპტი შეტანილი იყო პარიზის ტრაქტატის მე-9 მუხლში, რითაც ოსმალეთი საერთაშორისო ვალდებულებას იღებდა ევროპის წინაშე და ამ საბუთზე დაყრდნობით ევროპის სახელმწიფოებს საშუალება ეძლეოდათ ჩარეულიყვნენ ოსმალეთის საშინაო საქმეებში.

აღსანიშნავია, რომ გულჰანეს ჰატი შერიფი რეფორმების გატარებისას ეყრდნობოდა ყურანს და ამის შესახებ პირდაპირ იყო აღნიშნული პრეამბულაში, მაშინ როდესაც 1856 წლის ჰატი შერიფში ყურანი სრულიად არ იყო ნახსენები.

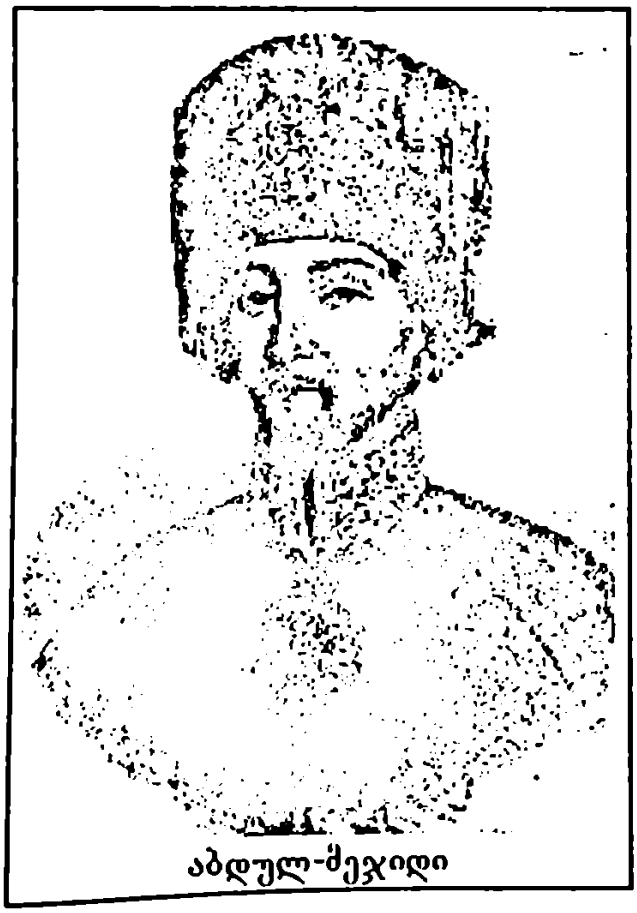
აბდულ-მეჯიდი

თურქი ისტორიკოსის ზია კარალის დაკვირვებით, 1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნი იყო რეფორმების პროგრამა, შემუშავებული უცხო სახელმწიფოების მიერ და თავსმოხვეული ოსმალეთისათვის. მეორე მხრივ, ჰატის თურქი ავტორები მასში ხედავდნენ საშუალებას გაეუმჯობესებინათ ოსმალეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა.

ოსმალეთის იმპერიულ სახელმწიფო მოღვაწეთა მეტად მცირე ნაწილმა დაუჭირა მხარი ჰატი ჰუმაიუნს, ხოლო უმრავლესობა მის წინააღმდეგ გამოვიდა. აქ მაგალითად, 1839-1853 წლების რეფორმების სუ-

ლისჩამდგომელი მუსტაფა რეშიდ ფაშა, რომელიც 1856-1857 წლებში ორჯერ იყო დიდი ვეზირი, არ იღებდა მონაწილეობას 1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნის შემუშავებაში. მუსტაფა რეშიდ ფაშა 1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნს თვლიდა გულჰანეს ჰატი შერიფიდან უკანდახევად და მისი აზრით, ახალი ჰატი იყო ნგრევის იარაღი, რომელიც მოღალატეებს ევროპელებმა უბოძეს. რეშიდ ფაშა მოღალატეებად აცხადებდა თავის მოწაფეებს ალი ფაშასა და ფუად ფაშას.

მუსტაფა რეშიდ ფაშა დიდ შეცდომად მიიჩნევდა ჰატი ჰუმაიუნის შეტანას პარიზის ტრაქტატის ცალკე მუხლად და შიშობდა, რომ ევროპის სახელმწიფოები ამას გამოიყენებდნენ ოსმალეთის საზიანოდ. მუსტაფა რეშიდ ფაშას ამ თვალსაზრისს იზიარებდა დიდ მოხელეთა ნაწილი.

ჰატი ჰუმაიუნის წინააღმდეგ გამოვიდნენ ულემები. ისინი აცხადებდნენ, რომ ეს აქტი ეწინააღმდეგებოდა ყურანის დოგმებს.

მუსლიმური მოსახლეობის დიდი ნაწილი უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ჰატი ჰუმაიუნი ათანასწორებდა უფლებებში მუსლიმებსა და არამუსლიმებს და ქრისტიანებს უფლება მიეცათ დაეკავებინათ სახელმწიფო თანამდებობები და ემსახურათ ჯარში.

სულთნის ახალი ბრძანებულება ადასტურებდა და ამტკიცებდა ოსმალეთის ვალდებულებებს, რომელსაც შეიცავდა 1839 წლის გიულჰანეს ჰატი შერიფი: „ყველა ქვეშევრდომის პიროვნების სიცოცხლის, ღირსების, ქონებისა და ხელშეუვალობის დაცვას განურჩევლად რელიგიური კუთვნილებისა“.

ბრძანებულება მოსახლეობას ჰპირდებოდა ყველა იმ შეღავათებისა და პრივილეგიების შენარჩუნებას, რომლებიც სულთანმა უბოძა არამუსლიმ ხალხებს.

დადგენილებით იმპერიის ყველა ქვეშევრდომს, ეროვნების განურჩევლად, ეძლეოდა უფლება დაეკავებინა სახელმწიფოს სამოქალაქო და სამხედრო თანამდებობები. ამას გარდა, ყოველ თემს შეეძლო გაეხსნა თავიანთი სკოლები, მეცნიერების, ხელოვნებისა და მრეწველობის დარგში იმ პირობით, რომ ისინი იმუშავებდნენ უმაღლესი ხელისუფლების მფარველობის ქვეშ.

სასამართლოში ცხადდებოდა თანასწორუფლებიანობა კომერციული, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეების განხილვის დროს. დაცული იქნებოდა მოწმეების თანასწორუფლებიანობა და შერეული სასამართლოების დროს საქმის განხილვ-

მოხდებოდა ლია სხდომებზე.

ბრძანებულება აღიარებდა ყველა გადასახადის გადამხდელის თანასწორობას. ჰატი ჰუმაიუნის მიხედვით, ყველა არამუსლიმი ქვეშევრდომი, ისევე როგორც მუსლიმი, ჩარიცხული იქნებოდა სამხედრო სამსახურში, მაგრამ არამუსლიმებს შეეძლოთ სამხედრო სამსახურის ნაცვლად გადაეხადათ გადასახადი.

ბრძანებულება იძლეოდა გარანტიას, რომ აღმოიფხვრებოდა ბოროტმოქმედებები გადასახადების აკრეფის დროს, გადასახადების რაოდენობა იმ ზომამდე შემცირდებოდა, რომ იგი არ შეუშლიდა ხელს სოფლის მეურნეობის წარმატებას. რაც შეიძლება მალე გაუქმდებოდა გადასახადების აკრეფის ილთიზამის წესი. გათვალისწინებული იყო აგრეთვე მექრთამეობის მოსპობაც. ჰატი ჰუმაიუნის გამოცემის შემდეგ ქვეყანაში აგრეთვე ჩატარდებოდა ეკონომიკური ხასიათის რეფორმები.

ჰატი ჰუმაიუნის გამოცემამ საშუალება მისცა რუსეთის მოწინააღმდეგეებს, რათა რუსეთს არ დაესვა პარიზის კონფერენციაზე ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანების მდგომარეობის საკითხი. ამ დადგენილების გამოცემით ცხადდებოდა, რომ ოსმალეთი ღირსია მიღებულ იქნას „ევროპის სახელმწიფოების კონცერტში“.

ახალი ბრძანებულებებით გათვალისწინებული რეფორმები არ იყო სასურველი ოსმალეთისათვის. იგი მკვიდრ საფუძველს უქმნიდა უცხოურ კაპიტალს, აფართოებდა მისი საქმიანობის არეალს და აძლიერებდა დასავლეთის სახელმწიფოებისადმი ოსმალეთის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას.

2. თანზიმათის რეფორმების მეორე პერიოდი

თანზიმათის რეფორმების მეორე პერიოდში გატარებული ღონისძიებები, უმთავრესად, შეეხო საკანონმდებლო სფეროს.

მიღებულ კანონმდებლობათა შორის მნიშვნელოვანი იყო 1858 წლის კანონი მიწისმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის შესახებ. XIX საუკუნის 30-იან წლებში, სამხედრო-ლენური სისტემის გაუქმების შემდეგ, მიწისმფლობელობის რიგი საკითხი მოითხოვდა შემდგომ დასუსტებასა და განმარტებას. ამ ახალი კანონით, ყველა სადავო საკითხი მოწესრიგდა. 1858 წლის კანონი

მიწისმფლობელობის შესახებ შედგებოდა შესავლის, სამი განყოფილებისა და 132 მუხლისაგან. კანონით დადგინდა მიწისმფლობელობის ხუთი კატეგორია: 1. მულქი, კერძო საკუთრებაში მყოფი მიწები. 2. მირიე, სახელმწიფო საკუთრების მიწები. 3. ვაკუფები, მეჩეთებისა და რელიგიურ დაწესებულებათა ხელთ მყოფი მიწები. 4. მეთრუკე, საზოგადოებრივ საკუთრებაში მყოფი მიწები. 5. მევათი, მკვდარი მიწები.

1859 წელს გამოიცა კანონი თაფუს შესახებ. ამ კანონის მიღებამ ხელი შეუწყო თიმარული სისტემის საბოლოოდ ლიკვიდაციას და ბურჟუაზიული სამართალწესების შემოღებას მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის სისტემაში. ამასვე ემსახურებოდა პორტას მიერ 60-იან წლებში ჩატარებული ღონისძიებები მიწისმფლობელობის უფლებების გაფართოების მიზნით.

1871 წელს გამოვიდა ბრძანებულება აშარის (მეათედი) გადასახადის აკრეფის წესის შესახებ.

ჩატარდა რეფორმა სისხლის სამართლის სფეროში. 1840 წელს ოსმალეთში მიიღეს სისხლის სამართლის კოდექსი. შემდგომ წლებში მასში შეიტანეს ზოგიერთი დამატებანი, მაგრამ ეს არ აღმოსნდა საკმარისი. 1858 წელს მიიღეს სისხლის სამართლის ახალი კოდექსი, რომელიც შედგენილი იყო 1810 წლის საფრანგეთის ანალოგიური კოდექსის საფუძველზე, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით. კოდექსში ჩაწერილი იყო, რომ კანონის წინაშე ყველა ქვეშევრდომი სარგებლობს თანასწორი უფლებით. კოდექსში დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი კერძო საკუთრების დაცვის უფლებებს.

1861 წელს, პირველად ოსმალეთის ისტორიაში, მიიღეს პროცესუალური კოდექსი. 1860 წელს ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქში და ზოგიერთი პროვინციის ცენტრში გაიხსნა სპეციალური კომერციული სასამართლოები, რომლებიც არ ექვემდებარებოდნენ მუსლიმური სამართლის იურისდიქციას.

რეფორმები შეეხო ცენტრალური ხელისუფლების ორგანოებსაც. 1868 წელს შეიქმნა სახელმწიფო საბჭო. მას დაევალა მოემზადებინა სახელმწიფო კანონები და მთავრობის მნიშვნელოვანი დადგენილებები. მის შემადგენლობაში შეიყვანეს არამუსლიმი მოსახლეობის წარმომადგენლებიც. ამ საბჭოში მომზადდა მნიშვნელოვანი კანონპროექტები, რომლებიც ეხებოდა ქვეყნის ადმინისტრაციულ და სასამართლო სისტემას.

60-იან წლებში შეიქმნა ახალი სამინისტროები - იუსტიციის,

დიდი ვეზირი ფუად-ფაშა

განათლების, საზოგადოებრივი სამუშაოების, საგაკუფო საქმეების.

ყირიმის ომის შემდეგ გატარდა ასალი რეფორმები არმიაში. 1869 წელს გამოვიდა დადგენილება არმიის ფრანგულ ყაიდაზე მოწყობის შესახებ.

თანზიმათის რეფორმების დროს დიდი ყურადღება დაეთმო პროვინციული მმართველობის საკითხს. 1864 წელს გამოვიდა კანონი ვილაიეთების შესახებ, რომელიც შემდგომ შეიცვალა 1867 და 1871 წლების აქტებით.

1864 წლის კანონი აწესებდა ახალ ადმინისტრაციულ დაყოფას. ოსმალეთის იმპერია დაიყო ვილაიეთებად, სანჯაყებად, კაზებად და ნაჰიეებად. ყოველი ადმინისტრაციული ერთეულის სათავეში იდგა: ვალი, მუტასარიფი, კაიმაკამი, მუდირი. სოფლებში ხელისუფლების წარმომადგენელი იყო მამასახლისი - მუჰთარი.

1864 წლის კანონი ითვალისწინებდა ცენტრალური ხელისუფლების მკაცრ კონტროლს პროვინციების ადმინისტრაციულ საქმიანობაზე. კვლავ შეიქმნა სათათბირო ორგანო პროვინციის გუბერნატორთან - მეჯლისი, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ არა მარტო ოფიციალური თანამდებობის პირები, არამედ არჩეული წარმომადგენლებიც - მუსლიმური და არამუსლიმური მოსახლეობიდან. 60-70-იან წლებში დიდ ქალაქებში შეიქმნა მუნიციპალიტეტები.

1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნმა დაადასტურა ის უფლებები და შეღავათები, რომლითაც არამუსლიმური რელიგიური თემები სარგებლობდნენ. ამავე დროს შეტანილ იქნა სერიოზული ცვლილებები მათ სტრუქტურაში. თემის ხელმძღვანელობა, პატრიარქის ხელმძღვანელობით (ხოლო ებრაელთა თემში - რავინი) თავი-

სულდებოდა სამოქალაქო მმართველობის ფუნქციისაგან. იგი დაკავებული უნდა ყოფილიყო მხოლოდ საეკლესიო საქმეებით. გათვალისწინებული იყო, რომ უმაღლესი სასულიერო პირები მიიღებდნენ ჯამაგირს სახელმწიფოსაგან, მათი თანამდებობისა და მდგომარეობის შესაბამისად. სამოქალაქო საქმეების მოსაგვარებლად ჰატი ჰუმაიუნი ითვალისწინებდა განსაკუთრებული საბჭოების შექმნას, რომლის წევრები არჩეული იქნებოდნენ თემის სასულიერო და სამოქალაქო პირებიდან. საბჭოები მოწოდებული იყვნენ არა მარტო განესილათ ადმინისტრაციული საქმეები (სკოლა, საავადმყოფო, ბიბლიოთეკა და სხვ.), არამედ შეესრულებინათ სასამართლო ორგანოს ფუნქციებიც.

სულთნის ბრძანებულებით, შემუშავებულ იქნა სპეციალური რეგლამენტები, რომლითაც განისაზღვრა არამუსლიმური რელიგიური თემების სტატუტი - ბერძნულ მართლმადიდებლური (1862 წ.), ბერძენ გრიგორიანული თემისა (1860 წ.) და ებრაელთა თემისა (1864 წ.). ამიერიდან თემის სამოქალაქო საქმეებისათვის უნდა ეხელმძღვანელა თემის სამოქალაქო საბჭოს, თემის მეთაურთან ერთად. მაგრამ საბჭოები, ფაქტიურად, მოექცნენ სულთნის ადმინისტრაციის კონტროლის ქვეშ.

1856 წელს დაარსდა ოტომანის ბანკი, რომელიც 1863 წელს ოსმალეთის საიმპერიო ბანკად გადაკეთდა. მან მიიღო ბანკნოტების გამოცემის უფლება და სახელმწიფო ბანკის სხვა დამახასიათებელი ატრიბუტები. 1864 წლიდან სხვა ბანკებიც დაარსდა, უცხოური ფინანსიური კაპიტალის მონაწილეობით.

რეფორმისტები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ სწავლა-განათლების საქმეს, რაც, მათი აზრით, ოსმალეთის პროგრესის საწინდარი იქნებოდა. ჯერ კიდევ თანზიმათის რეფორმების პირველ პერიოდში ამ მიმართულებით გარკვეული ღონისძიებები განხორციელდა.

ყირიმის ომის შემდეგ, 1846 წელს მიღებული კანონი განაგრძობდა მოქმედებას, მაგრამ ნაკლებად ეფექტური იყო. ოფიციალური მონაცემებით, 1864 წელს ოსმალეთში იყო 15071 დაწყებითი და საშუალო სკოლა, მათგან დედაქალაქში - 289, რომლებშიც სწავლობდა 660 ათასი მოწაფე. აქედან დაწყებითი სკოლა იყო - 12509, მოსწავლეთა რიცხვი შეადგენდა 524771. 1867 წელს იყო 11008 დაწყებითი სკოლა, აქედან მოსწავლე ვაჟები - 242017, გოგონები - 126455.

სწავლისადმი განსაკუთრებით აქტიურობას იჩენდნენ არამუს-

ლიმები.

რეფორმატორები დაინტერესებული იყვნენ გაეხსნათ სპეციალური სასწავლებლები მოსახლეობის მომსახურეობის მიზნით.

1862-1874 წლებში გაიხსნა სკოლა, რომელიც ამზადებდა საკანცელარიო მოხელეებს (1826 წ.), უცხო ენების სკოლა, თარჯიმანთა მოსამზადებლად (1864 წ.), სამოქალაქო სამედიცინო სასწავლებელი (1867 წ.), გემის კაპიტნებისა და მექანიკოსთა მოსამზადებელი სკოლა (1870 წ.), ქალთა პედაგოგიური სკოლა (1871 წ.), სამოქალაქო ინჟინრების მოსამზადებელი (1874 წ.). ეს სკოლები იყო გარდამავალი საფეხური - საშუალო და უმაღლეს სკოლებს შორის.

60-იანი წლებიდან დაიწყო პროფესიონალური სკოლების გახსნა ღარიბი ბავშვებისათვის, რომელშიაც ასწავლიდნენ სხვადასხვა ხელობას.

1867 წელს აბდულ-მეჯიდმა იმოგზაურა პარიზსა და ევროპის სხვა ქალაქებში და გადაწყვიტა ევროპული ტიპის ლიცეუმი გაეხსნა თავის ქვეყანაში.

1868 წელს სტამბოლში გალათას რაიონში გაიხსნა სულთნის ლიცეუმი - ფრანგული ტიპისა. შემუშავდა მისი რეგლამენტი: 1. ლიცეუმში მიიღებდნენ ოსმალეთის ყველა ქვეშევრდომს, განურჩევლად რელიგიური კუთვნილებისა. 2. სწავლება ფრანგულ ენაზე იქნებოდა. 3. ლიცეუმის მმართველობასა და სწავლების პროცესს უხელმძღვანელებდნენ ფრანგები. სწავლების ვადა ხუთი წელი იყო. ლიცეუმში მიიღებდნენ 9-13 წლის ბავშვებს. ფრანგული ენის უცოდინართათვის გაიხსნა სამწლიანი მოსამზადებელი კურსები.

პირველ წელს ამ ლიცეუმში ჩარიცხეს 341 მოსწავლე, აქედან 147 მუსლიმი, 48 სომეხი, 36 - ბერძენი, 34 - ებრაელი, 34 - ბულგარელი, 23 - კათოლიკე - ლუთერანი და სხვ. მოსწავლეთა უმრავლესობას შეადგენდნენ არათურქები.

1870 წელს გაიხსნა უნივერსიტეტი, რომელშიც მიიღეს 450 სტუდენტი. უნივერსიტეტს არ ჰყავდა პედაგოგები, არ ჰქონდა სახელმძღვანელოები და ერთი წლის ბოლოს იგი დაიხურა. 1874 წელს უნივერსიტეტმა განაახლა თავისი მუშაობა, მაგრამ შეზღუდული მასშტაბით. ამ დროს უნივერსიტეტში იყო მხოლოდ ერთი ფაკულტეტი - იურიდიული.

1851 წელს გაიხსნა ენჯუმენ დანიში, რომელიც მეცნიერებათა აკადემიის ფუნქციას ასრულებდა, მაგრამ 11 წლის შემდეგ

მან შეწყვიტა თავისი საქმიანობა.

უფრო წარმატებით მუშაობდნენ სხვადასხვა სამეცნიერო საზოგადოებები, ინგლისის სამეფო საზოგადოებების მსგავსი. ამ საზოგადოებამ მიზნად დაისახა მეცნიერებისა და ცოდნის გავრცელება, სამეცნიერო შრომების პუბლიკაცია, უცხო ენებიდან სამეცნიერო შრომების თარგმნა, საჯარო ლექციების წაკითხვა.

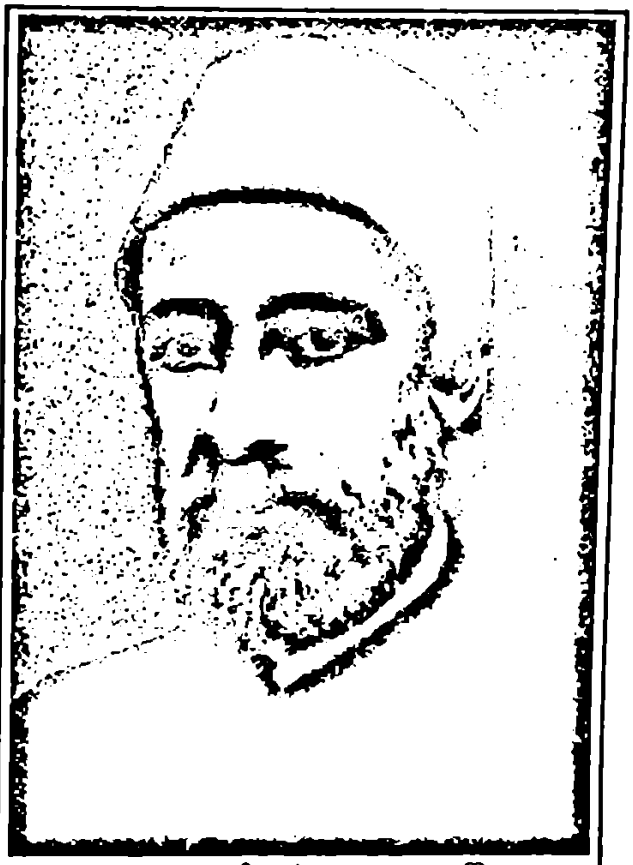

დიდი ვეზირი ალი-ფაშა

1862 წლიდან დაიწყო ყოველწლიური სამეცნიერო ჟურნალის გამოცემა. იგი აქვეყნებდა წერილებს ევროპის ქვეყნებში მეცნიერების მიღწევების შესახებ.

1861 წელს შეიქმნა „ნატიფი ლიტერატურის მოყვარულთა საზოგადოება", რომელიც აგრეთვე გამოსცემდა თავის ჟურნალს.

1865 წელს დაარსდა „ოსმალეთის სამედიცინო საზოგადოება". მან დიდად შეუწყო ხელი ოსმალეთში სამედიცინო ცოდნის გავრცელებას. მასაც ჰქონდა თავისი ჟურნალი. დაარსდა სხვა სამეცნიერო საზოგადოებები, რომლებსაც ჰქონდათ თავიანთი ბეჭდვითი ორგანოები.

დიდად გავრცელდა ორიგინალური და ნათარგმნი ლიტერატურის გამოცემა ოსმალეთისა და მსოფლიო ისტორიის დარგში.

1865 წელს განათლების სამინისტროსთან შეიქმნა სპეციალური კომიტეტი, სამეცნიერო წიგნების და მხატვრული ლიტერატურის პუბლიკაციის მიზნით, როგორც თურქული, ასევე უცხო ენებიდან.

ამ ღონისძიებამ ხელი შეუწყო განათლების გავრცელებას, მეცნიერებისა და საგამომცემლო საქმის წინსვლას.

60-იანი წლებიდან თურქულ ენაზე ითარგმნა და დაიბეჭდა

ევროპელ კლასიკოს მწერალთა ნაწარმოებები.

1860 წლიდან დაიწყო გამოსვლა გაზეთმა „თერჯუმან-ი ალ-ვალ“ („ამბების განმარტება“). ეს გაზეთი გახდა ცენტრი, რომლის გარშემო იკრიბებოდნენ ყველაზე მოწინავე ადამიანები, საზოგადო მოღვაწეები, მწერლები. ამ გაზეთში აქტიურად მოღვაწეობდა გამოჩენილი რეფორმატორი, პუბლიცისტი და მწერალი იბრაჰიმ შინასი და სხვ.

თანდათანობით ოსმალეთში იზრდებოდა გაზეთების რიცხვი. 70-იანი წლების დამდეგს სტამბოლში გამოდიოდა 47 გაზეთი, აქედან 13 თურქულ ენაზე, დანარჩენი არაბულ, სპარსულ, ბერძნულ, სომხურ და ევროპულ ენებზე. დიდ პროვინციულ ცენტრებში გამოდიოდა გაზეთები თურქულ და სხვა ენებზე.

რეფორმატორებს კარგად ესმოდათ ბიბლიოთეკების მნიშვნელობა ხალხის მასებში განათლების გავრცელების საქმეში. ისინი ყოველნაირად უწყობდნენ ხელს ბიბლიოთეკების გახსნას.

განმანათლებლურ მოძრაობაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა 1858 წელს სტამბოლში დაარსებულმა თურქულმა ეროვნულმა თეატრმა.

1840 წლიდან სტამბოლში კონცერტები იმართებოდა ევროპელი მსახიობების მონაწილეობით. 1840 წლიდან დაიწყო ოპერეტებისა და ოპერების დადგმა, უცხოელი მსახიობების მონაწილეობით.

თანზიმათის რეფორმების შედეგად მოხდა გარკვეული დადებითი ძვრები ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. მაგრამ მიღებული შედეგები არ შეესაბამებოდა ქვეყნის მოთხოვნებს. ამიტომ უკმაყოფილება სულთნისა და მთავრობის მიმართ იზრდებოდა სხვადასხვა სოციალურ ფენაში.

თავი XIII
ოპოზიციური მოძრაობა ოსმალეთში

1. 1859 წლის „კულელის შეთქმულება"[1]

ოსმალეთის მუსლიმური საზოგადოება მეტად უკმაყოფილო იყო თანზიმათის რეფორმებით. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ხოჯები ზოგჯერ მეჩეთებშიც კი აშკარად აკრიტიკებდნენ სულთანსა და მის მთავრობას. სასულიერო პირები უკმაყოფილოები იყვნენ 1856 წელს სულთნის მიერ გამოცემული ჰატი ჰუმაიუნით.

სულთანი თავისი მოქმედებით კიდევ უფრო მეტად აღიზიანებდა ოსმალეთის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს. დიდი თანხები იხარჯებოდა სულთნის სასახლის, პარამხანის შესანახავად და სხვადასხვა გასართობის მოსაწყობად. ასე მაგალითად, სულთანმა ყირიმის ომის დროს თავისი ქალიშვილი მიათხოვა მუსტაფა რეშიდ ფაშას ვაჟს. მათი ქორწილი დაჯდა 2 მილიონი ოქროს ლირა.

ოსმალეთის სასულიერო წრეებში, ოფიცერთა ნაწილში, მოხელეთა შორის მწიფდებოდა აზრი, რომ საჭირო იყო გადაეყენებინათ სულთანი აბდულ-მეჯიდი და მისი მთავრობა და ტახტზე აეყვანათ სულთნის ძმა აბდულ-აზიზი. ამ მიზნით 1859 წელს შეიქმნა საიდუმლო ორგანიზაცია, რომელმაც მიზნად დაისახა სულთნისა და მთავრობის შეცვლა. ამავე დროს ამ ორგანიზაციის წევრებს სურდათ გაეუქმებინათ ის ახალი წესები და რეფორმები, რომელიც გატარდა ქვეყანაში 1839 და 1856 წლების ჰატი ჰუმაიუნის საფუძველზე.

სასულიერო წოდების წარმომადგენლები განსაკუთრებით აღშფოთებული იყვნენ იმით, რომ მუსლიმები და არამუსლიმები გათანასწორებული იყვნენ უფლებებში, რაც, მათი აზრით, ეწინააღმდეგებოდა შარიათის პრინციპებს.

საიდუმლო ორგანიზაციის შექმნის ინიციატორი იყო ხოჯა შეიხ აჰმედ ეფენდი. მან თავისი აზრები გაუზიარა ჰუსეინ დამად ფაშას, რომელმაც სახელი გაითქვა ყირიმის ომის დროს და იყო რუმელიის არმიის ერთ-ერთი დივიზიის გენერალი, წარმოშობით

[1] კულელი - ციხესიმაგრე, სადაც იმყოფებოდნენ შეთქმულების მონაწილეები და იქ სატარდა მათი დაკითხვა და გასამართლება.

ჩეჩენი. იგი დიდი გავლენით სარგებლობდა არმიაში. ორივენი სათავეში ჩაუდგნენ ამ საიდუმლო ორგანიზაციას. ჰუსეინ ფაშა ცდილობდა ამ ორგანიზაციაში სხვების ჩაბმასაც. შეთქმულების მონაწილეები ფიქრობდნენ, რომ ჰუსეინ ფაშა თავის რიგებში მიიმხრობდა მოხალისე ჩერქეზებს, რომლებიც ამ დროს რუსეთიდან დიდი რაოდენობით ჩავიდნენ ოსმალეთში.

ამ ორგანიზაციის აქტიური წევრი იყო არიფ ბეი, არტილერიის არსენალის მეთაური. აქტიური და გამოჩენილი წევრი იყო, აგრეთვე, გენერალი ჯაფარ ფაშა ალბანელი. მან თურქული წერა-კითხვა არ იცოდა და ბერძნულად აწერდა ხელს, მას მხარს უჭერდნენ ალბანელები.

აღსანიშნავია, რომ ამ საიდუმლო ორგანიზაციის ხელმძღვანელ წევრებზე გავლენა მოახდინა შამილის ბრძოლამ, რომელსაც იგი ამ დროს მეფის რუსეთის წინააღმდეგ ეწეოდა.

ნახევარი წლის განმავლობაში ამ ორგანიზაციის წევრები აწარმოებდნენ მუშაობას ახალი წევრების მიღების მიზნით. ძირითადად ამ ორგანიზაციის წევრები იყვნენ სასულიერო პირები, ოფიცრები, ჯარისკაცები, მედრესეს მოსწავლეები, წვრილი მოხელეები. შეთქმულებს არ ჰქონდათ სერიოზული დასაყრდენი ხალხის მასებში, ამის გამო მთავრობამ ადვილად შეძლო მათი ლიკვიდაცია.

საიდუმლო ორგანიზაციამ იარსება 4-5 თვე. იგი გასცა ჰასან ფაშამ. ამ ორგანიზაციის წევრები, 41 კაცი, 1859 წლის 14 სექტემბერს დააპატიმრეს. შემდეგ ისინი გაასამართლეს და 4 ხელმძღვანელს სიკვდილის განაჩენი გამოუტანეს, დანარჩენებს კი სხვადასხვა წლით პატიმრობა.

კულელის შეთქმულება, უპირველესად ყოვლისა, მიმართული იყო თანზიმათის რეფორმების წინააღმდეგ და თავისი ხასიათით რეაქციული იყო.

2. „ახალგაზრდა ოსმალთა საზოგადოება“

XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში ოსმალეთში თანდათანობით ძლიერდება უკმაყოფილება თანზიმათის რეფორმებითა და ქვეყანაში შექმნილი მძიმე მდგომარეობით. საზოგადოების მოწინავე ნაწილი ცდილობდა გამოენახა ამ მდგომარეობიდან გამოსვლის

ზია ბეი

გზები. ამ იდეების გამომხატველი გახდა ახალგაზრდა ინტელიგენცია, წარმოშობით ფეოდალურ-ბიუროკრატიული, ხოლო თავისი მრწამსით - უკვე ბურჟუაზიული. ეროვნული ინტელიგენციის წრიდან გამოვიდნენ ის მოწინავე ადამიანები, რომლებსაც წილად ხვდათ ყოფილიყვნენ თურქი განმანათლებლები, კონსტიტუციური მოძრაობის დამწყებნი და ორგანიზატორები. 60-იან წლებში ბევრმა მათგანმა ოსმალეთსა და ევროპაში მიიღო განათლება, გაეცნო დასავლეთის კულტურას, მის პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ ცხოვრებას, სახელმწიფოს მმართველობას, ეკონომიკურ მდგომარეობას.

ამ მოძრაობის გამოჩენილი წარმომადგენლები იყვნენ ლიტერატორები, პუბლიცისტები და მეცნიერები: საფრანგეთის 1848 წლის რევოლუციის მონაწილე იბრაჰიმ შინასი, პოეტი, დრამატურგი, მწერალი და პუბლიცისტი, ახალი თურქული ლიტერატურის ერთ-ერთი ფუძემდებელი - ნამიქ ქემალი, ზია ფაშა, ალი სუავარი და სხვ.

ამ ჯგუფის წარმომადგენელმა იბრაჰიმ შინასიმ 1860 წელს დააარსა პირველი თურქული არაოფიციალური გაზეთი „თერჯუმან-ი აპვალ" („ამბების განმარტება"), ხოლო 1862 წელს კი - „თასვერ-ი ეფკარ" („აზრების გამოხატვა"), რომლითაც საფუძველი ჩაეყარა თურქულ პრესას. 1865 წელს შინასის პარიზში გამგზავრების შემდეგ ამ გაზეთის ხელმძღვანელი გახდა ნამიქ ქემალი.

„ახალგაზრდა ოსმალების" მთავარი ორგანიზატორი და საზოგადოების მისწრაფებების გამომხატველი იყო ნამიქ ქემალი, წარმოშობით არისტოკრატი. იგი აგრეთვე დიდ ყურადღებას უთმობდა მწერლობას, იყო თურქული დრამატურგიის ფუძემდებელი და ენის რეფორმატორი.

იბრაჰიმ შინასი

1865 წლის მაი დაარსეს „ახალგაზრდა ოსმალთა საზოგადოება". ეს იყო ფარული პოლიტიკური ორგანიზაცია, რომლის წესდებას საფუძვლად დაედო იტალიის საიდუმლო რევოლუციური ორგანიზაციის კარბონარიების წესდება. ორგანიზაციის წევრები დაყოფილი იყვნენ ჯგუფებად. თითოეული ჯგუფი შედგებოდა 7 წევრისაგან, რომლის თავში იდგა რეისი. ამ უკანასკნელს კავშირი ჰქონდა დანარჩენ სხვა რეისებთან, მაგრამ არ იცნობდა „შეიდეულის" არცერთ წევრს. რეისებს საერთო ხელმძღვანელობას ახორციელებდა ომერ ფაშა.

ამ საზოგადოების წევრთა საერთო რიცხვი 250 კაცს შეადგენდა. საზოგადოების ორგანიზატორთა შორის იყვნენ იბრაჰიმ შინასი, ნამიქ ქემალი, ზია ბეი, ალი სუავი ბეი, ომერ ფაშა (ყირიმის ომის დროს ოსმალეთის ჯარების მთავარსარდალი ევრიპაში) და სხვ.

საზოგადოების ორგანიზატორთა შორის უმთავრესად 20-30 წლის ახალგაზრდები ფიქრობენ. იმ დროს ნამიქ ქემალი 23 წლის იყო, ალი სუავი - 37 წლის, ხოლო ყველაზე ასაკოვანი ზია ბეი - 40 წლისა.

აქედან მომდინარეობს ორგანიზაციის სახელწოდება ("Genç Osmanlılar Cemiyeti") „ახალგაზრდა ოსმალთა საზოგადოება". რუსულ საისტორიო ლიტერატურაში ამ საზოგადოებას, რატომღაც, „ახალ ოსმალებს" უწოდებენ.

„ახალგაზრდა ოსმალთა საზოგადოებამ" დაახლოებით 7 წელი იარსება - 1865 წლის ივნისიდან 1873 წლის გაზაფხულამდე. მათი მოღვაწეობა სამ ეტაპად იყოფა: 1. საზოგადოების დაარსე-

ბიდან (1865 წ.), ემიგრაციამდე (1867 წ.). ამ ეტაპზე მათ არ ჰქონდათ ჩამოყალიბებული პროგრამა და მიზნის მისაღწევად შეთქმულებას მიმართავდნენ. 2. 1867-1870 წლები. ახალგაზრდა ოსმალთა საქმიანობა მიმდინარეობდა ემიგრაციაში. ამ პერიოდში ჩამოყალიბდა მათი პოლიტიკური პროგრამა. ისინი მოითხოვდნენ აბსოლუტიზმის შეზღუდვას კონსტიტუციური მონარქიის დამყარებით. ამ წლებში მათ დაიწყეს კონსტიტუციური იდეების პროპაგანდა პრესის საშუალებით. 3. 1870 წლის ბოლოდან - 1873 წლის დასაწყისამდე. ემიგრაციიდან სამშობლოში დაბრუნება და თავიანთი იდეების პოპულარიზაცია საკუთრივ ოსმალეთის პრესისა და ლიტერატურული ნაწარმოებების მეშვეობით.

ახალგაზრდა ოსმალების მიერ ევროპაში გამოცემული გაზეთები

„ახალგაზრდა ოსმალთა საზოგადოების" წევრებმა შეიმუშავეს შეთქმულების გეგმა: უნდა გადაეყენებინათ ალი ფაშას მთავრობა და სულთნისაგან მოეთხოვათ განეხორციელებინა მთელი რიგი ღონისძიებები ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით. თუ სულთანი უარს იტყოდა, მაშინ ისინი აიძულებდნენ აბდულ-აზიზს გადამდგარიყო და გაამეფებდნენ უფლისწულ მურადს, რომელიც მასებსა და ახალგაზრდა ოსმანებს შორის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. მაგრამ ახალგაზრდა ოსმალებმა ვერ განახორციელეს თავიანთი გეგმა, რადგან ისინი გასცეს. ამას მოჰყვა მასობრივი დაპატიმრებები. სულთნის მთავრობამ დახურა მათი გაზეთები, ხოლო ნამიქ ქემალი, ზია

ბეი და სხვები იძულებული გახდნენ საზღვარგარეთ ემიგრაციაში წასულიყვნენ.

ახალგაზრდა ოსმალთა მოღვაწეობის მეორე ეტაპი ყველაზე ნაყოფიერი იყო. მათ განსაკუთრებით აქტიური საქმიანობა გაშალეს პარიზში. 1867 წელს პარიზში თურქულ ენაზე გამოიდა გაზეთი „ჰურიეთი" („თავისუფლება"), რომლის დამაარსებელი და რედაქტორი იყო ნამიქ ქემალი. მალე მათ თავიანთი მოღვაწეობა გაშალეს აგრეთვე ლონდონსა და ჟენევაში.

ახალგაზრდა თურქებს დიდ ფინანსურ დახმარებას უწევდა მუსტაფა ფაზილ ფაშა, ეგვიპტის ხედივის ძმა, რომელიც პარიზში ცხოვრობდა და მეტად მდიდარი პიროვნება იყო.

ემიგრაციაში ცხოვრებამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ახალგაზრდა ოსმალთა იდეურ-პოლიტიკური შეხედულებების ჩამოყალიბებაში. ისინი გაეცნენ საფრანგეთის მოწინავე მწერლების რუსოს, ვოლტერის, მონტესკიეს, ჰიუგოს და სხვათა ნაწარმოებებს. ნამიქ ქემალმა და ზია ბეიმ თარგმნეს მათი თხზულებები თურქულად და გააცნეს ოსმალეთის ინტელიგენციას.

გაზეთი „ჰურიეთი" გახდა ახალგაზრდა ოსმალების საზოგადოების ორგანო. სწორედ ამ გაზეთის ფურცლებზე ჩამოყალიბდა შემდეგი პოლიტიკური მოთხოვნები: ოსმალეთის იმპერია გამხდარიყო კონსტიტუციურ-მონარქიული სახელმწიფო, სულთნის უფლებები შეზღუდულიყო კონსტიტუციითა და პარლამენტით, ერთმანეთისაგან გამიჯნულიყო საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლება. ამ მოძრაობის წევრები ამავე დროს ცდილობდნენ თეორიულად დაესაბუთებინათ; რომ კონსტიტუციის თანაარსებობა საკსებით შეესაბამება მუსლიმური სამართლის ნორმებს.

ახალგაზრდა ოსმალების აზრით, საჭირო იყო ბრძოლა ოსმალეთში კონსტიტუციური მონარქიის შემოღებისათვის, რადგანაც ამ გზით გაკეთდებოდა ის, რისი გაკეთებაც ვერ შეძლეს რეფორმების მეშვეობით.

ნამიქ ქემალი აგრეთვე აკრიტიკებდა მთავრობის პოლიტიკას სოფლის მეურნეობისა და ეკონომიკის დარგში. იგი აღნიშნავდა, რომ სოფლის მეურნეობის დაცემა გამოწვეულია მთავრობის არამართებული საგადასახადო პოლიტიკითა და გლეხების უზომო ექსპლუატაციით. უკანასკნელი 20-30 წლის განმავლობაში ხელოსნური მრეწველობა მოიშალა. ამის მიზეზია ის, წერს ნამიქ ქემალი, რომ ევროპის სახელმწიფოებს მიეცათ უფლება თავი-

ნამიქ ქემალი

სუფლად შემოიტანონ თავიანთი საქონელი ოსმალეთის ტერიტორიაზე და ამით მოშალონ ადგილობრივი წარმოება.

ამგვარ კრიტიკულ წერილებს ბეჭდავდნენ ალი სუვარი, ზია ბეი და სხვ.

ახალგაზრდა ოსმალები განსაკუთრებით მკაცრად აკრიტიკებდნენ პორტას ფინანსურ პოლიტიკას და პირადად ალი ფაშასა და ფუად ფაშას, რომლებიც კრიზისიდან გამოსავალს აპირებდნენ დასავლეთის ქვეყნებიდან ახალი სესხების აღების გზით.

ახალგაზრდა ოსმალების მიერ გაზეთებში დაბეჭდილი კრიტიკული წერილები არალეგალურად ვრცელდებოდა ოსმალეთში.

სულთნის მთავრობამ ნათლად დაინახა, რომ ახალგაზრდა ოსმალების საქმიანობა ოსმალეთის მთავრობას სახელს უტეხდა არა მარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ ევროპაშიც. ამიტომ პორტამ ახალგაზრდა ოსმალებს წინადადება შესთავაზა დაბრუნებულიყვნენ სამშობლოში და იქ გაეგრძელებინათ თავიანთი საქმიანობა. პორტა ჰპირდებოდა, რომ მათ მიმართ არ მიმართავდა რეპრესიებს.

1870 წლის ბოლოდან ახალგაზრდა ოსმალები დაბრუნდნენ ემიგრაციიდან ხამშობლოში და სტამბოლში განაახლეს თავიანთი მოღვაწეობა. უკვე 1872 წლის იანვრიდან ნამიქ ქემალმა დაიწყო გაზეთ „იბრეთის" („დარიგება") გამოცემა, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა ახალგაზრდა ოსმალების კონსტიტუციური იდეების გავრცელების საქმეში. გაზეთი ბეჭდავდა მთავრობის მიმართ კრიტიკულ წერილებს, ეწეოდა თავისუფლებისა და კონსტიტუციური იდეების პროპაგანდას. გაზეთის პოპულარობა დღითიდღე იზრდებოდა, რამაც შეაშფოთა მთავრობა. 1873

წლის მარტის ბოლოს პორტამ აკრძალა გაზეთის გამოცემა და ნამიქ ქემალი კუნძულ კვიპროსზე გადაასახლა. აიკრძალა მისი პიესებიც. მასთან ერთად სტამბოლიდან გაასახლეს სხვა ჟურნალისტები და პუბლიცისტები, ახალგაზრდა ოსმალების მომხრეები და 1873 წლის გაზაფხულიდან მათი საქმიანობა შეწყდა.

ახალგაზრდა ოსმალების მოღვაწეობას უქმად არ ჩაუვლია. 1876 წლიდან, როდესაც ოსმალეთში ახალი ძალით კვლავ დაიწყო გამოსვლები, მათი ერთ-ერთი მთავარი მოთხოვნა იყო ქვეყანაში კონსტიტუციური მონარქიის დამყარება.

3. ბრძოლა კონსტიტუციის შემოღებისათვის

1875 წლის დამდეგისათვის ოსმალეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა მკვეთრად გაურესდა. ამ დროისათვის ოსმალეთის სახელმწიფო ვალმა 5,3 მილიარდ ფრანკს მიაღწია. ამ თანხიდან მას, ფაქტიურად, აღებული ჰქონდა ნახევარზე ცოტა მეტი - 3 მილიარდი ფრანკი. დანარჩენი თანხა შეადგენდა პროცენტებს. ოსმალეთს არ შეეძლო ვალის გადახდა და ნაწილობრივი ბანკროტობა გამოაცხადა.

ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესებამ გამოიწვია ხალხის მასების გამოსვლა ხელისუფლების წინააღმდეგ.

1875 წლის მაისში ჰერცოგოვინაში და ცოტათი უფრო გვიან ბოსნიაში იფეთქა საყოველთაო აჯანყებამ ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ. 1876 წლის აპრილში ანტიოსმალური გამოსვლები დაიწყო აგრეთვე ბულგარეთში, სერბიასა და მაკედონიაში.

მაკედონიაში გამოსვლების დროს სალონიკში მოკლეს საფრანგეთისა და გერმანიის კონსულები. 13 მაისს რუსეთის, ავსტრიისა და გერმანიის წარმომადგენლებმა ოსმალეთის მთავრობას გაუგზავნეს „მემორანდუმი“ და მოითხოვეს შეეწყვიტა აჯანყებულთა წინააღმდეგ ომი, დაზავებოდა მათ და ჩაეტარებინა რეფორმები. ოსმალეთის იმპერია აღმოჩნდა ევროპის სახელმწიფოების მხრიდან მის საშინაო საქმეებში ჩარევის საფრთხის წინაშე.

ასეთ ვითარებაში ოსმალეთში ძლიერდება კონსტიტუციური მოძრაობა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა მიდჰათ ფაშა. მიდჰათ

ფაშა დაიბადა 1822 წელს, სტამბოლში, განათლება მიიღო სტამბოლსა და პარიზში. იცოდა არაბული, სპარსული, ფრანგული ენები. იგი ახლო ურთიერთობაში იყო მუსტაფა რეშიდ ფაშასთან. 1861-1865 წლებში იყო ნიშის ვილაიეთის გუბერნატორი, ხოლო 1865-1868 წლებში - ტუნას (რუმელიაში). 1868-1869 წლებში იყო სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე, შემდეგ ბალდადის ვილაიეთის გამგებელი. 1872 წელს მითჰათ ფაშა დანიშნეს დიდ ვესირად, მაგრამ სულთან აბდულ-აზისთან უთანხმოების გამო სამი თვის შემდეგ განთავისუფლებულ იქნა.

ამ პოსტებზე ყოფნისას მან თავი გამოიჩინა ენერგიული საქმიანობით. მითჰათ ფაშა იცავდა ლიბერალი მემამულეებისა და ახლად ჩამოყალიბებული ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესებს. მითჰათ ფაშა მომხრე იყო კონსტიტუციის შემოღებისა და რეფორმების გატარებისა, რათა ამ გზით შეეჩერებინა იმპერიის დაშლის პროცესი.

სულთანი მზად იყო დაეკმაყოფილებინა ევროპის სახელმწიფოების მოთხოვნები იქ რეფორმების ჩატარების შესახებ, მაგრამ ავანყებულებმა მოითხოვეს ოსმალეთის ვარების გაყვანა და თავიანთი მმართველობის შემოღება.

ევროპის დიდი სახელმწიფოების ოსმალეთის საშინაო საქმეებში ჩარევამ და სულთნის ხელისუფლების უუნარობამ გააძლიერა სტამბოლში თურქული მოსახლეობის უკმაყოფილება.

კონსტიტუციის მომხრეები მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაუკავშირდნენ ფეოდალურ-კლერიკალურ წრეებს, სტამბოლის მედრესეების მოსწავლეებს - სოფტებს.

✓1876 წლის 9 მაისს ბაიაზიდის მოედანზე თავი მოიყარა 5 ათასმა სოფტმა, მათმა მასწავლებლებმა და სტამბოლის სხვადასხვა მეჩეთის ხოჯებმა. მათ მოითხოვეს გადაეყენებინათ დიდი ვესირი მაჰმუდ ნედიმ ფაშა, შეიხულ-ისლამი ჰასან ფეჰმიდ ეფენდი და სხვა დიდმოხელეები. ისინი აგრეთვე მოითხოვდნენ დიდ ვესირად დაენიშნათ მითჰათ ფაშა. სულთანი იძულებული გახდა დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნა, მაგრამ დიდ ვესირად დანიშნა მეჰმედ რუშთუ ფაშა, ხოლო მითჰათ ფაშამ ახალ მთავრობაში დაიკავა უპორტფელო მინისტრის თანამდებობა. ქალაქში მღელვარება გრძელდებოდა და დემონსტრანტები მოითხოვდნენ კონსტიტუციის შემოღებას. ავანყებულებმა ალყა შემოარტყეს სულთნის სასახლეს.

✓1876 წლის 30 მაისს შეიხულ-ისლამის სანქციით სულთანი

აბდულ-აზიზი გადააყენეს და გაამეფეს მურად V, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ აბდულ-აზიზი მოკლეს.

ახალი სულთანი, რომელიც აბდულ-აზიზის დროს წლების განმავლობაში სასტიკ იზოლაციაში იმყოფებოდა, დიდ იმედებს აძლევდა მითჰათ ფაშასა და მის მომხრეებს. შეთქმულებაში მონაწილე ახალგაზრდა ოსმალების მომხრეებს და მის ლიდერს მითჰათ ფაშას იმედი ჰქონდათ, რომ ისინი შესძლებდნენ დაეკრლიებინათ სულთანი შემოეღო კონსტიტუცია. მაგრამ ეს არ მიხდა. ახალი სულთანი დაკმაყოფილდა ახალგაზრდა ოსმალების აბნისტიით. ნამიქ ქემალი და სხვა გამოჩენილი კონსტიტუციის მომხრეები პატიმრობიდან გაანთავისუფლეს და დედაქალაქში დააბრუნეს.

1876 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე ბრძოლა კონსტიტუციის შემოღებისათვის გრძელდებოდა. მითჰათ ფაშა კვლავ დანიშნეს სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარედ. მან შეიმუშავა ახალი კონსტიტუციის პროექტი. მალე ახალ სულთანს მურად V-ს აღმოაჩნდა სულით ავადმყოფობის ნიშნები, რის გამოც მან ვეღარ შეძლო თავისი მოვალეობის შესრულება. საჭირო გახდა მისი გადაყენება და ტახტზე ახალი სულთნის აყვანა. კონსტიტუციის მომხრეებმა არჩევანი შეაჩერეს მურად V-ის ძმაზე აბდულ-ჰამიდზე, რომელიც თავს ასაღებდა რეფორმებისა და კონსტიტუციის მომხრედ.

1876 წლის 31 აგვისტოს, უმაღლესი სამღვდელოების თანხმობით, მურად V-ე გადააყენეს და ტახტზე აიყვანეს აბდულ-ჰამიდ II (1876-1909), რომელმაც საზეიმოდ პირობა დადო, რომ შემოიღებდა კონსტიტუციას. ახალმა სულთანმა ტახტის შენარჩუნების მიზნით თავი გაასაღა კონსტიტუციის მომხრედ.

1876 წლის 12 ოქტომბერს, ხანგრძლივი ბრძოლის შედეგად, სულთანი დათანხმდა შეექმნა კომისია კონსტიტუციის პროექტის შესამუშავებლად. კომისია შედგებოდა 28 წევრისაგან. მის თავმჯდომარედ დანიშნეს მითჰათ ფაშა. მისი მოთხოვნით, კომისიის შემადგენლობაში შეიყვანეს ნამიქ ქემალი და ზია ბეი. ნოემბერში კომისიამ დაამთავრა მუშაობა და კონსტიტუციის პროექტი წარუდგინა სულთანს. ეს პროექტი ითვალისწინებდა ორ პალატიანი პარლამენტის შემოღებას. აბდულ-ჰამიდმა ჩათვალა, რომ კონსტიტუცია საკმარისად არ უზრუნველყოფს სუზერენის უფლებებს და მოითხოვა პროექტის გადასინჯვა სულთნის პრეროგატივების გაფართოების მიზნით.

ამ დროს კიდევ უფრო გამწვავდა ოსმალეთის პოლიტიკური მდგომარეობა. 1876 წლის ივნისის ბოლოსა და ივლისის დასაწყისში სერბიამ და ჩერნოგორიამ მხარი დაუჭირეს აჯანყებულ ბოსნიელებსა და ჰერცოგოვინელებს. თუმცა ოსმალებმა აჯანყებულების წინააღმდეგ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს, მაგრამ მდგომარეობა ძალზე გართულდა. რუსეთის წინადადებით, ევროპის წამყვანმა სახელმწიფოებმა გადაწყვიტეს სტამბოლში მოეწვიათ კონფერენცია ბალკანეთში შექმნილი მდგომარეობის განსახილველად. 11 დეკემბერს სტამბოლში დაიწყო წინასწარი მოლაპარაკებები ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, იტალიისა და რუსეთის წარმომადგენლების მონაწილეობით. ბოსნიას, ჰერცოგოვინასა და ბულგარეთს უნდა მიეღოთ ავტონომია კონფერენციაში მონაწილე სახელმწიფოების ზედამხედველობის ქვეშ. კონფერენციის ოფიციალური გახსნა უნდა მომხდარიყო 23 დეკემბერს.

ასეთ ვითარებაში აბდულ-ჰამიდ II-მ ნება დართო შემოეღოთ კონსტიტუცია. 19 დეკემბერს მითჰათ ფაშა დაინიშნა დიდ ვეზირად. ამასთანავე სულთანმა მიაღწია იმას, რომ კონსტიტუციის 113-ე მუხლით მას მიეცა უფლება მისთვის არასასურველი პიროვნება გაეძევებინა იმპერიის ფარგლებიდან.

4. 1876 წლის ოსმალეთის პირველი კონსტიტუცია

1876 წლის 23 დეკემბერს, როდესაც მიმდინარეობდა ევროპის სახელმწიფოების წარმომადგენლების პლენარული სხდომა, საარტილერიო სალუტის ხმამ კონფერენციის მონაწილეებს და იმპერიის ქვეშევრდომებს აუწყა კონსტიტუციის მიღება. კონსტიტუციის საზეიმო გამოქვეყნებას კონფერენციის მსვლელობის დროს უნდა მოჰყოლოდა კონფერენციის ჩაშლა. ეს საარტილერიო სალუტი, განუცხადა ოსმალეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა კონფერენციის მონაწილეებს, მოასწავებს სულთნის წყალობას, კონსტიტუციის ბოძებას იმპერიის ქვეშევრდომებისათვის. ამ აქტით ოსმალეთის ისტორიაში იწყება ახალი ერა ოსმალეთის იმპერიის ხალხებისათვის, იცვლება არსებული მმართველობის ფორმა. ამ მნიშვნელოვანი აქტის მიღებით ალარ არის აუცილებელი განვი-

ხილოთ რეფორმების პროექტი და კონფერენციის საქმიანობა ზედმეტი ხდებაო. მაგრამ ამ დიპლომატიურ ნაბიჯს არ ჰქონდა წარმატება. კონფერენციის მონაწილეებმა ცივად მოისმინეს ცნობა კონსტიტუციის მიღების შესახებ და გააგრძელეს მუშაობა.

ოსმალეთის ისტორიაში კონსტიტუციის მიღება მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, რომლის მთავარი შემდგენელი იყო მიდჰათ ფაშა. ამიტომ მას უწოდეს მიდჰათ ფაშას კონსტიტუცია.

1876 წლის ოსმალეთის კონსტიტუციას საფუძვლად დაედო 1850 წლის პრუსიისა და 1831 წლის ბელგიის კონსტიტუციები. აგრეთვე გათვალისწინებული იყო მუსლიმური სახელმწიფოს სპეციფიკა. კონსტიტუცია შედგებოდა 12 თავისაგან და შეიცავდა 119 მუხლს.

კონსტიტუციის მე-3 მუხლი სულთან აბდულ-ჰამიდ II-ს აცხადებდა მუსლიმური რელიგიის მფარველად. სულთნის ხელისუფლება ოდნავ იყო შესუსტებული, მე - 4,5 და 7 მუხლები არეგულირებდა სულთნის უფლებებს, მისი პიროვნება ცხადდებოდა როგორც „სალვთო და ხელშეუვალი". კონსტიტუცია აღიარებდა სულთანს „ყველა მუსლიმის ხალიფად", ხოლო ისლამს - სახელმწიფო რელიგიად.

მიდჰათ-ფაშა

საერო ხელისუფლებას სულთნის სახელით განაგებდა დიდი ვეზირი, ხოლო რელიგიურს - შეიხ-ულ-ისლამი.

კონსტიტუციით ოსმალეთში მყარდებოდა კონსტიტუციური მონარქია და პარლამენტარული წყობილება. პარლამენტი (მეჯლისი) შედგებოდა ორი პალატისაგან - სენატის და დეპუტატთა პალატისაგან. სენატის წევრებს სულთანი

ნიშნავდა სიკვდილამდე, ხოლო დეპუტატთა პალატის წევრებს მოსახლეობა ირჩევდა 5 წლით მაღალი ქონებრივი და ასაკობრივი ცენზის საფუძველზე. 50 ათასი ამომრჩეველი ირჩევდა ერთ დეპუტატს. დეპუტატი შეიძლება გამხდარიყო ოსმალეთის სახელმწიფოს ქვეშევრდომი, თურქული ენის მცოდნე, 30 წლის ასაკიდან. დეპუტატთა პალატის თავმჯდომარესა და მის მოადგილეებს სულთანი ნიშნავდა. კონსტიტუციით დეპუტატთა პალატას უფლება ჰქონდა მიეღო კანონპროექტები, რომლებიც ეხებოდა ფინანსებს, სახელმწიფო ბიუჯეტსა და კონსტიტუციას. ამასთან, დეპუტატთა პალატის გადაწყვეტილება სენატს უნდა დაემტკიცებინა. სენატს ჰქონდა დეპუტატთა პალატის მიერ მიღებული კანონპროექტის მიღება უარყოფის უფლება. კონსტიტუცია აცხადებდა იმპერიის ყველა ქვეშევრდომის, რელიგიური და ეროვნული კუთვნილების განურჩევლად, თანასწორუფლებიანობას კანონის წინაშე. ფორმალურად იგი აცხადებდა ბურჟუაზიული კონსტიტუციით გათვალისწინებულ თავისუფლებას პრესის, მიტინგების, შეკრებებისა და სხვ. კონსტიტუცია თურქულ ენას აცხადებდა სახელმწიფო ენად, ისლამს კი - სახელმწიფო რელიგიად.

სულთნის პრეროგატივა იყო მინისტრების მოხსნა-დანიშნა, ხარისხების, ორდენების დარიგება, დიდმოხელეთა და ელჩების დანიშვნა, ზავის დადება, არმიისა და ფლოტის სარდლობა, პარლამენტის დათხოვნა, ახალი არჩევნების ჩატარება, სამოქალაქო კანონების შეჩერება და სამხედრო წესების შემოღება. მას ეძლეოდა განსაკუთრებული უფლება გაეძევებინა იმპერიის ფარგლებიდან საშიში პირები და სხვ.

კონსტიტუციურ-მონარქიული და პარლამენტარული წყობილების შემოღება იყო მნიშვნელოვანი მოვლენა ოსმალეთის ისტორიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

5. პარლამენტის საქმიანობა და მისი დათხოვნა

ევროპის სახელმწიფოების კონფერენციის დამთავრების შემდეგ სულთანმა დაიწყო ბრძოლა კონსტიტუციის მომხრეების წინააღმდეგ. მან მკაცრი რეპრესიული ზომები მიიღო გასეთების მიმართ, ხოლო კონსტიტუციის მომხრეებს დაუწყო შევიწროება. თანდათან გამწვავდა ურთიერთობა აბდულ-ჰამიდსა და მითჰათ

ფაშას შორის. მითჰათ ფაშა ხშირად ეკამათებოდა სულთანს მნიშვნელოვან სახელმწიფო საკითხებზე. კერძოდ, მან გამოთქვა თავისი უარყოფითი დამოკიდებულება დედაქალაქის გასეთების წინააღმდეგ გატარებულ ღონისძიებებთან დაკავშირებით. მან აგრეთვე მოითხოვა ზოგიერთი მინისტრის გადაყენება. მაგრამ აბდულ-ჰამიდმა უგულებელყო მისი მოთხოვნები. 30 იანვარს მითჰათ ფაშამ სულთანს გაუგზავნა წერილი, რომელშიაც შეახსენა მინისტრებისა და ქვეშევრდომების კონსტიტუციური უფლებები. იგი უსაყვედურებდა სულთანს, რომ იგი არ უჭერდა მხარს მთავრობის მოთხოვნებს და ხელს უშლიდა სახელმწიფოს განმტკიცებას.

1877 წლის 5 თებერვალს მითჰათ ფაშა დააპატიმრეს და გააძევეს ქვეყნიდან. მას სულთნის წინააღმდეგ შეთქმულების მოწყობაში დადეს ბრალი.

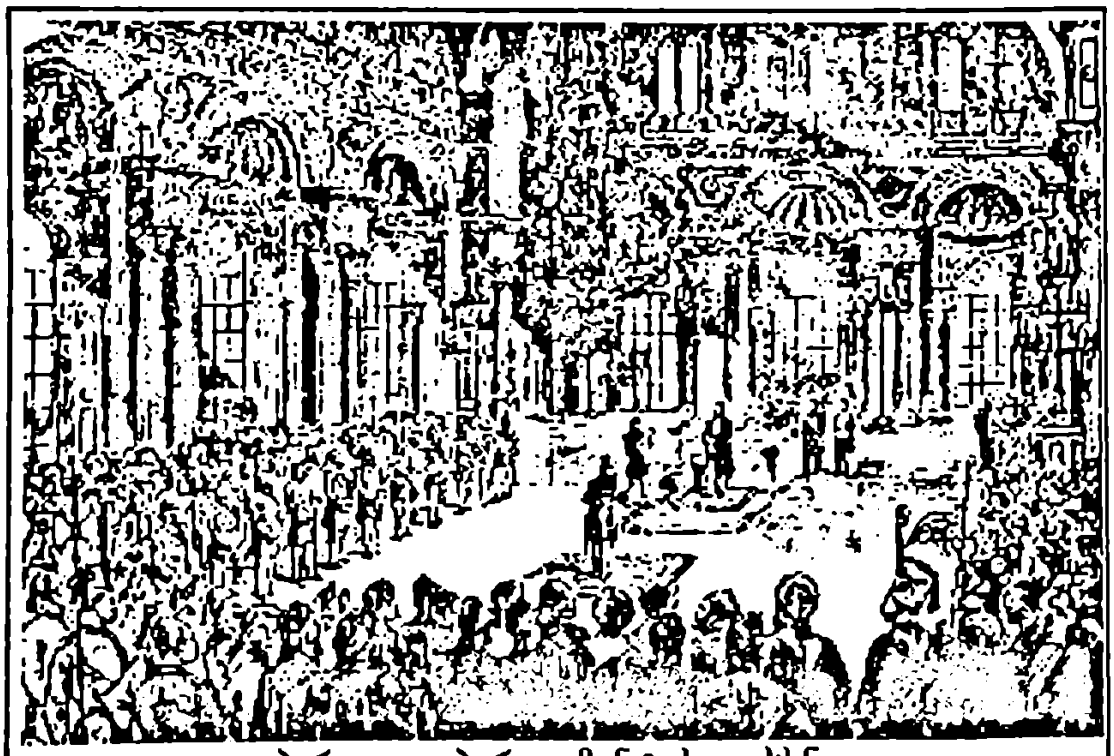

პირველი პარლამენტის გახსნა

1877 წლის 8 თებერვალს მითჰათ ფაშას გაძევებასთან დაკავშირებით ახალგაზრდა ოსმალებმა სტამბოლში მოაწყეს დემონსტრაცია, მიჰქონდათ მითჰათ ფაშას სურათები, მოითხოვდნენ მის დაბრუნებას და იმ პირების დასჯას, რომლებმაც სულთანი შეცდომაში შეიყვანეს. სულთანმა მიიღო მათი მოთხოვნა იმ

პირობით, რომ დემონსტრანტები დაიშლებოდნენ და სახლებში დაბრუნდებოდნენ.

ამის შემდეგ დაიწყო მცირე რეპრესიები ახალგაზრდა ოსმალებისა და კონსტიტუციის მომხრეების წინააღმდეგ.

1877 წლის იანვარში ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში, ხოლო 19 მარტს მოწვეულ იქნა პირველი სესია. პარლამენტი შედგებოდა 115 დეპუტატისაგან. აქედან 69 მუსლიმი იყო და 46 არამუსლიმი. 18 მარტს 'შეიქმნა 32 პირისაგან შემდგარი სენატი.

მართალია, პარლამენტი სულთნის მონამორჩილი გამოდგა და მას ზედმეტსახელად „დიახ ბატონო" ("Evet efendim") 'შეარქვეს, მაგრამ ზოგიერთმა დეპუტატმა მაინც გამოთქვა თავისი კრიტიკული დამოკიდებულება სახელმწიფო ბიუჯეტისა და ადმინისტრაციის მიმართ, გამოააშკარავა სულთნის მოხელეების მიერ ჩადენილი ბოროტმოქმედებანი და სხვ.

1877 წლის მაისში პარლამენტმა მთავრობას მოთხოვა აეხსნა, თუ რა იყო მისეული რუსეთთან ომში ოსმალეთის არმიის დამარცხებისა.

აბდულ-ჰამიდს არ მოეწონა პარლამენტის ასეთი „საქმიანობა", 1877 წლის ზაფხულში დაითხოვა პარლამენტი და დანიშნა ახალი არჩევნები.

პარლამენტის მეორე სესია გაიხსნა 1877 წლის 13 დეკემბერს. პარლამენტის მეორე სესიაზე დეპუტატებმა კიდეც უფრო მკვეთრად დასვეს საკითხი დიდი ვეზირისა და რიგი მინისტრების პასუხისმგებლობის შესახებ. პარლამენტის ტრიბუნიდან გაისმა მცირე შეძახილები სულთნის სასახლისა და მთავრობის მისამართით. დეპუტატები გამოვიდნენ კრიტიკით და მთელი პასუხისმგებლობა შექმნილ მძიმე მდგომარეობასთან დაკავშირებით მთავრობას დააკისრეს. პარლამენტმა იმასაც კი მიაღწია, რომ აიძულა სულთანი გადაეყენებინა მინისტრთა კაბინეტი და მოთხოვა ზოგიერთი მინისტრი მიეცათ პასუხისგებაში.

ცხადია, სულთანს არ მოსწონდა პარლამენტის საქმიანობა, მაგრამ იგი ძალებს იკრებდა და ხელსაყრელ დროს ელოდებოდა, რათა გასწორებოდა მას. როდესაც ოსმალეთის ჯარების კატასტროფა აშკარა გახდა და რუსეთის არმიის წინაშე გზა სტამბოლისაკენ გახსნილი იყო, სულთანმა 1878 წლის 14 თებერვალს დაითხოვა პარლამენტი განუსაზღვრელი ვადით. ამის შემდეგ, 30 წლის განმავლობაში, პარლამენტი აღარ მოწვეულა, თუმცა ოფიციალურად კონსტიტუცია არ ყოფილა გაუქმებული.

ამრიგად, ოსმალეთში კონსტიტუციურ-მონარქიული წყობილების დამყარება ხანმოკლე აღმოჩნდა. ოსმალეთის გარდაქმნა ბურჟუაზიული განვითარების გზით მარცხით დამთავრდა. ამის მიზეზი იმაში უნდა ვეძიოთ, რომ ოსმალეთის ეროვნული ბურჟუაზია ჯერ კიდევ ძალზე სუსტი იყო და მან ვერ შეძლო თავის გარშემო გაერთიანებინა მოწინავე პროგრესული ძალები და ხალხის მასები.

კონსტიტუციური მოძრაობის დამარცხებას ჰქონდა მეტად მნიშვნელოვანი შედეგები ოსმალეთის ისტორიისათვის, რეაქციულ ფეოდალურ ძალებს მიეცათ შესაძლებლობა კიდევ რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში დაეკონსერვებინათ ფეოდალურ-რეაქციული ფენების სოციალური და კულტურული ინტერესები.

თავი XIV
1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი

1. საომარი მოქმედებები

კონსტანტინოპოლის კონფერენციის უშედეგოდ დამთავრების შემდეგ რუსეთმა სხვა საშუალებებით სცადა მოეგვარებინა ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები ბალკანელი ხალხების პრობლემა. მისი ინიციატივით, 1877 წლის მარტში ლონდონში მოწვეულ იქნა ექვსი სახელმწიფოს - ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრია-უნგრეთის, პრუსიის, იტალიისა და რუსეთის წარმომადგენლების კონფერენცია. მასზე მიიღეს დადგენილება, რომ სულთანს უნდა გაეტარებინა გადამწყვეტი ზომები ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობის მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით. მაგრამ ოსმალეთის მთავრობამ უკუაგდო ეს წინადადება იმ იმედით, რომ ისინი ვერ შესძლებდნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ ერთად გამოსვლას. ამან გამოიწვია რუსეთის სასტიკი პროტესტი.

ოსმალეთთან ომის დაწყების წინ რუსეთის დიპლომატიამ გაითვალისწინა ყირიმის ომის გაკვეთილი და გარკვეული ნაბიჯები ვადადგა თავისი პოზიციების გაუმჯობესების მიზნით. 1870 წელს

გორჩაკოვმა ისარგებლა ევროპაში შექმნილი ხელსაყრელი საერთაშორისო მდგომარეობით და პარიზის კონგრესის (1856 წ.) მონაწილეებს გაუგზავნა ცირკულარი მითხოვნით - აღდგენილიყო შავ ზღვაზე რუსეთის სუვერენული უფლებები. ამ მიზნით, 1871 წელს ლონდონში მოიწვიეს კონფერენცია. 1871 წლის 1/13/ მარტის ლონდონის კონვენციამ გააუქმა შავი ზღვის ნეიტრალიზაცია და რუსეთსა და ოსმალეთს მიეცათ უფლება შავ ზღვაზე ჰყოლოდათ განუსაზღვრელი რაოდენობით სამხედრო ხომალდები. შავ ზღვაზე აღდგენილ იქნა რუსეთის სუვერენული უფლებები. შავი ზღვის სრუტეები ღია იყო სავაჭრო, ხოლო დაიხურა უცხოეთის სამხედრო გემებისათვის.

რუსეთმა რაც მოიავარია, შეძლო უსრუნველეყო ომის დროს ინგლისისა და ავსტრია-უნგრეთის ნეიტრალიტეტი. რუსეთმა ინგლისს აღუთქვა მისი ინტერესების პატივისცემა სუეცის არხის ზონაში და სტატუს ქვოს შენარჩუნება შავი ზღვის სრუტეებსა და კონსტანტინოპოლში. 1877 წლის 15 იანვარს რუსეთსა და ავსტრია-უნგრეთს შორის დაიდო საიდუმლო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც ავსტრია-უნგრეთს უფლება ეძლეოდა მოეხდინა ბოსნიისა და ჰერცოგოვინის ოკუპაცია. სამაგიეროდ, იგი დაიკავდა ნეიტრალიტეტს რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს.

1877 წლის 12 აპრილს რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. საომარი მოქმედება დაიწყო როგორც ბალკანეთში, ისე კავკასიაში.

რუსეთის ჯარებმა გადალახეს დუნაი და დაიწყეს საომარი ოპერაციები ბულგარეთის ტერიტორიაზე. 1877 წლის ივნისის თვეში მათ დაიკავეს მნიშვნელოვანი გამაგრებული პუნქტი შიპკა. მისი აღების შემდეგაც ფრონტის ამ უბანზე გრძელდებოდა ბრძოლები. რუსეთის ჯარმა რამდენჯერმე მიიტანა იერიში პლევნაზე და 1877 წლის დეკემბრის დასაწყისში ცხარე ბრძოლების შედეგად აიღო იგი. ამ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ომის შემდგომი მსვლელობისათვის.

ასევე წარმატებით მოქმედებდნენ რუსეთის არმიები კავკასიაში. ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში რუსეთის ჯართან ერთად მონაწილეობას იღებდა ქართველ მოხალისე მეომართა (მილიციის) რაზმები.

1877 წლის გაზაფხულზე რუსეთის არმია შეტევაზე გადავიდა კავკასიის ფრონტზე. 30 აპრილს რუსეთის არმიამ დაიკავა ბაიაზიდი, შემდეგ არტაანი.

ამავე დროს რუსეთის ჯარებმა დააპირეს ბათუმის აღება. მათ შეტევა დაიწყეს ციხისძირის მიმართულებით, მაგრამ ვერ შეძლეს ფრონტის გარღვევა. ბათუმზე შეტევა ოსურგეთის მხრიდანაც მიმდინარეობდა, აღებულ იქნა მუხაესტატე და ხუცუბანი.

1877 წლის 6 ნოემბერს, ცხარე ბრძოლების შედეგად, რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს ციხე-სიმაგრე ყარსი. ამის შემდეგ რუსეთის ჯარებმა შეტევა დაიწყეს ერზურუმის მიმართულებით.

ოსმალებმა ამ დროს დესანტი გადასხეს გუდაუთაში და აქედან სოხუმს შეუტიეს. ოქუმთან მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა, სადაც ოსმალები დამარცხდნენ. რუსულ-ქართულმა ჯარმა მთლიანად გაანთავისუფლა აფხაზეთის ტერიტორია დამპყრობელთაგან.

ბათუმისათვის სამხედრო ოპერაციები ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. დეკემბერში რუსეთის ჯარები შეიჭრნენ შავშეთში, 16 დეკემბერს არტანუჯი დაიკავეს და საფრთხე შეუქმნეს ბათუმს სამხრეთიდან, მაგრამ ომის საბოლოო ბედი ბალკანეთის ფრონტზე გადაწყდა.

1878 წელს რუსეთის არმიამ გააგრძელა შეტევა ბალკანეთში. 4 იანვარს რუსეთის არმიამ გაანთავისუფლა სოფია. რუსეთის ჯარს აქტიურ დახმარებას უწევდა ადგილობრივი მოსახლეობა. 20 იანვარს რუსეთის ჯარმა დაიკავა ადრიანოპოლი (ედირნე) და ამის შემდეგ სტამბოლისაკენ გზა გახსნილი იყო.

რუსეთის მიერ ოსმალეთის დამარცხებას დიდად შეუწყო ხელი იმ გარემოებამ, რომ რუსეთის არმიას ბალკანეთსა და ამიერკავკასიაში აქტიურად ხელს უწყობდა და ეხმარებოდა ადგილობრივი მოსახლეობა.

რუსეთის სამხედრო წარმატებებმა მკვეთრად გააუარესა ოსმალეთის მდგომარეობა. სტამბოლში პანიკა სუფევდა. დღედღეზე ელოდნენ რუსეთის ჯარის გამოჩენას. ასეთ ვითარებაში ინგლისის სამხედრო ესკადრა შევიდა მარმარილოს ზღვაში. რუსეთი მოერიდა ინგლისთან ურთიერთობის გამწვავებას და დაიწყო საზავო მოლაპარაკება ოსმალეთის სარდლობასთან.

2. სან-სტეფანოს ზავი და ბერლინის ტრაქტატი

31 იანვარს ადრიანოპოლში დაიდო დროებითი ზავი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. ევროპის სახელმწიფოები დიდად იყვნენ შეშფოთებული რუსეთის წარმატებებით, შეეცადნენ ზემოქმედება მოეხდინათ რუსეთ-ოსმალეთის მოლაპარაკების მსვლელობაზე და გადაეტანათ ეს საერთო ევროპულ კონფერენციაზე, მაგრამ ამ ცდას წარმატება არ ჰქონდა.

სან-სტეფანოში საზავო ხელშეკრულების ხელმოწერის ცერემონია

1878 წლის 3 მარტს, რუსეთის არმიის მთავარ ბანაკში, მარმარილოს ზღვის ევროპულ ნაწილში, სტამბოლის მახლობლად მდებარე სან-სტეფანოში ხელმოწერილ იქნა საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთისა და რუსეთს შორის, რის შედეგადაც დამთავრდა 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი. საზავო ხელშეკრულებით ცხადდებოდა სერბიის, ჩერნოგორიისა და რუმინეთის სრული დამოუკიდებლობა და მნიშვნელოვნად ფართოვდებოდა მათი საზღვრები. ხელშეკრულება ითვალისწინებდა ბულგარეთის დიდი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნას. მის ფარგლებში შეეიდოდა საკუთრივ ბულგარეთი, აღმოსავლეთ რუმელია და მაკედონიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ფორმალურად იგი რჩებოდა ოსმალეთის სუვერენიტეტის ქვეშ და ავტონომიური სამთავროს სტატუსს ღებულობდა, მაგრამ ოსმალეთმა თავისი ჯარი გამოიყვანა იქიდან და მისი ოკუპაციის უფლება რუსეთს გადაე-

ცა. იმავე ხელშეკრულებით, ბოსნიასა და ჰერცოგოვინასაც, ეძლეოდა ავტონომია და იქ უნდა ჩატარებულიყო რეფერენდუმი. რუსეთის მფლობელობაში გადადიოდა სამხრეთ ბესარაბია, აგრეთვე არტაანი, ყარსი და ბათუმი. ბოლოს ოსმალეთი ვალდებულებას იღებდა რუსეთის სასასრგებლოდ გადაეხადა კონტრიბუცია.

მაგრამ რუსეთმა ვერ შეინარჩუნა მისთვის ხელსაყრელი ზავის პირობები. რუსეთის სამხედრო და დიპლომატიურმა წარმატებებმა დიდი შეშფოთება გამოიწვია ევროპის ქვეყნებში. მათ ეშინოდათ რუსეთის გავლენის სრდისა ბალკანეთსა და ახლო აღმოსავლეთში. განსაკუთრებით აქტიურად გამოვიდნენ ინგლისი და ავსტრია-უნგრეთი. ინგლისმა კავშირი დადო ოსმალეთთან და შეპირდა მას დახმარებას რუსეთის წინააღმდეგ. მაგრამ ამის საფასურად ოსმალეთს ინგლისისათვის უნდა „დაეთმო" კუნძული კვიპროსი. რუსეთი, რომელიც წააწყდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების ერთიან ფრონტს, იძულებული გახდა უკან დაეხია და მიეღო ევროპის სახელმწიფოების წინადადება კონფერენციის მოწვევის შესახებ, რომელსედაც უნდა გადაესინჯათ სან-სტეფანოს საზავო ხელშეკრულების პირობები.

1878 წლის 13 ივნისიდან 13 ივლისამდე ბერლინში, გერმანიის კანცლერ ბისმარკის თავმჯდომარეობით, ჩატარდა კონგრესი. მის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს გერმანიის, ინგლისის, საფრანგეთისა და სხვა ქვეყნების წარმომადგენლებმა. კონგრესის მუშაობაში რუსეთის მხრიდან მონაწილეობა მიიღო საგარეო საქმეთა მინისტრმა გორჩაკოვმა, ინგლისიდან პრემიერ-მინისტრმა დიზრაელიმ (ლორდი ბეკონსფილდი), საგარეო საქმეთა მინისტრმა სოლსბერიმ. სულ კონგრესის მუშაობაში მონაწილეობდა შვიდი სახელმწიფოს 20 წარმომადგენელი.

კონგრესზე ბათუმის საკითხთან დაკავშირებით ცხარე დისკუსია გაიმართა და შესაძლებელი იყო კონგრესის მუშაობა ჩაშლილიყო. ინგლისის დელეგაცია დაჟინებით მოითხოვდა, რომ ბათუმი ოსმალეთის მფლობელობაში დარჩენილიყო. დისკუსიის ბოლოს დიზრაელიმ დაინახა, რომ რუსეთი ბათუმს არ დათმობდა და დათანხმდა ბათუმი გადასულიყო რუსეთის ხელთ, მაგრამ მხოლოდ როგორც საერთაშორისო სავაჭრო ქალაქი, პორტოფრანკო, რომელიც არ იქნებოდა გამაგრებული. მისი წინადადება მიღებულ იქნა. ამის შემდეგ საბოლოოდ დასუსტდა რუსეთ-ოსმალეთის ახალი საზღვარი ამიერკავკასიაში.

კონგრესის მონაწილეებმა, ცხარე დისკუსიის შემდეგ, ხელი მოაწერეს ბერლინის ტრაქტატს, რომლის ძალითაც რუსეთი იძულებული გახდა გარკვეულ კომპრომისზე წასულიყო სან-სტეფანოს სასავო ხელშეკრულების პირობებთან შედარებით. ასე მაგალითად, ბერლინის ტრაქტატით, სან-სტეფანოს საავით შექმნილი დიდი ბულგარეთი სამ ნაწილად იქნა დაყოფილი. მაკედონია ოსმალეთს დაუბრუნდა, აღმოსავლეთ რუმელია აგრეთვე დარჩა ოსმალეთის ხელისუფლების ქვეშ და მხოლოდ ადმინისტრაციული ავტონომია მიიღო. მისი გუბერნატორი ქრისტიანი უნდა ყოფილიყო, რომელსაც დანიშნავდა სულთანი დიდ სახელმწიფოებთან შეთანხმებით. ერთი სამად შემცირებული ბალკანეთის ქედსა და დუნაის შორის მდებარე ჩრდილო ბულგარეთი ცხადდებოდა ავტონომიურ სამთავროდ. დადასტურდა რუმინეთის, სერბიის, ჩერნოგორიის დამოუკიდებლობა, ოღონდ ჩერნოგორიის საზღვრები შეიკვეცა. ავსტრია-უნგრეთმა მიიღო უფლება მოეხდინა ბოსნიისა და ჰერცოგოვინას ოკუპაცია. რუმინეთი რუსეთს უბრუნებდა ბესარაბიას, რის ნაცვლად ოსმალეთიდან ღებულობდა დობრუჯას.

ბერლინის კონგრესი

კავკასიაში რუსეთის მფლობელობაში გადადიოდა არტაანის, ყარსის და ბათუმის ოლქები. ბათუმი დარჩა რუსეთის მფლობელობაში, მაგრამ ქალაქი ბათუმი ცხადდებოდა თავისუფალ საგაჭრო ქალაქად (პორტო-ფრანკო). ბაიაზეთი დარჩა ოსმალეთის

მფლობელობაში. ოსმალეთს რუსეთის სასარგებლოდ უნდა გადაეხადა 800 მილიონი ფრანკი კონტრიბუცია.

ამ ომის შედეგად რუსეთმა შემოიერთა ოსმალეთის მიერ წინათ მიტაცებული ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალი, სახელდობრ: აჭარა, ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა, არტაანი და ტაოს ჩრდილო ნაწილი - ოლთისი. ეს ქართული მიწები კვლავ დაუბრუნდა დედა-სამშობლოს საქართველოს.

სამწუხაროდ, ამ ომის შედეგად ქართული მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა მიატოვა თავისი სამშობლო და ოსმალეთში გადასახლდა. ეს მოხდა ხოჯა-მოლების აგიტაციისა და მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის შედეგად.

ქართველი ხალხი აღფრთოვანებით შეეგება თავისი ძმების დაბრუნებას.

1878 წლის ნოემბერში თბილისს ეწვია თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებულ თანამოძმეთა დელეგაცია, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ შერიფ ბეგი და ნური ბეგი ხიმშიაშვილები და ჰასან ბეგ აბაშიძე. საქართველოს დედაქალაქი მათ ზეიმით შეხვდა. ქართველმა ხალხმა დახმარება გაუწია ოსმალეთისაგან განთავისუფლებულ თავის თანამოძმეებს მათი ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების გაუმჯობესების საქმეში.

თავი XV
ოსმალეთის გადაქცევა იმპერიალისტური სახელმწიფოების ნახევარკოლონიად

1. ოსმალეთის ეკონომიკური დაკაბალება დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების მიერ

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ ევროპის სახელმწიფოებმა მოხერხებულად გამოიყენეს ოსმალეთში შექმნილი რთული მდგომარეობა, გააგრძელეს მისი ტერიტორიების მიტაცება და ეკონომიკური დაკაბალება.

1881 წელს საფრანგეთმა დაიპყრო ტუნისი და იგი თავის კოლონიად აქცია. ხოლო 1882 წელს ინგლისმა მოახდინა ეგვიპტის ოკუპაცია. 1885 წელს აღმოსავლეთ რუმელიაში იფეთქა ავგანყებამ, რის შედეგად ეს ოლქი შეუერთდა ჩრდილოეთ ბულგარეთს და შეიქმნა ერთიანი ბულგარეთის სახელმწიფო. ოსმალეთი იძულებული გახდა ხელი აეღო თესალიაზე, ეპირის ნაწილსე, ეს ტერიტორიები საბერძნეთმა შეიერთა. 1896 წელს კუნძულ კრეტაზე მოხდა ბერძნული მოსახლეობის ავგანყება, რის შედეგადაც კრეტა ოსმალეთს გამოეყო.

ამის პარალელურად გრძელდებოდა ოსმალეთის ეკონომიკური და ფინანსური დაკაბალების პროცესი.

1854 წელს, ჯერ კიდევ ყირიმის ომის დროს, ოსმალეთმა აიღო პირველი უცხოური სესხი. აქედან მოყოლებული, ოსმალეთი განუწყვეტლივ იღებდა უცხოურ სესხებს. 1863 წლისათვის მას აღებული ჰქონდა ათი სესხი ერთი მილიარდი ფრანკის რაოდენობით. მარტო სესხის პროცენტებმა ისეთ დიდ თანხას მიაღწია, რომ ოსმალეთის მთავრობა იძულებული გახდა ახალი სესხი აეღო მიღებული სესხის პროცენტების გადასახდელად.

1875 წლისათვის ოსმალეთის მთავრობას აღარ შეეძლო აღებული სესხის გადახდა და ნაწილობრივი ბანკროტობა გამოაცხადა.

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად ოსმალეთის ფინანსური მდგომარეობა კატასტროფული იყო. 1879 წელს ფინანსური კატასტროფის გამო კრედიტორმა სახელმწიფოებმა ოსმალეთსე სრული ფინანსური კონტროლი დააწესეს. 1881 წელს უცხოელ კრედიტორებსა და ოსმალეთის მთავრობას

შორის წარმოებული მოლაპარაკების შედეგად მიღწეულ იქნა შეთანხმება. ამის საფუძველსე ოსმალეთის სულთანმა აბდულ-ჰამიდმა 1881 წლის დეკემბერში გამოაქვეყნა მუჰარემის დეკრეტი (მუჰარემი მუსლიმური მთვარის კალენდრის პირველი თვეა), რომლის ძალით შეიქმნა „ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველო". ამ სამმართველოს ევალებოდა ვალების რესტრუქტურიზაციის პირობების შემუშავება.

მუჰარემის დეკრეტით, კრედიტორებმა ოსმალეთსე სრული ფინანსური კონტროლი დააწესეს. ამ სამმართველოს შექმნით უცხოელმა კრედიტორებმა ხელთ იგდეს ოსმალეთის სახელმწიფოს შემოსავლის წყაროები და იგი ვალის დაფარვისათვის გამოიყენეს.

„ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველოს" განსაკუთრებული უფლებები და პრივილეგიები ეძლეოდა. მის ხელში გადადიოდა თამბაქოსა და მარილის მონოპოლიები, სპირტის გადასახადი, საღერბო გამოსაღებები, მარმარილოს ზღვისა და ბოსფორის თევზჭერის შემოსავალი, აშარის (მეათედი) გადასახადი დაწესებული სტამბოლში, ედირნეში, ბურსასა და სხვა ადგილებში და სხვ. ამ წყაროების შემოსავლის 4/5 უცხოური სესხების პროცენტების გადახდას უნდა მოხმარებოდა, მეორე ნაწილი კი - ბიუჯეტის მოწესრიგებას. აღნიშნულ გადასახადებს სამმართველო კრეფდა საკუთარი აგენტებისა და მოხელეების მეშვეობით, რომელთა რიცხვი 5 ათას აღწევდა. ოსმალეთის ხელისუფლება ვალდებული იყო პოლიცია სამმართველოს განკარგულებაში გადაეცა, რათა მისი დახმარებით აეკრიფათ დადგენილი გადასახადები. სამმართველოს სათავეში იდგა 7 კაცისაგან შემდგარი საბჭო, რომლის წევრებსაც ირჩევდნენ 5 წლის ვადით. იგი შედგებოდა ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთისა და იტალიის წარმომადგენლებისაგან. ფორმალურად ოსმალეთსაც ჰყავდა თავისი წარმომადგენელი, მაგრამ იგი მხოლოდ სათათბირო უფლებებით სარგებლობდა. საბჭოს მორიგეობით, ერთი წლის ვადით, თავმჯდომარეობდნენ ხან ფრანგი, ხანაც ინგლისელი წარმომადგენლები. სამმართველოს რეზიდენცია ლონდონში იმყოფებოდა.

სამმართველოს შემოსავლის ზოგიერთი წყარო ივჯარით გაიცემოდა. მაგალითად, თამბაქოს მონოპოლია ივჯარით გადაეცა ფრანგულ კომპანია „რეჟის". საივჯარო ხელშეკრულების ძალით, ოსმალეთის თამბაქოს მთელი შემოსავალი „რეჟის" კომპანიის

საწყობებს უნდა ჩაბარებოდა. „რეჟის“ ეკუთვნოდა ოსმალეთის იმპერიაში თამბაქოს შემოსავლის, გადამუშავებისა და გაყიდვის მონოპოლიური უფლება. „რეჟის“ მონოპოლია მძიმე ტვირთად დააწვა ოსმალეთის მოსახლეობასა და ეკონომიკას. მისი მოქმედების შედეგად ოსმალეთში 450 თამბაქოს კერძო ფაბრიკა დაიხურა.

„ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველომ“ არათუ უშველა ოსმალეთის ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, არამედ გაზარდა დავალიანება უცხოური კრედიტორებისადმი. ოსმალეთის მთავრობა კვლავ იღებდა სესხებს უცხოური ვალების გასასტუმრებლად. ამის გამო სახელმწიფოს ვალი ყოველწლიურად იზრდებოდა და 1914 წლისათვის ოსმალეთის საგარეო სახელმწიფო ვალი 143 მილიონ ოსმალურ ოქროს ლირას შეადგენდა, აქედან 80% ფრანგებს ეკუთვნოდა.

ამრიგად, „ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველოს“ დაარსების შედეგად ქვეყნის ეკონომიკა კიდევ უფრო მძიმე დაწოლას განიცდიდა ევროპის სახელმწიფოებისაგან, გაძლიერდა მისი დაკაბალება.

ოსმალეთის ფინანსურ დაკაბალებაში დიდ როლს ასრულებდნენ უცხოეთის ფინანსური დაწესებულებანი. აქედან აღსანიშნავია „ოსმალეთის საიმპერიო ბანკი“, რომელიც 1864 წელს დაარსდა. 90-იანი წლებიდან დაარსდა რამდენიმე ახალი ბანკი. მათ შორის აღსანიშნავია მსხვილი ფრანგული ბანკის „ლიონ კრედიტის“ ფილიალი სტამბოლში. 1888 წელს დაარსდა „სალონიკის ბანკი“ ფრანგული, ავსტრიული და უნგრული კაპიტალით. XIX საუკუნის დასასრულიდან დაიწყო გერმანიის ფინანსური ექსპანსიაც, 1899 წელს დაარსდა „პალესტინის გერმანული ბანკი“, 1906 წელს „გერმანიის აღმოსავლეთის ბანკი“, რომელსაც ფილიალები ჰქონდა ოსმალეთის სხვადასხვა ქალაქში. გერმანიის შემდეგ ოსმალეთში გამოჩნდნენ იტალიელებიც. 1907 წელს დაარსდა „იტალიის კომერციული ბანკის“ ფილიალი. იტალიელებს არც რუსები ჩამორჩნენ და იმავე წელს გაიხსნა „რუსეთის საგარეო ვაჭრობის ბანკი“. თურქმა კაპიტალისტებმა თავისი კაპიტალით შეძლეს მხოლოდ ერთი ბანკის დაარსება, რომლის მიზანი იყო ვაჭრობისა და მრეწველობის წახალისება.

უცხოეთის ფინანსური კაპიტალი ოსმალეთში დიდ ინტერესს იჩენდა რკინიგზების მშენებლობისადმი. რკინიგზების კონცესიები გადაიქცა ოსმალეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური დამონების

საშუალებად. რკინიგზების მეშვეობით ოსმალეთის შინაგანი ბაზარი მჭიდროდ დაუკავშირდა მსოფლიო ბაზარს, დაჩქარდა სამრეწველო საქონლის შესიდვა ოსმალეთში და გაიზარდა ადგილობრივი ნედლეულის გატანა საზღვარგარეთ.

ოსმალეთში რკინიგზების მშენებლობას ევროპის ქვეყნებისათვის დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა ახლო და შუა აღმოსავლეთისათვის ბრძოლაში. ისინი ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ ოსმალეთის მთავარი სარკინიგზო ხაზები და ამით განემტკიცებინათ თავიანთი სტრატეგიული პოზიციები. ოსმალეთში გზები გაჰყავდათ სტრატეგიული მოსაზრებებით ისეთ ადგილებში, რომლებიც იმ დროს რკინიგზებს არ საჭიროებდნენ, ან რადიალური მიმართულებით, რათა ოსმალეთის სანავსადგურო ქალაქები დაეკავშირებით ქვეყნის შიდა რაიონებთან.

1878 და 1888 წლებში ინგლისელმა ფინანსისტებმა მიიღეს კონცესია რკინიგზების მშენებლობაზე იზმირის რაიონში. ინგლისელებს არც ფრანგები ჩამორჩნენ. მათ მიიღეს რკინიგზების მშენებლობის უფლება სირიის ტერიტორიაზე. ბალკანეთში რკინიგზების მშენებლობის უფლება მიიღეს ავსტრიელებმა.

რკინიგზების მშენებლობის საქმეში დიდ წარმატებებს მიაღწიეს გერმანელებმა. მათ 1888 წელს მიიღეს კონცესია იმ სარკინიგზო ხაზის მშენებლობაზე, რომელიც შემდგომში ცნობილი გახდა ბაღდადის რკინიგზის სახელწოდებით. 1901-1903 წლებში, ვილჰემ II-ის აქტიური მხარდაჭერით, გერმანელებმა მიიღეს ამ დიდი მაგისტრალური ხაზის მშენებლობის უფლებაც და იგი ცნობილია სამი ბ-ს სახელწოდებით: ბერლინი - ბიზანტიუმი (კონსტანტინოპოლი) - ბაღდადი. ბაღდადის რკინიგზა უნდა დაწყებულიყო სტამბოლიდან, გადაესერა მცირე აზია, მესოპოტამია და გასულიყო სპარსეთის ყურემდე. იგი უნდა გამხდარიყო საერთაშორისო მაგისტრალი, რომელიც უმოკლესი გზით, ბალკანეთზე გავლით, გერმანიას დაუკავშირებდა მესოპოტამიას და გავიდოდა სპარსეთის ყურეში. ამ რკინიგზის მშენებლობას გერმანიისათვის ჰქონდა აგრეთვე დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა, რადგან სპარსეთის ყურეში გასვლით იგი საფრთხეს შეუქმნიდა ინდოეთს, ინგლისის ყველაზე მდიდარ კოლონიას. ბაღდადიდან გერმანელები აპირებდნენ რკინიგზის ერთი შტოს გაყვანას რუსეთის მიმართულებით, მაგრამ რუსეთის ჩარევის შედეგად ეს წამოწყება ჩაიშალა. ბაღდადის რკინიგზის მშენებლობამ ძალზე გაამწვავა ევროპის დიდ სახელმწიფოებს შორის

წინააღმდეგობა.

პირველი მსოფლიო ომის წინ უცხოური კაპიტალის დიდი ნაწილი ოსმალეთის სარკინიგზო ტრანსპორტში იყო დაბანდებული. საფრანგეთს დაბანდებული ჰქონდა 530 მილიონი ფრანკი (48%), გერმანიას - 466,1 მილიონი ფრანკი (41,4%) და ინგლისს - 114,7 მილიონი ფრანკი (11,6%). ოსმალეთში მოქმედი რკინიგზებიდან - 2565 კილომეტრი (ანუ 49%) ეკუთვნოდა გერმანიას, 2077 კილომეტრი (ანუ 39,6%) - საფრანგეთს და 610 კილომეტრი (ანუ 11,4%) - ინგლისს.

პირველი მსოფლიო ომის წინ საფრანგეთის კაპიტალდაბანდებები ოსმალეთში შეადგენდა 2240 მილიონ ფრანკს, გერმანიის - 1280 მილიონ ფრანკს, ინგლისის - 750 მილიონ ფრანკს.

საფრანგეთის ფინანსური კაპიტალისტების წილი ოსმალეთის იმპერიის ბანკებში შეადგენდა 59%-ს, გერმანიის - 22%-ს და ინგლისისა - 6,8%-ს.

ოსმალეთის მოპოვებით მრეწველობაში საფრანგეთის კაპიტალს ეკუთვნოდა ინვესტიციების 76,5%, ინგლისის - 6,6%, გერმანიის - 4,4%, სხვა ქვეყნებისა - 12,5%.

ოსმალეთის იმპერიაში შესაჭრელად მნიშვნელოვანი არხი იყო ვაჭრობა. ამ დარგში უპირატესი მდგომარეობა ინგლისელებს ეკავათ. უცხოელი ვაჭრები დიდი პრივილეგიებითა და შეღავათებით სარგებლობდნენ კაპიტულაციების საფუძველსე. მსოფლიო ომის წინა წლებში მნიშვნელოვნად გაისარდა გერმანიის ხვედრითი წილი ოსმალეთთან ვაჭრობაში.

ოსმალეთის იმპერია იყო გამუდმებული ბრძოლის ასპარეზი ევროპის წამყვან სახელმწიფოებს შორის თავიანთი პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის გაფართოებისათვის, რაც კიდევ უფრო გაძლიერდა პირველი მსოფლიო ომის წინ.

2. ქვეყანაში ზულუმის რეჟიმის დამყარება

აბდულ-ჰამიდ II-მ პარლამენტის დათხოვნის შემდეგ გადაწყვიტა საბოლოოდ გაენადგურებინა კონსტიტუციის მომხრეები და ქვეყანაში დაემყარებინა ერთპიროვნული დიქტატურა. აბდულ-ჰამიდი იყო სასტიკი, ვერაგი, ეშმაკი და მშიშარა ადამიანი. თა-

ვისი მიზნის მისაღწევად იგი არ ერიდებოდა არავითარ საშუალებას. თუ იგი რამეს აფასებდა, ეს იყო მხოლოდ სიმტკიცე და ძალა. მისი სულთნობის ხანა ოსმალეთის ისტორიაში ცნობილია ტირანიის, ძალადობის, დესპოტიისა და შავბნელი რეაქციის „ზულუმის“ (zülüm) ხანად. ოსმალეთის მოწინავე საზოგადოების წარმომადგენლები „სისხლიან სულთანსა“ და „წითელ სულთანსაც“ უწოდებდნენ.

აბდულ-ჰამიდმა თავისი მახვილი, უპირველესად ყოვლისა, ახალგაზრდა ოსმალებისა და კონსტიტუციის მომხრეების წინააღმდეგ მიმართა.

1878 წლის საფხულში ახალგაზრდა ოსმალთა ერთ-ერთმა ლიდერმა ალი სუვარიმ განიზრახა მოეწყო ამბოხება, ტახტიდან ჩამოეგდო აბდულ-ჰამიდ II და მის ნაცვლად გაემეფებინა კონსტიტუციის მომხრე რომელიმე უფლისწული. მაგრამ ეს ცდა მარცხით დამთავრდა. ალი სუვარი აჯანყების დროს დაიღუპა. სულთანი შეთქმულებს სასტიკად გაუსწორდა. აჯანყებულთა ნაწილი სიკვდილით დასაჯეს, ნაწილი კი დააპატიმრეს, გაასამართლეს და კატორღაზე გაგზავნეს. ეს გამოსვლა სულთანმა გამოიყენა, რათა საბოლოოდ გაენადგურებინა კონსტიტუციის მომხრეები. მან ამ გეგმის განხორციელება მითჰათ ფაშითი დაიწყო. სულთანმა სასღვარგარეთ გაძევებული მითჰათ ფაშა, მალალი თანამდებობისა და პატიების დაპირებით, სამშობლოში დააბრუნა და იგი ისმირის გუბერნატორად დანიშნა. 1881 წელს, სულთნის ბრძა-

აბდულ ჰამიდ II

ნებით, იგი დააპატიმრეს, სახელდახელოდ გაასამართლეს და ბრალი დასდეს აბდულ-აზიზის მკვლელობაში. მას სამუდამო პატიმრობა მიუსაჯეს და არაბეთის ნახევარკუნძულის ერთ-ერთ უდაბურ ადგილას გადაასახლეს. 1883 წელს, აბდულ-ჰამიდის მითითებით, იგი მოკლეს და მისი მოკვეთილი თავი სულთანს გაუგზავნეს.

სულთანმა ახალგაზრდა ოსმალთა ერთ-ერთი ლიდერი ნამიქ ქემალი გადაასახლა კუნძულ მიტილენზე, სადაც იგი 1888 წელს გარდაიცვალა.

კონსტიტუციის მომხრეები, რომლებიც გადაურჩნენ სიკვდილსა და პატიმრობას, იძულებული გახდნენ ემიგრაციაში წასულიყვნენ.

აბდულ-ჰამიდ II-მ თავისი რეაქციური რეჟიმის დასაცავად შექმნა სპეციალური, პრივილეგირებული ცხენოსანთა რაზმი - „ჰამიდიე", რომელიც ამავე დროს გვარდიის როლსაც ასრულებდა. ამ სამხედრო შენაერთის დახმარებით სულთანი სასტიკად უსწორდებოდა და ახშობდა ყოველგვარ გამოსვლებს.

აბდულ-ჰამიდი სასტიკად ებრძოდა დემოკრატიული აზრის ყველა გამოვლინებას. ჟურნალ-გაზეთებსა და წიგნებზე სასტიკი ცენზურა იყო დაწესებული.

მნიშვნელოვნად შემცირდა გაზეთების რიცხვი: დატოვეს ის გაზეთები და გამოცემები, რომლებიც ბეჭდავდნენ სულთნისა და მთავრობისათვის სასურველ წერილებს. აიკრძალა ისეთი სიტყვების ხმარება, როგორიცაა „რევოლუცია", „ტირანია", „დესპოტია", „თავისუფლება", „თანასწორობა", „კონსტიტუცია", „სამართლიანობა" და სხვ.

აიკრძალა ისეთი გამოჩენილი მწერლების თხზულებების გამოცემა, როგორიც იყვნენ რუსო, ვოლტერი, შექსპირი, შილერი, ჰიუგო, ზოლა, ტოლსტოი, ბაირონი და სხვ. ცხადია, ასეთ ვითარებაში მკაცრად აიკრძალა ნამიქ ქემალის, იბრაჰიმ შინასის, ზია ბეისა და სხვა პროგრესული თურქი მწერლების ნაწარმოებებიც.

ასევე მკაცრ კონტროლს დაექვემდებარა საერო განათლება. სტამბოლის თეატრის სცენაზე აიკრძალა „ჰამლეტის" დადგმა მხოლოდ იმის გამო, რომ იქ მეფის მკვლელობის სცენა იყო და სხვ.

აბდულ-ჰამიდმა ჯაშუშთა და დამბეზღებელთა მთელი არმია შეიქმნა, რომლის მეშვეობით მას მუდმივი კონტროლი ჰქონდა

არა მარტო სასოგადოებრივ აზრსე, არამედ სახელმწიფო მოხელეებისა და მთავრობის მინისტრების საქმიანობაზეც.

სულთანი ყოველდღიურად ეცნობოდა მათგან მიღებულ დასმენებს და სათანადო ზომებს იღებდა.

აბდულ-ჰამიდი თავისი ხელისუფლების გასამაგრებლად იყენებდა პანისლამიზმის რეაქციულ იდეოლოგიას. იგი აღვივებდა შულლს მუსლიმებსა და არამუსლიმებს შორის. სულთანი სისტემატურად მიმართავდა ქრისტიანთა და მუსლიმთა ურთიერთ წაქეზებას, ნერგავდა არათურქული მოსახლეობის პერიოდულ დარბევებს ხან მაკედონიაში, ხან ალბანეთში, არაბულ ქვეყნებში და ბერძნებითა და სომხებით დასახლებულ ოლქებში.

განსაკუთრებით მძიმე და აუტანელი იყო არათურქი მოსახლეობის მდგომარეობა.

1894 წლის საფხულში სასუნსა და ზოგიერთ სხვა რაიონში იფეთქა სომხური მოსახლეობის აჯანყებამ ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ. სულთანმა აჯანყების ჩასაქრობად გამოიყენა „ჰამიდიეს" გვარდია, რომელიც სასტიკად გაუსწორდა აჯანყებულებს. 1895-1896 წლებში ადგილი ჰქონდა გამოსვლების არზურუმში, ტრაპიზონში, ბითლისში, დიარბექირში, ხარფუოსა და სხვა ადგილებში, 1896 წელს - სტამბოლში. ამ დროს „ბაშიბუზუკთა" ბანდებმა გადაწვეს 3 ათასამდე სოფელი და დახოცეს 300 ათასზე მეტი კაცი. სულთნის ამ ბარბაროსულმა ქმედებებმა მთელი მოწინავე საზოგადოების აღშფოთება გამოიწვია.

თავი XVI
ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია

1. „ერთობისა და პროგრესის“ საზოგადოების დაარსება

1889 წელს სტამბოლის სამხედრო-სამედიცინო სკოლის რამდენიმე სტუდენტმა დააარსა ფარული პოლიტიკური საზოგადოება, დაფუძნებული კარბონარიების ორგანიზაციის პრინციპებზე „ერთობა და პროგრესის“ (“Ittihat ve Terakki Cemiyeti“) სახელწოდებით. საიდუმლო ჯგუფი სამედიცინო სკოლის კედლებში ითვლიდა 20-25 წევრს. მისი დამაარსებლები იყვნენ მუსლიმები, მაგრამ სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები: თურქი შერეფედინი, ალბანელი იბრაჰიმ თემო, ქურთი ისჰაქ სუქუთი, ალბანელი ჯევდეთი, ბოსნიელი ალი რუშთუ და სხვ. მათ მიზანს შეადგენდა ბრძოლა აბდულ-ჰამიდ II-ის რეაქციული რეჟიმისა და მითჰათ ფაშას კონსტიტუციის აღდგენისათვის.

ამ საზოგადოების ხელმძღვანელებმა დაიწყეს კონტაქტების დამყარება სტამბოლის სხვა სასწავლებლების სტუდენტებთან და ხანმოკლე დროის განმავლობაში იქ შეიქმნა ახალი ჯგუფები. ამ ჯგუფების პირველ მონაწილეთა თვალსაზრისი ჩამოყალიბდა იბრაჰიმ შინასის, ნამიქ ქემალის, მითჰათისა და ზიას ლიტერატურული და პუბლიცისტური ნაწარმოებების გავლენით.

აღსანიშნავია, რომ „ახალგაზრდა თურქების“ პირველი ჯგუფები სწორედ სამხედრო და სპეციალურ სამოქალაქო სასწავლებლებში შეიქმნა. აბდულ-ჰამიდის დროს ეს სასწავლებლები იყვნენ თურქი ინტელიგენციის ფორმირების ყველაზე მნიშვნელოვანი ცენტრები. ახალგაზრდობას სწორედ იქ შეეძლო მიეღო შედარებით კარგი განათლება, შეესწავლა უცხო ენები, იქ მას ჰქონდა თუნდაც მინიმალური შესაძლებლობანი ევროპული სახელმწიფოების ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების გასაცნობად.

ჯერ კიდევ 1870-იან წლებში დევნის გამო გაიზარდა პატრიოტული ძალების ემიგრაცია ევროპაში. თურქული ემიგრაციის ცენტრი გახდა პარიზი. იქ 1891 წელს შეიქმნა საზღვარგარეთული ცენტრი „ოსმალთა საზოგადოება ერთობა და პროგრესი“, რომელმაც მრავალრიცხოვანი ფილიალები გაიჩინა ჟენევაში,

კაირო‌ში, ლონდონ‌ში, ნეაპოლ‌ში და სხვაგან, სადაც ოპოზიციურ პრესას გამოსცემდნენ. მათი გაზეთები იყო: „მეშვერეთ", „შურა-ი უმით", „ოსმანლი", „კანუნუ ესასი", „მიზანი", „ისთიქლალ" და სხვ.

დასავლეთ‌ში, შემდეგ კი თვით ოსმალეთ‌ში რეაქციული რეჟიმის წინააღმდეგ ყველა მებრძოლს „ახალგაზრდა თურქებს" უწოდებდნენ. შემდგომ‌ში, როდესაც რევოლუცია დაიწყო, „ახალგაზრდა თურქებს" მხოლოდ „ერთობისა და პროგრესის" საზოგადოების წევრებს უწოდებდნენ. „ახალგაზრდა თურქების" პირველი ორგანიზაცია, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, შეიქმნა 1889 წელს.

1892 წელს ოსმალეთის მთავრობამ შეიტყო, რომ სტამბოლის სამხედრო-სამედიცინო სკოლაში არსებობდა ფარული საზოგადოება. ამ ორგანიზაციის რიგი წევრი დააპატიმრეს, მაგრამ რამდენიმე თვის პატიმრობის შემდეგ, სულთნის ბრძანებით, ამნისტიით შეიწყალეს. აბდულ-ჰამიდმა გადაწყვიტა ვითარება არ გაემწვავებინა და იგი „ახალგაზრდულ გამიხტომად" ჩათვლილიყო. მაგრამ სულთანი შეცდა, რადგან საზოგადოების საქმიანობა ფართოვდებოდა.

1894 წელს სამხედრო-სამედიცინო სკოლის კურსანტებმა „ერთობისა და პროგრესის" ორგანიზაციის სახელით დაბეჭდეს წერილი, რომელ‌შიც მოუწოდებდნენ ოსმალეთის იმპერიის ხალხებს ერთობლივი ბრძოლისაკენ დესპოტური რეჟიმის წინააღმდეგ. მთავრობის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილმა ჯგუფებმა ეს მოწოდება გაავრცელეს სტამბოლის მოსახლეობა‌ში, არმიისა, ფლოტის ოფიცრებსა და სამხედრო-სასწავლებელთა კურსანტებს შორის.

დაიწყო დაპატიმრებები. ამ აქციის ბევრი მონაწილე დააპატიმრეს და გადაასახლეს იმპერიის სხვადასხვა რაიონ‌ში. 1894-1895 წლებ‌ში ოსმალეთიდან ემიგრაციაში წავიდა ახალგაზრდა თურქთა დიდი ნაწილი. ემიგრანტთა დიდი ჯგუფი პარის‌ში დასახლდა.

ახალგაზრდა თურქებმა შეიმუშავეს თავისი წესდება. მას‌ში ნათქვამი იყო, რომ „ერთობისა და პროგრესის" მიზანია „სრულველყოს სამართლიანობა, თანასწორობა, თავისუფლება, ქვეყნის პროგრესი და განთავისუფლება უცხოეთის კაბალისაგან. მას‌ში პირდაპირ იყო ნათქვამი, რომ მისი მნიშვნელოვანი ამოცანაა ბრძოლა კონსტიტუციის აღდგენისათვის.

ქვეყანაში ფარულად ვრცელდებოდა საზღვარგარეთ დაბეჭდილი გაზეთები და პამფლეტები, ისინი შეიცავდნენ აბდულ-ჰამიდის რეაქციული რეჟიმის აშკარა კრიტიკას.

ახალგაზრდა თურქების ძირითად კადრს შეადგენდნენ ლიბერალი მოხელეები, მოწინავე ოფიცრები და სამხედრო სასწავლებლების კურსანტები, რომლებიც ევროპულად იყვნენ აღზრდილნი და კარგად ხედავდნენ ქვეყნის მძიმე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მდგომარეობას.

ახალგაზრდა თურქები არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად იყენებდნენ ბრძოლის ყველა საშუალებებს, მათ შორის პრესასაც.

სტამბოლში დაარსდა არალეგალური სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა სულთნის საწინააღმდეგო პამფლეტები, მოწოდებები და სხვ.

ქვეყანაში არსებულმა საშინელმა ტერორმა აიძულა „ითიპათისტები" საზღვარგარეთ, ემიგრაციაში წასულიყვნენ. პარიზი გახდა მათი საორგანიზაციო პროპაგანდისტული მუშაობის ცენტრი. გაზეთმა „მეშვერეთმა", რომელსაც გამოსცემდა აპმედ რიზა ბეი, თავის გარშემო შემოიკრიბა ემიგრანტთა ძირითადი ჯგუფები. საზოგადოების ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობაში გარდა აპმედ რიზა ბეისა, შედიოდნენ უფლისწული მეჰმეთ ალი ფაშა, სატირული გაზეთის „ყარაგიოზის" გამომცემელი, მწერალი სამი ფაშა ზადე სეხაი, რეჯეფ ბეი და სხვ.

1896 წლის 21 თებერვალს ჟენევაში დაარსდა „ოსმალეთის რევოლუციური კომიტეტი" ჰილმი თუნალის მეთაურობით. მან თავის ამოცანად დაისახა შეთქმულების მოწყობის გზით სულთნის ხელისუფლების დამხობა.

1896 წლის 12 აპრილის თურქეთის ელჩის თხოვნით საფრანგეთის მთავრობამ აკრძალა გაზეთ „მეშვერეთის" გამოცემა, რამაც აიძულა აპმედ რიზა ბეი დროებით გადასახლებულიყო ჟენევაში, ხოლო შემდეგ - ბრიუსელში. მაგრამ პარიზში „მეშვერეთი" გამოდიოდა ფრანგულ ენაზე, შემდეგ მისი გამოცემა გაგრძელდა ბრიუსელში.

თურქი მეცნიერების მონაცემებით XIX საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოდან საზღვარგარეთ გამოცემული ოპოზიციური გაზეთების რიცხვმა 118 შეადგინა.

1896 წლის ზაფხულში სტამბოლში ახალგაზრდა თურქთა ჯგუფმა სცადა მოეწყო სახელმწიფო გადატრიალება. შეთქმულე-

ბაში მონაწილეობას იღებდა სტამბოლის ერთ-ერთი დივიზიის მეთაური. მაგრამ ერთ-ერთმა მონაწილემ ისინი გასცა. შეთქმულები დააპატიმრეს და გადაასახლეს. ზოგიერთმა მათგანმა შეძლო გაქცევა და პარიზში ჩასვლა.

1897 წელს ახალგაზრდა თურქებმა სცადეს გამოსულიყვნენ და დემონსტრაცია მოეწყოთ სულთნის სასახლის წინ და თავიანთი მოთხოვნები წამოეყენებინათ. პროვოკატორმა გასცა დემონსტრაციის მომწყობნი. მთავრობა სასტიკად გაუსწორდა მათ. 80 კაცი გაასამართლეს და ტრიპოლიში გადაასახლეს.

აბდულ-ჰამიდი სასტიკად დევნიდა და უსწორდებოდა ახალგაზრდა თურქებს. 1900 წლისათვის ახალგაზრდა თურქთა ერთადერთი ორგანიზაცია სტამბოლში, რომელიც გადაურჩა დევნას, იყო „თავისუფლების კომიტეტი". იგი იყო დამაკავშირებელი რგოლი ადგილობრივ ბირთვსა და საზღვარგარეთ მყოფ „ითიჰათისტებს" შორის.

1902 წლის 4-9 თებერვალს პარიზში ჩატარდა ახალგაზრდა თურქთა პირველი კონგრესი. მასში მონაწილეობა მიიღო 70-მდე კაცმა. დელეგატთა შორის იყვნენ თურქები, ბერძნები, სომხები, არაბები, ალბანელები, ჩერქესები, ებრაელები. კონგრესის თავმჯდომარედ აირჩიეს საბაჰედინი.

კონგრესსე თავი იჩინა სერიოზულმა უთანხმოებამ, რომელიც დამთავრდა გათიშვით. ერთმა ჯგუფმა, რომელიც თურქი მემამულეებისა და არათურქი, უპირატესად ბერძნულ-სომხური, კომპრადორული ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა, დააარსა ცალკე ორგანიზაცია - „დეცენტრალიზაციისა და კერძო ინიციატივის ლიგა". ამ ჯგუფს სათავეში ჩაუდგა საბაჰედინი, სულთნის სამეფო კარის ოპოზიციის ერთ-ერთი წარმომადგენელი. 1903 წლიდან საბაჰედინის მომხრეებმა დაიწყეს საკუთარი ორგანოს „თერაქის" გამოცემა.

უთანხმოება აჰმედ რიზას ახალგაზრდა თურქთა დაჯგუფებასა და საბაჰედინის „დეცენტრალიზაციის" მომხრეებს შორის მოხდა როგორც ძირითადი საპროგრამო, ისე ტაქტიკური საკითხების გამო. აჰმედ რიზას მომხრეები აბდულ-ჰამიდის რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში ეყრდნობოდნენ შინაგან ძალებს და მოითხოვდნენ უფრო ენერგიულ მოქმედებას. მეორენი კი მომხრენი იყვნენ ევროპის დიდი სახელმწიფოების აქტიური ჩარევისა და უარყოფდნენ რევოლუციურ ბრძოლას. აჰმედ რიზას დაჯგუფება მხარს უჭერდა ერთიანი, განუყოფელი, ცენტრალიზებული იმპე-

რიის შენარჩუნებას და მის ფარგლებში ნაციონალური უფლებების დაცვას, არათურქი ხალხების ერთიანული მისწრაფებებისათვის ანგარიშის გაწევას. „დეცენტრალიზაციის" მომხრეები მოითხოვდნენ იმპერიის ფართო დეცენტრალიზაციას და მის მოწყობას ფედერაციულ საწყისებზე. მეორე მიმდინარეობა გამოხატავდა არათურქული კომპრადორული ბურჟუაზიისა თურქი მემამულეების ერთი ნაწილის ინტერესებს. ეს ორი დაჯგუფება ვითარდებოდა პარალელურად და ერთმანეთისაგან იზოლირებულად, რაც სულთნის ხელისუფლებას უადვილებდა მათ წინააღმდეგ ბრძოლას.

1905-1907 წლების რუსეთის რევოლუციამ ბიძგი მისცა და დააჩქარა რევოლუციური კრიზისის გამწვავება ოსმალეთში. გაძლიერდა ბალკანეთის ხალხების განმათავისუფლებელი მოძრაობა. მაკედონიასა და ალბანეთში ადგილი ჰქონდა სახალხო გამოსვლებს. ასევე ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთ ვილაიეთებში - არზურუმში, სამსუნში, ბითლისსა და სხვა პროვინციებში მოსახლეობა გამოვიდა ადგილობრივი ხელისუფლების წინააღმდეგ. გლეხები მოითხოვდნენ გადასახადების შემცირებას, უარს ამბობდნენ მათ გადახდაზე. გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა არაბულ ქვეყნებშიც.

რევოლუციურმა სიტუაციამ ბიძგი მისცა ახალგაზრდა თურქების საქმიანობის გაძლიერებას. მათ გარშემო დაირაზმნენ მოწინავე ოფიცრები, მოხელეები და თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენლები.

1906 წლის ივლისში სალონიკში შეიქმნა ახალი საიდუმლო ორგანიზაცია „ოსმალეთის თავისუფალი საზოგადოება", რომელმაც მისნად დაისახა ბრძოლა დესპოტური რეჟიმისა და უცხოელების ჩარევის წინააღმდეგ. ეს საზოგადოება დიდ ყურადღებას უთმობდა არმიაში თავისი იდეების პროპაგანდას და სამხედროების ჩაბმას თავის რიგებში. 1906 წელს დამასკოში შეიქმნა თურქ ოფიცერთა წრე, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ქემალ ბეი (შემდგომში ათათურქი) და რომელსაც ეწოდა „სამშობლოსა და თავისუფლებისათვის". 1907 წელს იგი სალონიკში გადადის, სადაც „ერთობისა და პროგრესის" კომიტეტს ემხრობა.

1907 წლის 27 სექტემბერს მოხდა „ერთობისა და პროგრესის" საზოგადოების „ოსმალეთის თავისუფლების საზოგადოებასთან" გაერთიანება. მათ რიგებში დიდი რაოდენობით იყვნენ არმიის ოფიცრები. ახალმა ორგანიზაციამ მიიღო ოსმალეთის

„ერთობისა და პროგრესის საზოგადოების“ სახელწოდება. მისი მთავარი მიზანი იყო მითჰათ ფაშას კონსტიტუციის აღდგენა და მისი დაცვა. მათ მიზანშეწონილად დაინახეს ყოფილიყო ორი ცენტრი: სასლვარგარეთის - პარიზში და საშინაო - სალონიკში. სალონიკის კომიტეტმა განსაკუთრებით გააძლიერა თავის რიგებში არმიის ოფიცრების ჩაბმა.

1907 წლის 27-29 დეკემბერს პარიზში ჩატარდა აბდულ-ჰამიდის წინააღმდეგ მებრძოლი ბურჟუაზიული პარტიებისა და ორგანიზაციების კონგრესი. გარდა „ერთობისა და პროგრესის“ წარმომადგენლებისა, მის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ „დეცენტრალიზაციის“ ლიგის მიმდევრები, მათ შორის სომხური ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური ორგანიზაციის „დაშნაკცუტუნის“, მაკედონელ ჩეონიკთა, ებრაელთა და ეგვიპტის ორგანიზაციის წარმომადგენლები. ყრილობა ჩატარდა ახალგაზრდა თურქთა ინიციატივითა და მათი ხელმძღვანელობით. ახალგაზრდა თურქებმა ბლოკი შეკრეს კონგრესის მონაწილე სხვა ორგანიზაციებთან და მათთან შეთანხმებით ერთობლივი დეკლარაცია მიიღეს, რომელშიაც შემუშავებული იყო სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის პროგრამა: 1. არსებული რეჟიმის შეცვლა, 1876 წლის კონსტიტუციის აღდგენა და სულთან აბდულ-ჰამიდის ტახტიდან გადაყენება. 2. აბდულ-ჰამიდის დესპოტური რეჟიმის შეცვლა შეიარაღებული აჯანყების გზით. 3. ფართოდ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული აგრეთვე ბრძოლის მშვიდობიანი ფორმები: უარის თქმა გადასახადების გადახდაზე, არმიაში გაწვევაზე, მოსამსახურეებისა და სახელმწიფო მოხელეების გაფიცვების მოწყობა სახელმწიფო აპარატის მოშლის მიზნით. 4. ფართო აგიტაციის გაშლა მთავრობის წინააღმდეგ, როგორც ხალხის მასებში, ისე განსაკუთრებით არმიაში. 5. სხვა საშუალებების გამოყენებაც, იმისდა მიხედვით, თუ როგორ განვითარდებოდა მოვლენები. აჯანყება უნდა დაწყებულიყო 1909 წლის აგვისტოში.

ᲓᲐ ᲗᲣᲠᲥᲗᲐ ᲠᲔᲕᲝᲚᲣᲪᲘᲐ

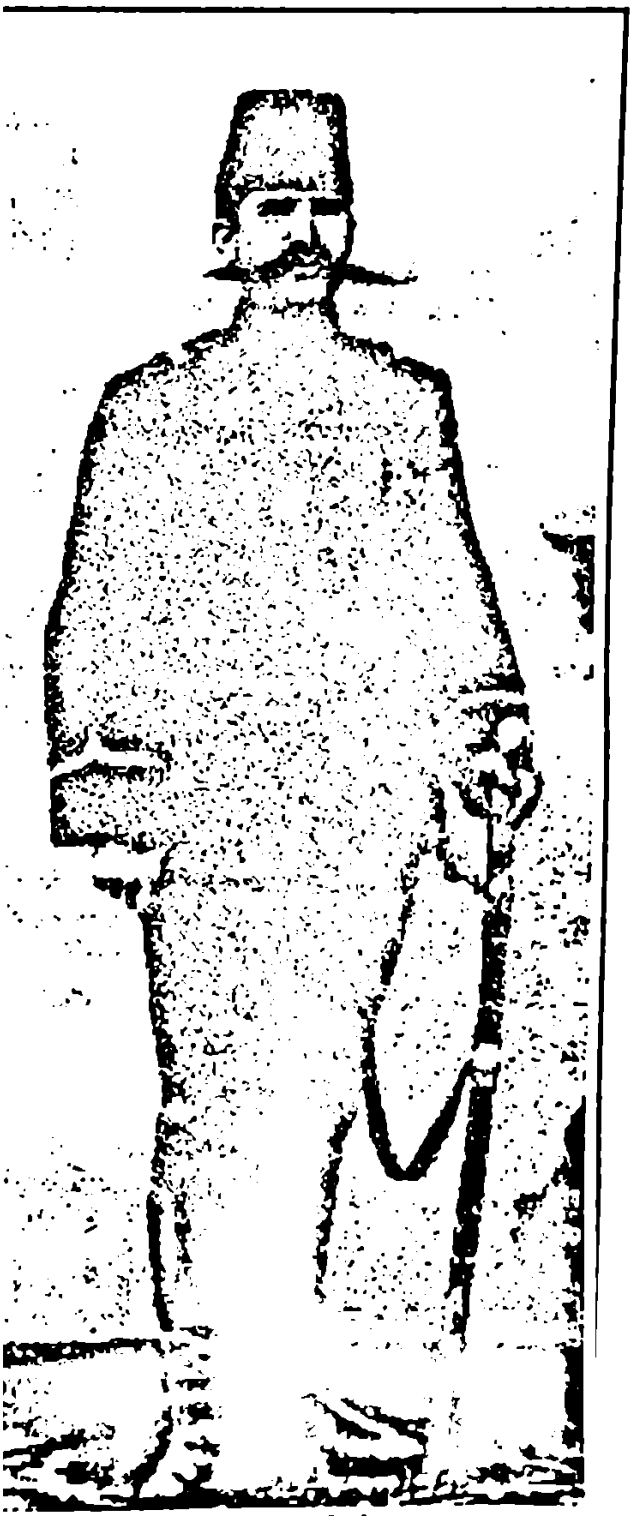

აჰმედ ნიაზ-ბეი

ახალგაზრდა თურქების გამოსვლა. მათი სალონიკის ფარული ორგანიზაცია შეუდგა შეიარაღებული აჯანყებისათვის მზადებას. 1908 წლის საფხულისათვის ახალგაზრდა თურქებს, სამხედროების ჩათვლით, თავიანთ რიგებში ჰყავდათ 15 ათასი კაცი.

1908 წლის 3 ივლისს ქალაქ რესნაში (მაკედონია) აჯანყება დაიწყო ერთ-ერთმა სამხედრო ნაწილმა ლეიტენანტ ნიაზ ბეის მეთაურობით. მისი რაზმი 200 კაცისაგან შედგებოდა. მას მალე მაიორ ენვერ ბეის რაზმი შეუერთდა. აჯანყებულებს სხვა სამხედრო გარნიზონის ნაწილებიც შეუერთდნენ. მეამბოხეთა რიცხვი დღითიდღე იზრდებოდა. ივლისის მეორე ნახევარში მთელი მაკედონია და ალბანეთი აჯანყების ცეცხლში იყო გახვეული. აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდნენ მესამე კორპუსის ბატალიონები და პოლკები.

13 ივლისს ახალგაზრდა თურქთა კომიტეტმა ქალაქ მონასტერში მყოფ უცხოეთის სახელმწიფოების კონსულებს აცნობა: „ორგანიზაციის მთავარი და საბოლოო მიზანია 1876 წლის კონსტიტუციის აღდგენა. ორგანიზაცია საზეიმოდ აცხადებს, რომ არ არის მტრულად განწყობილი ქრისტიანების მიმართ, პირიქით, კონსტიტუციური რეჟიმის დამყარება სიკეთის მომტანი იქნება ყველასათვის განურჩევლად რასისა და რელიგიისა. ორგანიზაცია შეეცდება არ დაუშვას ტყუილუბრალოდ სისხლისღვრა".

სულთანმა აჯანყების ჩასაქრობად სასწრაფო ზომები მიიღო, მაგრამ ყველა ცდა აჯანყებულთა ჯარების განადგურებისა მარცხით დამთავრდა. სამხედრო ნაწილები ერთმანეთის მიყოლებით აჯანყებულთა მხარეზე გადადიოდნენ. აბდულ-ჰამიდმა სცადა ანატოლიიდან გადაესროლა სამხედრო ნაწილები, მაგრამ მათაც უარი განაცხადეს აჯანყებული ჯარის წინააღმდეგ ბრძოლაზე.

22 ივნისს ნიაზ ბეის ნაწილებმა ხელთ იგდეს მონასტერი, მეორე დღეს - სალონიკი და სხვა ქალაქები. მიტინგების დროს ისინი მოითხოვდნენ კონსტიტუციის აღდგენასა და პარლამენტის მოწვევას.

23 ივლისს ქალაქ ედირნეში ახალგაზრდა თურქთა კომიტეტმა მოაწყო მიტინგი, სულთანს გაუგზავნა ულტიმატუმი და მოთხოვა მას კონსტიტუციის აღდგენა, უარის შემთხვევაში დაიწყებდნენ ლაშქრობას დედაქალაქის წინააღმდეგ.

24 ივლისს სულთანმა გამოაქვეყნა ბრძანებულება 1876 წლის კონსტიტუციის აღდგენის შესახებ. ამავე დროს სულთანი პპირდებოდა ხალხს პარლამენტის მოწვევას.

ოსმალეთის ქალაქებსა და სოფლებში ეწყობოდა მიტინგები და დემონსტრაციები. ხალხის მასები დიდი სიხარულით შეხვდნენ კონსტიტუციის აღდგენას. 25 ივნისს გამოვიდა სულთნის ბრძანებულება ამნისტიის შესახებ. ათასობით პოლიტიკური პატიმარი განთავისუფლებულ იქნა ციხეებიდან, მრავალი დაბრუნდა გადასახლებიდან და ემიგრაციიდან.

რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ ქვეყანაში თავისებური სიტუაცია შეიქმნა. თუმცა ამ დროს რეალური ხელისუფლება ახალგაზრდა თურქთა ხელში იყო, მაგრამ ერთობისა და პროგრესის კომიტეტს ერჩია არ აეღო თავის ხელში ქვეყნის მმართველობა. ახალგაზრდა თურქთა ერთ-ერთმა მოღვაწემ ნიაზი ბეიმ განაცხადა, რომ იგი და მისი კოლეგები არ ესწრაფვიან თვითონ მართონ ქვეყანა, არამედ მათ განზრახული აქვთ შეინარჩუნონ თავიანთი კონტროლი მთავრობაზე".

ახალგაზრდა თურქების მოთხოვნით, სულთანმა ქამილ ფაშა დანიშნა პრემიერ-მინისტრად, ხოლო ზოგიერთი კორუმპირებული მინისტრი გამოიყვანეს მთავრობის შემადგენლობიდან.

ახალგაზრდა თურქების ზეწოლის შედეგად მკვეთრად შემცირდა სულთნის კარის ხარჯები და მომსახურე პერსონალი. სულთანს ჩამოაცილეს 270 ადიუტანტი (300-დან) 750 მზარეული (800-დან) და სხვ.

1908 წლის 5-25 ოქტომბერს ჩატარდა ახალგაზრდა თურქთა კონგრესი, რომელსედაც მიღებულ იქნა დადგენილება „ერთობისა და პროგრესის ორგანიზაციის" გარდაქმნის შესახებ პოლიტიკურ პარტიად. კონგრესმა მიიღო პარტიის პროგრამა. მისი ძირითადი პუნქტები იყო: სულთნის ხელისუფლების შეზღუდვა და პარლამენტის უფლებამოსილების გაფართოება, მინისტრების პასუხისმგებლობა პარლამენტის წინაშე, დეპუტატებს მიცემოდათ უფლება შეეტანათ კანონპროექტები, შემცირებულიყო ამომრჩეველთა ასაკობრივი ცენზი 21 წლამდე, კონსტიტუციის 113-ე მუხლის ამოღება, რომელიც სულთანს უფლებას აძლევდა გაეძევებინა ქვეყნიდან მისთვის არასასურველი პიროვნება. პროგრამა აცხადებდა სიტყვის, ბეჭდვისა და კრებების თავისუფლებას. თურქული ენა სახელმწიფო ენად ცხადდებოდა. კონსტიტუცია ითვალისწინებდა ყველა ეროვნებისა და ხალხის თანასწორობას, სახელმწიფო თანამდებობებზე სხვა ეროვნების წარმომადგენელის დანიშვნასა და არმიაში გაწვევას, სწავლა-განათლების თავისუფლებას, არმიაში არამუსლიმანთა სამსახურს, ქვეყ-

ნის ეკონომიკური პროგრესისა და სოფლის მეურნეობის განვითარების მიზნით გარკვეული ღონისძიებების გატარებას.

1908 წლის ოქტომბერში მომხდარმა საგარეო პოლიტიკურმა ამბებმა, გაართულა ახალგაზრდა თურქების მდგომარეობა. ავსტრია-უნგრეთმა მოახდინა ბოსნიისა და ჰერცოგოვინას ანექსია. ბულგარეთმაც არ დააყოვნა დამოუკიდებლობის გამოცხადება.

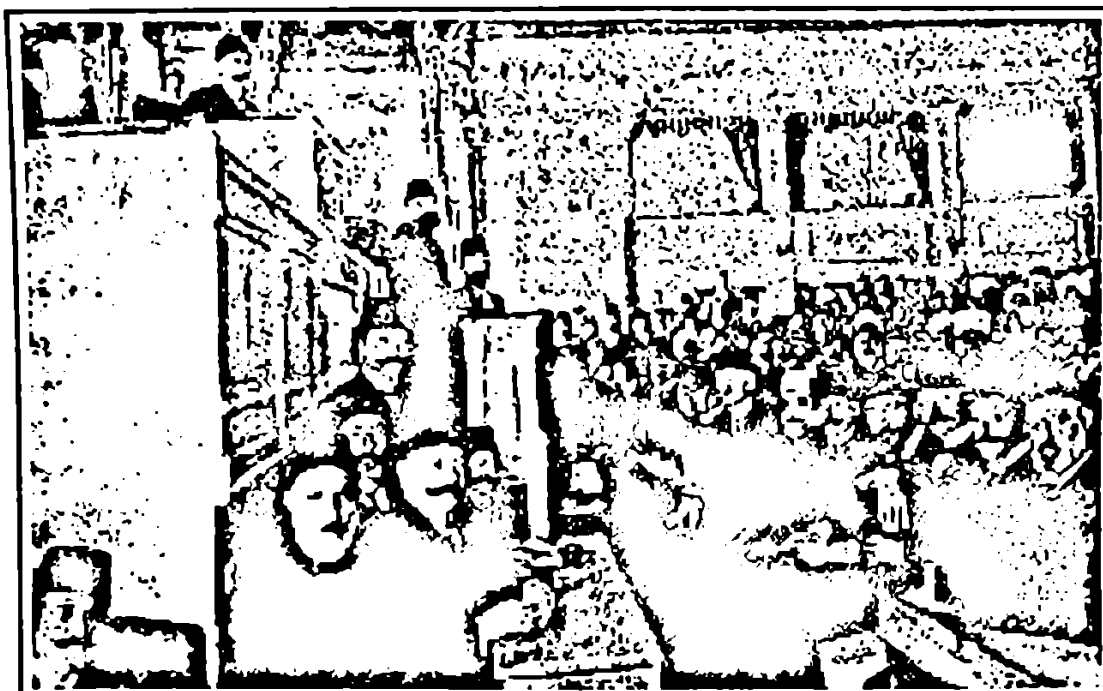

1908 წ. მეჯლისის სხდომა

ახალგაზრდა თურქების ხელმძღვანელები გამოვიდნენ ავსტრია-უნგრეთის აგრესიის წინააღმდეგ, გამოუცხადეს ბოიკოტი ავსტრიის საქონელს და დაიწყეს თურქეთის ევროპულ ნაწილში განლაგებული სამხედრო ნაწილების მოსალოდნელი ომისათვის მზადება. ქალაქებში ტარდებოდა საპროტესტო მიტინგები, მიმართული ავსტრია-უნგრეთისა და ბულგარეთის წინააღმდეგ.

ისარგებლეს რა ხელსაყრელი მომენტით, რეაქციულმა ძალებმა ბრალი დასდეს ახალგაზრდა თურქებს, რომ მათ შექმნეს ავსტრია-უნგრეთისა და ბულგარეთისათვის ხელსაყრელი სიტუაცია. 1908 წლის 7 ოქტომბერს მრავალრიცხოვანი ბრბო, მოლების ხელმძღვანელობით გაემართა სულთნის სასახლისაკენ და მოითხოვდა კონსტიტუციის გაუქმებასა და „შარიათის აღდგენას". „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის ხელმძღვანელებმა შესძლეს ამ მანიფესტაციის ხელმძღვანელების დაპატიმრება.

ოქტომბრის ბოლოს მოხდა გვარდიის ჯარისკაცების ამბოხება, მაგრამ ახალგაზრდა თურქებმა მათი დაშოშმინებაც მოახერხეს.

ასეთ ვითარებაში ჩატარდა პარლამენტის არჩევნები, 2 ნოემბერს იგი შეუდგა თავის მუშაობას. პარლამენტში არჩეულ იქნა 230 დეპუტატი, აქედან 150 დეპუტატი ახალგაზრდა თურქი იყო. პარლამენტის თავმჯდომარედ აირჩიეს აჰმედ რიზა ბეი, რომელიც ემიგრაციიდან დაბრუნდა. პარლამენტის არჩევნებში მოპოვებული გამარჯვების მიუხედავად, ახალგაზრდა თურქებმა არ მოისურვეს მონაწილეობა მიეღოთ მთავრობის შედგენაში და ისინი მხოლოდ პარლამენტის საქმიანობის კონტროლით დაკმაყოფილდნენ.

ხანმოკლე აღმოჩნდა ოსმალეთის პირველი რევოლუციის „გაზაფხული" და ამით გამოწვეული საყოველთაო სიხარული. მალე თავი იჩინა ახალგაზრდა თურქთა კლასობრივმა შესლულულობამ. ხალხის მასები რევოლუციისაგან მოითხოვდნენ თავისი მძიმე მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, გადასახადების შემსუბუქებას და სხვ. ახალგაზრდა თურქებმა კონსტიტუციის აღდგენის შემდეგ თავიანთი მისია დამთავრებულად ჩათვალეს და რევოლუციის გაღრმავება ზედმეტად მიიჩნიეს. მათ შეზლუდეს რევოლუცია, მიღწეულით დაკმაყოფილდნენ, სულთანი ტახტსე დატოვეს და ხელი არ ახლეს მმართველობის სისტემას. მათ ახალგაზრდა თურქების სამხედრო რაზმები მაკედონიაში დააბრუნეს.

ახალგაზრდა თურქები არ ისახავდნენ მიზნად რევოლუციის შემდეგ რაიმე არსებითი ხასიათის სოციალური რეფორმების ჩატარებას. თანდათანობით მათ დაკარგეს პოპულარობა ხალხის მასებში და კიდევ უფრო მეტად კი - მხარდაჭერა არათურქი მოსახლეობისა, რადგანაც ეროვნული საკითხის გადაჭრა მათ სურდათ ოსმანიზმის დოქტრინის საფუძველზე. ახალგაზრდა თურქებმა ოსმანიზმს მისცეს სრულიად ახალი შინაარსი. „მე უპირველეს ყოვლისა ოსმალო ვარ, მაგრამ მე არ მაკიწყდება, რომ მე თურქი ვარ" - წერდა ჯემალ ფაშა „ერთობისა და პროგრესის" ერთ-ერთი ლიდერი.

1908 წლის ბოლოს დაარსდა ფეოდალურ-კომპრადორული პარტია „აპრარი" (ლიბერალური). ამ პარტიის პროგრამა ითვალისწინებდა პროვინციებისათვის ადგილობრივი ავტონომიის მინიჭებას, ე.ი. ისიარებდა „დეცენტრალიზაციის" პრინციპს. ეს პარტია შეიქმნა უფლისწულ საბაჰედინის მიმდევართა მიერ და

იყო დასავლური ორიენტაციისა. თურქი ავტორები მას რეაქციულ პარტიად თვლიან.

გლეხებმა, როგორც თურქებმა, ისე არათურქებმა, ნათლად დაინახეს, რომ რევოლუციამ მათ არაფერი მოუტანა. გლეხების მდგომარეობა ძალზე სავალალო იყო. 1908/9 წლის ზამთარში აღმოსავლეთ ანატოლიაში დაიწყო შიმშილი.

3. 1909 წლის კონტრრევოლუციური ამბოხება

ასეთ ვითარებაში შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები რეაქციული ძალებისათვის, გამოსულიყვნენ ახალგაზრდა თურქების წინააღმდეგ.

1909 წლის 6 აპრილს სტამბოლში ოფიცრის ფორმაში გამოწყობილმა უცნობმა მოკლა ახალგაზრდა თურქების პოლიტიკური მოწინააღმდეგე ჰასან ფეჰმი ბეი, გაზეთ „სერბესტის" („თავისუფლება") რედაქტორი, რომელიც იყო „აპრარის" პარტიის ორგანო. ქალაქში გავრცელდა ხმები, რომ მკვლელობა მოეწყო ახალგაზრდა თურქების მითითებით. 10 აპრილს ფეჰმი ბეის დასაფლავება გადაიქცა 100-ათასიან საპროტესტო დემონსტრაციად ახალგაზრდა თურქების წინააღმდეგ.

აბდულ ჰამიდ II-ის შეხვედრა ახალგაზრდა თურქთა ხელმძღვანელებთან

1909 წლის 13 აპრილს სტამბოლის გარნიზონის სამხედრო ნაწილებმა დაიწყეს ამბოხება. ყველაფერი წინასწარ იყო დაგეგმილი. ისინი გაემართნენ აია სოფიის მეჩეთისაკენ.. თან-

დათანობით ავჯანყებულთა რიცხვმა 30 ათასს მიაღწია. ავჯანყებულთა შორის გამოჩნდნენ ულემები ხელში ყურანითა და ისლამის მწვანე ბაირაღებით. ისინი ჯარს და ხალხს მოუწოდებდნენ ხალიფათისა და შარიათის დაცვას. ავჯანყებულები ყვიროდნენ: „ძირს კონსტიტუცია! ძირს მთავრობა! დაე, შარიათის კანონი აღდგეს! ჩვენ გვსურს სულთანი, რომელიც თავსაბურავს ატარებს!"

ამბოხებულები გაემართნენ პარლამენტისაკენ. გზაში მოხდა შეტაკებები ახალგაზრდა თურქების ერთგულ ჯარის ნაწილებთან. დაიწყო ახალგაზრდა თურქთა რბევა, მაგრამ მათმა ლიდერებმა მოახერხეს სალონიკში გაქცევა. ავჯანყებულებმა დაარბიეს „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის ცენტრი და მათი გაზეთების რედაქციები. ავჯანყებულებმა დაიკავეს მთავრობის ყველა შენობა.

ავჯანყებულებმა მოითხოვეს შარიათის ნორმების განუხრელად დაცვა, დიდი ვეზირისა და სამხედრო მინისტრის გადაყენება, ქვეყნიდან პარლამენტის თავმჯდომარის აპმედ რიზასა და სხვა გამოჩენილი ახალგაზრდა თურქების გაძევება და სხვ. 14 აპრილს სულთანმა დაუყოვნებლივ დანიშნა ახალი დიდი ვეზირი და დაკმაყოფილა მათი სხვა მოთხოვნები.

1909 წლის 13 აპრილის კონტრრევოლუციური ამბოხება კარგად იყო მომზადებული და განხორციელებული ულტრამონარქისტული, რეაქციული მუსლიმური სამღვდელოებისა და ოპოზიციური რეაქციული პარტიის „აპრარის" მიერ. მაგრამ რეაქციონერების ზეიმი ხანმოკლე აღმოჩნდა.

ახალგაზრდა თურქებმა, რომლებმაც თავი შეაფარეს სალონიკს, დაიწყეს მზადება კონტრრევოლუციონერების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მათ მოწოდებით მიმართეს მოსახლეობას და სამხედრო ნაწილებს მხარი დაეჭირათ რეაქციონერების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

15 აპრილს სალონიკში მოეწყო მრავალათასიანი მიტინგი. მისმა მონაწილეებმა განაცხადეს, რომ არ სცნობენ ახალ მთავრობას და გაგზავნიან მოხალისეებს კონსტიტუციის დასაცავად. ანალოგიური მიტინგები ჩატარდა სხვა ქალაქებშიც. დაიწყო მოხალისეთა რაზმების დაკომპლექტება. შეიქმნა 100-ათასიანი „მოქმედების არმია", რომლის მეთაურად დანიშნეს გენერალი მაჰმუდ შევქეთ ფაშა, ხოლო შტაბის უფროსად - მუსტაფა ქემალი.

23 აპრილს „მოქმედების არმია" გაემართა სტამბოლისაკენ.

24 აპრილს ცხარე ბრძოლების შედეგად ამბოხებულები დამარცხდნენ. 26 აპრილისათვის მთელი სტამბოლი გადავიდა „მოქმედი არმიის“ ხელთ. 10 ათასი ამბოხებული ქალაქიდან გაასახლეს, ხოლო მათი ლიდერები სიკვდილით დასაჯეს. ქალაქში შემოიღეს სამხედრო მდგომარეობა.

27 აპრილს სენატისა და დეპუტატთა პალატის გაერთიანებულ სხდომაზე წაიკითხეს შეიპულ-ისლამის ფეტვა აბდულ-ჰამიდ II-ის ტახტიდან გადაყენებისა და ტახტზე მეჰმედ V-ის აყვანის შესახებ.

დაიწყო ოსმალეთის ისტორიის ახალი პერიოდი. ახალგაზრდა თურქებმა ხელში აიღეს ქვეყნის მმართველობა. „ერთობისა და პროგრესის“ პარტიის ცენტრალური კომიტეტი წარმართავდა მთავრობის მთელ საქმიანობას.

ამით დამთავრდა ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია. იგი ალარ გალრმავებულა და საწყის ეტაპზე დამთავრდა. იგი არ გადაიზარდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ, ანტიიმპერიალისტურ, ანტიფეოდალურ რევოლუციაში.

ალსანიშნავია, რომ ახალგაზრდა თურქთა მოძრაობაში ქართველი მაჰმადიანებიც იღებდნენ მონაწილეობას და რევოლუციის შემდეგ ოთხი მათგანი მეჯლისის დეპუტატად აირჩიეს, ზოგი კი მთავრობის წევრი გახდა.

ამის შესახებ ცნობები მოიპოვება იმდროინდელ ქართულ პრესაში. რევოლუციის შემდეგ მთავრობის შემადგენლობის შესახებ გაზეთი „სავაჭრო გზა“ წერდა: „მინისტრებად საიმედო და თან დამსახურებული და ცნობილი პირები მოიწვიეს. სამინისტრო ისე ხელოვნურად არის შედგენილი, რომ მასში გამოჩენილ და ნიჭიერ პირებთან ერთად, ოსმალეთში მცხოვრები სხვადასხვა ხალხის წარმომადგენლებიც შედიან. მაგალითად, მინისტრ-პრეზიდენტი ქიამილ ფაშა, ტომით ურიაა, სამხედრო მინისტრი რიზა ფაშა, ტომით ქართველია, გვარად ღლონტი“.

6 ნოემბრის გაზეთი „დროება“ იუწყებოდა, რომ „მოხუცებულ ქიამილ ფაშას ნაცვლად მათ დაუნიშნავთ უფრო ახალგაზრდა, განათლებული და გულწრფელი პროგრესისტი ჰასან ფერიმ ფაშა... გავახსენებ მკითხველს, რომ ოსმალეთის ახალი პირველი მინისტრი ჩამომავლობით ქართველია, ბათუმში დაბადებული“.

ოსმალეთის პარლამენტის დეპუტატი იყო აგრეთვე აჰმედ ბეგ თავდგირიძე.

ახალგაზრდა თურქების რევოლუციის თვითმხილველი იყო მწერალი იასე რაჭველი (მეხუნდია), რომელიც იმ დროს სტამბოლში ცხოვრობდა. მან საყურადღებო წერილები უძღვნა სტამბოლში მომხდარ ძნიშვნელოვან აბებს. სამწუხაროდ, მისი წერილების ნაწილი დაკარგულია. იასე რაჭველი მიესალმა ახალგაზრდა თურქთა რევოლუციას და ასე აგვიწერა სტამბოლის მოსახლეობის განწყობილება: „მთელმა კონსტანტინოპოლის მცხოვრებლებმა თავისუფლად ამოისუნთქეს. ყველა განურჩევლად რჯულისა და რწმენისა, სიხარულს ძიეცა, სწუხან და ტირიან მხოლოდ ხოჯა-მოლები და ყოფილი სულთნის მუქთახორები... მშვიდობიანობაა, ყველა დაწესებულებაში ახალგაზრდა თურქებია, მმართველობა ჯერ კიდევ ჯარისკაცების ხელშია, ქალაქი მთლად რევოლუციონერებს უჭირავთ... ქუჩები ბაირალებით არის მორთული, დუქნები, მაღაზიები ყველა გაღებულია, ყველაფერი წესრიგში ჩადგა“ (1909 წლის 15 აპრილი). (იასე რაჭველის მოღვაწეობა შესწავლილი აქვს ნ. ბოსტაშვილს).

თავი XVII
ოსმალეთი პირველი მსოფლიო ომის წინ

1. ახალგაზრდა თურქები ხელისუფლების სათავეში

1909 წლის მეორე ნახევრიდან ოსმალეთში მთელი ძალაუფლება ახალგაზრდა თურქების ხელში გადავიდა. მათ 1876 წლის კონსტიტუციაში შეიტანეს რიგი მნიშვნელოვანი ცვლილებებისა: სულთანს ჩამოერთვა უფლება დაენიშნა და გადაეყენებინა მინისტრები, მოეწვია და დაეთხოვა პარლამენტი, გაეძევებინა ქვეყნიდან მისთვის არასასურველი პირები. ამასთან ერთად, პარლამენტმა მიიღო კანონი პრესის შესახებ, რომლის მიხედვითაც, ფაქტიურად, მთელი პრესა მთავრობის კონტროლს დაექვემდებარა. ახალგაზრდა თურქები გამოხატავდნენ ეროვნული ბურჟუაზიისა და მემამულეების ინტერესებს.

ახალგაზრდა თურქები როდესაც ებრძოდნენ აბდულ-ჰამიდის დესპოტურ რეჟიმს, გლეხებს მდგომარეობის გაუმჯობესებას ჰპირდებოდნენ, ისინი აცხადებდნენ, რომ გააუქმებდნენ აშარს, გადასახადების აკრეფის იჯარის სისტემას და სხვ. მაგრამ რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ მათ არ შეასრულეს თავიანთი დანაპირები. მთლიანად შენარჩუნებულ იქნა მსხვილი ფეოდალურ-მემამულური მიწათმოქმედება და გლეხების მწვავე ექსპლოატაცია. მათ ხელუხლებლად დატოვეს ფეოდალური მიწათმფლობელობა, ფეოდალურ-მემამულური კაბალა. 1913 წელს გამოცემული აგრარული კანონი ამტკიცებდა მსხვილ მემამულურ კერძო საკუთრებას მიწაზე, ბიძგს აძლევდა მიწათმფლობელობის შემდგომ განვითარებას და უცვლელად ტოვებდა სოფლად არსებულ მდგომარეობას. ქვეყანაში რჩებოდა დიდი რაოდენობით მცირე მიწის მქონე და უმიწაწყლო გლეხები.

1909 წლის 9 აგვისტოს პარლამენტმა მიიღო კანონი გაფიცვების შესახებ, რომლის მიხედვითაც, ნებართვის გარეშე იკრძალებოდა გაფიცვები, პიკეტები. მიუხედავად ამისა, ადგილი ჰქონდა გამოსვლებს. 1909 წლის დასაწყისში დიდი გაფიცვა მოეწყო სტამბოლში, სალონიკში. 1912 წელს სტამბოლში დაარსდა რამდენიმე პროფკავშირი, მუშათა კლუბი.

1910 წელს სტამბოლში დაარსდა ოსმალეთის სოციალისტური პარტია. ამ პარტიის ორგანიზაციის საქმეში დიდი დახმარება

გაუწია ფრანგმა რევოლუციონერ-დემოკრატმა ჟან ჟორესმა და მეორე ინტერნაციონალის ლიდერმა პარკუსმა. თურქეთის სოციალისტური პარტია გამოდიოდა რიგი ეკონომიკური და პოლიტიკური მოთხოვნებით, გამოსცემდა თავის გაზეთსა და ჟურნალს. 1910 წლის დეკემბერში პარტიამ განიცადა რეპრესიები, ზოგიერთი მისი ხელმძღვანელი გადაასახლეს, სხვები წავიდნენ ემიგრაციაში.

ოსმალეთში, როგორც მრავალეროვან სახელმწიფოში, მწვავედ იდგა ეროვნული საკითხი. რევოლუციის წინ ახალგაზრდა თურქები ჰპირდებოდნენ ხალხს ეროვნულ თანასწორობას, მაგრამ მათი მოწოდებები იმპერიის ხალხებისადმი „ერთიანობისა" და „ძმობისაკენ" რევოლუციის შემდეგ დავიწყებულ იქნა. მათ დაიწყეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი გამოსვლების ჩახშობა. ახალგაზრდა თურქების იდეოლოგებმა თურქიზმის ნაცვლად მხარი დაუჭირეს პანთურქიზმისა და პანისლამიზმის დოქტრინას.

პანთურქიზმი ახალგაზრდა თურქებმა თავიანთ სახელმწიფოს ოფიციალურ დოქტრინად გამოაცხადეს და დაიწყეს არათურქი ხალხების ძალით გათურქება. მათ აკრძალეს არათურქი ხალხების ნაციონალური ორგანიზაციები და ავიწროებდნენ მათ მიმდევრებს.

ახალგაზრდა თურქები რევოლუციის წინ გამოდიოდნენ დაპირებებით, რომ შესღუდავდნენ უცხოეთის სახელმწიფოების ეკონომიკურ გავლენას და ხელს შეუწყობდნენ ეროვნული მრეწველობის განვითარებას. 1908-1914 წლებში არ იყო მიღებული არც ერთი ისეთი დადგენილება, რომელიც შესღუდავდა უცხოეთის სახელმწიფოების ჩარევას ქვეყნის ეკონომიკის საქმეებში. პირიქით, მათ აიღეს კაბალური სესხები, გასცეს უცხოელებისათვის ხელსაყრელი ახალი კონცესიები და კიდევ უფრო მეტად შეუწყეს ხელი მათი პოზიციების განმტკიცებას.

ახალგაზრდა თურქებმა საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში კურსი აიღეს გერმანიასთან მჭიდრო თანამშრომლობისაკენ. გერმანიის დახმარებით მოხდა ოსმალეთის არმიის რეორგანიზაცია. კერძოდ, სამხედრო რეფორმა განხორციელდა გენერალ ფონ დერ გოლცისა და გერმანიის სამხედრო მისიის მეთვალყურეობის ქვეშ.

ოსმალეთის არმიის რეფორმის მთავარი პრინციპი იყო გერმანიის სამხედრო სისტემის შემოღება. სამხედრო სამინისტროს ბრძანებით, ქვეითი ჯარის ნაწილებში შემოიღეს გერმანული სამ-

ხედრო წესები. ოსმალეთის არმიის ახალი სამხედრო ტექნიკით მომარაგებას ახორციელებდნენ გერმანიის ფირმები. ოსმალეთის სამხედრო ბიუჯეტი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და წელიწადში 37%-ს შეადგენდა.

ახალგაზრდა თურქებმა ჩაატარეს ჟანდარმერიისა და პოლიციის რეორგანიზაცია. უმოკლეს დროში არმია, ჟანდარმერია და პოლიცია გახდა საფუძველი ახალგაზრდა თურქთა დიქტატურისა.

2. ტრიპოლიტანიისა და ბალკანეთის ომები

იტალია, რომელიც სხვა იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა შორის ყველაზე სუსტი იყო, ოცნებობდა კოლონიების ხელში ჩაგდებაზე. მან თავისი ყურადღება მის სამხრეთით მდებარე ტრიპოლიტანიას მიაპყრო, რომელსაც ხმელთაშუა ზღვა აშორებდა და რომელიც ოსმალეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა. დასუსტებულ ოსმალეთს ძალზე გაუჭირდებოდა ტრიპოლიტანიის დაცვა, თუ მას არ დაეხმარებოდნენ დიდი სახელმწიფოები. ამ დროს ევროპაში ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო ბლოკი (ანტანტა და სამთა კავშირი) იყო შექმნილი და არც ერთ მათგანს არ სურდა, რომ იტალია მის მოწინააღმდეგე ბლოკში შესულიყო.

იტალიამ გადაწყვიტა ესარგებლა ხელსაყრელი საერთაშორისო მდგომარეობით და ოსმალეთის შიდაპოლიტიკური სირთულეებით და ხელთ ეგდო ტრიპოლიტანია და კირენაიკა. 1911 წლის 28 სექტემბერს იტალიამ გაუგზავნა ულტიმატუმი ოსმალეთს და მოთხოვა ამ ტერიტორიების ოკუპაციაზე თანხმობა. იტალიამ ოსმალეთის პასუხი არადამაკმაყოფილებლად ჩათვალა და 29 სექტემბერს ოსმალეთს ომი გამოუცხადა.

ორივე ბლოკის სახელმწიფოებმა გამოაცხადეს ნეიტრალიტეტი. ინგლისმა, ფაქტიურად, დახმარება გაუწია იტალიას, რადგანაც ებ არ დართო ოსმალეთის ჯარებს ხმელეთით, ეგვიპტეზე გავლით, დახმარება აღმოეჩინათ ტრიპოლიტანიაში განლაგებული ოსმალეთის ჯარებისათვის.

ოსმალეთი მოუმზადებელი შეხვდა ამ ომს. 5 ოქტომბერს იტალიის სადესანტო ნაწილები გადასხმულ იქნა ტრიპოლიტა-

ნიაში და მათ დაიკავეს საზღვაო სანაპირიოზე მდებარე გამაგრებული ციხე-ქალაქები: ტრიპოლი, ხომსი, დერნუ, ბენგასი. ნოემბერში იტალიის 50-ათასიანმა საექსპედიციო კორპუსმა დაიწყო წინსვლა ქვეყნის სიღრმეში და წააწყდა ადგილობრივი არაბების მედგარ წინააღმდეგობას.

1912 წლის აპრილში იტალიის ფლოტმა დაბომბა დარდანელი, მაისში იტალიის ჯარებმა დაიკავეს დოდეკანეზის კუნძულები.

ასეთ ვითარებაში ახალგაზრდა თურქების პოლიტიკურმა მოწინააღმდეგეებმა 1912 წლის იულისში მოაწყვეს გადატრიალება. მას ხელმძღვანელობდა 1911 წლის ნოემბერში შექმნილი „თავისუფლებისა და თანხმობის" პარტია. ახალ ოპოზიციურ პარტიაში გაერთიანდნენ ყოფილი „ლიბერალები" („აპრარის" წევრები), „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის რიგებიდან გამოსული მემარჯვენე ელემენტები და სხვა წვრილი მემარჯვენე წრეების მიმდევრები. ამ პარტიამ ბლოკი შეკრა არათურქი ხალხების ნაციონალისტურ ორგანიზაციებთან და სომხების, არაბების, ალბანელების, ქურთების ფეოდალურ-კლერიკალურ წრეებთან.

ივლისში, საშხედრო გადატრიალების შედეგად, დაემხო ახალგაზრდა თურქთა ხელისუფლება. მთავრობას სათავეში ჩაუდგნენ „თავისუფლებისა და თანხმობის" ხელმძღვანელები. ახალმა მთავრობამ სამხედრო წესები გამოაცხადა და დევნა დაუწყო ახალგაზრდა თურქებს. 1912 წლის აგვისტოში მათ პარლამენტიც დაითხოვეს, რომელშიც უმრავლესობას ახალგაზრდა თურქები შეადგენდნენ.

1912 წლის აგვისტოში ახალგაზრდა თურქებმა სტამბოლში ჩაატარეს პარტიის მორიგი ყრილობა, ხოლო შემდეგ მისი ცენტრალური კომიტეტი კვლავ გადავიდა სალონიკში.

ოსმალეთში შექმნილმა რთულმა საშინაო მდგომარეობამ და განსაკუთრებით ბალკანეთის ქვეყნებთან ომის დაწყების საშიშროებამ, აიძულა ოსმალეთის მთავრობა დაეწყო მოლაპარაკება იტალიასთან ზავის დადების მისნით.

1912 წლის 18 ოქტომბერს ლოზანაში დაიდო სამშვიდობოსაზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და იტალიას შორის. ხელშეკრულებით ოსმალეთის სულთანი ვალდებული იყო „ეწუქებინა" ავტონომია ტრიპოლიტანიისა და კირენაიკისათვის, შეწყვიტა ომი და გამოეყვანა თავისი ჯარები ამ ოლქებიდან, ხოლო იტალიას დოდეკანესის კუნძულებიდან (ეს ვალდებულება იტა-

ლიამ არ შეასრულა და ეს კუნძულები დარჩა იტალიის მფლობელობაში მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებამდე). მიუხედავად იმისა, რომ ხელშეკრულებაში არ იყო აღნიშნული იტალიის მიერ ტრიპოლიტანიისა და კირენაიკის ანექსია, ფაქტიურად, ეს ტერიტორიები იტალიის კოლონიად იქცა და მიიღო ლიბიის სახელწოდება. ოსმალეთმა საბოლოოდ ამ ტერიტორიაზე უარი თქვა 1923 წლის ლოზანის ხელშეკრულებით.

იტალიასთან ომის დამთავრებამ ვერ მოუტანა მშვიდობა ოსმალეთს. იმავე დღეს, 1912 წლის 18 ოქტომბერს, როდესაც ოსმალეთსა და იტალიას შორის დაიდო ზავი, ოსმალეთი იძულებული გახდა ახალი ომი ეწარმოებინა ბალკანეთის ქვეყნებთან. ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ შეიქმნა ბალკანეთის სახელმწიფოების კოალიცია - ბულგარეთი, საბერძნეთი, სერბია და ჩერნოგორია. ამის მიზეზი გახდა ოსმალეთის უარი ავტონომია მიეცა მაკედონიისა და თრაკიისათვის. ეს ომი იყო ბალკანეთის მოსახლეობის ბრძოლა ამ რეგიონის ხალხების განთავისუფლებისათვის ოსმალთა ბატონობისაგან. ისინი სარგებლობდნენ ანტანტის ქვეყნების ფინანსიური და დიპლომატიური მხარდაჭერით.

18 ოქტომბერს სტამბოლში მოხდა დიდი ცვლილებები. მინისტრთა კაბინეტი გადადგა და ახალი მთავრობა შეადგინა ითილიაფისტთა („ლიბერალთა" პარტ.) ხელდებულმა ქამილ ფაშამ. ლიბერალებმა ისარგებლეს სამხედრო სიტუაციით, რათა დაეწყოთ რეპრესიები თავიანთი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების მიმართ. დაპატიმრებულ იქნენ „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის აქტიური მოღვაწეები. ერთდროულად ქამილ ფაშამ მიმართა ევროპის სახელმწიფოებს დახმარება აღმოეჩინათ ბალკანეთის სახელმწიფოების წინააღმდეგ ომში. ამ თხოვნით მან მიმართა ინგლისს. მაგრამ უარი მიიღო. ინგლისის მთავრობამ განაცხადა, რომ ურჩევნია შეინარჩუნოს ნეიტრალიტეტი. არ მიიღო დახმარება პორტამ ბერლინიდანაც. კაიზერი დაპირდა დახმარებას საპატიო ზავის დადების შემთხვევაში, თუ ოსმალეთი ერთ გამარჯვებას მაინც მიაღწევდა თავის მოწინააღმდეგეებზე. ამასობაში ოსმალთა ჯარებმა განიცადეს რიგი მნიშვნელოვანი დამარცხებებისა.

მოკავშირეთა ჯარები მიიწევდნენ სტამბოლის მიმართულებით. ბულგარეთის სამხედრო ნაწილები შეაჩერეს ჩატალჯისთან. სიტუაცია მეტად კრიტიკული იყო. პორტამ წინადადებით მიმარ-

თა დიდ სახელმწიფოებს გამოსულიყვნენ შუამავლის როლში ზავის დადების საქმეში.

1912 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში ლონდონში მოწვეულ იქნა დიდი სახელმწიფოების (ინგლისი, გერმანია, საფრანგეთი, იტალია, რუსეთი და ავსტრია-უნგრეთი) ელჩების კონფერენცია. მოლაპარაკებები გრძელდებოდა დიდხანს და მისი რეკომენდაციები მეტად მძიმე იყო ოსმალეთისათვის. დიდი სახელმწიფოები და გამარჯვებული ბალკანეთის სახელმწიფოები მოითხოვდნენ ალბანეთისათვის ავტონომიის მინიჭებასა და ეგეოსის ზღვის კუნძულებზე ოსმალეთის ბატონობის ლიკვიდაციას. ოსმალეთის დელეგაციამ არ მიიღო ეს წინადადება.

1913 წლის 17 იანვარს ექვსი დიდი სახელმწიფოს წარმომადგენლებმა ნოტა გაუგზავნეს ოსმალეთის მთავრობას და „ურჩეს" დაეთმო ბულგარეთისათვის ადრიანოპოლი. 1913 წლის 22 იანვარს ქამილ ფაშას მთავრობა დათმობაზე წავიდა დიდი სახელმწიფოების ზემოქმედების შედეგად და ბულგარეთს გადაეცა ედირნე (ადრიანოპოლი). ამან გამოიწვია პროტესტები დედაქალაქსა და პროვინციებში. შექმნილი მდგომარეობით გადაწყვეტა ესარგებლა „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და მოაწყო სამხედრო გადატრიალება.

1913 წლის 23 იანვარს 200-მდე ოფიცერმა, ენვერ ფაშას მეთაურობით, ალყა შემოარტყეს მთავრობის შენობას, შეიჭრნენ დარბაზში, სადაც მიმდინარეობდა მთავრობის სხდომა და მოკლეს სამხედრო მინისტრი ნაზიმ ფაშა და მისი ადიუტანტი, დააპატიმრეს დიდი ვეზირი, შეიხ-ულ-ისლამი, შინაგან საქმეთა მინისტრი და ფინანსთა მინისტრი. ავანყებულთა მოთხოვნით, ქამილ ფაშა დაუყოვნებლივ გადადგა თავისი თანამდებობიდან და შეიქმნა ახალი მთავრობა, რომელიც მთლიანად შედგებოდა ახალგაზრდა თურქებისაგან. დიდი ვეზირი გახდა მაჰმუდ შევქეთ ფაშა.

აიღეს რა ძალაუფლება ხელში, ახალგაზრდა თურქებმა სცადეს გამოესწორებინათ მდგომარეობა ფრონტზე, მაგრამ ვერაფერი შეძლეს. ამის შედეგად პორტა იძულებული გახდა დაედო ზავი.

1913 წლის 30 მაისს ლონდონში დაიდო ზავი ოსმალეთსა და ბალკანეთის სახელმწიფოებს შორის, რომლის მიხედვითაც, ოსმალეთი იძულებული იყო დაეთმო ევროპული ტერიტორიები გამარჯვებული სახელმწიფოებისათვის. 1912 წლის 28 ნოემბერს

ალბანეთმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, მაგრამ მისი სასღვრები და შინაგანი მოწყობა ევროპის სახელმწიფოებს უნდა დაედგინათ. ეგეოსის ზღვაზე მდებარე ოსმალეთის კუნძულების საკითხი განსახილველად უნდა გადაეცათ ევროპის სახელმწიფოებისათვის.

მაგრამ ზავის დადების შემდეგ მშვიდობიანობა არ დამყარდა, რადგან ბალკანეთის ყოფილ მოკავშირეებს შორის დაიწყო მეორე ბალკანეთის ომი წართმეული ტერიტორიების გაყოფისათვის.

მათი შემდეგი ტერიტორიული პრეტენსიები ჰქონდათ: საბერძნეთმა არ მიიღო გასასვლელი ადრიატიკის ზღვაზე და მოითხოვდა კომპენსაციას მაკედონიაში. საბერძნეთი პრეტენსიას აცხადებდა სამხრეთ მაკედონიასა და დასავლეთ თრაკიასე. ბერძნებისა და სერბების პრეტენსიების დაკმაყოფილება უნდა მომხდარიყო ბულგარეთის ხარჯზე.

1 ივნისს საბერძნეთმა და სერბიამ დადეს საიდუმლო კავშირი, მიმართული ბულგარეთის წინააღმდეგ, რომელსაც შეუერთდა რუმინეთი. იგი ნეიტრალიტეტის საფასურად მოითხოვდა დობრუჯას, რომელიც ბულგარეთს ეკუთვნოდა.

30 ივნისს ბულგარეთის ჯარები მოულოდნელად თავს დაესხნენ საბერძნეთს და სერბიის ჯარებს მაკედონიაში. სერბებს მხარი დაუჭირა ჩერნოგორიამ. 10 ივლისს ბულგარეთის წინააღმდეგ გამოვიდა რუმინეთი, რომელმაც ჯარები დაძრა სოფიის წინააღმდეგ. ბულგარეთის ასეთი მძიმე მდგომარეობით ისარგებლა ოსმალეთმა და 19 ივლისს დაიკავა ადრიანოპოლი. 1913 წლის 29 ივლისს ბულგარეთმა გამოაცხადა კაპიტულაცია.

1913 წლის 10 აგვისტოს ბუქარესტში დაიდო სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულება, ერთის მხრივ, ბულგარეთსა და, მეორეს მხრივ, საბერძნეთს, სერბიას, რუმინეთსა და ჩერნოგორიას შორის. ხელშეკრულებით ბულგარეთმა დაკარგა არა მარტო პირველი ბალკანეთის ომის შედეგად შეძენილი ტერიტორიები მაკედონიასა და თრაკიაში, არამედ დობრუჯაც. ამას გარდა, 1913 წელს ოსმალეთსა და ბულგარეთს შორის დადებული კონსტანტინოპოლის ხელშეკრულებით იგი იძულებული გახდა უარი ეთქვა ადრიანოპოლზე, ოსმალეთის სასარგებლოდ.

ბალკანეთის ომის შედეგად რუმინეთი ჩამოშორდა სამთა კავშირს და დაუახლოვდა ანტანტის სახელმწიფოებს, ხოლო ბულგარეთი მიემხრო გერმანია-ავსტრია-უნგრეთის ბლოკს.

1913 წლის 11 ივნისს მოკლულ იქნა დიდი ვეზირი მაჰმუდ ფაშა. ამ მკვლელობამ ახალგაზრდა თურქებს შესაძლებლობა მისცა დაეწყოთ სისხლიანი ტერორი მოწინააღმდეგეების მიმართ. მათ კანონგარეშე გამოაცხადეს ყველა პოლიტიკური პარტია. 300-მდე ოპოზიციონერი მოათავსეს სინოპის ციხეში. აქედან დაწყებული, ოსმალეთის იმპერიის პირველ მსოფლიო ომში დამარცხებამდე, „ერთობისა და პროგრესის" პარტია რჩებოდა ერთადერთ ლეგალურ პარტიად ქვეყანაში.

1913 წლის ბოლოსათვის ოსმალეთის იმპერიაში დამყარდა ახალგაზრდა თურქების დიქტატურა. ქვეყანას მართავდა „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის სამი ცნობილი ლიდერი: ენვერ ფაშა, თალაათ ფაშა და ჯემალ ფაშა. ენვერ ფაშა იყო სამხედრო მინისტრი და ოსმალეთის არმიის გენერალური შტაბის უფროსი, თალაათ ფაშა იყო შინაგან საქმეთა მინისტრი და „ერთობისა და პროგრესის" პარტიის თავმჯდომარე. ჯემალ ფაშას კი ეკავა საზღვაო მინისტრისა და სტამბოლის გუბერნატორის თანამდებობები. საშინაო პოლიტიკაში მათ შორის სრული თანხმობა სუფევდა. ტრიუმვირატის ორი წევრი, ენვერ ფაშა და თალაათ ფაშა, გერმანიის ორიენტაციის მომხრენი იყვნენ, ხოლო ჯემალ ფაშას ორიენტაცია ინგლისსა და საფრანგეთსე ჰქონდა აღებული. საბოლოო ჯამში პროგერმანულმა პოლიტიკამ მოიპოვა უპირატესობა.

ენვერ-ფაშა

ჯემალ-ფაშა

თალაათ-ფაშა

თავი XVIII
ოსმალეთი პირველი მსოფლიო ომის დროს

1. ოსმალეთის ჩაბმა მსოფლიო ომში

პირველი მსოფლიო ომის წინ შეიქმნა ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო ბლოკი - ანტანტა და სამთა კავშირი. ორივე დაჯგუფება დაინტერესებული იყო ოსმალეთის იმპერია თავის მხარეზე მიემხრო, რადგანაც მას ჰქონდა დიდი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მნიშვნელობა. ინგლისისა და საფრანგეთის ეკონომიკური პოზიციები ოსმალეთში მეტად მნიშვნელოვანი იყო. ახლა ისინი უფრო მეტად დაინტერესებული იყვნენ ხელში ჩაეგდოთ ოსმალეთის სამფლობელოები: მესოპოტამია, სირია, პალესტინა, არაბული ქვეყნები და სხვ. ხოლო რუსეთი მიისწრაფოდა ხელთ ეგდო კონსტანტინოპოლი, სრუტეები და თურქეთის აღმოსავლეთი პროვინციები. ასეთ ვითარებაში, ოსმალეთის მონაწილეობა ანტანტის მხარეზე ნაკლებად ხელსაყრელი იყო. რუსეთი უფრო მეტად დაინტერესებული იყო ოსმალეთის ნეიტრალიტეტით, რადგან ომის შემთხვევაში მას მოუხდებოდა ომის წარმოება კავკასიასა და შავ ზღვაზე.

ოსმალეთის ეკონომიკური რესურსებით და სამხედრო-სტრატეგიული მდებარეობით განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო გერმანია. ოსმალეთზე დაყრდნობით, გერმანია სერიოზულ საფრთხეს შეუქმნიდა რუსეთსა და ინგლისს. გერმანია მსოფლიო ბატონობისათვის იბრძოდა და გამარჯვების შემთხვევაში ოსმალეთი გახდებოდა მისი დანამატი. ყველაზე სწორი გზა იყო ოსმალეთს გამოეცხადებინა ნეიტრალიტეტი.

ახალგაზრდა თურქების ლიდერებმა თავიანთი მომავალი ბედიღბალი გერმანიას დაუკავშირეს. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ გერმანიასთან კავშირში განახორციელებდნენ თავიანთ ფართო დაპყრობით გეგმებს. ისინი ოცნებობდნენ არა მარტო კავკასიის, ვოლგისპირეთის, ყირიმის და შუა აზიის დაპყრობაზე და თურანის შექმნაზე, არამედ იმედოვნებდნენ აღედგინათ ოსმალთა ბატონობა აფრიკის დაკარგულ სამფლობელოებზე.

ტრიუმვირატის წევრებს შორის არ იყო სრული თანხმობა იმის შესახებ, თუ მომავალ მსოფლიო ომში რომელ ბლოკს დაუჭერდნენ მხარს: ენვერი და თალაათი გერმანია-ავსტრიის

მოსმენილები იყვნენ, ხოლო ჯემალ ფაშა - ინგლის-საფრანგეთისა, აღსანიშნავია, რომ მუსტაფა ქემალი გერმანიასთან კავშირის წინააღმდეგი იყო, რადგან მისი აზრით, გერმანიის გამარჯვების შემთხვევაში იგი თურქეთს თავის სატელიტად გაიხდიდა, ხოლო დამარცხების შემთხვევაში - თურქეთი ყველაფერს დაკარგავდა.

1914 წლის ივნისში სარაევოს „ინციდენტის" დროს, როდესაც მსოფლიო ომი კარზე იყო მომდგარი, ოსმალეთის ინიციატივით დაიწყო გერმანია-ოსმალეთის საიდუმლო მოლაპარაკება. ოსმალეთი გერმანიის მხარეს გამოსვლის პირობად მოითხოვდა კაპიტულაციების გაუქმებას, მისთვის დასავლეთ თრაკიის დაბრუნებას, აგრეთვე კუნძულ როდოსსა და დოდეკანესის კუნძულებს. ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილება გერმანიას არ შეეძლო, რადგანაც ეს მოასწავებდა ბულგარეთის, საბერძნეთისა და იტალიის გაღასვლას ანტანტის მხარეს, რაც გერმანიას სულაც არ აძლევდა ხელს. მოლაპარაკების დროს გერმანია აშინებდა ოსმალეთს რუსეთის საფრთხით. გერმანია ცდილობდა ოსმალეთი გამოეყენებინა „საღვთო ომის" მისწრებისათვის, ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ.

1914 წლის 2 აგვისტოს სტამბოლში გერმანიასა და ოსმალეთს შორის დაიდო საიდუმლო ხელშეკრულება. მას ხელი მოაწერა გერმანიის ელჩმა ვაპენჰაიმმა და დიდმა ვეზირმა საიდ ჰალილმა. ხელშეკრულება მიმართული იყო რუსეთის წინააღმდეგ. რუსეთ-გერმანიის ომის დაწყების შემთხვევაში, ოსმალეთი ვალდებულებას იღებდა ჩაბმულიყო ომში გერმანიის მხარეს.

1 სექტემბერს გერმანია თავს დაესხა რუსეთს, მაგრამ ოსმალეთი მაშინვე არ ჩაება ომში. მან ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა. ოსმალეთს სურდა ლრი მოეგო და დაემთავრებინა არმიის მობილიზაცია. ასევე მას სურდა მიეღო გერმანიისაგან ფინანსიური დახმარება და თანხმობა კაპიტულაციების გაუქმებაზე.

ოსმალეთი არ იყო მზად ომისათვის. ორმა სამხედრო დამარცხებამ იტალიასა და ბალკანეთის ქვეყნებთან ომში კიდევ უკრო მეტად დაასუსტა არმიის ბრძოლისუნარიანობა. ოსმალეთი არ იყო მზად დიდმასშტაბიანი ომისათვის. ქვეყნის ეკონომიკა დაკეტული იყო, ფინანსები ამოწურული. ოსმალეთის არმიას აკლდა არა მარტო საბრძოლო წვრთნა და დისციპლინა, არამედ შეიარაღება და ტანსაცმელიც კი.

6 აგვისტოს გერმანიის ორი სამხედრო გემი „ბრესლაუ" და „გებენი" „გაუსხლტა" ინგლისის ფლოტს და გესი დარდანელი-

საკენ აიღო. გერმანიის მთავრობამ მიმართა ოსმალეთს, რომ ამ ჯემებისათვის მიეცა თავშესაფარი. ოსმალეთი ამაზე დათანხმდა გარკვეული პირობით. გერმანიის ელჩმა სტამბოლში გაუგზავნა წერილი დიდ ვეზირს, რომელშიაც აღნიშნული იყო: 1. გერმანია დახმარებას აღმოუჩენს ოსმალეთს კაპიტულაციების გაუქმების საქმეში. 2. გერმანია დაეხმარება ოსმალეთს რუმინეთთან და ბულგარეთთან მოლაპარაკებაში. 3. გერმანია არ დადებს ზავს მასთან შეთანხმების გარეშე. 4. თუ საბერძნეთი ომში დამარცხდება, გერმანია მხარს დაუჭერს ოსმალეთს დაუბრუნოს დაკარგული კუნძულები ეგეოსის ზღვაზე. 5. გერმანია ვალდებულებას იღებს გამოასწოროს ოსმალეთის აღმოსავლეთის საზღვარი ისე, რომ ამით საშუალება მიეცეს ოსმალეთს დაამყაროს უშუალო კონტაქტები რუსეთის მუსლიმურ მოსახლეობასთან. 6. გერმანია მხარს დაუჭერს ოსმალეთისათვის კონტრიბუციის მიღებას.

ამ მოლაპარაკების შემდეგ 10 აგვისტოს „გებენი" და „ბრესლაუ" დარდანელში შევიდნენ. 11 აგვისტოს ოსმალეთის მთავრობამ ოფიციალურად გამოაცხადა, რომ გერმანიისაგან იყიდა ეს გემები. ამ გემების ოსმალეთის საკუთრებაში გადასვლა გამოიხატა იმაში, რომ მათზე აღმართეს ოსმალეთის დროშა, „გებენს" დაარქვეს „იავუსი", ხოლო „ბრესლაუს" - „მიდილია". გერმანიის მეზღვაურებმა ქუდების ნაცვლად ფესკები დაიხურეს. ეს გემები დარჩნენ გერმანიის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის შემადგენლობაში, ხოლო ამ გემების სარდალი ვიცე-ადმირალი სუშონი დაინიშნა ოსმალეთის სამხედრო-საზღვაო ძალების ადმირალად.

ინგლისმა გარკვეულად ხელი შეუწყო ამ ორი გერმანული გემის შესვლას ოსმალეთის ტერიტორიულ წყლებში. მსოფლიო ომის დაწყებისას ორივე გერმანული გემი ხმელთაშუა ზღვაში ჩაკეტილი აღმოჩნდა და მათი განადგურება სიძნელეს არ წარმოადგენდა. ინგლისის საზღვაო მინისტრის უ. ჩერჩილის განკარგულებით, თუ ეს გემები ოსმალეთის ტერიტორიული წყლებისაკენ აიღებდნენ გეზს, ისინი არ უნდა ჩაეძირათ. ამავე დროს ცნობილი გახდა, რომ ინგლისმა უარი განაცხადა გადაეცა ოსმალეთისათვის ინგლისში ნაყიდი ორი სახაზო გემი და ორი ნაღმოსანი, რომლის ფულიც ოსმალეთს უკვე გადახდილი ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ ინგლისს ეშინოდა, რომ ოსმალეთის შავი ზღვის ფლოტი წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა რუსეთისას და სტამბოლს საფრთხე დაემუქრებოდა. ეს კი ინგლისის გეგმებში არ

შეკიცხდა.

შავ ზღვაზე გერმანიის გემების გამოჩენამ შეცვალა ძალთა თანაფარდობა ოსმალეთის სასარგებლოდ და გაზარდა გერმანიის ორიენტაციის მომხრეთა რიცხვი.

9 სექტემბერს ოსმალეთის მთავრობამ გამოსცა დადგენილება კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმების შესახებ. ანტანტის სახელმწიფოები ამ გადაწყვეტილებას პროტესტით შეხვდნენ.

9 ოქტომბერს ოსმალეთმა არსებითად დაამთავრა თავისი ჯარების მობილიზაცია, მაგრამ არ ჩქარობდა ომში ჩაბმას.

10 ოქტომბერს მოხდა საიდუმლო ვითარებაში ტრიუმვირატის წევრების შეხვედრა გერმანიის ელჩთან. ამ შეხვედრის დროს გადაწყდა, რომ როგორც კი ოსმალეთი მიიღებდა გერმანიის სესხიდან პირველ კრედიტს, იგი ჩაებმებოდა ომში.

21 ოქტომბერს ენვერ ფაშა დაინიშნა ვიცე-გენერალისიმუსად და ფაქტიურად - მთავარსარდლად (გენერალისიმუსად სულთანი ითვლებოდა).

24 ოქტომბერს ოსმალეთის ფლოტის მთავარსარდალი გახდა ადმირალი სუშონი.

26 ოქტომბერს გერმანიამ ოსმალეთის ბანკში შეიტანა 5 მილიონი ოქროს ლირა იმ სესხიდან, რომელიც გერმანიის მთავრობას უნდა მიეცა ოსმალეთისათვის სამხედრო დახმარების სახით.

27 ოქტომბერს ოსმალეთის ფლოტი მოულოდნელად თავს დაესხა შავ ზღვაზე მყოფ რუსეთის გემებს და ჩაძირა ისინი, ხოლო 29 ოქტომბერს ოსმალეთის ფლოტმა დაბომბა ოდესა, 30 ოქტომბერს - სევასტოპოლი, ფეოდოსია, ნოვოროსიისკი და ბათუმი.

28 ოქტომბერს ოსმალეთის სამხედრო ნაწილებმა მოახდინეს თავდასხმა სუეცის არხის ზონაში.

2 ნოემბერს რუსეთმა გამოუცხადა ომი ოსმალეთს, 5 ნოემბერს - ინგლისმა, ხოლო 6 ნოემბერს - საფრანგეთმა.

11 ნოემბერს ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა ანტანტის სახელმწიფოებს, სულთანმა კი მოუწოდა ყველა მუსლიმს „საღვთო ომისაკენ" ინგლისის, საფრანგეთისა და რუსეთის წინააღმდეგ. საღვთო ომის გამოცხადების შემდეგ, თურქეთსა და გერმანიას იმედი ჰქონდათ, რომ ანტანტის სახელმწიფოების ბატონობის ქვეშ მცხოვრები მუსლიმური ხალხები დაიწყებდნენ ბრძოლას კოლონიალური ბატონობის წინააღმდეგ. მაგრამ მათი იმე-

დები არ გამართლდა. ასე მაგალითად, მუსლიმი ინდოელი ჯარისკაცები იღებდნენ მონაწილეობას თურქეთის წინააღმდეგ ომში, ხოლო იემენის, ჰიჯაზის, სირიის არაბებმა მხარი დაუჭირეს ინგლისელებს და იბრძოდნენ თურქთა ბატონობისაგან განთავისუფლებისათვის. არც რუსეთში მცხოვრები მუსლიმები არ გამოეხმაურნენ სულთნის ამ მოწოდებას.

2. ოსმალეთის მონაწილეობა მსოფლიო ომში

ახალგაზრდა თურქებს დიდი იმედი ჰქონდათ, რომ თავისი ექსპანსიონისტური გეგმების განხორციელებას შესძლებდნენ გერმანიის დახმარებით.

1913 წელს ოსმალეთის მთავრობამ ქვეყანაში მოიწვია გერმანიის სამხედრო მისია გენერალ ლიმან ფონ სანდერსის მეთაურობით. გერმანიის სამხედრო მისიის შემადგენლობა განუწყვეტლივ იზრდებოდა და ომის ბოლოსათვის 800 ოფიცერს ითვლიდა.

უკვე პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისას ოსმალეთის არმიაში გაბატონებული მდგომარეობა გერმანელებმა დაიკავეს. ოსმალეთის არმიაში თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი თანამდებობა გერმანელ ოფიცრებს ეკავათ. გენერალი ლიმან ფონ სანდერსი, გერმანიის სამხედრო მისიის ხელმძღვანელი, შეთავსებით დაინიშნა ოსმალეთის პირველი არმიის სარდლად, ხოლო ოსმალეთის საზღვაო ფლოტის სარდალი გახდა ადმირალი სუშონი. ოსმალეთის არმიების სათავეში თურქი სარდლები დატოვეს, მაგრამ მრჩევლებლად ან შტაბის უფროსებად გერმანელები დანიშნეს. გერმანელები მეთაურობდნენ სამხედრო შენაერთებსაც.

ომის დაწყებისას რამდენიმე არმია ჩამოყალიბდა: პირველ არმიას, როგორც ითქვა, სარდლობდა ლიმან ფონ სანდერსი. მეორე არმიის სარდალი იყო საზღვაო მინისტრი ჯემალ ფაშა. ამ არმიაში შედიოდა აზიის სანაპიროზე განლაგებული ორი კორპუსი. პირველი და მეორე არმიების შტაბი იმყოფებოდა სტამბოლში. მესამე არმია განლაგებული იყო კავკასიის სახლვართან, შტაბი კი - არზურუმში.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისას ოსმალეთის არმია ითვლიდა 400 ათას კაცს და 38 დივიზიას შეადგენდა.

ოსმალეთს ომი უნდა ეწარმოებინა სამი ძირითადი მიმართულებით: ეგვიპტე, ბალკანეთი და კავკასია. ამ სამი მიმართულებით გერმანია ყველაზე დიდ მნიშვნელობას ეგვიპტეს ანიჭებდა. გერმანელები ვარაუდობდნენ, რომ ეგვიპტისა და სუეცის არხის წინააღმდეგ შეტევა აიძულებდა ინგლისს გადაესროლა მნიშვნელოვანი ძალები, რაც საგრძნობლად დაასუსტებდა მოკავშირეთა ფრონტს დასავლეთ ევროპაში. ამასთანავე, სუეცის არხის დაკავებით გადაჭრიდნენ მნიშვნელოვან საზღვაო არტერიას, რომლითაც ინგლისი და საფრანგეთი უმოკლესი სახღვაო გზით უკავშირდებოდნენ თავიანთ კოლონიურ სამფლობელოებს.

გერმანელებისაგან განსხვავებით, ახალგაზრდა თურქები განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ კავკასიის ფრონტს, რაც გერმანიის მთავარსარდლობისათვის მეორეხარისხოვანი იყო. აქ განლაგებული იყო მე-3 არმია, რომელიც 190 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა. ენვერ ფაშას ასრით, კავკასიის არმიას უნდა გადაეწყვიტა ოსმალეთის ძირითადი ამოცანა ამ ომში: დაეპყრო კავკასია, შუა აზია, ვოლგისპირეთი, შორეული აღმოსავლეთი, ირანი, ავღანეთი.

ენვერ ფაშას დიდი იმედი ჰქონდა, რომ ოსმალები ადვილად შესძლებდნენ რუსეთის არმიის დამარცხებასა და კავკასიის ხელში ჩაგდებას. კავკასიის წინააღმდეგ მოქმედი არმიის სარდლობა ენვერ ფაშამ აიღო ხელთ. მას იმედი ჰქონდა, რომ რიცხობრივ სიჭარბეს უსრულყოფდა რუსეთის არმიაზე და გამარჯვებას მიაღწევდა. 1914 წლის ნოემბერში ოსმალეთის არმიამ შეტევა დაიწყო არსურუმის, ოლთისა და ერევნის მიმართულებით და დასაწყისში გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. რუსეთის ჯარი იძულებული იყო უკან დაეხია.

ამავე დროს ოსმალეთის ჯარები ემზადებოდნენ უფრო ფართო მასშტაბის ოპერაციების დაწყებისათვის. მათ განსრახული ჰქონდათ აეღოთ სარიყამიში და ყარსი. ამ ოპერაციის განსახორციელებლად ოსმალეთის სარდლობამ თავი მოუყარა 90 ათას ჯარისკაცს რუსეთის 60-ათასიან არმიასთან საბრძოლველად.

19 დეკემბერს ოსმალეთის არმია შეტევაზე გადავიდა სარიყამიშის ასაღებად, შემდეგ - ყარსის, ელიზავეტოპოლისა და ბათუმის. დასაწყისში ოსმალეთის არმიამ დაიკავა სარიყამიში და საფრთხე შეუქმნა ყარსსა და ელიზავეტოპოლს, მაგრამ მოკლე დროში დეკემბრის ბოლოსა და იანვრის დასაწყისში რუსეთის არმია კონტრშეტევაზე გადავიდა და მტერი სასტიკად დაამარ-

ხა. სარიყამიშის ოპერაციის დროს ოსმალებმა დაკარგეს 70 ათასი ჯარისკაცი, მათ შორის 30 ათასი გაიყინა. რუსეთის არმიამ ამ ბრძოლებში დაკარგა 20 ათასი ჯარისკაცი.

ოსმალეთის არმია, ფაქტიურად, განადგურებულ იქნა. ენვერ ფაშა სასწრაფოდ სტამბოლში დაბრუნდა და სარდლობა დამად ჰაფიზ ფაშას გადასცა.

ერთდროულად რუსეთის არმია შეტევაზე გადავიდა და დაიკავა ხოფა, 18 იანვარს - არტანუჯი.

მე-3 არმიის განადგურების შემდეგ საჭირო გახდა კავკასიის ფრონტის სასწრაფო შევსება. ამ მიზნით ოსმალეთის სარდლობამ კავკასიაში გადმოიყვანა მე-5 არმიის კორპუსი, რომელიც ბოსფორის სანაპიროზე იყო განლაგებული.

1915 წლის მაისში, რუსეთის ჯარის მიერ ვანის დაკავების შემდეგ, ოსმალეთის მთავრობამ გამოსცა დადგენილება ფრონტის ზონიდან სომეხთა დეპორტაციის შესახებ. ეს ღონისძიება თითქოს ჯაშუშური მოქმედების აღკვეთას ისახავდა მიზნად. გადასახლების ნაცვლად ოსმალეთის მთავრობამ განახორციელა სომეხი მოსახლეობის ფიზიკური განადგურება, სოფლებიდან და ქალაქებიდან აყარეს მილიონ ნახევარზე მეტი სომეხი და იძულებით გადაასახლეს სირიასა და მესოპოტამიაში. გადასახლების დროს, გზაში ხოცვა-ჟლეტის შედეგად დაიღუპა მილიონზე მეტი სომეხი.

1915-1916 წლებში ოსმალეთის მთავრობამ აგრეთვე თავისი საცხოვრებელი ადგილებიდან აყარა ასირიელები, სირიელი არაბები და სხვ. ამ ხალხებმაც მძიმე მორალური, მატერიალური და ფიზიკური ზარალი განიცადეს.

სარიყამიშთან სასტიკი დამარცხების შემდეგ ოსმალეთმა ვერ შეძლო კავკასიის ფრონტზე მდგომარეობის სტაბილიზაცია და უკან იხევდა, რუსეთის ჯარის შეტევის შედეგად. 1916 წელს რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე არზრუმი, ერზინჯანი, ხოლო საზღვაო და სახმელეთო კომბინირებული ოპერაციების შედეგად აიღეს ტრაპიზონი.

ინგლისისა და საფრანგეთის სარდლობამ გადაწყვიტა გადაესხათ დესანტები გალიპოლის ნახევარკუნძულზე და მოეხდინათ ბოსფორის სრუტისა და კონსტანტინოპოლის ბლოკირება, აეძულებინათ ოსმალეთი გამოსულიყო ომიდან.

1915 წლის 18 მარტს ინგლის-საფრანგეთის ჯარები გადასხმულ იქნა გალიპოლის ნახევარკუნძულზე. ინგლისელთა საექსპე-

დიკო კორპუსის სარდალი იყო გენერალი ჰამილტონი, ფრანგებისა - გენერალი დ' ამადა. ოსმალეთის ჯარებს სარდლობდა გენერალი ლიმან ფონ სანდერსი. ანტანტის სახელმწიფოების მხრიდან ოპერაცია ცუდად იყო მომზადებული. მოკავშირეთა ჯარებმა ვერ შეძლეს რაიმე არსებითი წარმატების მიღწევა, ოსმალეთის ჯარები მათ მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ. გალიპოლის დაცვაში მონაწილეობას იღებდა პოლკოვნიკი მუსტაფა ქემალ ფაშა. 1916 წლის 9 იანვარს ინგლის-საფრანგეთის ჯარებმა დატოვეს გალიპოლის ნახევარკუნძული. ამ ოპერაციის დროს ინგლის-საფრანგეთის კორპუსმა დაკარგა 145 ათასი კაცი, ოსმალეთმა - 186 ათასი. ოსმალების წარმატება განაპირობა არა გერმანელი გენერლის ხელმძღვანელობამ, არამედ გაბედულმა სამხედრო გეგმამ, რომელიც შეიმუშავა და განახორციელა დივიზიის მეთაურმა მუსტაფა ფაშამ.

აღსანიშნავია, რომ გალიპოლის ოპერაციის ინიციატორი და ორგანიზატორი იყო ინგლისის საზღვაო მინისტრი უინსტონ ჩერჩილი. ამ ოპერაციის კრახის გამო ინგლისის მთავრობამ გადააყენა ჩერჩილი თავისი თანამდებობიდან.

ოსმალეთი დაინტერესებული იყო ხელთ ეგდო სუეცის არხი და აღეღგინა თავისი ბატონობა ეგვიპტეში. ამ გეგმას მხარს უჭერდა გერმანია.

სუეცის არხის გადალახვა და ეგვიპტის დაპყრობა დაევალა ტრიუმვირატის ერთ-ერთ წევრს ჯემალ ფაშას, მის განკარგულებაში იყო 100-ათასიანი არმია.

1914 წლის 10 ნოემბერს ოსმალეთის ჯარები შეტევაზე გადავიდნენ და სუეცის არხისაკენ გაემართნენ. 1915 წლის 29 იანვარს სუეცის არხთან მოხდა პირველი ბრძოლა ოსმალეთისა და ინგლისის ჯარებს შორის. 1916 წლის თებერვლის დასაწყისში ოსმალეთის ჯარები გავიდნენ ისმაილის რაიონში, მაგრამ სუეცის არხის გადალახვისაგან თავი შეიკავეს, თუმცა ინგლისელებს ამ დროს იქ სუსტი დაცვა ჰქონდათ. ინგლისმა სასწრაფო ზომები მიიღო და სუეცის არხის ზონაში გადაისროლა ახალი სამხედრო ნაწილები. ინგლისელებმა მოახდინეს მთელი ეგვიპტის მოსახლეობის მობილიზაცია სუეცის არხის ზონის გამაგრების მიზნით.

1915 წლის განმავლობაში ოსმალეთის ჯარებს ეკავათ სინაის ნახევარკუნძული და სუეცის არხის ზონის აღმოსავლეთ სანაპიროს ნაწილი. ოსმალეთის სარდლობამ ვერ გაბედა სუეცის

არხის გადალახვა და ეგვიპტეში შეჭრა, თუმცა ამისათვის ხელსაყრელი პირობები იყო.

1916 წელს გალიპოლის ოპერაციის ჩაშლის შემდეგ ინგლისელებმა თავიანთი ჯარები ეგვიპტეში გადაიყვანეს და იქ მათმა რაოდენობამ 250 ათასს მიაღწია. ოსმალეთის სარდლობამ 1916 წლის აგვისტოში სცადა სუეცის დაპყრობა. 1916 წლის ბოლოსათვის ინგლისელები კონტრშეტევაზე გადავიდნენ და ოსმალეთის ჯარები პორტ-საიდიდან 80 კილომეტრით აღმოსავლეთით უკუაგდეს. ამავე დროს ინგლისელებმა დაიკავეს სინაის ნახევარკუნძული და საომარი ოპერაციები პალესტინაში გადაიტანეს.

ამრიგად, სუეცის არხისა და ეგვიპტის დაპყრობის ცდა მარცხით დამთავრდა.

ოსმალეთ-გერმანიის სამხედრო-სტრატეგიულ გეგმებში ირანს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ირანში გაბატონების შემთხვევაში, მათ საშუალება ეძლეოდათ საფრთხე შეექმნათ ინდოეთისა და შუა აზიის ქვეყნებისათვის.

ირანმა ომის დაწყებისთანავე ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, მაგრამ იგი მაინც იქცა საომარი მოქმედების ასპარეზად. ოსმალეთის ჯარები, რომლებშიაც გერმანელი ოფიცრებიც მონაწილეობდნენ, შეიჭრნენ ირანის ტერიტორიის ჩრდილოეთ ნაწილში, ასევე სამხრეთით - სპარსეთის ყურის რაიონში.

ამის საპასუხოდ რუსეთმა და ინგლისმა, 1907 წლის პეტერბურგის ხელშეკრულების საფუძველზე, ირანში თავიანთი ჯარები შეიყვანეს: რუსეთმა ჩრდილოეთ ირანში, ხოლო ინგლისმა - სამხრეთ ირანში. რუსეთის ჯარები შევიდნენ ირანის აზერბაიჯანში და განდევნეს იქიდან ოსმალეთის ჯარები. თავის მხრივ, ინგლისმა ინდოეთიდან გადაისროლა სამხრეთ ირანში საექსპედიციო კორპუსი და განდევნა თურქები ნავთობით მდიდარი აბადანის რაიონიდან.

ასევე მარცხით დამთავრდა გერმანელების ცდა მოეწყოთ სახელმწიფო გადატრიალება ირანში და იქ პროგერმანული მთავრობა დაესვათ. ჩაიშალა ე.წ. „ციმერვალის გეგმა", რომელიც ითვალისწინებდა ირანიდან ავღანეთსა და ინდოეთში შეჭრას.

1916 წლის ზაფხულიდან ცენტრალური სახელმწიფოების მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუარესდა, რაც განპირობებული იყო გერმანიის დამარცხებით დასავლეთის ფრონტზე ვერდენთან, რუსეთის მიერ სამხრეთ-დასავლეთის ფრონტის გარღვევა და

მისი წინსვლა 400 კილომეტრით ავსტრია-უნგრეთის მიმართულებით.

1916 წლის სექტემბერსა და დეკემბერში გერმანიამ და მისმა მოკავშირეებმა მიმართეს აშშ-ს თხოვნით შუამავლობა გაეწია ანტანტის სახელმწიფოებთან ომის შეწყვეტისა და ზავის დადების მიზნით, მაგრამ უარი მიიღეს.

1917 წლის დასაწყისში ინგლისის 160-ათასიანი არმია შეტევაზე გადავიდა მესოპოტამიის ფრონტზე და ოსმალეთის ჯარები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. 17 მარტს ინგლისელებმა დაიკავეს ბაღდადი. ბაღდადის დაკარგვა ოსმალეთისათვის მეტად მძიმე იყო, რადგან ამის შედეგად ოსმალეთმა კარგა თავისი გავლენა არაბეთსე და ამავე დროს გაისარდა ინგლისელების გავლენა. არაბულ ქვეყნებში ძლიერდება განმათავისუფლებელი მოძრაობა ოსმალეთის წინააღმდეგ.

ბაღდადის დაცემის შემდეგ, 1917 წლის 31 მარტს, მოწვეულ იქნა მეჯლისის სპეციალური დახურული სხდომა, რომელშიც მონაწილეობას იღებდნენ ენვერ ფაშა, თალაათ ფაშა, ქველა მინისტრი და აგრეთვე ლიმან ფონ სანდერსი. სხდომაზე აღიარეს, რომ „ბაღდადის კატასტროფა მოახდენს მძიმე გავლენას ქველა მუსლიმსე". 36 დეპუტატმა გააკრიტიკა მთავრობა და თავისი უარყოფითი დამოკიდებულება გამოხატა მთავრობის პოლიტიკის მიმართ. ოსმალეთ-გერმანიის სარდლობამ მიიღო გადაწყვეტილება, შეექმნათ სამხედრო შენაერთი „ილდირიმი" („ელვა"). იგი მთავარ მიზნად ისახავდა ბაღდადის დაბრუნებას. „ილდირიმის" შენაერთის სარდლად დაინიშნა ფელდმარშალი ფალკენჰაინი და მისი ხელმძღვანელობა მთლიანად იმყოფებოდა 65 გერმანელი ოფიცრის ხელში. „ილდირიმის" სამხედრო შენაერთი 38 ათას ჯარისკაცს თვლიდა, მაგრამ ამ ცდამაც შედეგი ვერ გამოიღო და ვერ იხსნა ოსმალეთი სამხედრო დამარცხებისაგან.

ინგლისელებმა გააძლიერეს შეტევა და 1917 წლის ნოემბერ-დეკემბერში ხელთ იგდეს ქალაქები - გაზი, იაფა და იერუსალიმი. ამ ბრძოლებში „ილდირიმის" არმიამ განიცადა დიდი დანაკლისი.

ამ დროისათვის ოსმალეთის იმპერიას ჩამოსცილდა ჰიჯაზი, სამხრეთ პალესტინა, ერაყის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ოსმალეთის არმიის საერთო დანაკარგმა 600 ათას მიაღწია, მათ შორის მოკლულთა სახით 400 ათასს.

3. ოსმალეთის ეკონომიკური მდგომარეობა ომის დროს

სამხედრო წარუმატებლობების პარალელურად იზრდებოდა ოსმალეთის საშინაო სიძნელეები და ქვეყანა იმყოფებოდა სრული ეკონომიკური და ფინანსური კატასტროფის წინაშე.

ომის შედეგად ოსმალეთმა დაკარგა დიდი ტერიტორია და მოსახლეობის ნაწილი. არაბული ქვეყნები ინგლისელებმა იგდეს ხელთ, აღმოსავლეთ ანატოლია - რუსეთის ჯარებმა, ხოლო ოსმალეთის ევროპული ნაწილი ბერძნებმა დაიკავეს.

ოთხი წლის განმავლობაში ოსმალეთმა მოახდინა ოთხი მილიონი კაცის მობილიზაცია, აქედან 1,5 მილიონი უშუალოდ ფრონტზე იმყოფებოდა. მოსახლეობის საერთო დანაკარგი სამ მილიონ კაცს შეადგენდა. აქედან მოკლულთა და ჭრილობის შედეგად გარდაცვლილთა რიცხვი ნახევარ მილიონს აღემატებოდა. ორ მილიონზე მეტი ინვალიდი გახდა, უგზო-უკვლოდ დაიკარგა 100 ათასზე მეტი, ტყვეების რიცხვი 130 ათას კაცს შეადგენდა.

ოსმალეთს დაეკლდა დიდი რაოდენობით მუშახელი, რამაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა ქვეყნის ეკონომიკაზე, პირველ რიგში სოფლის მეურნეობაზე. ნახევარზე მეტად შემცირდა სათესი ფართობი, თითქმის ამდენად შემცირდა მუშა საქონლის რიცხვი, თამბაქოს ფართობი - ორი მესამედით, ბამბის წარმოება 6-7-ჯერ შემცირდა და სხვა. იგივე ითქმის მრეწველობის შესახებ, ისიც საგრძნობლად დაზარალდა. ქვანახშირის ამოღება შემცირდა სამჯერ, ნახევარზე მეტად - მარილის, მატყლის დამუშავება - 4-5-ჯერ, ნედლი აბრეშუმისა - სამჯერ. მკვეთრად შემცირდა აგრეთვე ხალიჩების წარმოება და სხვ.

ამასთან ერთად კაპიტულაციების გაუქმებისა და ომის წლებში უცხოური კონკურენციის შემცირების შედეგად ერთგვარად განვითარდა სამთო მრეწველობა და მსუბუქი მრეწველობის ის დარგები, რომლებიც დაკავშირებული იყვნენ სამხედრო მოთხოვნილებებთან.

1915-1917 წლებში მთავრობამ გაატარა რიგი ღონისძიებებისა ადგილობრივი მრეწველობის წახალისების მისნით, მაგრამ ამან არ მოუტანა რაიმე არსებითი შედეგი. ამავე დროს ომის გამო თითქმის მთლიანად შეწყდა საგარეო ვაჭრობა. ქვეყნის ფინანსური მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა, ბიუჯეტის

დეფიციტი ყოველწლიურად იზრდებოდა და ომის წლებში 15-ჯერ გაიზარდა, 2 მილიონიდან 29 მილიონ ლირამდე. შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსვლის მიზნით, მთავრობა კვლავ იღებდა საგარეო სესხს, მაგალითად, გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის ბანკირებისაგან. ამ სესხის დიდი ნაწილი მოხმარდა გერმანიისაგან სამხედრო ტექნიკის შეძენას.

ფინანსური სიძნელეების გამო მთავრობამ დაიწყო ქალალდის ფულის გამოშვება. ამან გამოიწვია ინფლაცია და თურქული ლირის გაუფასურება. ფასები პროდუქტებსე კატასტროფულად იზრდებოდა: პური გაძვირდა 37-ჯერ, ყავა - 70-ჯერ, ბრინჯი - 30-ჯერ, კარტოფილი - 27-ჯერ.

1917 წლისათვის საარსებო მინიმუმი 20-ჯერ გაიზარდა ომამდელ წლებთან შედარებით.

ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესების შედეგად ხალხის მასების მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა. ფაქტიურად ხალხი შიმშილობდა. მიუხედავად საალეო მდგომარეობისა, რიგ ქალაქებში და მათ შორის სტამბოლში დაიწყო მოშიმშილეთა ბუნტები. ანალოგიური მდგომარეობა შეიქმნა არმიაშიც.

1914-1916 წლებში ლიბანსა და სირიაში ავადმყოფობისა და შიმშილობის შედეგად გარდაიცვალა მოსახლეობის 40 პროცენტი.

ომის წლებში ოსმალეთი თანდათანობით გერმანიასე დამოკიდებული გახდა და მის ნახევარკოლონიად გადაიქცა. ქვეყნის პოლიტიკური მდგომარეობა მთლიანად დაემორჩილა გერმანიის ინტერესებს. გერმანელებმა თავიანთი კონტროლი დააწესეს არა მარტო ოსმალეთის შეიარაღებულ ძალებსე, არამედ ისეთ მნიშვნელოვან დარგსე, რომელიც იყო: ტრანსპორტი, ფინანსები, საბანკო საქმე და სხვ.

„ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის საბმართველოს" საბჭოს სათავეში ავსტრიელი ჩაუდგა, ოსმალეთის საიმპერიო ბანკის მმართველობაში ფრანგები გერმანელებმა შეცვალეს. გერმანელთა ხელით გადავიდა ანტანტის ქვეყნების კუთვნილი კონცესიების უმრავლესობა. მათ მფლობელობაში მოექცა ოსმალეთის წიალისუელი საბადოები, ერეგლი-ზონგულდაკის ქვანახშირი და ერგანის სპილენძის მადანი.

გერმანელები არ დაკმაყოფილდნენ თურქეთის სტრატეგიული ნედლეულის გაზიდვით და დაიწყეს აგრეთვე სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების გატანაც.

მსოფლიო ომმა და გერმანელთა პარპაშმა ქვეყანა სრულ სამეურნეო კატასტროფამდე მიიყვანა.

ახალგაზრდა თურქების ხელმძღვანელთა ერთმა ნაწილმა, რევოლუციური აფეთქების შიშით, სცადა მოეწყო გადატრიალება ენვერ ფაშას დამხობის მიზნით, მაგრამ იგი მარცხით დამთავრდა. მისი ორგანიზატორი იაკუბ ჯემალი სიკვდილით დასაჯეს.

ომის შედეგად შეწყდა ანტანტის სახელმწიფოებიდან სამრეწველო საქონლის შემოტანა. ამიტომ ოსმალეთი იძულებული იყო მოსახლეობისა და არმიისათვის აუცილებელი საგნები თვითონ ეწარმოებინა. ამის გამო ოსმალეთის მრეწველობა ერთგვარად განვითარდა და ეროვნული ბურჟუაზია ერთგვარად გაძლიერდა, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ სუსტი იყო.

1917 წლისათვის, როდესაც აშკარა გახდა ოსმალეთის დამარცხება ომში, ეროვნული ბურჟუაზია თანდათან ჩამოსცილდა ენვერს. დაიწყო ოპოზიციური ჯგუფის შექმნა. ისინი აშკარად ხედავდნენ, რომ გერმანიის გამარჯვების შემთხვევაში ოსმალეთი გერმანიის კოლონია გახდებოდა. ამიტომ მთავრობის მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი წრეები ომიდან გამოსვლას ცდილობდნენ ანტანტის სახელმწიფოებთან სეპარატული ზავის დადების გზით. მაგრამ ამას რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.

4. ანტანტის სახელმწიფოების საიდუმლო ხელშეკრულებები ოსმალეთის დანაწილების შესახებ

ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ ომში ჩაბმამ მეტად დაძაბა ოსმალეთის მდგომარეობა და, ფაქტიურად, მისი როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს არსებობის ბედი ბეწვზე ეკიდა. „აღმოსავლეთის საკითხის" აღმოცენებიდან დაწყებული, არ ყოფილა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ინგლისი, საფრანგეთი და რუსეთი ერთდროულად ყოფილიყვნენ ერთ სამხედრო ბანაკში. საუკუნეთა განმავლობაში მათ შორის მიმდინარეობდა ბრძოლა ოსმალეთში ბატონობისათვის და თუ ოსმალეთმა შეინარჩუნა თავისი დამოუკიდებლობა, ეს, უპირველეს ყოვლისა, აიხსნება იმით, რომ ევროპის წამყვან სახელმწიფოებს შორის ამ საკითხში არსებობდა დიდი წინააღმდეგობა.

ჩაება რა ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ ომში, ამით

ოსმალეთმა სინამდვილეში საფრთხის წინაშე დააყენა თავისი დამოუკიდებლობა.

მსოფლიო ომში ოსმალეთის ჩაბმის შემდეგ ინგლის-რუსეთსა და საფრანგეთს შორის დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება ოსმალეთის ტერიტორიების დანაწილების თაობაზე და მათ ძალზე უმტკივნეულოდ მიაღწიეს შეთანხმებას. 1915 წლის მარტ-აპრილში პეტერბურგში მოხდა რუსეთ-საფრანგეთ-ინგლისს შორის ვერბალური ნოტებისა და სამახსოვრო ბარათების გაცვლა, რის შედეგადაც მიაღწიეს შეთანხმებას ძირითად საკითხებში:

1. რუსეთს ეძლეოდა უფლება მოეხდინა შემდეგი ტერიტორიის ანექსია: სტამბოლის, ბოსფორის სანაპიროს, მარმარილოს ზღვისა და დარდანელის, სამხრეთ თრაკიის, მარმარილოს ზღვის კუნძულების, კუნძულ იმროზის, ტენედოსისა და თურქეთის აზიურ სანაპიროსე - ბოსფორსა და მდ. საკარიას შორის - მდებარე მხარეებისა.

2. რუსეთი ვალდებულებას იღებდა დაეცვა ამ რეგიონში ინგლისისა და საფრანგეთის განსაკუთრებული ინტერესები.

3. რუსეთი თანახმა იყო სრუტეებზე დაეწესებინა საქონლის ტრანზიტისა და სავაჭრო გემების თავისუფალი მიმოსვლა.

4. რუსეთი თანახმა იყო ირანის ნეიტრალური ზონა გადასულიყო ინგლისის გავლენის სფეროში და დაზუსტებულიყო საზღვარი ინგლისისა და რუსეთის გავლენის სფეროებს შორის.

5. ინგლისი და საფრანგეთი რუსეთისაგან ითხოვდნენ პირობას, რომლის შესრულება აუცილებელი იყო ამ ტერიტორიების ანექსიისათვის - ომი მიყვანილი ყოფილიყო საბოლოო გამარჯვებამდე, აგრეთვე, აღნიშნული იყო, რომ ინგლისი და საფრანგეთი განახორციელებდნენ თავიანთ გეგმებს აღმოსავლეთში, ისევე როგორც სხვა ადგილებში.

ამრიგად, რუსეთს უნდა გადასცემოდა კონსტანტინოპოლი და სრუტეები. ამით კი მეფის რუსეთის საუკუნოვანი ოცნების განხორციელებას, თითქოს ბევრი არაფერი აკლდა, მაგრამ ეს განუხორციელებელი დარჩა.

ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობები განსაკუთრებით დაინტერესებულ იყვნენ ოსმალეთის აზიური ტერიტორიების დანაწილებით და ამიტომ მოლაპარაკება კვლავ გაგრძელდა. 1915 წლის შემოდგომაზე ინგლისსა და საფრანგეთს შორის ამ საკითხზე მიღწეულ იქნა შეთანხმება, რომელიც ცნობილია „საიქს-პიკოს" სახელწოდებით. 1916 წლის 1 სექტემბერს რუსეთის მთავ-

რობამ დაადასტურა ინგლისსა და საფრანგეთის შორის დადებული ხელშეკრულება ოსმალეთის იმპერიის სამფლობელოების დანაწილების შესახებ. საიქს-პიკოს პაქტით: 1. რუსეთის მფლობელობაში უნდა გადასულიყო არსურუმის, ტრაპიზონის, ვანისა და ბითლისის ოლქები. შემდგომში აგრეთვე უნდა დახუსტებულიყო ზოგიერთი სხვა ტერიტორიული პრეტენზიები.

2. ინგლისსა და საფრანგეთის გავლენის სფეროებში უნდა გადასულიყო ანატოლიის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ოლქები და მცირე აზიის არაბული ქვეყნები. პალესტინა უნდა გამოყოფილიყო სპეციალურ „ყავისფერ ზონად". აქ დაწესდებოდა საერთაშორისო ადმინისტრაცია, მექის შერიფის წარმომადგენლობით. 3. მოკავშირე სახელმწიფოებს შორის მომზადდებოდა შეთანხმება სარკინიგზო კონცესიების, ფინანსური, სავაჭრო და სხვა უფლებების თაობაზე.

4. რაც შეეხება არაბეთის ნახევარკუნძულს, აქ ინგლისსა და საფრანგეთის მთავრობები „არაბული ქვეყნების ინტერესების დაცვის" მიზნით ვალდებულებას იღებდნენ დაეცვათ ამ რეგიონის ტერიტორიული მთლიანობა.

ამრიგად, საიქს-პიკოს ხელშეკრულებით მოხდა ოსმალეთის აზიური ტერიტორიის დანაწილება. ფაქტიურად, გაუნაწილებელი რჩებოდა მხოლოდ ცენტრალური ანატოლია.

იტალიის მთავრობამ, როდესაც შეიტყო საიქს-პიკოს ხელშეკრულების შესახებ, წამოაყენა გარკვეული ტერიტორიული პრეტენზიები. 1916 წლის 19 ნოემბერს იტალია შეუერთდა ამ ხელშეკრულებას. 1917 წლის აპრილში, რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შედეგად, ინგლისსა და საფრანგეთის მთავრობები დათანხმდნენ იტალიისათვის გამოეყოთ მცირე აზიაში დამატებითი ზონა. ეს შეთანხმება იტალიასთან გაფორმებულ იქნა 1917 წლის 19 აპრილს სენ-ჟან დე მორიენის კონფერენციაზე. ამ შეთანხმებით, იტალიას უნდა გადასცემოდა ე.წ. "მწვანე ზონა", რომელიც შეიცავდა იზმირს, აიდინის ვილაიეთითა და მიმდებარე ტერიტორიით, საფრანგეთის ზონამდე.

ამის შემდეგ ოსმალეთის მიმართ თავისი ტერიტორიული პრეტენზიები წამოაყენა საბერძნეთის მთავრობამაც.

ერთი სიტყვით, პირველი მსოფლიო ომის დამთავრებისას დადგა ოსმალეთის სახელმწიფოს ყოფნა-არყოფნის საკითხი.

ასეთ მდგომარეობაში იმყოფებოდა ოსმალეთი, როდესაც რუსეთში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება და ბოლშევიკებმა

ხელში აიღეს ძალაუფლება.

1917 წლის 8 ნოემბერს საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ მიიღო დეკრეტი ზავის შესახებ და მიმართა მეომარ სახელმწიფოებს დაუყოვნებლივ დაეწყოთ მოლაპარაკება ომის შეწყვეტისა და ზავის დადების მიზნით.

ოსმალეთისათვის რუსეთში მომხდარი ამბები იყო მეტად ხელსაყრელი შექმნილი მძიმე მდგომარეობიდან გამოსვლისათვის.

ოსმალეთმა ძალზე კარგად გამოიყენა რუსეთსა და ამიერკავკასიაში მომხდარი ამბები თავისი ინტერესების სასარგებლოდ.

5. ტრაპიზონისა და ბათუმის კონფერენციები

1917 წლის 7 ნოემბერს რუსეთში ბოლშევიკების მიერ ძალაუფლების ხელში აღების შემდეგ ამიერკავკასიის ბურჟუაზიული პარტიები და ორგანიზაციები ბოლშევიკებს გაემიჯნენ და 15 ნოემბერს დააარსეს ამიერკავკასიის კომისარიატი, რომელიც ასრულებდა ამ მხარის დროებითი მთავრობის ფუნქციებს. კომისარიატის თავმჯდომარედ და საგარეო საქმეთა კომისრად დაინიშნა ე. გეგეჭკორი.

ამ დროს რუსეთსა და ამიერკავკასიაში შექმნილმა მდგომარეობამ ახალგაზრდა თურქთა ლიდერებს გაუღვიძა იმედი, რომ შესძლებდნენ თავიანთი დაპყრობითი გეგმების განხორციელებას. ამ მიზნით მათ შეიმუშავეს საკმაოდ შენიღბული მოქმედების ტაქტიკა, რამაც მათ შესაძლებლობა მისცა გარკვეულ წარმატებისათვის მიეღწიათ.

30 ნოემბერს კავკასიის ფრონტის ოსმალეთის ჯარის სარდალმა გენერალმა ვეჰიბ ფაშამ წინადადებით მიმართა ამიერკავკასიის ფრონტის რუსეთის ჯარების მთავარსარდალს გენერალ პრჟევალსკის დაწყებულიყო მოლაპარაკება ომის შეწყვეტისა და დროებითი ზავის დადების მიზნით.

ეს წინადადება განიხილეს ამიერკავკასიის კომისარიატის სხდომაზე და გადაწყვიტეს დაეწყოთ მოლაპარაკება დროებითი ზავის დადების მიზნით. 15-18 დეკემბერს ერზინჯანში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება და 18 დეკემბერს დაიდო დროებითი ზავი ამიერკავკასიის დელეგაციასა და ოსმალეთის სარდლობას შო-

რის. ხელშეკრულებით შეწყდა საომარი ოპერაციები კავკასიის ფრონტზე და იგი ძალაში დარჩებოდა სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულების დადებამდე.

1918 წლის 14 იანვარს გენერალმა ვეჰიბ ფაშამ, ენვერ ფაშას სახელით, წინადადებით მიმართა კავკასიის არმიის სარდალს გენერალ ოდიშელიძეს დაწყებულიყო მოლაპარაკება სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულების დადების მისნით.

ეს წინადადება განიხილა ამიერკავკასიის კომისარიატმა და ზოგიერთი შენიშვნით მოიწონა იგი. კომისარიატის წინადადებით, ასეთი კონფერენცია უნდა ჩატარებულიყო მარტში, ტრაპიზონში.

2 მარტს ამიერკავკასიის დელეგაცია აკ. ჩხენკელის მეთაურობით აპირებდა თბილისიდან ტრაპიზონში გამგზავრებას, როდესაც კომისარიატის თავმჯდომარემ ევგენი გეგეჭკორმა მიიღო ბრესტ-ლიტოვსკიდან საბჭოთა რუსეთის საზავო დელეგაციის მდივნის კარახანის დეპეშა, რომელშიაც ეწერა „თვითგამორკვევის გზით რუსეთს უნდა ჩამოშორდეს არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქები“.

ამასთან დაკავშირებით ამიერკავკასიის მთავრობამ პროტესტი განაცხადა და აცნობა ევროპის სახელმწიფოების მთავრობებს, რომ იგი არ ცნობდა საბჭოთა რუსეთის მთავრობის მიერ ბრესტ-ლიტოვსკში დადებულ ხელშეკრულებას, ამიერკავკასიის დელეგაცია მიემგზავრება ტრაპიზონში და ოსმალეთთან უშუალო მოლაპარაკების შედეგად დადებს მასთან სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებას.

1918 წლის დამდეგიდან რუსეთის სარდლობამ დაიწყო თავისი ჯარების გამოყვანა ომის დროს დაკავებული ოსმალეთის ტერიტორიიდან. ოსმალეთმა დაარღვია ერზინჯანის დროებითი ზავის პირობები და თებერვლიდან შეუდგა ქართული და სომხური ტერიტორიების დაკავებას. გენერალი ვეჰიბ ფაშა აცხადებდა, რომ „რუსეთის ჯარის უკან დაბრუნებით“ ერზინჯანის ხელშეკრულებამ დაკარგა თავისი ძალა, რომ ოსმალეთის ჯარები წინ მიიწევენ მუსლიმური მოსახლეობის „დაცვის“ მიზნით. 12 თებერვალს ოსმალეთის ჯარებმა დაიკავეს ერზინჯანი, 17 თებერვალს - ბაიბურთი, 21 თებერვალს - მამახათუნი, 9 მარტს - ტრაპიზონი, ხოლო 12 მარტს არზურუმი. ამის შემდეგ ოსმალეთის ჯარი გაემართა ყარსისაკენ.

14 მარტს გაიხსნა ტრაპიზონის კონფერენცია. ოსმალეთის დელეგაციის მეთაურმა რაუფ ბეიმ მოთხოვა ამიერკავკასიის დე-

ლეგაციას: 1. გამოეცხადებინა დამოუკიდებლობა. 2. ეცნო ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება და ოსმალეთისათვის გადაეცა არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქები.

ამიერკავკასიის დელეგაცია ტრაპიზონში მოუმზადებელი ჩავიდა. ამიერკავკასიას არ ჰქონდა გამოცხადებული დამოუკიდებლობა და იურიდიულად ითვლებოდა რუსეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში. ამავე დროს, ამიერკავკასიის დელეგაციამ აშკარა შეცდომა დაუშვა და არ მოთხოვა ოსმალეთის დელეგაციას ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების ტექსტი, რაც მას საშუალებას მისცემდა დაედგინა, თუ რამდენად შეესაბამებოდა ოსმალეთის ტერიტორიული პრეტენზიები ხელშეკრულების პირობებს. ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების პირობების გაცნობის შემთხვევაში, შესაძლებელია მოლაპარაკება სულ სხვა გზით წარმართულიყო, რადგან ხელშეკრულების მე-4 მუხლში ჩაწერილია: „არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქებიდან დაუყოვნებლივ უნდა გავიდეს რუსეთის ჯარი. რუსეთი არ უნდა ჩაერიოს ამ ოლქების ახალ სახელმწიფო-სამართლებრივ და საერთაშორისო-სამეურნეო ორგანიზაციაში და უნდა მიეცეს შესაძლებლობა ამ ოლქების მოსახლეობას, დაამყაროს ახალი წყობილება მეზობელ სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით კი ოსმალეთთან შეთანხმებით“.

ამრიგად, არაფერია ნათქვამი, რომ ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქები ოსმალეთს უნდა გადაცემოდა. იქ მხოლოდ აღნიშნულია, რომ ამ ტერიტორიიდან რუსეთის ჯარის გასვლის შემდეგ, ძისმა მოსახლეობამ თვითონ უნდა გადაწყვიტოს თავისი ქვეყნის მომავალი, მეზობელ სახელმწიფოების მონაწილეობითა და დახმარებით. ცხადია, მეზობელ სახელმწიფოებში იგულისხმება ოსმალეთთან ერთად საქართველო და სომხეთი.

15 მარტიდან 15 აპრილამდე ტრაპიზონის კონფერენციაზე მიმდინარეობდა დისკუსია და ამიერკავკასიის დელეგაცია უარს ამბობდა მიეღო ოსმალეთის მოთხოვნები. ბოლოს, ოსმალეთის დელეგაციამ ულტიმატუმი წარუდგინა ამიერკავკასიის დელეგაციას.

ამავე დროს ტრაპიზონში მიმდინარე მოლაპარაკების საკითხი განიხილა ამიერკავკასიის სეიმმა და მიიღო დადგენილება - გამოწვეულ იქნას ტრაპიზონიდან დელეგაცია.

ასეთ ვითარებაში ამიერკავკასიის მთავრობამ გამოაცხადა მობილიზაცია. ამ განსაცდელის ჟამს ვერ მოხერხდა ძალების კონ-

სოლიდარობა. მიუხედავად ქართველებისა და სომხების თავგასწირული ბრძოლისა, მათი საბრძოლო რაზმები ვერ უძლებდნენ ოსმალეთის რეგულარული ჯარის შეტევას და თანდათანობით უკან იხევდნენ.

სანამ ტრაპიზონში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება, ოსმალეთის ჯარებმა დაიკავეს იმ ტერიტორიის დიდი ნაწილი, რომელსაც ისინი მოითხოვდნენ ბრესტის ზავით. 15 აპრილს ოსმალებმა ბათუმი დაიკავეს, 17 აპრილს - ოზურგეთი. შემდეგ გაიძართა ბრძოლა მდ. ჩოლოქთან, სადაც ოსმალები სასტიკად დამარცხდნენ. მიუხედავად ამისა, მათ შეძლეს უფრო ვრცელი ტერიტორიის დაკავება, ვიდრე ეს იყო დადგენილი ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით.

ასეთ ვითარებაში ომის გაგრძელებას აზრი არ ჰქონდა. 22 აპრილს ამიერკავკასიის კომისარიატი დაიშალა. სეიმმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და შეიქმნა ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკა. ევ. გეგეჭკორის მთავრობა გადადგა და ახალი მთავრობის თავმჯდომარედ და საგარეო საქმეთა მინისტრად დანიშნეს აკ. ჩხენკელი.

აკ. ჩხენკელს დაევალა განეახლებინა მოლაპარაკება ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულების დადების მიზნით. ოსმალეთთან მოლაპარაკების შედეგად გადაწყდა, რომ კონფერენცია გაიმართებოდა ბათუმში.

11 მაისს ბათუმში გაიხსნა სამშვიდობო საზავო მოლაპარაკება. ოსმალეთის დელეგაცია აღარ დაკმაყოფილდა ბრესტის ზავით და ახალი მოთხოვნები წამოაყენა. განსაკუთრებით მძიმე იყო ტერიტორიული პრეტენზიები: ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქების გარდა ოსმალეთი დამატებით მოითხოვდა ახალციხეს, ახალქალაქს, ალექსანდროპოლს, ეჩმიაძინს და სურმალინის მხარეების შეერთებას. ოსმალეთს სურდა აღედგინა კავკასიაში 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომამდე არსებული საზღვარი. ამიერკავკასიის დელეგაციამ არ დაკმაყოფილა ოსმალეთის ეს მოთხოვნები.

15 მაისს ოსმალეთმა კვლავ განაახლა სამხედრო ოპერაციები და შეუდგა საქართველოსა და სომხეთის ტერიტორიების დაკავებას.

გერმანია არ იყო დაინტერესებული ოსმალეთის ამიერკავკასიაში გაბატონებით. ამიტომ გერმანიის წარმომადგენელი ბათუმის კონფერენციაზე გამოვიდა შუამავლის როლში.

გერმანია თანახმა იყო ოსმალეთის მიელო ბრესტ-ლიტოვსკის ზავით გათვალისწინებული ტერიტორია, მაგრამ წინააღმდეგი იყო და ცდილობდა შეესრულდა ოსმალეთის პრეტენზიები ამიერკავკასიის სხვა ტერიტორიების მიმართ.

25 მაისს გერმანიის დელეგაციის მეთაურმა ფონ ლოსოვმა აცნობა აკ. ჩხენკელს, რომ იგი უარს აცხადებს ოსმალეთთან შუამდგომლობაზე. არ იყო ერთსულოვნება თვით ამიერკავკასიის დელეგატებს შორისაც.

ბათუმის კონფერენციაზე შექმნილმა რთულმა პოლიტიკურმა მდგომარეობამ დააჩქარა ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლა.

1918 წლის 26 მაისს ამიერკავკასიის სეიმი დაიშალა და იმავე დღეს საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, ხოლო 28 მაისს - სომხეთმა და აზერბაიჯანმა.

26 მაისს ოსმალეთმა ულტიმატუმით მოითხოვა ბათუმის კონფერენციაზე დასმული პირობების მიღება. ულტიმატუმი გადაეცა უკვე დაშლილი ამიერკავკასიის დელეგატებს. მოლაპარაკება კვლავ განახლდა.

1918 წლის 4 ივნისს ბათუმში ოსმალეთსა და ცალ-ცალკე ამიერკავკასიის ქვეყნებს (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი) შორის დაიდო ხელშეკრულება „მშვიდობისა და მეგობრობის" შესახებ. ოსმალეთის მიერ ბათუმში ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან დადებული ხელშეკრულებები მეტად მძიმე იყო ამ ქვეყნებისათვის. ოსმალეთს გადაეცა ბათუმისა და ყარსის ოლქები, ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრები, სურმალინის მაზრა, ალექსანდროპოლისა და ეჩმიაძინის მაზრების სამი მეოთხედი, შარურ-დარალაგეზის მაზრის ერთი მეხუთედი და სხვ.

ოსმალეთსა და საქართველოს შორის დაიდო აგრეთვე დამატებითი ხელშეკრულება, რომლის თანახმად საქართველო ვალდებული იყო დაუყოვნებლივ მოეხდინა ჯარების დემობილიზაცია, განედევნა ყველა სამხედრო და სამოქალაქო პირი იმ ქვეყნებისა, რომლებიც ოსმალეთს და მის მოკავშირეებს ეომებოდნენ. გარდა ამისა, ოსმალეთმა მიიღო უფლება კონტროლი დაეწესებინა საქართველოს სტრატეგიულ რკინიგზებზე, გამოეყენებინა ისინი თავისი და მოკავშირეების სამხედრო ინტერესებისათვის. ბათუმის ხელშეკრულების რატიფიკაცია არ მოხდა და იგი ძალაში არ შესულა.

6. ოსმალეთის ჯარების ლაშქრობა აღმოსავლეთ კავკასიაში

ბათუმის კონფერენციის დამთავრების შემდეგ ოსმალეთი აღარ კმაყოფილდება მიღწეულით და განაგრძობს წინსვლას აღმოსავლეთის მიმართულებით. ენვერ ფაშას კვლავ აღეძრა დიდი თურანის შექმნის სურვილი.

'შეტევის შემდგომი გაძლიერების მიზნით, 9 ივნისს ენვერ ფაშამ გამოსცა ბრძანება, რომლის საფუძველზეც კავკასიის ფრონტზე ორი არმია შეიქმნა:

1. მე-3 არმია, რომელშიც გაერთიანებული იყო რამდენიმე დივიზია და მას დამატებით შეუერთდნენ ევროპიდან გადმოყვანილი სამხედრო ნაწილები; სარდალი იყო ვეჰიბ ფაშა, შემდეგ იგი შეცვალა ესად ფაშამ, ენვერ ფაშას ძმამ. მე-3 არმიას ევალებოდა მთელი საქართველოსა და სომხეთის ოკუპაცია.

2. მე-9 არმია, რომელსაც სარდლობდა იაქუბ შევქეთ ფაშა. მას უნდა დაეპყრო ბაქო, ებრძოლა ბოლშევიკების წინააღმდეგ და ირანიდან ინგლისელების შეტევის შემთხვევაში მოეხდინა მათი შეჩერება.

ამ დროს მუსავატების „მოწვევით" განჯაში ჩავიდა ნური ფაშა, ენვერ ფაშას უმცროსი ძმა. მას განჯის რაიონში უნდა შეექმნა „ისლამის არმია" და დაევალა, ბაქოსა და მახაჩყალას გავლით, დაეპყრო ჩრდილოეთ კავკასია და შემდგომ - ვოლგისპირეთი და შუა აზია.

ბაქოს მდიდარი ნავთობის საბადოების ხელში ჩაგდებას გერმანიაც აპირებდა. ამ მიზნით, ლუდენდორფის ბრძანებით, გერმანიის ჯარები სასწრაფოდ უკრაინიდან ზღვით გადაიყვანეს შავი ზღვის კავკასიის სანაპიროზე. სექტემბრის შუა რიცხვებში ამ შენაერთების დიდი ნაწილი უკვე საქართველოში იმყოფებოდა. გერმანელებმა დაიწყეს მზადება ბაქოს წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის, მაგრამ ოსმალებმა დაასწრეს და 15 სექტემბერს დაიკავეს ბაქო.

ბაქოს აღების შემდეგ თურქებს თურანის შექმნის გეგმა ნაწილობრივ უკვე შესრულებულად მიაჩნდათ და მათ დღის წესრიგში დასვეს ჩრდილოეთ კავკასიის, ვოლგისპირეთისა და შუა აზიის დაპყრობის საკითხი.

23 სექტემბერს ოსმალეთსა და გერმანიას შორის დაიდო საიდუმლო ხელშეკრულება, რომლის მიხედვითაც თურქეთი იბრ-

ძალებდა ჩრდილოეთ კავკასიასა და შუა აზიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფოების შექმნისა და მათთან მჭიდრო კავშირის დამყარებისათვის.

1918 წლის შემოდგომაზე ოსმალეთს შუა აზიის დასაპყრობად შეეძლო გამოეყენა ერთი დივიზია. მისმა 2000-კაციანმა ავანგარდმა მახაჩყალა დაიკავა და აპირებდა ვოლგისა და ურალისაკენ წინსვლას. გ'საში ისინი დიდ წინააღმდეგობას წააწყდნენ და შემდგომი წინსვლისათვის ძალა აღარ შესწევდათ. ოსმალეთის მეორე სამხედრო შენაერთი ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში შეიჭრა და მის დაპყრობას შეუდგა. მოსახლეობა მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა მტერს.

7. სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის (ყარსის) მთავრობის შექმნა

1918 წლის ივლისში ოსმალებმა ჩაატარეს რეფერენდუმი ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქებში, საოკუპაციო სამხედრო რეჟიმის პირობებში. იგი ჩატარდა საერთაშორისო ნორმებისა და წესების უხეში დარღვევით. ამის გამო საქართველოს მთავრობამ 1 აგვისტოს პროტესტის ნოტა გაუგზავნა ოსმალეთის მთავრობას. მასში დაწვრილებით იყო ჩამოთვლილი ის დარღვევები, რომლებიც დაშვებული იყო რეფერენდუმის ჩატარების დროს.

12 აგვისტოს თავის საპასუხო ნოტაში ოსმალეთის მთავრობა უარყოფდა საარჩევნო წესების დარღვევას რეფერენდუმის ჩატარებისას. ამავე დროს მიუთითებდა, რომ ეს ტერიტორიები ოსმალეთის ხელში გადავიდა „დაპყრობის სრული უფლების" საფუძველზე. ამრიგად, ოსმალეთის მთავრობა უკვე აღარ მალავდა, რომ ეს ტერიტორია მან ჩაიგდო არა ნებაყოფლობითი, არამედ იარაღით, „დაპყრობის უფლებით".

1918 წლის 20 სექტემბერს საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ საპროტესტო ნოტა გაუგზავნა ოსმალეთის მთავრობას, რომელშიაც აღნიშნული იყო, რომ ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქებში ჩატარებული რეფერენდუმი არ გამოხატავს ამ ოლქების მოსახლეობის ნება-სურვილს, რადგან იგი ჩატარდა საოკუპაციო რეჟიმის პირობებში და ადგილი ჰქონდა პლებისციტის აშკარა ფალსიფიკაციას. საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გაუქმებუ-

ლად გამოაცხადა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების ის ნაწილი, რომელიც კავკასიას შეეხებოდა.

ოავის საპასუხო ნოტაში ოსმალეთის მთავრობა ყოველსაირად ცდილობდა გაემართლებინა თავისი მოქმედება, რასაც რუსეთის მთავრობამ 10 ოქტომბრის ახალ ნოტაში კვლავ მიუთითა, რომ ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქები უკანონოდ არის მითვისებული, რაც ეწინააღმდეგება ბრესტის ზავის მე-4 მუხლს.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ ოსმალეთის მოკავშირე გერმანიამ არაკანონიერად სცნო ჩატარებული რეფერენდუმი. გერმანიის მთავრობამ თავის ელჩს სტამბოლში დაავალა ოსმალეთის მთავრობისათვის ეცნობებინა: ოსმალეთის მთავრობის მიერ ჩატარებული პლებისციტი არ შეესაბამება ბრესტის ხელშეკრულების მე-4 მუხლს, ვინაიდან იგი ჩატარდა მეზობელ სახელმწიფოებთან შეთანხმების გარეშე და არ ეყრდნობა კანონიერ საფუძველს.

1918 წლის 15 აგვისტოს გამოიცა სულთან მეჰმედ VI-ის რესკრიპტი, რომლის საფუძველზედაც ცხადდებოდა სამი სანჯაყის (არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქები) ოსმალეთის სახელმწიფოსთან შეერთება.

სულთნის ამ დადგენილებით ოსმალეთმა მოახდინა სამივე სანჯაყის სრული ანექსია, რაც ეწინააღმდეგებოდა ბრესტ-ლიტოვსკის სასავო ხელშეკრულების პირობებს.

მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ (მუდროსის ზავით) ოსმალეთმა, თანახმად აღებული ვალდებულებებისა, გამოიყვანა ჯარი დაპყრობილი ტერიტორიებიდან. ამის შემდეგ ინგლისელებმა დაიწყეს ჯარების შეყვანა ამიერკავკასიაში, კერძოდ, ბათუმსა და ბათუმის ოლქში. თავის მხრივ, ოსმალეთისაგან განთავისუფლებულ საქართველოს ტერიტორიაზე ჯარი შეიყვანა საქართველომ. 1918 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში საქართველოს ჯარებმა დაიკავეს მესხეთი და მის გენერალ-გუბერნატორად დაინიშნა გენერალი მაყაშვილი.

1918 წლის 25 დეკემბერს საქართველოს რესპუბლიკის პარლამენტმა და მთავრობამ მიმართა სამუსულმანო საქართველოს მოსახლეობას: „მოსყიდული პირები თქვენ ჩაგაგონებენ, თითქოს და საქრისტიანო საქართველო თქვენს რჯულს ემუქრებოდეს. არ დაუჯეროთ ცილისმწამებელთ, დამოუკიდებელ და თავისუფალ საქართველოში ყველა სარწმუნოება თანასწორია, ყველას უფ-

ლება აქვს თავისი რჯულისამებრ ილოცოს და თავისი სარწმუნოება დაიცვას. თქვენი ორგულნი იტყვიან საქრისტიანო საქართველო მუსულმანთა ადათებს უარყოფს და მათ ბრძოლას გამოუცხადებსო. ზურგი აქციეთ თქვენს ორგულთ და მტრებს.

თანახმად მთელი საქართველოს მოქალაქეთა სურვილისა და პარლამენტის დადგენილებისა, ყოველივე გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა საყოველთაოდ და გადაჭრით აცხადებს, რომ სამუსულმანო საქართველოს ენიჭება ავტონომია!

თვით მუსულმანი ქართველების წარმომადგენელნი გამოსცემენ კანონებს, რომლითაც ისინი სამუსულმანო საქართველოში თავის გემოზე და თავის სინდისისამებრ მიაწყობენ თავის ცხოვრებას, მტკიცე კანონებით უსრუნველყოფენ თავისი სარწმუნოების უფლებებს, მიაწყობენ ადგილობრივ საქმეებს".

მესხეთში მცხოვრებმა გამაჰმადიანებული ქართველების ერთმა ნაწილმა - ბეგებმა, ხოჯებმა, მოლებმა და სხვ., რომელთაც სათავეში ჩაუდგა სერვერ ბეგ ათაბაგი, სამცხე-საათაბაგოს უკანასკნელი შთამომავლი, ქობლიანელი პრინცი, არ მოისურვეს საქართველოს შემადგენლობაში დარჩენა და დაიწყეს ბრძოლა საქართველოსაგან გამოყოფისათვის. მათი მომხრეები დადიოდნენ ქვეყნის სხვადასხვა ადგილებში, ამხედრებდნენ მოსახლეობას, აწყობდნენ შეთქმულებებსა და თავდასხმებს, ამზადებდნენ ნიადაგს საქართველოსაგან გამოყოფისათვის.

ოსმალო აგენტების წაქეზებით, ახალციხისა და ახალქალაქის ქართველი მუსლიმების 40-კაციანმა ჯგუფმა, ოსმალო ემისრების კარნახით შეადგინა პეტიცია და მოითხოვა, რომ მესხეთი ავტონომიის უფლებით შესულიყო ოსმალეთის შემადგენლობაში. სეპარატისტები კიდევ უფრო შორს წავიდნენ.

1919 წლის 18 იანვარს ყოფილი ყარსის, არტაანისა და ბათუმის სანჯაყების ტერიტორიაზე დააარსეს ე.წ. „სამხრეთდასავლეთ კავკასიის (ყარსის) მთავრობა". ამ „სახელმწიფოს" შემადგენლობაში უნდა შესულიყო ყარსის, არტაანისა და ბათუმის ოლქები და ახალციხის, ახალქალაქის, ეჩმიაძინისა და სურმალინის მაზრები.

შექმნისთანავე ყარსის მთავრობამ დახმარებისათვის მიმართა სტამბოლს და ამ მიზნით იქ გაგზავნა დელეგაცია.

სერვერ ბეგ ათაბაგმა პარიზის კონფერენციას გაუგზავნა მემორანდუმი ყარსის მთავრობის შექმნასთან დაკავშირებით.

სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობა არ გამოხატავდა ამ რეგიონის მოსახლეობის უმრავლესობის სურვილს და ეწინააღმდეგებოდა მუდროსის ზავის პირობებს.

1919 წლის 13 აპრილს ინგლისელებმა დააპატიმრეს ყარსის მთავრობის წევრები, სტამბოლში გაგზავნეს და 28 მაისს იქიდან კუნძულ მალტაზე გადაასახლეს.

ქართველი მაჰმადიანების უმრავლესობა მომხრე იყო დარჩენილიყო საქართველოს შემადგენლობაში ავტონომიის სტატუსით. მათი ლიდერი იყო მემედ აბაშიძე.

1919 წლის 31 აგვისტოს ბათუმში მემედ აბაშიძის თავმჯდომარეობით გამართულ ქართველ მაჰმადიანთა ყრილობამ მიიღო გადაწყვეტილება: „გამოვთქვამთ შეურყეველ ნებისყოფას და მტკიცე გადაწყვეტილებას, ამიერიდან სამარადისოდ ბათუმი და მისი ოლქი შეუერთდება თავის ბუნებრივ სამშობლო საქართველოს ფართო ავტონომიის ფარგლებში“.

1921 წლის 21 თებერვლის საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუციით, სამუსლიმანო საქართველოს დაუმტკიცდა ავტონომია (თავი მე-11, მუხლი 107).

8. ოსმალეთის დამარცხება მსოფლიო ომში

1917 წლის 4 აპრილს ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა ომი გამოუცხადა გერმანიას. ამან საგრძნობლად შეცვალა ძალთა თანაფარდობა ანტანტის სასარგებლოდ. 1918 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში უკვე არავის ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ გერმანია და მისი მოკავშირეები დამარცხდებოდნენ. 19 სექტემბერს პალესტინაში ინგლისის ჯარებმა გენერალ ალენბის სარდლობით გაარღვიეს ფრონტი მდ. იორდანისა და ხმელთაშუა ზღვას შორის და დაიწყეს წარმატებით წინსვლა. 25 სექტემბერს „ილდირიმის“ არმიამ გენერალ ლიმან ფონ სანდერსის სარდლობით განიცადა დამარცხება. 1 ოქტომბერს ინგლისელებმა ხელთ იგდეს დამასკო, შემდეგ - ალეპო. ოქტომბრის შუა რიცხვებში ინგლისის არმია გენერალ მარშალის სარდლობით მიუახლოვდა მოსულს.

სექტემბერ-ოქტომბერში, მესოპოტამიის ფრონტზე ბრძოლების შედეგად, ინგლისელებმა ხელთ იგდეს 75 ათასი ტყვე და

360 ქვემეხი.

29 სექტემბერს ბულგარეთმა თავი დამარცხებულად გამოაცხადა. 18 სექტემბერს ინგლისის არმია პალესტინაში შეტევაზე გადავიდა. ფაქტიურად, ინგლისის არმიას წინააღმდეგობას არავინ უწევდა, ინგლისელების ჯარი ჩრდილოეთ სირიაში შევიდა და 8 ოქტომბერს ბეირუთი დაიკავა.

ოქტომბრის ბოლოსათვის ინგლისის ჯარებმა მთლიანად დაიკავეს პალესტინა, იორდანია, სირია და ერაყი. მოსულის რაიონის გამოკლებით.

1918 წლის 15 სექტემბერს მოკავშირეთა ჯარებმა მაკედონიაში გაარღვიეს ფრონტის ხაზი და უშუალო საფრთხე შეუქმნეს სტამბოლს. ახალგაზრდა თურქთა ლიდერებმა დაინახეს რა, რომ გამოუვალ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, 4 ოქტომბერს მოკავშირეებს ზავი შესთავაზეს, მაგრამ მოკავშირეებმა არ ისურვეს მათთან მოლაპარაკება.

7 ოქტომბერს ენვერ ფაშა, თალაათ ფაშა და ჯემალ ფაშა გადადგნენ, ოსმალეთის მთავრობას სათავეში მარშალი აჰმედ იზეთ ფაშა ჩაუდგა. ახალმა მთავრობამ ანტანტას ზავი სთხოვა.

30 ოქტომბერს მუდროსის ყურეში, ინგლისის სამხედრო გემზე „აგამემონზე" ოსმალეთის დელეგაციამ ხელი მოაწერა კაპიტულაციის აქტს.

თავი XIX
ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ოსმალეთში 1919-1923 წლებში

1. ოსმალეთის ტერიტორიის ოკუპაცია ანტანტის სახელმწიფოების მიერ

პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთი დამარცხდა. მუდროსში დაიდო დროებითი ზავი ოსმალეთსა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის. საზავო პირობების მიხედვით, ოსმალეთი მთლიანად გამარჯვებული სახელმწიფოების გავლენის ქვეშ მოექცა.

მუდროსის ხელწერილება შედგებოდა 25 მუხლისაგან. პირველი მუხლი ითვალისწინებდა სრუტეების გახსნას მოკავშირეთა ფლოტისათვის და მათ მიერ შავი და მარმარილოს ზღვებისა და სრუტეების ფორტების ოკუპაციას.

მე-2-3 მუხლებით ოსმალეთს უნდა ეჩვენებინა მოკავშირეებისათვის თურქეთის ტერიტორიულ წყლებში ნაღმების ადგილმდებარეობა.

მე-5 მუხლით ოსმალეთი ვალდებული იყო დაუყოვნებლივ მოეხდინა არმიის დემობილიზაცია.

მე-7 მუხლით ანტანტის სახელმწიფოებს, საჭიროების შემთხვევაში, უფლება ეძლეოდათ მოეხდინათ თურქეთის ნებისმიერი ტერიტორიის ოკუპაცია.

მე-8-9 მუხლები ითვალისწინებდა ანტანტის სახელმწიფოებისათვის თურქეთისა და გერმანიის გემების ჩაბარებას.

მე-10 და 12 მუხლებით მოკავშირეებს ეძლეოდათ უფლება მოეხდინათ ოკუპაცია და დაეცვათ ტავრის გვირაბები, აგრეთვე სატელეგრაფო სადგურები და მიწისზედა, მიწისქვეშ გამავალი კაბელები.

მე-13 მუხლით ოსმალეთის ხელისუფლებას ეკრძალებოდა გაეფუჭებინა ან გაენადგურებინა თურქეთის ნავსადგურებში მდებარე სამხედრო ან საავჭრო ობიექტები.

მე-16 მუხლი ავალდებულებდა პორტას ჩაებარებინა თავისი გარნიზონები ჰიჯაზში, იემენში და სხვა არაბულ ქვეყნებში, მოეხდინა ოსმალეთის ჯარების ევაკუაცია კილიკიიდან.

მე-17-18 მუხლები ეხებოდა მოკავშირეებისათვის ტრიპოლიტანიისა და კილიკიის ნავსადგურების ჩაბარებას.

მე-19 მუხლით პორტას ევალებოდა ერთი თვის განმავლობაში თავისი ტერიტორიიდან მოეხდინა გერმანიისა და ავსტრიის სამხედრო და სამოქალაქო ქვეშევრდომების ევაკუაცია და შეეწყვიტა ყოველგვარი ურთიერთობა ცენტრალურ სახელმწიფოებთან.

მე-20 მუხლი პორტას ავალდებულებდა ჩაებარებინა მოკავშირეებისათვის მთელი სამხედრო შეიარაღება და სამხედრო აღჭურვილობა.

22-ე მუხლით პორტას უნდა გადაეცა მოკავშირეებისათვის სამხედრო ტყვეები, ხოლო თურქი ტყვეები უნდა დარჩენილიყვნენ მოკავშირეთა განკარგულებაში.

23-ე მუხლი ითვალისწინებდა საომარი მოქმედების შეწყვეტას. 1918 წლის 31 ოქტომბრის ნაშუადღევს ადგილობრივი დროით.

მუდროსის ხელშეკრულების რიგი მუხლები ეხებოდა ამიერკავკასიას: ასე, მაგალითად, თანახმად მე-11 მუხლისა, თურქეთის ჯარებს უნდა დაეტოვებინა დაღესტანი, აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო. ეს ტერიტორიები ოკუპირებული იქნებოდა ინგლისის ჯარების მიერ.

მე-15 მუხლის მიხედვით, ინგლისის ჯარებს უფლება ეძლეოდა მოეხდინა ბათუმის, ბაქოსა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქების ოკუპაცია, ხოლო პორტას ამ საქმეში მისთვის ყოველგვარი დახმარება უნდა აღმოეჩინა.

ასეთი იყო, ძირითადად, მუდროსის საზავო ხელშეკრულების პირობები.

მუდროსის ზავის დადების მეორე დღეს ინგლისმა, ვითომდა კომუნიკაციების დაცვის უზრუნველყოფის მიზნით, მოახდინა მოსულის რაიონისა და ალექსანდრიეტას ოკუპაცია.

1918 წლის 13 ნოემბერს მოკავშირეთა სამხედრო-საზღვაო ესკადრები (ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის, საბერძნეთისა და უფრო გვიან აშშ-ის) ოქრის ყურეში შევიდნენ და ღუზა თურქეთის სულთნის სასახლის წინ ჩაუშვეს.

ანტანტის სახელმწიფოები ვარაუდობდნენ, რომ ისინი შეძლებდნენ საბოლოოდ მოეხდინათ ოსმალეთის მთლიანი დანაწილება. დრო მათთვის მეტად ხელსაყრელი იყო, რადგან ოსმალეთის ერთ-ერთი თავგამოდებული მოსარჩლე მეფის რუსეთი მწყობრიდან იყო გამოსული.

ამ დროს ახლო და შუა აღმოსავლეთის რეგიონში მთავარ როლს ინგლისი ასრულებდა. იგლისი მსოფლიო ომის ბოლოს

გახდა ახლო აღმოსავლეთის ფაქტიური ბატონ-პატრონი.

მალე ინგლისის კონტროლის ქვეშ აღმოჩნდა მთელი ანატოლია: სამხრეთ-აღმოსავლეთი, სამხრეთ ანატოლია და კილიკია. ინგლისის ჯარები კონტროლს უწევდნენ აგრეთვე ერაყსა და სირიას; აღმოსავლეთი ანატოლია ემორჩილებოდა კავკასიაში მყოფ ინგლისის საოკუპაციო ჯარებს, ხოლო ცენტრალური და დასავლეთი ანატოლია - ინგლისის ჯარის მთავარსარდალს თურქეთსა და კავკასიაში გენერალ მილნას. ამის გარდა, ინგლისმა დაამყარა თავისი ხელისუფლება ბაღდადის რკინიგზასე.

შავი და ხმელთაშუა ზღვების ნავსადგურებზე კონტროლს ახორციელებდა ინგლისის ფლოტი. ტრაპიზონსა და სამსუნში გადასხმულ იქნა ინგლისის სამხედრო რაზმები.

საფრანგეთის ჯარებმა დაიკავეს ადანას ოლქი და აღმოსავლეთ თრაკიის დიდი ნაწილი.

სულთანი და მისი მთავრობა ინგლისისა და საფრანგეთის მონა-მორჩილი იყო.

1918 წლის 21 დეკემბერს გამოვიდა სულთნის ბრძანებულება ოსმალეთის დეპუტატთა პალატის (მეჯლისი) დათხოვნის შესახებ.

1919 წლის მარტის დასაწყისში ოსმალეთის მთავრობის მეთაური გახდა „თავისუფლებისა და თანხმობის" პარტიის ლიდერი, სულთნის სიძე ფერიდ ფაშა.

1919 წლის იანვარში პარიზში გაიხსნა სამშვიდობო საზავო კონფერენცია, რომელსაც უნდა შეემუშავებინა სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულებები დამარცხებულ სახელმწიფოებთან და მათ შორის ოსმალეთთან.

1919 წლის 30 იანვარს საბერძნეთის მთავრობამ პარიზის კონფერენციას გაუგზავნა მემორანდუმი, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ანატოლიაში ცხოვრობს 2,5 მილიონი ბერძენი, რომლებიც ოცნებობენ საბერძნეთთან გაერთიანებაზე, ხოლო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონში მცხოვრებ ბერძნებს სურთ შექმნან პონტოს სახელმწიფო, საბერძნეთის პროტექტორატის ქვეშ. საბერძნეთი მოითხოვდა, აგრეთვე, გადაეცათ მისთვის იზმირი და კონსტანტინოპოლზე დაეწესებინათ ერთა ლიგის კონტროლი.

პარიზის კონფერენციაზე იტალიის წარმომადგენელმა ორლანდომ პროტესტი განაცხადა და აღნიშნა, რომ ლონდონის ხელშეკრულებით იზმირი იტალიას უნდა გადასცემოდა.

იტალიელებმა, როდესაც გაიგეს, რომ საბერძნეთს უნდა გა-

დასცემოდა იზმირი, გადაწყვიტეს დაესწროთ ბერძნებისათვის და 1919 წლის 4 მაისს იტალიის ჯარები გადასხეს კუშადასში იზმირიდან 60 კილომეტრის დაშორებით. მალე მათ დაიკავეს იზმირის ახლომახლო მდებარე ადგილები.

იტალიელებს არც ბერძნები ჩამორჩნენ. 15 მაისს დაიწყო საბერძნეთის არმიის გადასხმა იზმირში. 15 დღის განმავლობაში ოკუპირებულ იქნა მთელი იზმირის ვილაიეთი.

1919 წლის 22 მაისს მოხდა ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება საიქს-პიკოს ხელშეკრულების დაზუსტების მიზნით, რომლის მიხედვითაც, პალესტინა და მოსულის ვილაიეთი გადადიოდა ინგლისის გავლენის სფეროში. თავის მხრივ, ინგლისი ვალდებულებას იღებდა გაეყვანა ჯარები სირიიდან და კილიკიიდან და ამ ტერიტორიაზე შეყვანილი იქნებოდა საფრანგეთის ჯარი. ინგლისმა აგრეთვე იცნო ფრანგების მიერ სონგულდაქის ქვანახშირის მდიდარი რაიონის ოკუპაცია.

29 ივლისს ინგლისის მონაწილეობით მიაღწიეს შეთანხმებას იტალიასა და საბერძნეთს შორის - ანატოლიასა და ბალკანეთში გავლენის სფეროების განაწილების შესახებ.

ანტანტის სახელმწიფოების მიერ, ფაქტიურად, ოსმალეთის ბედ-ილბალი გადაწყვეტილი იყო. ანტანტის სახელმწიფოებს თავიანთი გეგმების რეალიზაციის მიზნით თურქეთის ტერიტორიაზე ჰყავდათ 100-ათასიანი არმია.

2. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყება, სივასისა და არზურუმის კონგრესები

ოსმალეთის კაპიტულაციის შემდეგ ქვეყნის სხვადასხვა რაიონებში დაიწყო (ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად) სხვადასხვა პოლიტიკური ორგანიზაციების დაარსება. ისინი იქმნებოდნენ ქვეყნის ცალკეული რაიონების ტერიტორიების დაცვის მიზნით. 1918 წლის ბოლოს უფლებათა დაცვის საზოგადოება შეიქმნა თრაკიაში, იზმირსა და კილიკიაში, აგრეთვე დაარსდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების ეროვნული უფლებების დაცვის საზოგადოება, ტრაპიზონის ვილაიეთის დეცენტრალიზაციის საზოგადოება, ეროვნული კონგრესი და სხვ. სტამბოლში განახლდა პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა, რომლებიც ცდილობდნენ შეექმნათ ეროვ-

ნული ბლოკი თურქეთის ერთიანობის დაცვისათვის.

1919 წლის დამდეგამდე ამ საზოგადოებებისა და ორგანიზაციების უმრავლესობა განიცდიდა პაციფისტურ გავლენას. ისინი იმედოვნებდნენ „სამართლიანი" სამშვიდობო ხელშეკრულების დადებას, რომელიც დამყარებული იქნებოდა აშშ-ის პრეზიდენტ ვილსონის დეკლარაციის თოთხმეტ პუნქტზე. ამიტომ მათი საქმიანობა არ იყო მიმართული შეიარაღებული ბრძოლისაკენ ოკუპანტების წინააღმდეგ, არამედ კმაყოფილდებოდა მიტინგების ჩატარებითა და პოლიტიკური პამფლეტების გამოცემით. მაგრამ მათი ილუზიები მალე დაიმსხვრა ვითარების გაუარესების გამო. საჭირო იყო დაწყებულიყო ანტიიმპერიალისტური სახალხო მოძრაობა. მაგრამ ამ დროს თურქეთის ბურჟუაზიას არ ჰყავდა ჯერ კიდევ ერთიანი ორგანიზაცია, რომელიც შეძლებდა სათავეში ჩადგომოდა ამ მოძრაობას.

ასეთი ორგანიზაციის შექმნა მიზნად დაისახა მუსტაფა ქემალ ფაშამ.

მუსტაფა ქემალ ფაშა (ათათურქი) დაიბადა 1881 წელს სალონიკში, მოსამსახურის ოჯახში. 1893 წელს მუსტაფა ქემალი შევიდა სამხედრო სასწავლებელში, შემდეგ სწავლა განაგრძო გენერალური შტაბის სამხედრო აკადემიაში (სტამბოლში), რომელიც დაამთავრა 1905 წელს, მიიღო კაპიტნის ჩინი და ჩაირიცხა სამხედრო ნაწილში. მალე იგი დააპატიმრეს საიდუმლო პატრიოტულ წრეში მონაწილეობის გამო, მას ბრალად ედებოდა ნამიქ ქემალის აკრძალული პიესის „სამშობლოს" წაკითხვა.

სამი თვის პატიმრობის შემდეგ მუსტაფა ქემალი დანიშნეს დამასკოში საკავალერიო ნაწილში. დამასკოში ახალგაზრდა ოფიცერთა მიერ დაარსებულ იქნა „სამშობლოსა და თავისუფლების" წრე, რომელშიაც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა მუსტაფა ქემალი. ეს წრე ეწეოდა პროპაგანდას აბდულ-ჰამიდის რეაქციული რეჟიმის დასამხობად. დამასკოდან მუსტაფა ქემალი საიდუმლოდ მაკედონიაში გაემგზავრა, სადაც ამ დროს იმყოფებოდა ახალგაზრდა თურქების შტაბი. აქ მან კონტაქტი დაამყარა ახალგაზრდა თურქების ლიდერებთან. 1907 წელს მუსტაფა ქემალი გადაიყვანეს მაკედონიაში. 1908 წელს მან მონაწილეობა მიიღო ახალგაზრდა თურქთა რევოლუციაში, მაგრამ ახალგაზრდა თურქთა ლიდერებთან უთანხმოების გამო იგი გამოვიდა პარტიის რიგებიდან და ჩამოსცილდა პოლიტიკურ მოძრაობას. 1911-1912 წლებში მუსტაფა ქემალი მონაწილეობდა ტრიპოლიტანიის

ომში, ხოლო 1912-1913 წლებში - ბალკანეთის ომში.

1911 წელს მუსტაფა ქემალი მაიორი გახდა, ხოლო 1914 წელს, როდესაც იგი იყო სამხედრო ატაშე ბელგრადში, მიიღო პოდპოლკოვნიკის ჩინი.

პირველი მსოფლიო ომის დროს იგი იყო ერთ-ერთი გამოჩენილი მხედარმთავარი.

მსოფლიო ომში ჩაბმის შემდეგ მუსტაფა ქემალი დაინიშნა მე-19 ქვეითი დივიზიის მეთაურად. იგი მონაწილეობდა დარდანელის დაცვაში, მიიღო პოლკოვნიკის ჩინი და სახელიც გაითქვა ამ ბრძოლებში.

1916 წლის აგვისტოში იგი მეთაურობდა ოპერაციებს ბითლისსა და მუნში.

1916 წლის აპრილში კავკასიის ფრონტზე მუსტაფა ქემალს ებოძა ბრიგადის გენერლის ჩინი და ფაშის ტიტული.

1917 წლის ზაფხულში იგი სარდლობდა მე-7 არმიას, რომელიც ბაღდადსა და მესოპოტამიის რაიონში იყო განლაგებული.

1917 წლის 20 სექტემბერს მას კონფლიქტი მოუვიდა გერმანელ გენერალ ფალკენჰეინთან.

1917 წლის 15 დეკემბრიდან 1918 წლის 5 იანვრამდე მუსტაფა ქემალი ბერლინში თან ახლდა უფლისწულ ვაჰიდედინს.

1918 წლის აგვისტოში მუსტაფა ქემალი კვლავ დანიშნეს მე-7 არმიის სარდლად. აქ მას მოუსწრო დაზავებამ. მუდროსის ზავის შემდეგ მან მოახდინა ჯარების ევაკუაცია კილიკიაში და ცდილობდა გაეწია წინააღმდეგობა ინგლისის ჯარებისათვის, რომლებმაც მოსული დაიკავეს, მაგრამ არ მიიღო მხარდაჭერა მთავრობისაგან და გადადგა. 1918 წლის 10 ნოემბერს იგი სტამბოლში დაბრუნდა.

სტამბოლში ყოფნის დროს მუსტაფა ქემალმა დაიწყო თავის გარშემო იმ პირების შემოკრება, რომლებიც უკმაყოფილო იყვნენ ოკუპანტების საქმიანობით. სულთნის მთავრობის შემრიგებლური პოლიტიკით. იმ დროს მუსტაფა ქემალს იმედი ჰქონდა, რომ ოსმალეთის კრიტიკული მდგომარეობიდან გამოსვლა შესაძლებელი იქნებოდა, თუ შეიქმნებოდა ახალი ქმედითი მთავრობა და მას უნარი ექნებოდა გადამწყვეტი ზომები მიეღო ქვეყნის ერიერთული ინტერესების დასაცავად. მაგრამ სულთნის გარშემო მოკალათებულმა დიდმოხელეებმა ყურად არ იღეს მუსტაფა ქემალის პატრიოტული მოწოდებანი.

მუსტაფა ქემალმა მიიღო სწორი გადაწყვეტილება, რომ ინ-

ტერვენტების წინააღმდეგ საბრძოლველად ძალების გაერთიანება და დარაზმვა უნდა დაწყებულიყო ანატოლიიდან, სადაც საამისოდ მეტად ხელსაყრელი პირობები იყო.

1919 წლის მაისში, თავისი მეგობრებისა და დაახლოებული პირების დახმარებით, მუსტაფა ქემალ ფაშა დაინიშნა ანატოლიაში მე-9 არმიის ინსპექტორად.

1919 წლის 19 მაისს მუსტაფა ქემალი ჩავიდა სამსუნში. თურქულ ისტორიოგრაფიაში 19 მაისი ითვლება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დაწყების თარიღად. ხოლო მუსტაფა ქემალს, როდესაც ეკითხებოდნენ, თუ რომელ დღეს დაიბადა (დღემდე არაა დადგენილი მისი დაბადების დღე), იგი ხუმრობით ამბობდა: „19 მაისს".

იმ დროს მუსტაფა ქემალს მიაჩნდა, რომ განმათავისუფლებელი ბრძოლა უნდა დაწყებულიყო „ფადიშაჰის წმინდა დროშით", სულთან მეჰმედ VI-ის მეთაურობით.

თურქეთში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მთავარი მამოძრავებელი ძალა იყო გლეხობა. მას შეუერთდა მუშათა კლასი, მაგრამ იგი იმ დროს მეტად მცირერიცხოვანი და სუსტი იყო. ასეთ ვითარებაში ანტიიმპერიალისტური მოძრაობის ხელმძღვანელობა გადავიდა ეროვნული ბურჟუაზიის, უმთავრესად ანატოლიის სამრეწველო და სავაჭრო ბურჟუაზიის ხელში. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მთავარი ცენტრი ანატოლიაში იყო. იქ ცხოვრობდნენ თურქი გლეხების ძირითადი მასა, წვრილი მემამულეები, სამრეწველო და სავაჭრო ბურჟუაზიის უმრავლესობა.

ანატოლიაში ჩასვლის შემდეგ მუსტაფა ქემალი ენერგიულად შეუდგა განმათავისუფლებელი მოძრაობის ორგანიზაციას. მან მიზნად დაისახა გააერთიანებინა იმ დროს თურქეთში არსებული სხვადასხვა ბურჟუაზიული პარტიები და ორგანიზაციები, რათა შეექმნა ანატოლიისა და თრაკიის უფლებათა დაცვის ორგანიზაციის ერთიანი ხელმძღვანელი ორგანო.

მუსტაფა ქემალი მოუწოდებდა: „სამშობლოს ხელშეუვალობა და დამოუკიდებლობა საფრთხეშია, ცენტრალური მთავრობა ვერ ასრულებს თავის მოვალეობას. ამის გამო საჭიროა მოვიწვიოთ ეროვნული ყრილობა, რომელიც დამოუკიდებელი იქნება ყოველგვარი გავლენისა და კონტროლისაგან".

დივიზიებისა და კორპუსების შტაბების წარმომადგენლებისა და ზოგიერთი გუბერნატორის დახმარებით იგი დაუკავშირდა

ყველა ორგანიზაციასა და საზოგადოებას, აგრეთვე სასულიერო პირებს, გავლენიან მემამულეებსა და ვაჭრებს. თავის მოწოდებებში ქემალი მიისწრაფოდა დაემტკიცებინა, რომ თურქეთის პოლიტიკური და ეროვნული არსებობა არ შეწყვეტილა და რომ ხალხი მზადაა დაიცვას თავისუფლება და დამოუკიდებლობა.

1919 წლის 20 ივნისს ამასიაში შედგა საიდუმლო თათბირი, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს მუსტაფა ქემალმა, ყოფილმა სასლვაო მინისტრმა ჰუსეინ რაუფ ბეიმ, მე-20 კორპუსის მეთაურმა ალი ფუად ფაშამ და პოლკოვნიკმა ქიაზიმ ბეიმ. სამშობლოს დაცვის მიზნით თათბირის მონაწილეებმა გადაწყვიტეს მოეწვიათ სივასში სრულიად თურქეთის კონგრესი, სადაც წარმოდგენილი იქნებოდა ყველა პარტია და საზოგადოება. ამ კონგრესზე უნდა შემუშავებულიყო მოქმედების პროგრამა. თათბირმა მხარი დაუჭირა აღმოსავლეთის ვილაიეთების უფლებათა დაცვის ორგანიზაციების ინიციატივას - ჩაეტარებინათ არზურუმის კონგრესი. თათბირის ოქმს ხელი მოაწერა მე-3 კორპუსის მეთაურმა რეფატ ბეიმ, მე-15 კორპუსის მეთაურმა ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშამ და მე-13 კორპუსის მეთაურმა ჯემალ ფაშამ.

ამრიგად, ამასიაში თათბირის დროს შეიქმნა საინიციტივო ჯგუფი, რომელმაც თავის თავზე აიღო პატრიოტული ძალების გაერთიანება და ერთიანი ფრონტის შექმნა თურქეთის დამოუკიდებლობის დასაცავად.

1919 წლის 22 ივნისს მუსტაფა ქემალმა ამ ჯგუფის სახელით გაუგზავნა მიწვევა არმიის კორპუსების მეთაურებს, გუბერნატორებს, სხვადასხვა საზოგადოებებს, პოლიტიკურ და რელიგიურ მოღვაწეებს, ქალაქის გამგებლებს მონაწილეობა მიეღოთ სივასის კონგრესის მუშაობაში.

მუსტაფა ქემალის საქმიანობა ცნობილი გახდა სტამბოლში და მოკავშირეთა მთავარსარდალმა ინგლისელმა გენერალმა მილნმა მოთხოვა თურქეთის სამხედრო მინისტრს დაუყოვნებლივ დაებრუნებინა მუსტაფა ქემალი დედაქალაქში, რაზედაც მან უარი მიიღო მუსტაფა ქემალისაგან.

1919 წლის 8 ივლისს მუსტაფა ქემალი გადადგა თავისი თანამდებობიდან და სულთნის მთავრობამ იგი „მეამბოხე გენერლად" გამოაცხადა.

1919 წლის 23 ივლისიდან 7 აგვისტომდე არზურუმში ჩატარდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების კონგრესი. მას 35 დელეგატი დაესწრო. კონგრესმა ერთსულოვნად მიიღო დადგენილება

დაეცვათ აღმოსავლეთის ეკლესიათების დამოუკიდებლობა. ამასთანავე კონგრესის მონაწილეებმა აღიარეს თავიანთი ერთგულება თურქეთის სულთნისა და ხალიფათისადმი.

არზურუმის კონგრესმა მოამზადა ნიადაგი ერთიანი ცენტრის შესაქმნელად განმათავისუფლებელი ბრძოლის პროცესში. კომიტეტის თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი.

სტამბოლის ნაციონალისტების საწინააღმდეგოდ, რომლებიც იბრძოდნენ თურქეთსე ამერიკის მანდატის შემოღებისათვის, არზურუმის კონგრესმა უარი თქვა აღმოსავლეთ ანატოლიაზე ყოველგვარი მანდატის დაწესებაზე.

1919 წლის 4-12 სექტემბერს სივასში ჩატარდა სრულიად თურქეთის კონგრესი. მასში მონაწილეობა მიიღეს მსხვილმა მიწისმფლობელებმა, ვაჭრებმა, შეიხებმა, მოლებმა, ოფიცრებმა, მოხელეებმა, ექიმებმა, იურისტებმა, ჟურნალისტებმა, მასწავლებლებმა და აგრეთვე სტამბოლის საკანონმდებლო ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა.

სივასის კონგრესის მუშაობა მეტად დაძაბულ ვითარებაში ჩატარდა.

დასავლეთ ანატოლიაში ბერძენთა არმია სულ უფრო მეტად მიიწევდა წინ ქვეყნის სიღრმეში. მერსინში გადასხმულ იქნენ საფრანგეთის ჯარები. შავი ზღვის ანატოლიის სანაპიროსე ინგლისისა და საფრანგეთის ფლოტი ბატონობდა. საბერძნეთის ფლოტი აწვდიდა იარაღს „პონტოს სახელმწიფოს" დაარსების მიმხრეებს.

30 ივლისს გამოქვეყნდა სულთნის ბრძანება მუსტაფა ქემალის სამხედრო ტრიბუნალში გადაცემის შესახებ. 9 აგვისტოს სამხედრო ტრიბუნალმა იგი „მეამბოხედ" გამოაცხადა, გარიცხა არმიის რიგებიდან და ჩამოართვა ყოველგვარი ტიტული და ჩინი. სტამბოლიდან სივასში გაიგზავნა სპეციალური რასმი მის დასაპატიმრებლად.

ხარპუტის გუბერნატორს დაევალა მოეწყო ქურთების შეიარაღებული გამოსვლა სივასის კონგრესის მონაწილეების წინააღმდეგ.

ინგლისელები, რომლებიც შეშფოთებული იყვნენ განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაფართოებით, ცდილობდნენ არ დაეშვათ სივასის კონგრესის გახსნა.

არც ფრანგები იყვნენ გულხელდაკრეფილნი. მათ სივასში გაგზავნეს სპეციალური მისია, რომელიც შედგებოდა კილიკიაში

მეოთი ფრანკი ოფიცრებისაგან. ფრანგებმა გააკრიკლეს ხმები, რომ ისინი აპირებდნენ სივასის ოკუპაციას.

სივასში ჩავიდნენ აგრეთვე იტალიის წარმომადგენლები, მაგრამ ისინი უკან გააბრუნეს სახალხო რაზმეულებმა.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, სივასის კონგრესი მაინც ჩატარდა. სწორედ ამ დროს თურქეთში დიდი გამოხმაურება გამოიწვია იმან, რომ აშშ-ისათვის უნდა გადაეცათ თურქეთი, როგორც სამანდატო ტერიტორია.

თურქეთის პოლიტიკური მოღვაწეების დიდი ნაწილი მომხრე იყო თურქეთზე გავრცელებულიყო აშშ-ის მანდატი. ისინი ამას იმით ასაბუთებდნენ, რომ უმჯობესია თურქეთზე დაწყარებულიყო ამერიკის მანდატი, ვიდრე მომხდარიყო თურქეთის დანაწილება ანტანტის სახელმწიფოების მიერ. აშშ-ის მანდატის მომხრეები სივასის კონგრესის მონაწილეებს შორისაც იყვნენ. სივასის კონგრესზე ჩავიდნენ აშშ-ის წარმომადგენლები, რომლებიც მანდატის სასარგებლოდ აგიტაციას ეწეოდნენ. მუსტაფა ქემალი აშკარად არ გამოვიდა აშშ-ის მანდატის წინააღმდეგ, რადგან ამას შეეძლო გამოეწვია გათიშვა კონგრესის მონაწილეებს შორის.

სივასის კონგრესი, ისევე როგორც არზურუმისა, ჩატარდა უცხოელებისაგან ქვეყნის გადარჩენის ლოზუნგით. კონგრესმა შეიმუშავა ბრძოლის ძირითადი პრინციპები და მიიღო გაფართოებული პროგრამა. გამოაცხადა, რომ თურქეთის ტერიტორია 1918 წლის მუდროსის ზავის ტერიტორიულ ფარგლებში უნდა დარჩენილიყო.

კონგრესმა მოთხოვა სულთანს დაუყოვნებლივ მოეწვია ეროვნული მეჯლისი და გადაეყენებინა დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა.

კონგრესმა აირჩია წარმომადგენლობითი კომიტეტი 13 კაცის შემადგენლობით, მუსტაფა ქემალი თავმჯდომარედ, წევრებად - პუსეინ რაუფ ბეი, რეფეტ ბეი, ბექირ სამი ბეი და სხვ.

სივასის კონგრესმა გამოხატა თავისი ერთგულება სულთნის მიმართ და გაუგზავნა მას სპეციალური მიმართვა.

აგრეთვე მიმართვა გაუგზავნა დიდი სახელმწიფოების დიპლომატიურ და პოლიტიკურ წარმომადგენლებს სტამბოლში. ამ დოკუმენტში დასაბუთებული იყო ანატოლიაში ეროვნული მოძრაობის კანონიერი ხასიათი.

3. სტამბოლში მეჯლისის (პარლამენტის) მოწვევა

სივასის კონგრესის გადაწყვეტილების შესაბამისად, წარმომადგენლობითმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება: 1919 წლის 12 სექტემბერს გაეწყვიტა ყოველგვარი ურთიერთობა დამად ფერიდ ფაშას მთავრობასთან. ერთდროულად კომიტეტმა მიმართა სულთანს, მოკავშირეთა უმაღლეს კომისარს, გადაეყენებინათ დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა და მოეწვიათ პარლამენტი.

სულთანმა უარი განაცხადა დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნა. თურქეთში დღითიდღე იზრდებოდა მთავრობის საწინააღმდეგო გამოსვლები. ასეთ ვითარებაში სულთანი იძულებული გახდა წასულიყო დათმობაზე და გადაეყენებინა დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა, რომელმაც სახელი გაიტეხა ხალხის თვალში, და კონტაქტი დაემყარებინა ქემალისტებთან.

1919 წლის 2 ოქტომბერს დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა გადადგა და შეიქმნა ახალი მთავრობა ალი რიზა ფაშას მეთაურობით.

სულთნის ვარაუდით, ალი რიზა ფაშას უნდა გაეუქმებინა უფლებათა დაცვის ორგანიზაციები, დაეშალა პარტიზანული რაზმები, ჩაეტარებინა არჩევნები პარლამენტში და ხელი მოეწერა მოკავშირეთა მიერ შემუშავებულ საზავო ხელშეკრულებასე.

1919 წლის 20-დან 22 ოქტომბრამდე ამასიაში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება სულთნის მთავრობის დელეგაციასა და წარმომადგენლობითი კომიტეტის ხელმძღვანელებს შორის. მოლაპარაკებაში მონაწილეობას ღებულობდნენ მუსტაფა ქემალი, რაუფ ბეი და ბექირ სამი ბეი. მოლაპარაკების შედეგად მიღწეულ იქნა შეთანხმება. შედგენილ იქნა ხუთი ოქმი. აქედან სამს ხელი მოაწერეს ორივე მხარის წარმომადგენლებმა, ხოლო ორს - სულთნის მთავრობის დელეგაციამ.

ამ ოქმების შესაბამისად, ქემალისტებმა უარი თქვეს აქტიურ საომარ ოპერაციებზე ოკუპანტების წინააღმდეგ, სანამ დეპუტატთა პალატა ხელში არ აიღებდა ქვეყნის ხელისუფლებას, ხოლო სულთნის მთავრობა ვალდებულებას იღებდა დაეცვა თურქეთის საზღვრები მუდროსის ხელშეკრულების შესაბამისად.

საკამათო გახდა თურქეთის პარლამენტის მოწვევის ადგილი. მუსტაფა ქემალი მოითხოვდა, რომ პარლამენტი მოწვეული ყოფილიყო ანატოლიის რომელიმე ქალაქში, სულთნის წარმომადგენლები კი სტამბოლს ასახელებდნენ. სულთნის მთავრობის და-

ეინებითი მოთხოვნით ქემალი დათმობაზე წავიდა.

სულთნის მთავრობასთან კავშირის დამყარების მიზნით სტამბოლში გაიგზავნა წარმომადგენლობითი კომიტეტის დელეგაცია რაუფ ბეის, ყარა ვასიფ ბეისა და ბექირ სამი ბეის შემადგენლობით.

1919 წლის ნოემბერ-დეკემბერში ჩატარდა არჩევნები პარლამენტში (მეჯლისი). 175 დეპუტატიდან 116 დეპუტატი მუსტაფა ქემალის მომხრე იყო.

სტამბოლში გამგზავრებამდე ქემალისტი დეპუტატები 27 დეკემბერს შეიკრიბნენ ანკარაში საერთო პროგრამის შემუშავების მიზნით. მათ შეიმუშავეს მოქმედების გეგმა და გადაწყვიტეს პარლამენტში შეექმნათ უფლებათა დაცვის ფრაქცია. მუსტაფა ქემალმა სტამბოლში პარლამენტის მუშაობაში არ მიიღო მონაწილეობა.

1920 წლის 12 იანვარს გაიხსნა პარლამენტის პირველი სხდომა. 28 იანვარს ქემალისტმა დეპუტატებმა წარადგინეს თავიანთი „ეროვნული აღთქმა", რომელიც წარმოადგენდა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პროგრამას. იგი ითვალისწინებდა თურქეთის ტერიტორიულ მთლიანობას თურქული ტერიტორიების ფარგლებში (ანატოლია, სრუტეების ზონა, აღმოსავლეთ თრაკია). ამ გეგმამ მოიპოვა პარლამენტის ერთსულოვანი მხარდაჭერა, ხოლო მოკავშირე სახელმწიფოების წარმომადგენლები მას უარყოფითად შეხვდნენ.

1920 წლის თებერვალში ლონდონში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება მოკავშირე სახელმწიფოებს შორის თურქეთის საკითხთან დაკავშირებით. მიღებულ იქნა შემდეგი გადაწყვეტილება: 1. სტამბოლი დარჩებოდა სულთნის ხელისუფლების ქვეშ. 2. მოხდებოდა სრუტეების ინტერნაციონალიზაცია და ნეიტრალიზაცია. 3. თურქეთს არ ჰქონდა უფლება განეხორციელებინა მმართველობა არათურქ მოსახლეობაზე. ამავე დროს ანტანტის წარმომადგენლებმა შეათანხმეს თურქეთთან საზავო ხელშეკრულების ძირითადი პირობები.

მოკავშირე სახელმწიფოებს და განსაკუთრებით ინგლისს არ მოსწონდათ პარლამენტის მიერ მიღებული დადგენილებები და გადაწყვიტეს იარაღის ძალით ჩაეშალათ მისი საქმიანობა. თებერვლისა და მარტის განმავლობაში ანატოლიაში გადასროლილ იქნა საბერძნეთის რეგულარული სამხედრო ნაწილები.

1920 წლის 15-16 მარტს სტამბოლში გადასხმულ იქნენ ინგ-

ლისის ჯარები, რომლებმაც დაიკავეს მთავრობის დაწესებულებები. ინგლისელებმა დაარბიეს პარლამენტი, დეპუტატების ნაწილი დააპატიმრეს, ნაწილმა გაქცევით უშველა თავს. დაპატიმრებული დეპუტატები კუნძულ მალტაზე გადაასახლეს.

5 აპრილს, ინგლისელების მოთხოვნით, შეიქმნა ახალი მთავრობა დამად ფერიდ ფაშას მეთაურობით. სტამბოლში საოკუპაციო რეჟიმი დამყარდა. დაიწყო ძალების გადანაწილება. ანატოლიაში წავიდნენ ისინი, ვინც დაინტერესებული იყო თურქეთის დამოუკიდებლობით, ხოლო სტამბოლში თავს იყრიდნენ რეაქციული ძალები. სტამბოლში, აგრეთვე სხვა ქალაქებსა და სოფლებში დაიწყო გამოსვლები ოკუპანტების წინააღმდეგ.

4. ანკარაში თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მოწვევა

1920 წლის 19 მარტს წარმომადგენლობითმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება ახალი მეჯლისის მოწვევის შესახებ. ეს გამოწვეული იყო შემდეგი მიზეზებით: 1. დეპუტატთა პალატა სტამბოლში დათხოვნილი იყო და საკანონმდებლო ხელისუფლება აღარ არსებობდა. 2. აღმასრულებელი ხელისუფლება იმყოფებოდა ანტანტის კონტროლის ქვეშ. ამიტომ დამად ფერიდ ფაშას მთავრობა ცხადდებოდა ხალხის მოღალატედ და ამ დღიდან კომიტეტი წყვეტდა მასთან ყოველგვარ ურთიერთობას. 3. სასამართლო ხელისუფლება აღარ სარგებლობდა არავითარი დამოუკიდებლობით. ამის დამადასტურებელი იყო ის, რომ სტამბოლში უმიზეზოდ დააპატიმრეს ასობით მოქალაქე ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე.

ამრიგად, ანტანტის მიერ სტამბოლის ოკუპაციამ დააჩქარა სახელმწიფო ხელისუფლების გადასვლა ეროვნული ბურჟუაზიის ხელში.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მტრები ცდილობდნენ, რომ ოკუპანტების დახმარებით ჩაეშალათ ახალი მეჯლისის მოწვევა. სულთნის აგენტების აგიტაციის გავლენის შედეგად ზოგიერთმა ვილაიეთმა არ მოისურვა თავისი დეპუტატების გაგზავნა მეჯლისში იმ საბაბით, რომ მათ თითქოს არ ჰქონდათ მიღებული სულთნისაგან ნებართვა ანკარაში მეჯლისის მუ-

შაობაში მონაწილეობაზე.

სულთანმა გამოსცა მანიფესტი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლის განახლების შესახებ. სულთნის მთავრობა შეუდგა „ხალიფათის არმიის" დაკომპლექტებას და მათ წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

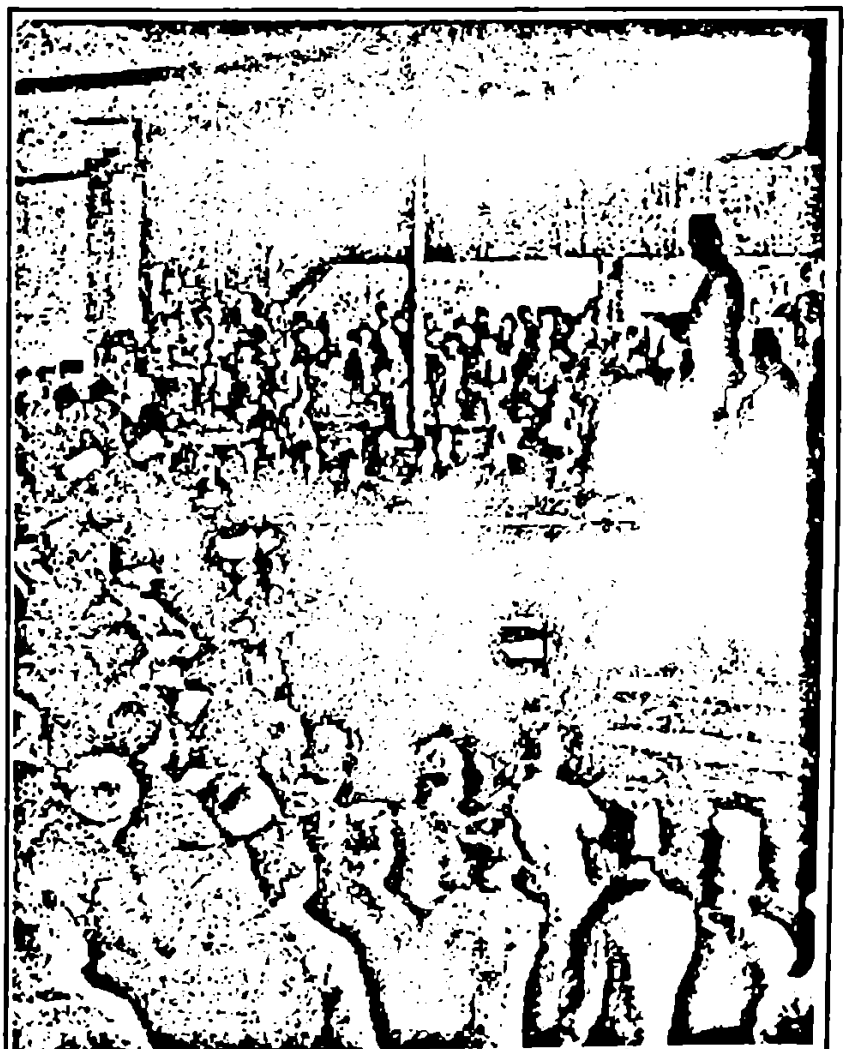

1920 წ. 23 აპრილი. გაიხსნა თურქეთის დიდი ეროვნული კრება

ახალი მეჯლისი, რომელმაც მიიღო თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სახელწოდება, ძველისაგან განსხვავებით, შედგებოდა ერთი პალატისაგან. არჩევნები ჩატარდა ორსაფეხურიანი სისტემით, ძველი საარჩევნო კანონის საფუძველზე. ყოველი სანჯაყი (ლივა) ხუთ დეპუტატს ირჩევდა.

1920 წლის 23 აპრილს ანკარაში გაიხსნა თურქეთის დიდი

ეროვნული კრება. პირველი მოწვევის მეჯლისი შედგებოდა 338 დეპუტატისაგან, აქედან 105 დეპუტატი სტამბოლიდან ჩავიდა. პარლამენტის დეპუტატთა შორის იყვნენ მემამულეები, ვაჭრები, სასულიერო პირები, ოფიცრები, ინტელიგენციის წარმომადგენლები (ექიმები, იურისტები, ჟურნალისტები, მწერლები, მასწავლებლები). მეჯლისის შემადგენლობაში არ იყვნენ მუშათა და გლეხთა წარმომადგენლები.

ფიცის მიღების შემდეგ თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ აირჩია პრეზიდიუმი, რომლის პირველი თავმჯდომარე გახდა მუსტაფა ქემალ ფაშა.

3 მაისს შეიქმნა მინისტრთა საბჭო, მის თავმჯდომარედ აირჩიეს მუსტაფა ქემალი, საგარეო საქმეთა მინისტრად - ბექირ სამი ბეი, შინაგან საქმეთა მინისტრად - ჯამი ბეი, გენერალური შტაბის უფროსად დაინიშნა პოლკოვნიკი ისმეთ ბეი.

თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ გამოაცხადა დამოუკიდებლობა და თურქეთის ტერიტორიული მთლიანობა. მან თავისი თავი გამოაცხადა ქვეყნის ერთადერთ კანონიერ ხელისუფლებად.

1920 წლის 7 ივნისის კანონით თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ გააუქმა ყველა ხელშეკრულება, კონვენცია და სხვა სახის აქტები, რომლებიც სულთნის მთავრობამ დადო უცხოეთის სახელმწიფოებთან. სულთნის მთავრობა კანონგარეშე იქნა გამოცხადებული, ხოლო სულთანი „ურჯულოების ტყვედ".

ფაქტობრივად, თურქეთში შეიქმნა ორხელისუფლიანობა: სტამბოლში სულთნის მთავრობა - ანტანტის სახელმწიფოების მონამორჩილი და ანკარაში - ქემალისტების მთავრობა.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მტრები ყოველნაირად ცდილობდნენ ჩაეშალათ თურქეთის დიდი ეროვნული კრების საქმიანობა.

1920 წლის აპრილში დაიწყო რეაქციული ავჯანყება ანკარის მთავრობის წინააღმდეგ. 9 აპრილს ინგლისის სამხედრო გემიდან ბანდირმაში გადასხმულ იქნა 1000-ზე მეტი კაცი ამ რეგიონში ხელისუფლების აღსადგენად. გაერთიანებული პარტიზანული ჯგუფების მოქმედების შედეგად ეს რაზმი განადგურებულ იქნა.

13 აპრილს ბოლუსა და დუზდეჯეში დაიწყო ჩერქეზებისა და აბაზინების ფეოდალთა ავჯანყება. ისინი სულთნის სამსახურში იმყოფებოდნენ და რიგი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. ავჯან-

ყებულთა რიცხვმა 4 ათასს მიაღწია. აჯანყებულებს ადარფაზარის რაიონში შეუერთდნენ „ხალიფათის არმიის“ ნაწილები და მათ ხელში აღმოჩნდა ჩრდილო-დასავლეთ ანატოლიის დიდი ნაწილი. კონტრრევოლუციური აჯანყების ჩახშობის მიზნით, მობილიზებულ იქნა ერთდროული ძალები, რომლებიც ბერძნების წინააღმდეგ იბრძოდნენ. ივნისის ბოლოს მათ შეძლეს „ხალიფათის არმიის“ განადგურება და კონტრრევოლუციური აჯანყების ჩაქრობა.

1920 წლის პირველ ნახევარში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებებმა საფრთხის ქვეშ დააყენა ინგლისისა და საფრანგეთის ბატონობა ამ ქვეყანაში. მოკავშირეებმა გადაწყვიტეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ გამოეყენებინათ საბერძნეთის არმია, რომელიც შეაიარაღეს თანამედროვე სამხედრო ტექნიკით.

1920 წლის 22 ივნისს საბერძნეთის არმია შეტევაზე გადავიდა მთელი ფრონტით. შეტევა დაიწყო სამი მიმართულებით. სამი ბერძნული დივიზია გადასროლილ იქნა აკისარ-სომას მიმართულებით, ორი დივიზია - აიდინის წინააღმდეგ. პარტიზანებმა და რეგულარული ჯარის ნაწილებმა ვერ გაუძლეს საბერძნეთის არმიის მოულოდნელ შეტევას და დაიწყეს ყველა მიმართულებით უკან დახევა. საბერძნეთის არმიის წარმატება განპირობებული იყო ჯარის რიცხობრივი უპირატესობითა და კარგი ტექნიკით. პარტიზანული რაზმები ცუდად იყვნენ შეიარაღებული და მოქანცული „ხალიფათის არმიის“ წინააღმდეგ ომით.

ჩრდილოეთის ჯგუფმა, 10 დღის ბრძოლის შედეგად, 30 ივნისს დაიკავა ბალიქესირი, ხოლო 2 ივლისს - კერმატა და ყარაჯაბეი, ბურსის მახლობლად. 25 ივნისს ინგლისელებმა დესანტები გადასხეს მუდანიაში, ხოლო 2 ივლისს - ბანდირმაში. მათ დახმარება აღმოუჩინეს საბერძნეთის ჯარებს მარმარილოს ზღვის სანაპიროდან სამხედრო გემებიდან შორსმსროლელი არტილერიის მეშვეობით. ამის შედეგად ინგლის-საფრანგეთის ხელთ აღმოჩნდა ტერიტორია ქუდარიდან დარდანელამდე. 1920 წლის ივლისის დასაწყისისათვის ინგლისის ჯარებმა გაწმინდეს იზმითის ნახევარკუნძული პარტიზანებისაგან. 8 ივლისს ოკუპანტებმა დაიკავეს ბურსა და ალაშეჰირი. ბურსას დატოვების შემდეგ თურქეთის ჯარებმა დაიხიეს ესქიშეჰირისაკენ და შეძლეს ფრონტის სტაბილიზაცია.

სალიჰლის მიმართულებით ოკუპანტები მიისწრაფოდნენ ხელთ

ეგდოთ აფონყარაპისარი და ქუოაპია, მაგრამ ამის განხორციელება ვერ შეძლეს. სამი თვის ცხარე ბრძოლების შედეგად მათ დაიკავეს უშაქი, გედიზი და მივიდნენ დოლმუ-ფინარამდე.

აიდინის მიმართულებით საბერძნეთის ჯარებმა დაიკავეს ნაზილი, მაგრამ მათი შემდგომი წინსვლა შეჩერებულ იქნა.

შეტევითი ოპერაციების შედეგად ინგლის-საბერძნეთის ჯარებმა დაიკავეს დასავლეთ ანატოლიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ივლისში განახლდა საომარი ოპერაციები კილიკიაში. 1920 წლის ზაფხულში სულთნის აგენტების მიერ პროვოცირებულ იქნა გამოსვლები ანატოლიაში ანკარის მთავრობის წინააღმდეგ. ამის გამო მთავრობა იძულებული შეიქნა ფრონტიდან მოეხსნა ჯარის ნაწილები აჯანყების ჩასაქრობად.

მოკავშირეთა შეტევის შედეგად მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა თრაკიაში, რომელიც ფაქტიურად ინგლის-საფრანგეთის ოკუპაციის ქვეშ იმყოფებოდა. იქ საფრანგეთის საოკუპაციო ჯარებს სარდლობდა ფრანგი გენერალი დ'ესპერე.

თრაკიაზე პრეტენსიას აცხადებდა საბერძნეთი. 1920 წლის 20 ივლისს თექინდაღში გადასხმულ იქნა საბერძნეთის ერთი დივიზია და ბერძნებმა დაიწყეს შეტევა ედირნეს (ადრიანოპოლის) მიმართულებით. მეორე ბერძნული არმია შეტევაზე გადავიდა დასავლეთ თრაკიიდან, გადალახა მდ. მარიცა. ივლისის დამდეგისათვის საბერძნეთის არმიამ დაიკავა მთელი აღმოსავლეთ თრაკია.

ამრიგად, საბერძნეთის ჯარების შეტევითი ოპერაციების შედეგად აღმოსავლეთ თრაკია და დასავლეთ ანატოლიის მნიშვნელოვანი ნაწილი ინგლის-საბერძნეთის ხელთ აღმოჩნდა.

5. სევრის საზავო ხელშეკრულება

ანტანტის სახელმწიფოებმა ისარგებლეს 1920 წელს საბერძნეთის არმიის წარმატებებით თურქეთის ტერიტორიის ოკუპაციის საქმეში და ოსმალეთს თავს მოახვიეს კაბალური საზავო ხელშეკრულება, რომლითაც ოფიციალურად გააფორმეს ოსმალეთის იმპერიის დანაწილება გამარჯვებულ სახელმწიფოებს შორის.

1920 წლის 10 აგვისტოს ქ. სევრში, პარიზის მახლობლად, ოსმალეთთან ხელმოწერილ იქნა სამშვიდობო საზავო ხელშეკ-

რულება. სევრის ხელშეკრულება წარმოადგენს ვერსალის ხელშეკრულებების შემადგენელ ნაწილს.

სევრის ხელშეკრულება შედგებოდა 13 ნაწილისა და 433 მუხლისაგან. პირველი ნაწილი შეიცავდა ერთა ლიგის წესდებას. მე-2 ნაწილში დადგენილი იყო თურქეთის ახალი საზღვრები: აღმოსავლეთი თრაკია, სტამბოლისა და მიმდებარე რაიონების გამოკლებით, საბერძნეთს გადაეცა.

თურქეთის დელეგაცია ხელს აწერს სევრის საზავო ხელშეკრულებას

ანატოლიაში საბერძნეთის ხელისუფლების ხელში გადადიოდა იზმირი, მიმდებარე რაიონებით.

კილიკია და მარაშის, ურფას, ანთეფეს ვილაიეთების ნაწილი გადადიოდა საფრანგეთის მფლობელობაში. მოსულის ვილაიეთი, დიარბექირისა და ჰაქიარის ვილაიეთების ნაწილი გადადიოდა ინგლისის ხელში, სამხრეთ-დასავლეთ ანატოლია იტალიის გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა.

აღმოსავლეთ ანატოლიის ნაწილი დაშნაკური სომხეთის ხელში გადადიოდა. საზღვარი თურქეთსა და სომხეთს შორის დადგენილ იქნა 1920 წლის ნოემბერში აშშ-ის პრეზიდენტის ვილსონის მიერ. საზღვარი გადიოდა შავი ზღვის სანაპიროსე ქ. გირესუნტიდან ერზინჯანი-მუში-ბითლისი-ვანის ტბა. სამხრეთ-აღმოსავლეთი ანატოლია, ძირითადად ქურთებით დასახლებული, ვანის ტბიდან მოყოლებული - ელიაზიგი - მალათია - მარაში

მიიღებდა ავტონომიას, ხოლო შემდგომ დამოუკიდებლობას ინგლისის პროტექტორატის ქვეშ.

თურქეთი კარგავდა მთელ თავის კუნძულებს: იმროსი, ტენედოსი გადადიოდა საბერძნეთის ხელში, დოდეკანეზის კუნძულები - იტალიის ხელში, კვიპროსი - ინგლისს რჩებოდა.

სრუტეების ზონა გადადიოდა საერთაშორისო კომისიის ხელში, რომლის წევრებიც დიპლომატიური იმუნიტეტით სარგებლობდნენ. სრუტეების კომისიას ჰქონდა თავისი დროშა, ჰყავდა მომსახურე აპარატი, პოლიცია და ერთგვარად წარმოადგენდა სახელმწიფოს სახელმწიფოში. უნდა მომხდარიყო სრუტეების დემილიტარიზაცია. სრუტეებით სარგებლობა თავისუფალი იქნებოდა ყველასათვის (როგორც სამხედრო, ისე სავაჭრო გემებისათვის) ომისა და მშვიდობიანობის დროს.

სევრის ხელშეკრულებით თურქეთს რჩებოდა ცენტრალური ანატოლია. დედაქალაქად რჩებოდა სტამბოლი.

თურქეთი ცნობდა მანდატს სირიაზე, ერაყსა და პალესტინაზე, აღიარებდა ჰიჯაზს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, ცნობდა ინგლისის პროტექტორატს ეგვიპტეზე, ინგლის-ეგვიპტის სუდანზე, საფრანგეთის პროტექტორატს მაროკოსა და ტუნისზე, აგრეთვე უარს ამბობდა ლიბიაზე.

თურქეთის შეიარაღებული ძალების რაოდენობა განისაზღვრა 50700 კაცით. თურქეთი ვალდებული იყო ექვსი თვის განმავლობაში მოეხდინა თავისი არმიის დემობილიზაცია.

თურქეთზე ფინანსური კონტროლის დაწესების მიზნით იქმნებოდა სპეციალური კომისია ინგლისის, საფრანგეთისა და იტალიის წარმომადგენლების მონაწილეობით, ხოლო თურქეთის დელეგატებს ჰქონდათ სათათბირო უფლება. კომისია განაგებდა თურქეთის შემოსავალსა და გასავალს. იგი აკმაყოფილებდა მოკავშირე სახელმწიფოთა ფინანსურ პრეტენზიებს და იხდიდა თურქეთის ვალებს, ამტკიცებდა საოკუპაციო ჯარების ხარჯებს.

სევრის ზავით მოლიანად აღდგენილ იქნა კაპიტულაციების რეჟიმი. საბაჟო ტარიფები 8 პროცენტს შეადგენდა. აღდგენილ იქნა საკონსულო სასამართლოები.

თურქეთს ეკრძალებოდა რაიმე კონცესის გაცემა მოკავშირეთა ფინანსური კომისიის ნებართვის გარეშე. აღდგენილ იქნა მოკავშირე სახელმწიფოების მოქალაქეთა საკონცესიო უფლებები და უქმდებოდა გერმანიასა და ავსტრიისათვის ბოძებული კონცესიები.

სევრის ზავის პირობებმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია მთელ თურქეთში და სულთნის მთავრობამ ვერ გაბედა მისი რატიფიკაცია.

6. ანკარის მთავრობის მიერ ურთიერთობის დამყარება საბჭოთა რუსეთთან

თურქეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა საბჭოთა რუსეთის წარმატებებმა ანტანტის სახელმწიფოების წინააღმდეგ ომში. ანკარის მთავრობა დიდად კმაყოფილი იყო იმით, რომ საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გამოაცხადა, რომ მეფის რუსეთის საიდუმლო ხელშეკრულებები კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების დანაწილების შესახებ გაუქმებულია.

საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გამოაცხადა, რომ იგი ცნობს ანკარის მთავრობას და მზადაა დაამყაროს მასთან დიპლომატიური ურთიერთობა. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო ორ ქვეყანას შორის დაახლოებასა და მეგობრული ურთიერთობის დამყარებას.

1920 წლის 26 აპრილს მუსტაფა ქემალმა ოფიციალური წერილი გაუგზავნა ლენინს, რომელშიაც იგი გამოთქვამდა სურვილს დაემყარებინა დიპლომატიური ურთიერთობა საბჭოთა რუსეთთან და სთხოვდა მას აღმოეჩინა თურქეთისათვის დახმარება ინტერვენტების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში.

მოლაპარაკების დროს აგრეთვე მიღწეული იქნა შეთანხმება საბჭოთა რუსეთის მიერ თურქეთისათვის დახმარების აღმოჩენის შესახებ იარაღით, სამხედრო აღჭურვილობით და ოქროთი. მართალია, იმ დროს საბჭოთა რუსეთს არ შეეძლო მთლიანად დაეკმაყოფილებინა თურქეთის მოთხოვნები, მაგრამ მან თურქეთს მიაწოდა სამხედრო ტექნიკის დიდი ნაწილი. 1920 წლის საფეხულში საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ გაუგზავნა თურქეთს იარაღის პირველი პარტია: 6000 შაშხანა, 5 მილიონზე მეტი ვაზნა, 18 ათასამდე საარტილერიო ჭურვი. მაშინვე აღმოუჩინა საბჭოთა რუსეთმა თურქეთს ფულადი დახმარება - 5 მილიონი მანეთი ოქროთი. 1921 წლის სექტემბერში საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ თურქეთის წარმომადგენლებს არზურუმში გადასცა 200,6 კგ.

ოქრო ზოდებით.

1920 წლის ოქტომბრის დამდეგს ანკარაში ჩავიდა საბჭოთა რუსეთის დიპლომატიური მისია. ოქტომბრის რევოლუციის სამი წლის თავზე ანკარაში, საზეიმო ვითარებაში, გაიხსნა საბჭოთა რუსეთის საელჩო. ეს იყო პირველი დიპლომატიური წარმომადგენლობა ანკარაში. რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის შალვა ელიავას ავადმყოფობის გამო დროებით მის მოვალეობას ასრულებდა საელჩოს მდივანი უპმალი. 1920 წლის ბოლოს ანკარაში ჩავიდა რუსეთის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ბუდუ მდივანი.

7. ომი სომხეთთან

1920 წლის საფხულში გამწვავდა ურთიერთობა ანკარის მთავრობასა და სომხეთის მთავრობას შორის.

1920 წლის 9 ივნისს შეიქმნა აღმოსავლეთის ფრონტი და გამოცხადდა აღმოსავლეთის ვილაიეთების მოსახლეობის მობილისაცია. აღმოსავლეთის ფრონტის მთავარსარდლად დაინიშნა მე-15 კორპუსის მეთაური გენერალი ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშა. აღმოსავლეთის ფრონტის განკარგულებაში იმყოფებოდა 69 ზარბაზანი და 200 ტყვიამფრქვევი, არმია შედგებოდა 4 ქვეითი დივიზიისაგან, რომლებიც დისლოცირებული იყვნენ არზურუმში, ბაიაზიდსა და ტრაპიზონში.

ამ დროს თურქეთის მთავრობა პოლიტიკური და სამხედრო მოსაზრებებით უფრო მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა აღმოსავლეთის ფრონტს, ვიდრე დასავლეთისას. ამიტომ მან მთელი თავისი ყურადღება მიაპყრო აღმოსავლეთის ფრონტს, თუმცა მისი არსებობის საკითხი წყდებოდა დასავლეთის ფრონტზე.

მუსლიმური მოსახლეობის დაცვის საბაბით, 1920 წლის 7 ივლისს, თურქეთის მთავრობამ სომხეთის მთავრობას გაუგზავნა ნოტა, რომელშიაც ბრესტისა და ბათუმის ხელშეკრულებებზე დაყრდნობით მოითხოვდა სომხეთის ჯარების გაყვანას ამ ხელშეკრულებებით დადგენილ საზღვრებს იქით.

საბჭოთა რუსეთის მთავრობა არ იყო დაინტერესებული მათ შორის საომარი მოქმედების დაწყებით და ურჩია თურქეთის მთავრობას, რომ მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით დაედგინათ საზღ-

ვარი სომხეთსა და თურქეთს შორის. მაგრამ ანტანტის სახელმწიფოების ჩარევის შედეგად მათ შორის ურთიერთობა კიდევ უფრო დაიძაბა.

1920 წლის 24 სექტემბერს დაიწყო ომი სომხეთსა და თურქეთს შორის. სომხეთის ჯარები მიისწრაფოდნენ ხელთ ეგდოთ ის ტერიტორია, რომელიც სევრის ზავით სომხეთს გადაეცა. მაგრამ ორი დღის შეტევის შემდეგ მათ ვერ შეძლეს წარმატების მიღწევა. თურქებმა უკუაგდეს სომხების იერიშები, თვითონ გადავიდნენ შეტევაზე და 28 სექტემბერს დაიკავეს სარიყამიში და მერდენიქი.

საომარი ოპერაციების დაწყების შემდეგ საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ კვლავ მიმართა შუამავლობის წინადადებით მეომარ მხარეებს. საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ წამოაყენა ძველი თურქეთის საზღვრის რეკტიფიკაციის პრინციპი, რომლის მიხედვითაც, ის ტერიტორია, რომელზედაც უმრავლესობას მუსლიმები შეადგენდნენ, უნდა გადასცემოდა თურქეთს, ხოლო ტერიტორია, სადაც 1914 წლამდე მეტწილად სომხები ცხოვრობდნენ, - სომხებს. მაგრამ საბჭოთა რუსეთის ამ კომპრომისულ წინადადებას მათ მხარი არ დაუჭირეს და მოლაპარაკება უშედეგოდ დამთავრდა.

თურქეთის ჯარები ოქტომბრის ბოლოს შეტევაზე გადავიდა და 30 ოქტომბერს დაიკავეს ყარსი, ხოლო 7 ნოემბერს - ალექსანდროპოლი. ამავე დროს აღმოსავლეთიდან საბჭოთა რუსეთის ჯარმა შეუტია დაშნაკებს.

ასეთ ვითარებაში დაშნაკების სომხეთი იძულებული გახდა ეთხოვა ზავი, მაგრამ თურქებმა ზავის მეტად მძიმე პირობები წამოაყენეს.

26 ნოემბერს სომხეთის მთავრობამ ხელი მოაწერა დეკლარაციას, რომლითაც უარს აცხადებდა სევრის ხელშეკრულებაზე, ხოლო 2 დეკემბერს ალექსანდროპოლში (გუმრი) დაიდო ზავი თურქეთსა და სომხეთის დაშნაკურ მთავრობას შორის. ხელშეკრულებით სომხეთის ტერიტორია იფარგლებოდა ერევნის რაიონითა და გოგჩის ტბით, ნახიჭევანი, შარური და შაჰთახთი კი ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ გადადიოდა. ოსმალეთი კისრულობდა დახმარება გაეწია დაშნაკებისათვის, როცა ამას მოითხოვდა საგარეო ან საშინაო ვითარება, ან როცა სომხეთის რესპუბლიკა სთხოვდა.

29 ნოემბერს რუსეთის წითელი არმიის დახმარებით სომხეთ-

ში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა.

1920 წლის 10 დეკემბერს საბჭოთა სომხეთის მთავრობამ მიმართა თურქეთის მთავრობას წინადადებით - გაეუქმებინა ალექსანდროპოლის ხელშეკრულება და დაედო ახალი ხელშეკრულება. ეს წინადადება თურქეთმა არ მიიღო.

8. დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსთან

სომხეთზე მოპოვებული სამხედრო გამარჯვების შედეგად თურქეთის ჯარები მოადგნენ საქართველოს საზღვრებს. შეიქმნა თურქეთის ჯარის საქართველოში შემოჭრის საშიშროება. საქართველომ მობილიზაცია გამოაცხადა.

14 ნოემბერს ბათუმში გამართულ მიტინგზე ნ. რამიშვილმა განაცხადა: „ქემალ ფაშას ჯერაც არ უთქვამს უარი ბრესტის ზავის საზღვრებზე და, კერძოდ, ბათუმის ოლქზე, ამიტომ რესპუბლიკის მთავრობამ მიიღო ზომები სახელმწიფოს საზღვართა დასაცავად".

13 ნოემბერს თბილისში ჩამოვიდა ანკარის მთავრობის ოფიციალური წარმომადგენელი პოლკოვნიკი ქიაზიმ ბეი. მან კორესპონდენტებთან საუბრისას განაცხადა, რომ მისი მიზანია „საქართველოს მთავრობასთან კეთილგანწყობილებისა და მეგობრული კავშირის დამყარება", ხოლო ანკარის მთავრობის „ერთერთი ძირითადი მიზანია ნახოს საქართველო დამოუკიდებელი და ძლიერი".

უფრო ზომიერი იყო საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის მოვალეობის შემსრულებლის კ. საბახთარაშვილის გამოსვლა საქართველოს პარლამენტის სხდომაზე: „თბილისში ჩამოვიდა ანგორის მთავრობის წარმომადგენელი ქიაზიმ ბეი, რომელსაც აქვს მინდობილი საქართველოს მთავრობასთან მეგობრული ურთიერთობის დასამყარებლად მოლაპარაკების გამართვა. სიტყვიერად და დაბეჭდილი განცხადებებით ანგორის მთავრობის წარმომადგენელი გვპირდება კეთილმეზობლობას, მაგრამ ჩვენ ეს სიტყვები ნაკლებად გვჯერა, რადგანაც არ გვაქვს არავითარი რეალური გარანტია, რომ ქემალის ჯარი, როცა სომხეთში თავის განწრახვას სისრულეში მოიყვანს, ჩვენს საზღვრებ-

საც არ გადმოლახავს. რამდენადაც გულწრფელი იქნება ანგორის მთავრობასთან გადადგმული ნაბიჯი, ჩვენ ამას სიხარულით მივიღებთ".

ბოლოს კი კ. საბახტარიშვილმა განაცხადა, რომ ქიაზიმ ბეის მოლაპარაკებიდან ჩანს, რომ ანგორის მთავრობას აქვს პრეტენზიები ბათუმის ოლქზე.

თბილისში ანკარის წარმომადგენლის ჩამოსვლის შემდეგ მოიხსნა საქართველოში ოსმალეთის ჯარის შემოჭრის საფრთხე.

20 დეკემბერს თბილისში ჩამოვიდა ანკარის მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრი ბექირ სამი ბეი. იგი, მოსკოვიდან მომავალი, ჩრდილოეთ კავკასიასა და ბაქოზე გავლით, თბილისში შეჩერდა. აქ მას შეხვედრა ჰქონდა საქართველოს მთავრობის წევრებთან, რის შედეგადაც გადაწყდა საქართველოს საელჩოს გაგზავნა ანკარაში.

საქართველოს სრულუფლებიან წარმომადგენლად ანკარაში დაინიშნა სვიმონ მდივანი. იგი ბუდუ მდივანის ძმა იყო. ისტორიაში უცნობია, როდესაც ორი ძმა დაახლოებით ერთდროულად, ერთი და იგივე სახელმწიფოში სხვადასხვა სახელმწიფოს ელჩებად დაინიშნენ.

27 დეკემბერს საქართველოს საელჩოს წევრები თბილისიდან გაემგზავრნენ, ბათუმში ჩავიდნენ, იქიდან კი - თურქეთში. მათთან ახლდა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ბექირ სამი ბეი. გზაში საქართველოს ელჩობას თურქეთის მოსახლეობა დიდი პატივით ხვდებოდა.

1921 წლის 31 იანვარს საქართველოს საელჩოს წარმომადგენლები ანკარაში ჩავიდნენ.

8 თებერვალს მუსტაფა ქემალმა მიიღო საქართველოს საელჩოს მთელი შემადგენლობა და სვ. მდივანმა მას გადასცა რწმუნების სიგელი. მიღების დროს მუსტაფა ქემალმა განაცხადა: „ჩვენ გვაერთიანებს საქართველოსთან არამცთუ მარტო სიმპათია, არამედ მიზანთა ერთობაც. ჩვენ გვყავს ძლიერი მტერი დასავლეთით და გვჭირდება ძლიერი აღმოსავლეთი. განსაკუთრებით გვჭირდება ძლიერი კავკასია და კავკასიაში კი ყველაზე მნიშვნელოვანი ერი, ჩვენ გვჭირდება საქართველო, ძლიერი და დამოუკიდებელი".

თავის საპასუხო სიტყვაში სვ. მდივანმა განაცხადა: „აღმოსავლეთში გვჭირდება ძლიერი თურქეთი და საქართველო. საქართველომ კარგად იცის, რაა უცხოელთა ბატონობა, ვინაიდან

იგი 117 წლის განმავლობაში ცარიზმის უღელქვეშ იყო, იბრძოდა დამოუკიდებლობისათვის და აი, მისი ლვაწლი წარმატებით დაგვირგვინდა".

ამრიგად, დამყარდა დიპლომატიური ურთიერთობა თურქეთსა და საქართველოს შორის, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მათ შორის პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობის საქმეში.

9. წითელ არმიის შემოჭრა საქართველოში და თურქეთი

1920 წლის 18 დეკემბერს მე-11 არმიის სარდალმა ა. ჰეკერმა შეადგინა საქართველოზე თავდასხმის საიდუმლო გეგმა და ბოლშევიკები მისი განხორციელებისათვის ხელსაყრელ დროს ელოდებოდნენ. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ასერბაიჯანსა და სომხეთში, ბოლშევიკები შეუდგნენ საქართველოს წინააღმდეგ ომის სამზადისს.

საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, თუ როგორ პოზიციას დაიკავებდა თურქეთი. ჰეკერის მიერ შემუშავებულ გეგმაში ვკითხულობთ: „საქართველოს წინააღმდეგ ოპერაციები შესაძლებელია მხოლოდ იმ პირობებში, თუ ქიაზიმ ყარაბექირის ჯარები დაიკავენ გარკვეულ მეგობრულ ნეიტრალიტეტს...

ჩემი ღრმა რწმენაა, რასაც წერილობით მოგახსენებთ, რომ თურქეთთან ჩვენი ურთიერთობის წინასწარი მოგვარების გარეშე საშიში იქნება საქართველოს წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციების დაწყება".

1921 წლის 11 თებერვალს ლორეს რაიონში, ე.წ. „ნეიტრალურ ზონაში", მოწყობილი ინციდენტის შედეგად რუსეთის მე-11 არმია შემოიჭრა საქართველოს სასღვრებში. ამით რუსეთმა დაარღვია 1920 წლის 7 მაისს საქართველოსთან დადებული ხელშეკრულება.

ქართველები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ შემოჭრილ მტერს, მაგრამ მტრის აშკარა უპირატესობის გამო ნელ-ნელა უკან იხევდნენ.

რუსეთის ჯარის საქართველოში შემოჭრის მეორე დღეს (16

თებერვალს) ნოე ჟორდანიას შეხვდა თურქეთის ელჩი ქიაზიმ ბეი და მას განუცხადა სრულიად კატეგორიულად: „ჩვენი ინტერესია საქართველოს დამოუკიდებლობა და ამ მიზნის მისაღწევად არ მოვერიდებით ომსაც ბოლშევიკების წინააღმდეგ. ასეთია ჩვენი მთავრობის აზრი...“

6. ჟორდანია დიდად კმაყოფილი დარჩა ქიაზიმ ბეის განცხადებით და მას იმედი მიეცა, რომ ოსმალეთი საქართველოს დახმარებას აღმოუჩენდა. ნ. ჟორდანია იგონებს: „ეს იყო პირდაპირ ჩვენი გაკეთება, ვინაიდან ვიცოდით, რა დიდ მნიშვნელობას აძლევს მოსკოვი ოსმალეთის ნეიტრალიტეტს“. ნ. ჟორდანიას იმედი ნაადრევი აღმოჩნდა.

22 თებერვალს ანკარის მთავრობამ საქართველოს ნოტა გაუგზავნა და მოითხოვა ჯარები გამოეყვანა არტაანიდან და ართვინიდან.

მართალია, საქართველოს ელჩმა ანკარაში სვ. მდივანმა პროტესტი განაცხადა, მაგრამ საქართველოს არ შეეძლო ერთდროულად ომი ეწარმოებინა რუსეთთან და ოსმალეთთან, რის გამოც იგი დათანხმდა თავისი ჯარის გამოყვანას ამ რეგიონიდან. საქართველოს მთავარსარდლობამ გამოსცა ბრძანება: „ფრონტის შესამოკლებლად და შექმნილი მდგომარეობის გამო, გამოვიყვანეთ ჯარები არტაანისა და ართვინის ოლქებიდან“.

23 თებერვალს ოსმალეთის ჯარებმა დაიკავეს არტაანი და ართვინი და თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო დადგენილება ამ რეგიონის ოსმალეთთან შეერთების შესახებ.

25 თებერვალს წითელი არმიის ნაწილები თბილისში შევიდნენ. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადდა. ნ. ჟორდანიას მთავრობამ თბილისი დატოვა და დასავლეთისაკენ გაემგზავრა. მას კიდევ იმედი ჰქონდა, რომ შეძლებდა წითელი არმიის წინსვლის შეჩერებას.

არტაანისა და ართვინის დაკავების შემდეგ ანკარის მთავრობამ აცნობა ნ. ჟორდანიას მთავრობას, რომ მათ შორის აღარ არსებობდა არავითარი სადავო საკითხები და საქართველოს მთავრობას შესთავაზა სამხედრო დახმარება ბოლშევიკების წინააღმდეგ ომში. ამისათვის საჭირო იყო ოსმალეთის ჯარები შეეყვანათ ბათუმის ოლქში და აქედან დაეწყოთ შეტევა რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ.

6. ჟორდანია დათანხმდა ანკარის მთავრობის ამ წინადადებაზე. 4 მარტიდან ოსმალეთის ჯარებმა დაიწყეს ბათუმის ოლქის

დაკავება და 11 მარტს ბათუმში შევიდნენ. ამავე დროს ოსმალეთის ჯარებმა დაიკავეს აგრეთვე ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები.

10. 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება ძმობისა და მეგობრობის შესახებ

1920 წლის დეკემბრის ბოლოს თურქეთის მთავრობამ საბჭოთა რუსეთის მთავრობას წინადადებით მიმართა - გაგრძელებულიყო მოლაპარაკება ხელშეკრულების დადების მისნით, რაზედაც მიიღო თანხმობა.

1921 წლის 20 იანვარს ანკარის მთავრობის დელეგაცია გამოემგზავრა ყარსიდან და თბილისზე, ბაქოსე და ხარკოვსე გავლით, 18 თებერვალს მოსკოვში ჩავიდა.

20 თებერვალს ალი ფუად ფაშამ გადასცა რწმუნების სიგელი რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარს ჩიჩერინს. 21 თებერვალს დაიწყო წინასწარი არაოფიციალური მოლაპარაკება რუსეთისა და თურქეთის წარმომადგენლებს შორის, ხოლო ოფიციალურად - 26 თებერვალს. თურქეთის დელეგაციას მეთაურობდა იუსუფ ქემალ ბეი.

1921 წლის 16 მარტს საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება მეგობრობისა და ძმობის შესახებ. იგი შედგებოდა პრეამბულის, 16 მუხლისა და სამი დამატებისაგან. ხელშეკრულებით მყარდებოდა მეგობრული დაძმური ურთიერთობა საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის. მხარეები აცხადებდნენ, რომ მათ შორის არსებობს სოლიდარობა იმპერიალისტების წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. ისინი ვალდებულებას იღებდნენ, რომ არ სცნობდნენ ძალადობაზე დამყარებულ ხელშეკრულებებს და საერთაშორისო აქტებს. ამასთან საბჭოთა რუსეთის მთავრობა სპეციალურად შენიშნავდა, რომ იგი არ სცნობდა იმ საერთაშორისო ხელშეკრულებებსა და აქტებს, რომლებიც თურქეთს ეხება, თუ ისინი არ არის მოწონებული თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მიერ.

საბჭოთა რუსეთის მთავრობა აუქმებდა მეფის რუსეთსა და სულთნის მთავრობებს შორის დადებულ ყველა იმ ხელშეკრულებას, რომელიც არ შეესაბამებოდა ორივე ქვეყნის ინტერე-

აგრეთვე უარს აცხადებდა ყველა იმ პრივილეგიებზე,
ც მეფის რუსეთი სარგებლობდა თურქეთში. იგი აგ
სუფლებდა თურქეთს ფულადი და სხვა ვალდებულებ

ბჭოთა მთავრობა კაპიტულაციების რეჟიმს თვლიდა
ბლად ყოველი ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებთან და
ა მას ძალადაკარგულად.
ტად მნიშვნელოვანი იყო ხელშეკრულების ის მუხლ
ვ ეხებოდა შავი ზღვის სრუტეების საკითხს. ხელშეკ
ეიხედვით, სრუტეების სტატუსი უნდა განხილულიყ
ეისპირა ქვეყნების მონაწილეობით.

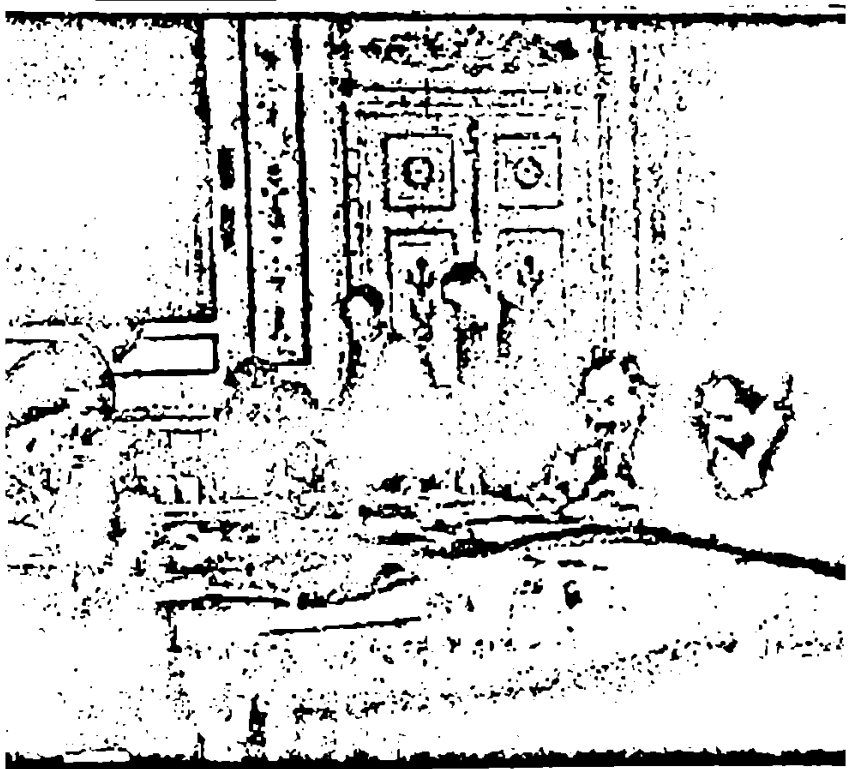

ამ უნიკალურ ფოტოზე რუსეთ-თურქეთის 1921
ლის 16 მარტის ხელშეკრულებაზე ხელმოწერის
მომენტია ასახული.
არჯვნივ - ჯ.კორმაკოვი, გ.ჩიჩერინი; მარცხნივ -
ეზანური-ბეი, იუსუფ ქემალი და ალი ფუად-ფაშ

ლშეკრულებით მხარეები აგრეთვე ვალდებულებას ი
ომ არ დაუშვებდნენ თავიანთ ტერიტორიაზე მეორე

სადმი მტრულად განწყობილი ორგანიზაციებისა და დაჯგუფებების არსებობას.

რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულების ხელისმოწერასთან ერთად, მხარეები შეთანხმდნენ, რომ საბჭოთა რუსეთი თურქეთს საჩუქრად გადასცემდა 10 მილიონ მანეთს (ოქროთი) და გაუზრდიდა მას საჭურვლით დახმარებას. ამ მოლაპარაკების თანახმად, საბჭოთა რუსეთმა 1921 წელს თურქეთს გადასცა 6,5 მილიონი მანეთი (ოქროთი), 33275 მაუხანა, 327 ტყვიამფრქვევი, 58 ათასამდე ვასნა, 54 საარტილერიო ქვემეხი, 129 ათასზე მეტი ყუმბარა და სხვ. 1921 წლის 3 ოქტომბერს თურქეთს გადაეცა ორი სამხედრო-საზღვაო გემი „ჟივოი" და „ჟუტკი".

მოსკოვის მოლაპარაკების დროს ყველაზე დაძაბულად მიმდინარეობდა დისკუსია კავკასიაში საზღვრის დადგენასთან დაკავშირებით. თურქეთის დელეგაცია მოითხოვდა, რომ საზღვარი დადგენილიყო ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების საფუძველზე.

მოსკოვის მოლაპარაკების დაწყების წინ თურქეთს უკვე ჰქონდა დაკავებული ყარსი, არტაანი და ართვინი (იხ. ზემოთ). თურქეთის დელეგაცია დამატებით მოითხოვდა, რომ მას გადასცემოდა ბათუმი და ბათუმის ოლქი, რაზედაც რუსეთი არ თანხმდებოდა. თურქებმა მოლაპარაკების დროს დაიწყეს ბათუმსა და ბათუმის ოლქში თავიანთი ჯარების შეყვანა. ამან მოსკოვში დიდი შეშფოთება გამოიწვია.

9 მარტს ლენინი ჩიჩერინს სწერდა: „მეტად შეშფოთებული ვარ იმით, რომ თურქები აჭიანურებენ ბათუმის შესახებ შეთანხმების ხელმოწერას, დროს იგებენ, სანამ მათი ჯარები ბათუმისაკენ მოდიან. ასეთი გაჭიანურების საშუალება არ უნდა მივცეთ. განიხილეთ ასეთი ლონისძიება: თქვენ ნახევარი საათით შეწყვეტთ თქვენს კონფერენციას ჩემთან ლაპარაკისათვის, ხოლო სტალინი ამ დროს გულახდილად მოელაპარაკება თურქეთის დელეგაციას, რათა გაირკვეს საქმე და დღესვე მიყვანილ იქნეს ბოლომდე".

სტალინის მოლაპარაკება თურქეთის დელეგაციასთან ბათუმის გამო დადებითად გადაწყდა.

10 მარტს ს. ორჯონიკიძე თურქეთის მთავარსარდალს ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშასადმი გაგზავნილ დეპეშაში ატყობინებდა: „მოსკოვში თურქეთის დელეგაციასთან მოლაპარაკების შედეგად ახალქალაქი, ახალციხე და ბათუმი საქართველოს დარჩა".

რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულებით ბათუმი და აჭარა საქართველოს დაუბრუნდა, ხოლო ყარსი, არტაანი და ართვინი

თურქეთს დარჩა.

მიუხედავად მოსკოვში 16 მარტს დადებული ხელშეკრულებისა, თურქები მაინც არ თმობდნენ ბათუმს.

1921 წლის 17 მარტს, საღამოს, ბათუმში განლაგებულმა თურქეთის ჯარებმა დაიწყეს რადიო-ტელეგრაფისა და სხვა სახელმწიფო დაწესებულებების დაკავება.

ღამის 12 საათსე ქიაზიმ ბეიმ გამოსცა ბრძანებულება: „უკანასკნელ დროს, საქართველოს მთავრობის თანხმობით, ბათუმის მხარე და ახალქალაქისა და ახალციხის ოლქები ჩვენი ჯარების მიერ იქნენ დაკავებული. თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დადგენილებით, რომელიც ემყარება სხვადასხვა დროის ხელშეკრულებებით მრავალჯერ დადასტურებულ ეროვნულ უფლებებს, ეს მხარეები დღეიდან ბრუნდებიან სამშობლოს საზღვრებში და პოლიტიკურადაც და ადმინისტრაციულადაც ექვემდებარებიან ოსმალურ ეროვნულ მთავრობას, ხოლო იგი ინიშნება მის გენერალ-გუბერნატორად".

18 მარტს ბათუმში დაიწყო აჯანყება ოსმალთა წინააღმდეგ. მასში მონაწილეობას იღებდნენ ქართველი გვარდიელები გენერალ მაზნიაშვილის სარდლობით, მათ შეუერთდა ბათუმის რევკომი ს. ქავთარაძის მეთაურობით და ქალაქის მოხალისეები. 18 მარტს საღამოს ბათუმის მისადგომებთან გამოჩნდნენ გენერალ ულობას ბრიგადის პოლკები. ქალაქის ქუჩებში გაიმართა ცხარე ბრძოლები. 19 მარტს ბათუმში საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადდა. ოსმალეთის სარდლობამ გამოაცხადა, რომ მან არაფერი იცის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების შესახებ. 22 მარტისათვისს, ცხარე ბრძოლების შედეგად, ბათუმი განთავისუფლებულ იქნა თურქეთის სამხედრო ნაწილებისაგან, ხოლო 28 მარტს თურქეთის ჯარმა საბოლოოდ დატოვა ბათუმის ოლქი.

11. ყარსისა და ანკარის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულებები ამიერკავკასიისა და უკრაინის რესპუბლიკებთან

მოსკოვის ხელშეკრულების მე-15 მუხლის შესაბამისად, ყარსში 26 სექტემბრიდან 13 ოქტომბრამდე ჩატარდა კონფერენცია ამიერკავკასიის რესპუბლიკებსა და თურქეთის წარმომადგენლებს შორის, საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლის მონაწილეობით.

კონფერენციაზე თურქეთის დელეგატმა წამოაყენა წინადადება - თითოეულ ამიერკავკასიის რესპუბლიკასთან ცალ-ცალკე სეპარატული ხელშეკრულების დადების შესახებ. ეს წინადადება არ იქნა გასიარებული.

ყველაზე დიდი კამათი გამოიწვია საზღვრის საკითხმა. ამიერკავკასიის დელეგაციამ მოითხოვა თურქეთს საქართველოსათვის დაეთმო სოფელ სარფის სამხრეთი ნაწილი, ხოლო სომხეთისათვის - ისტორიული ქალაქის ანის ნანგრევები, მაგრამ თურქეთი არავითარ დათმობაზე არ წავიდა. თურქეთის დელეგაცია უარს აცხადებდა მოსკოვში დადგენილი საზღვრების შეცვლაზე. თურქეთს სურდა მიეღო ფართო შეღავათები ბათუმის ნავსადგურზე კონტროლის დაწესების მიზნით, მაგრამ უშედეგოდ.

13 ოქტომბერს ყარსში ამიერკავკასიის რესპუბლიკებსა და თურქეთს შორის დაიდო ხელშეკრულება. ყარსის ხელშეკრულება იმეორებდა მოსკოვის ხელშეკრულების დებულებებს და შედგებოდა 20 მუხლისა და სამი დამატებისაგან. ხელშეკრულების პირველი მუხლით ოფიციალურად გაუქმდა 1918-1920 წლებში ხელმოწერილი ხელშეკრულებები ამიერკავკასიის მთავრობებსა და ოსმალეთის მთავრობას შორის.

ყარსის ხელშეკრულება აფართოებდა და ამტკიცებდა ამ ქვეყნებს შორის ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს.

თურქეთისათვის ყარსის ხელშეკრულებას დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. მან მოხსნა ომის საშიშროება კავკასიაში და უზრუნველყო თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვრების ხელუხლებლობა.

1921 წლის აგვისტოში საბჭოთა უკრაინის მთავრობამ მ. ფრუნზე დანიშნა თურქეთში სრულიუფლებიან და საგანგებო ელჩად.

13 დეკემბერს უკრაინის მისია, ფრუნზეს მეთაურობით, ჩავი-

ფრუნზე ანკარაში. 1921 წ.

და ანკარაში გზაში მას მოსახლეობა დიდი პატივით ხვდებოდა.

2 დეკემბერს ფრუნზემ გადასცა რწმუნების სიგელი მუსტაფა ქემალს. ფრუნზე ვრცელი მოხსენებით გამოვიდა თურქეთის მეჯლისის სხდომაზე. მან დაწვრილებით მოუთხრო საბჭოთა რუსეთის საბრძოლო საქმიანობაზე ანტანტის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მ. ფრუნზემ დაათვალიერა ფრონტის ხაზი, თურქეთის არმიის სამხედრო ნაწილები და თავისი სამხედრო გამოცდილება გაუზიარა თურქეთის არმიის ოფიცრებს.

25 დეკემბერს - 2 იანვარს მიმდინარეობდა უკრაინა-თურქეთის კონფერენცია. ხელმოწერილ იქნა უკრაინასა და თურქეთს შორის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულება, რომელიც 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების ანალოგიური იყო. ამ ხელშეკრულებას ჰქონდა დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა.

5 იანვარს ფრუნზე ანკარიდან სამშობლოში გაემგზავრა.

12. ანატოლიის განთავისუფლება ოკუპანტებისაგან და მუდანიის დროებითი ზავი

1921 წლის დასაწყისში თურქებმა მიაღწიეს პირველ წარმატებას დასავლეთის ფრონტზე ინტერვენტების წინააღმდეგ ბრძოლაში. 1921 წლის 10 იანვარს სოფელ ინენიუსთან ბერძენთა შეტევა შეჩერებულ იქნა. ეს ჯერ კიდევ არ იყო ნამდვილი გამარჯვება. თურქებმა ვერ შეძლეს წინ წაწევა, მაგრამ ამ მცი-

რე გამარჯვებამ განამტკიცა ანკარის მთავრობის მდგომარეობა.

საფრანგეთისა და იტალიის წარმომადგენლებმა მოითხოვეს კონფერენციის მოწვევა, რათა დიპლომატიური გზით მოეგვარებინათ საბერძნეთ-თურქეთის კონფლიქტი.

1921 წლის თებერვალში ლონდონში მოიწვიეს კონფერენცია, რომლის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ ოსმალეთის როგორც „კანონიერი" სტამბოლის მთავრობის, ასევე ანკარის მთავრობის წარმომადგენლებიც. კონფერენციას რაიმე არსებითი შედეგი არ მოუტანია. მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ კონფერენციაზე მიწვეულ იქნენ ანკარის მთავრობის წარმომადგენლები, ქემალისტების გამარჯვების მომასწავებელი იყო.

ლონდონის კონფერენციის ჩაშლის შემდეგ ბერძნებმა განაახლეს შეტევა. 1921 წლის 31 მარტს ბერძნებმა ხელმეორედ განიცადეს დამარცხება სოფელ ინენიუსთან, მაგრამ 1921 წლის ზაფხულში მათ ახალი შეტევა დაიწყეს.

ინგლისელები მთელ იმედებს კვლავ საბერძნეთის არმიასე ამყარებდნენ, რომელიც მათ აღჭურვეს თანამედროვე სამხედრო ტექნიკით: ტანკებით, ზარბაზნებით და სხვ. არმიას სათავეში ჩაუდგა პირადად საბერძნეთის მეფე კონსტანტინე, ბიზანტიის იმპერატორის გვირგვინზე მეოცნებე.

საბერძნეთის არმია 100 ათას ჯარისკაცს ითვლიდა, ხოლო თურქებისა - 50 ათასს. ბერძენთა შეტევის შედეგად თურქეთის ჯარები უკან იხევდნენ. აგვისტოს დასაწყისში ფრონტის ხაზი ანკარას უახლოვდებოდა. თურქეთი კრიტიკულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. თურქეთის სასულიერო პირებმა დაიწყეს ქემალის წინააღმდეგ გამოსვლები.

15 აგვისტოს საბერძნეთის მეფემ კონსტანტინემ გამოსცა ბრძანება ანკარის წინააღმდეგ შეტევის დაწყების შესახებ.

ასეთ ვითარებაში თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მუსტაფა ქემალი განუსაზღვრელი უფლებებით დანიშნა ჯარების უმაღლეს მთავარსარდლად. მან გააატარა მთელი რიგი ღონისძიებანი ქვეყნის თავდაცვის განმტკიცების მიზნით.

მუსტაფა ქემალ ფაშამ გამოამჟღავნა დიდი მხედართმთავრული და სამხედრო-ორგანიზატორული ნიჭი.მთელი მოსახლეობა დაირაზმა სამშობლოს დასაცავად: რეგულარული ჯარის ნაწილებთან ერთად ათასობით მოხალისე იბრძოდა, ქალები, მოხუცები, ჭაბუკები თხრიდნენ სანგრებს, აგებდნენ გამაგრებულ პუნქტებს, მიჰქონდათ ფრონტის ხაზზე საჭმელ-სასმელი, უვლიდნენ

„დაჭრილებს“. ხელოსნები და მუშები დღე და ღამე ამზადებდნენ საბრძოლო იარაღს.

1921 წლის 23 აგვისტოს მდინარე საკარიას მარცხენა ნაპირზე დაიწყო ცხარე ბრძოლა. საკარიასთან ბრძოლები 22 დღე გაგრძელდა და თურქეთის გამარჯვებით დამთავრდა.

13 სექტემბერს მდ. საკარიას აღმოსავლეთით აღარ დარჩენილა არც ერთი ბერძენი ჯარისკაცი. ამ გამარჯვების აღსანიშნავად თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მუსტაფა ქემალ ფაშას მარშლის ჩინი და ღაზის (გამარჯვებულის) ტიტული უბოძა.

მუსტაფა ქემალი, ისმეთ-ფაშა და არალოვი

საკარიასთან ბრძოლის შემდეგ ერთიანი ანტითურქული ფრონტი საბოლოოდ დაიშალა. 1921 წლის 20 ოქტომბერს საფრანგეთის მთავრობამ, დარწმუნდა რა თურქეთის სიძლიერეში, ხელი მოაწერა სეპარატულ ხელშეკრულებას, რომლითაც სცნო თურქეთის დიდი ეროვნული კრება თურქეთის ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ და უარი განაცხადა მის წინააღმდეგ ბრძოლაზე. საფრანგეთის არმიამ დატოვა კილიკია. ევაკუაციის დროს საფრანგეთის მთავრობამ თურქეთს მიჰყიდა 200 მილიონი ფრანკის სამხედრო საჭურველი. საფრანგეთთან დაზავებამ საშუალება მის-

ცა თურქეთს კილიკიიდან ჯარები გადაესროლა დასავლეთის ფრონტზე.

ცოტა ხნით ადრე იტალიამ თავისი არმია გამოიყვანა ანატოლიიდან. მხოლოდ ინგლისი აქეზებდა საბერძნეთს გაეგრძელებინა ომი თურქეთის წინააღმდეგ.

საკარიასთან ბრძოლის შემდეგ დასავლეთის ფრონტზე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შეწყდა საომარი ოპერაციები, რამაც თურქეთს საშუალება მისცა მომზადებულიყო გადამწყვეტი ბრძოლისათვის.

1922 წლის მეორე ნახევრისათვის თურქეთის არმია რეორგანიზებულ იქნა და მზად იყო გენერალური შეტევისათვის. დასავლეთის ფრონტზე ქემალისტებმა ორი არმია შეადგინეს, რომელთა საერთო რაოდენობა 110 ათას კაცს შეადგენდა, საბერძნეთის არმია გაკილებით უკეთ იყო შეიარაღებული.

1922 წლის 26 იანვარს ანკარაში ჩავიდა საბჭოთა რუსეთის ახალი ელჩი ს. არალოვი. მას ჰქონდა დიდი საბრძოლო გამოცდილება, მიღებული სამოქალაქო ომის დროს. მან დიდი როლი ითამაშა რუსეთ-თურქეთის მეგობრული ურთიერთობის განმტკიცების საქმეში. არალოვმა მეგობრული ურთიერთობა დაამყარა მუსტაფა ქემალთან და იყო მისი ხშირი სტუმარი. არალოვი მუსტაფა ფაშასთან ერთად ესწრებოდა სამხედრო ნაწილების წვრთნას და უხიარებდა მას თავის საბრძოლო გამოცდილებას.

1922 წლის 26 აგვისტოს თურქეთის არმია შეტევაზე გადავიდა, გაარღვია ფრონტის ხაზი და, ორი დღის ბრძოლის შედეგად, 50 კმ-ით წინ წაიწია. თურქეთის არმიამ დომლუპინართან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა საბერძნეთის არმიის მნიშვნელოვანი დაჯგუფება, ხელში ჩაიგდო მისი შტაბი და დაატყვევა გენერალი ტრიკუპისი 5 ათასი ჯარისკაცითურთ.

1 სექტემბერს საბერძნეთის მეფემ გადააყენა ჯარების მთავარსარდალი და მის ადგილზე დანიშნა გენერალი ტრიკუპისი, რომელმაც ეს ამბავი გაიგო თურქებთან ტყვედ ყოფნის დროს.

შვიდი დღის სამხედრო ოპერაციების შედეგად თურქებმა ხელთ იგდეს 200 ქვემეხი, 2 ათასი ტყვიამფრქვევი, 950 ავტომანქანა, რამდენიმე თვითმფრინავი, 12 ათასი ჯარისკაცი, 500 ოფიცერი და 2 გენერალი.

6 სექტემბერს თურქებმა დაიკავეს ბურსა, 9 სექტემბერს - იზმირი. 18 სექტემბერისათვის მთელი თურქეთის ტერიტორია განთავისუფლებულ იქნა საბერძნეთის ჯარებისაგან.

23 სექტემბერს მოკავშირეებმა წინაღადება შეიტანეს თურქეთის მიწვეულიყო სამშვიდობო კონფერენცია ზავის დადების მიზნით.

3 ოქტომბერს მუდანიაში გაიხსნა კონფერენცია დროებითი ზავის დადების მიზნით. თურქეთის დელეგაციას მეთაურობდა დასავლეთის ფრონტის მთავარსარდალი ისმეთ ფაშა (ინენიუ). კონფერენციას ესწრებოდნენ ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიისა და საბერძნეთის წარმომადგენლები. თურქეთის წარმომადგენელმა მოითხოვა, რომ საბერძნეთის არმიას გაეთავისუფლებინა აღმოსავლეთ თრაკია. ბერძნები იძულებული გახდნენ, გარკვეული წინააღმდეგობის შემდეგ, დაეტოვებინათ აღმოსავლეთ თრაკია.

1922 წლის 11 ოქტომბერს მუდანიაში ხელმოწერილ იქნა დროებითი ზავი თურქეთსა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის.

მუდანიის ზავი იყო კომპრომისული შეთანხმება თურქეთსა და ანტანტას შორის. თურქეთმა, საომარი ოპერაციების გარეშე, დაიბრუნა აღმოსავლეთ თრაკია, ხოლო ანტანტის სახელმწიფოებმა მიიღეს უფლება, რომ სამშვიდობო საზავო კონფერენციის მოწვევამდე თავისი ჯარები დაეტოვებინათ სტამბოლსა და სრუტეების ზონაში.

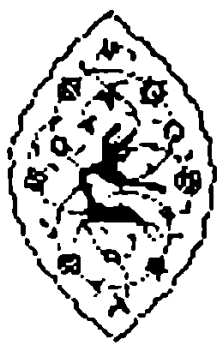

თავი XX
ლოზანის კონფერენცია

1. ლოზანის კონფერენციის გახსნა

ქვეყნიდან ინტერვენტების განდევნის შემდეგ საჭირო იყო სამშვიდობო სახავო კონფერენციის მოწვევა, რომელზედაც საბოლოოდ დადგენილი იქნებოდა თურქეთის სახელმწიფო სასაზღვრები და დამყარდებოდა მშვიდობიანი ურთიერთობა ანტანტის სახელმწიფოებთან. ასეთი კონფერენცია მოიწვიეს 1922 წლის 20 ნოემბერს ლოზანაში (შვეიცარია), რომელიც მიმდინარეობდა მეტად დაძაბულ ვითარებაში.

ლოზანის კონფერენცია იყო თურქეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემაჯამებელი, დასკვნითი ეტაპი. მას უნდა მოეწესრიგებინა თურქეთსა და დასავლეთის სახელმწიფოებს შორის ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხები, კაპიტულაციების რეჟიმი, დაეცვინა სახმელეთო და საზღვაო საზღვრები, აგრეთვე უნდა გადაეწყვიტა ანტანტის სახელმწიფოების მიერ თურქეთის დამოუკიდებლობის ცნობის საკითხი და სხვ.

მუსტაფა ქემალი და ისმეთ-ფაშა ჯარის დათვალიერებისას

ლოზანის კონფერენციას ესწრებოდნენ თურქეთის, ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის, იაპონიის, საბერძნეთის, იუგოსლავიისა და რუმინეთის წარმომადგენლები. ა.შ.შ.-მა კონფერენციაზე გამოგზავნა თავისი მეთვალყურე.

კონფერენციის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო შეემუშავებინა შავი ზღვის სრუტეების ახალი სტატუსი. სრუტეების საკითხის განხილვისას კონფერენციაზე მიწვეული იყვნენ საბჭოთა რუსეთის, უკრაინის, საქართველოსა და ბულგარეთის წარმომადგენლები.

თურქეთის დელეგაციას მეთაურობდა საგარეო საქმეთა მინისტრი ისმეთ ფაშა (ინანიუ). კონფერენციის თავმჯდომარედ აირჩიეს ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი ლორდი კერზონი.

კონფერენციაზე დასმული საკითხების განსახილველად შეიქმნა სამი კომისია: 1. ტერიტორიული და პოლიტიკური. ეს კომისია განიხილავდა აგრეთვე სრუტეების საკითხსაც. მისი თავმჯდომარე იყო კერზონი (ინგლისი). 2. თურქეთში უცხოელების მდგომარეობის კომისია (თავმჯდომარე იყო იტალიის წარმომადგენელი) და 3. ფინანსურ-ეკონომიკური კომისია (თავმჯდომარე იყო საფრანგეთის წარმომადგენელი).

ლოზანის კონფერენციის სხდომები მიმდინარეობდა დაძაბულ ატმოსფეროში როგორც თვით მოკავშირეებს, ასევე თურქთსა და მოკავშირეთა შორის. კონფერენციის მსვლელობის დროს წარმოიქმნა მნიშვნელოვანი უთანხმოებანი მრავალ საკითხთან დაკავშირებით, რომელი იყო თურქეთის სასაზღვრის დადგენა. განსაკუთრებულ წინააღმდეგობას წააწყდნენ მოსულთან დაკავშირებით, აგრეთვე კაპიტულაციებისა და სახელმწიფო ვალის გადახდის საკითხში. ვერ მოხერხდა სრუტეების ისეთი სტატუსის შემუშავება, რომელიც მისაღები იქნებოდა შავიზღვისპირა სახელმწიფოებისათვის. ყოველივე ამის გამო მოლაპარაკება დროებით შეწყდა.

2. თურქეთის საზღვრების საკითხი

თურქეთის ევროპული საზღვრების საკითხი ფაქტიურად გადაწყდა ბრძოლის ველზე. 1922 წლის 24 სექტემბრის ნოტით ანტანტის სახელმწიფოები დათანხმდნენ თურქეთისათვის დაებრუნებინათ აღმოსავლეთ თრაკია მდ. მარიცამდე, რასაც საფრანგეთმა თანხმობა განაცხადა. თურქეთის დელეგაცია ლოსანის კონფერენციაზე მოითხოვდა 1913 წლის კონსტანტინოპოლის ხელშეკრულებით დადგენილი სასაზღვრების აღდგენას და მისთვის ადრიანოპოლისა და ყარააღაჩის გადაცემას, აგრეთვე დასავლეთ თრაკიაში პლებისციტის ჩატარებას. ამის წინააღმდეგ გამოვიდნენ საბერძნეთი და მოკავშირეთა სახელმწიფოები და თურქეთის მოთხოვნა უარყოფილ იქნა.

სასაზღვარი თურქეთსა და სირიას შორის დადგენილ იქნა 1921 წლის 20 ოქტომბერს, საფრანგეთსა და თურქეთს შორის დადებული ხელშეკრულებით. თურქეთის დელეგაციამ მოითხოვა სასაზღვრის გადასინჯვა ალექსანდრიეტას რაიონში, მაგრამ ფრანგებმა ამაზე კატეგორიული უარი განაცხადეს.

ძალზე გაძნელდა სასაზღვრის დადგენა თურქეთსა და ერაყს შორის. განსაკუთრებით მწკავედ იდგა ნავთობით მდიდარი მოსულის რაიონის საკითხი. თურქეთის დელეგაციამ წარმოადგინა იმის დამამტკიცებელი დოკუმენტები, რომ მოსულის რაიონი თურქეთს ეკუთვნოდა. ინგლისმა უარყო თურქეთის პრეტენზიები და მოითხოვა მოსულის რაიონი გადაცემოდა ერაყს. ერაყზე მანდატს კი ინგლისი ფლობდა. დისკუსია მოსულის საკითხზე გაჭიანურდა და ინგლისმა მოითხოვა ეს საკითხი გადაცემოდა ერთა ლიგის საარბიტრაჟო კომისიას. თურქეთის დელეგაცია კი ითხოვდა პლებისციტის ჩატარებას მოსულის რაიონში. ეს საკითხი ღიად დარჩა და ამოღებულ იქნა კონფერენციის პროგრამიდან.

თურქეთს გადაეცა ეგეოსის ზღვაზე მდებარე კუნძულები იმბროსი (იმროსი), ტენედოსი (ბოზდაადა) და სხვა პატარ-პატარა კუნძულები, რომლებიც მდებარეობდა სამი მილის დაშორებით აზიური სანაპიროდან.

თურქეთის აღმოსავლეთის სასაზღვრის საკითხი კონფერენციაზე არ განხილულა, რადგანაც იგი მოგვარებული იყო საბჭოთა რუსეთსა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან დადებული ხელშეკრულებების საფუძველზე.

3. შავი ზღვის სრუტეების სტატუსის საკითხი

განსაკუთრებით დიდხანს გაგრძელდა სრუტეების სტატუსის განხილვა. კონფერენციაზე წარმოდგენილი იქნა სრუტეების კონვენციის სამი პროექტი: ინგლისის, თურქეთისა და საბჭოთა რუსეთის.

1922 წლის 4 დეკემბერს საბჭოთა რუსეთის დელეგაციის მეთაურმა ჩიჩერინმა ჩამოაყალიბა საბჭოთა რუსეთის პოზიცია სრუტეების საკითხთან დაკავშირებით. შავი ზღვის სრუტეები უნდა დახურული ყოფილიყო ყველა სამხედრო გემებისათვის მშვიდობიანობისა და ომის დროს, ხოლო მშვიდობიანობის დროს სრუტეების ზონა უნდა გამოცხადებულიყო ნეიტრალურად და იქ მყოფი სამხედრო ნაგებობები დაქვემდებარებოდა დანგრევასა და დემონტაჟს. ინგლისი მოითხოვდა სტამბოლის გარნიზონის შემცირებას 10 ათას ჯარისკაცამდე და სრუტეებზე თავისუფალ ნაოსნობას ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემებისათვის.

თურქეთს უფლება უნდა ჰქონოდა გაემაგრებინა და შეეიარაღებინა სრუტეები, სტამბოლსა და სრუტეებსე თავდასხმის შემთხვევაში. სრუტეებზე ნაოსნობის რეგულირების მიზნით უნდა შექმნილიყო საერთაშორისო კომისია თურქეთის დელეგაციის თავმჯდომარეობით.

სრულიად საწინააღმდეგო იყო ინგლისის პროექტი სრუტეების რეჟიმის სტატუსის შესახებ. ინგლისის პროექტის მიხედვით, სრუტეებით სარგებლობა შეეძლო ყველა ქვეყნის სამხედრო გემებს როგორც მშვიდობიანობის, ისე ომის დროს. უნდა მომხდარიყო სრუტეების დემილიტარიზაცია.

ინგლისის მიერ შედგენილი სრუტეების სტატუსის პროექტი მიმართული იყო საბჭოთა რუსეთისა და შავიზღვისპირა სახელმწიფოების წინააღმდეგ, რადგან იგი შესაძლებლობას იძლეოდა გამოეყენებინათ სრუტეები ანტისაბჭოთა მიზნით. მიუხედავად იმისა, რომ ინგლისის პროექტმა შელახა თურქეთისა და შავიზღვისპირა ქვეყნების ინტერესები, მას მხარი დაუჭირეს საფრანგეთის, იტალიის, იაპონიისა და სხვა სახელმწიფოების დელეგატებმა.

თურქეთის სრუტეების პროექტი აღიარებდა სრუტეებსე თავისუფალ მიმოსვლას ყველა ქვეყნის სავაჭრო გემებისათვის და თურქეთის სუვერენიტეტის დაცვას სრუტეებსა და სტამბოლსე. აკრძალული იყო შავ ზღვაზე უცხოეთის სამხედრო გემების ყოფნა. დისკუსიის მსვლელობის დროს თურქეთის დელეგაციამ მიანიშნა,

რომ იგი დათმობაზე წავიდოდა იმ შემთხვევაში, თუ მიიღებდა გარკვეულ შეღავათს ფინანსურ-ეკონომიკურ საკითხებში. ამის გამო მოხდა მათ შორის შეთანხმება და თურქეთის დელეგაციამ მხარი დაუჭირა ინგლისის პროექტს.

სრუტეების ახალი კონვენციით, ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებზე მმართველობა გადაეცა „სრუტეების საერთაშორისო კომისიის სამმართველოს", რაც ფაქტიურად მოასწავებდა მასზე ანტანტის სახელმწიფოების კონტროლის დაწესებას.

კონვენციის მიხედვით უცხოურ სამხედრო გემებს, განურჩევლად ტონაჟისა, ყოველ დროს, თურქეთის მთავრობისათვის წინასწარი გაფრთხილების გარეშე, შეეძლოთ სრუტეებით სარგებლობა. ხდებოდა სრუტეების ზონის დემილიტარიზაცია, თურქეთს ეკრძალებოდა იქ ჯარების ყოლა და სიმაგრეების აგება.

კონვენციის რიგი პუნქტები ლახავდა თურქეთის სუვერენიტეტს და ამავე დროს მიმართული იყო საბჭოთა რუსეთისა და შავიზღვისპირა ქვეყნების წინააღმდეგ. საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ არ მოახდინა შავი ზღვის სრუტეების კონვენციის რატიფიკაცია, რადგან იგი არ პასუხობდა საბჭოთა რუსეთის ინტერესებს.

4. კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმება

კაპიტულაციების რეჟიმი იყო ერთ-ერთი იარაღი თურქეთის საშინაო საქმეებში ჩარევისა და მისი ეკონომიკური დაკაბალებისა. თავდაპირველად კაპიტულაციები გულისხმობდა გარკვეულ შეღავათებსა და პრივილეგიებს, რომელსაც ოსმალეთის სულთანი თავისი ნება-სურვილით აძლევდა უცხოელ კომერსანტებს ოსმალეთის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ვაჭრობის დროს. იმ პერიოდში, როდესაც ოსმალეთის იმპერია იმყოფებოდა თავისი ძლიერების ზენიტში, სულთანს შეეძლო, საჭიროების შემთხვევაში, მის მიერ ბოძებული შეღავათებისა და პრივილეგიების გაუქმება. მაგრამ თანდათანობით, ოსმალეთის იმპერიის დასუსტების შედეგად, დიდმა სახელმწიფოებმა კაპიტულაციები გადააქციეს სახელშეკრულებო ვალდებულებებად და დაამყარეს პრივილეგიების განსაკუთრებული რეჟიმი თავისი ქვეშევრდომებისათვის.

დიდი სახელმწიფოები საუკუნეთა განმავლობაში თავგამოდე-

ბით იცავდნენ და აფართოებდნენ ამ პრივილეგიებს და ყოველთვის, როცა თურქები აყენებდნენ საკითხს კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმების შესახებ, ისინი ერთიანი ფრონტით გამოდიოდნენ ამის წინააღმდეგ.

1914 წლის სექტემბერში ოსმალეთმა გამოაცხადა კაპიტულაციების რეჟიმი გაუქმებულად. დიდმა სახელმწიფოებმა უარი თქვეს ეცნოთ ოსმალეთის მოავრობის ეს გადაწყვეტილება. 1918 წელს, ოსმალეთის ომიდან გამოსვლის შემდეგ, მათ დაუყოვნებლივ აღადგინეს თავისი პრივილეგიები. ინტერვენტების დამარცხების შემდეგ ქემალისტებმა გამოაცხადეს, რომ კაპიტულაციები შეუთავსებელია თურქეთის სუვერენული სახელმწიფოს სტატუსთან.

ლოსანის კონფერენციაზე მოკავშირეებმა დასვეს კაპიტულაციების რეჟიმის აღდგენის საკითხი. ამან გამოიწვია მწვავე დისკუსია და გახდა ერთ-ერთი მიზეზი კონფერენციის მსვლელობის შეწყვეტისა.

მოკავშირეთა სახელმწიფოები ბოლოს დათანხმდნენ კაპიტულაციების გაუქმებას, მაგრამ მოითხოვეს გარანტიები გარდამავალი პერიოდისათვის, რასაც თურქეთის დელეგაცია არ დაეთანხმა და მოითხოვა კაპიტულაციების გაუქმება. საბჭოთა რუსეთი პირველი სახელმწიფო იყო, რომელმაც მხარი დაუჭირა კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმებას. ასეთ ვითარებაში ანტანტის სახელმწიფოები იძულებული შეიქნენ დათანხმებულიყვნენ კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმებას.

5. ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხები

ლოსანის კონფერენციაზე ანტანტის სახელმწიფოები ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ თურქეთზე თავიანთი ფინანსური და ეკონომიკური კონტროლი.

ფინანსიურ-ეკონომიკური საკითხების დეტალური შესწავლის მიზნით შეიქმნა ხუთი ქვეკომისია: პირველი - საგარეო სახელმწიფო ვალისა და რეპარაციების, მეორე - კავშირგაბმულობისა და ტრანსპორტის, მესამე - საბაჟოებისა და საგაჭრო რეჟიმის, მეოთხე - ომის წლებსა და ოკუპაციის პერიოდში ეკონომიკური საკითხებისა და მეხუთე - სანიტარული საკითხების განსახილველად.

ჯერ კიდევ 1920 წელს თურქეთის მთავრობამ აღიარა, რომ გადაიხდიდა სულთნის მთავრობის ვალს. 1920 წლის ბიუჯეტში თურქეთის მთავრობამ დაგეგმა, რომ გადაიხდიდა სახელმწიფო ვალის პროცენტს, რაც შეადგენდა 7680 ათას ქაღალდის ლირას. 1921 წლის აპრილში გადაიხადეს პირველი შენატანი, 1922 წლის ივლისში - მეორე. ამის გამო ლოზანის კონფერენციაზე მოლაპარაკება ეხებოდა საერთო თანხის დადგენასა და მის განაწილებას იმ სახელმწიფოებზე, რომლებიც გამოეყვნენ ოსმალეთს 1912-1913 წლების ბალკანეთისა და 1914-1918 წლების მსოფლიო ომების შედეგად.

ფინანსური ექსპერტების გამოანგარიშებით, თურქეთის საგარეო ვალი 1914 წლის 1 ნოემბრისათვის შეადგენდა 143 მილიონ თურქულ ოქროს ლირას.

სერიოზული კამათი გამოიწვია ომის დროინდელი ვალების გადახდის საკითხმა, რომლის საერთო თანხა შეადგენდა 289 მილიონ ოქროს ლირას. მოკავშირეები მოითხოვდნენ, რომ მთელი ეს თანხა უნდა გადაეხადა თურქეთს, ხოლო თურქები მოითხოვდნენ ომის წლების ხარჯები განაწილებულიყო მთელი ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე 1914 წლის საზღვრებში.

კიდევ უფრო დიდი კამათი გამოიწვია მოკავშირეთა საოკუპაციო ჯარების შენახვის ხარჯებმა, დაწყებული 1918 წლის 30 ოქტომბრიდან. ამ ვალის საერთო რაოდენობა, ანტანტის ქვეყნების გამოანგარიშებით, შეადგენდა 50 მილიონ ოქროს ლირას. თურქეთმა უარი განაცხადა გადაეხადა საოკუპაციო ჯარის ხარჯები და მოითხოვა აენაზღაურებინათ ის ზარალი, რომელიც განიცადა თურქეთის მოსახლეობამ ოკუპაციის შედეგად.

ასევე სერიოზული წინააღმდეგობა გამოიწვია ზარალის ანაზღაურების საკითხმა, რომელიც განიცადეს მოკავშირე ქვეყნების ქვეშევრდომებმა და სხვადასხვა კომპანიებმა პირველი მსოფლიო ომის დროს, რომლის საერთო თანხა შეადგენდა 65 მილიონ ოქროს ლირას.

თავის მხრივ, თურქეთმა მოთხოვა საბერძნეთს რეპარაციების გადახდა 4 მილიონ ოქროს ლირას ოდენობით, ხოლო მოკავშირეებს - აენაზღაურებინათ მიყენებული ზარალი 2 მილიარდი ოქროს ფრანკის ოდენობით.

ფინანსურ საკითხებზე წარმოქმნილმა უთანხმოებებმა გამოიწვია ლოზანის კონფერენციის ჩაშლა. წინააღმდეგობას იწვევდა აგრეთვე კაპიტულაციების საკითხი და თურქეთში ერთვნულ უმ-

ცირკასობათა მდგომარეობა.

1923 წლის 23 იანვარს მოკავშირეებმა თურქეთს წარუდგინეს საბავო ხელშეკრულების პროექტი. იგი შედგებოდა 9 განყოფილებისა და 160 მუხლისაგან. ფაქტიურად, ეს იყო სევრის ხელშეკრულების ახალი ვარიანტი, რომელიც საგრძნობლად ბღალავდა თურქეთის ეროვნულ ინტერესებსა და დამოუკიდებლობას. თურქეთმა უარი განაცხადა მიელო მოკავშირეთა ხელშეკრულების პროექტი.

1923 წლის 4 თებერვალს კონფერენციამ შეწყვიტა მუშაობა. მიუხედავად ამისა, მოკავშირეებმა ვერ გაბედეს განეახლებინათ საომარი ოპერაციები თურქეთის წინააღმდეგ.

6. კონფერენციის მუშაობის განახლება და შედეგები

კონფერენციის ჩაშლის შემდეგ თურქეთში გაძლიერდა მუსტაფა ქემალის წინააღმდეგ გამოსვლები, თავი წამოყო ოპოზიციამ.

ფეოდალურ-კლერიკალური და კომპრადორული ბურჟუაზიის ოპოზიციის დეპუტატებმა გადაწყვიტეს ესარგებლათ დაძაბული მდგომარეობით, ლოზანის კონფერენციის ჩაშლასთან დაკავშირებით და მიეყენებინათ დარტყმა ბურჟუაზიულ გარდაქმნათა მომხრეებზე, მუსტაფა ქემალის მეთაურობით. ისინი კვლავ მოითხოვდნენ, რომ გადაეცათ ხელისუფლება სულთნისათვის და წასულიყვნენ დათმობაზე მოკავშირეთა მიმართ.

1923 წლის 6 მარტს ოპოზიციის დეპუტატებმა მოითხოვეს შეეტანათ ცვლილება საარჩევნო კანონში. მათი კანონპროექტის მიხედვით, მეკლისის დეპუტატი შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ის პირი, რომელიც დაბადებული იყო ანატოლიაში და აღმოსავლეთ თრაკიაში, ან რომელიც ცხოვრობდა საარჩევნო ოლქში არანაკლებ ხუთი წლისა. ეს კანონპროექტი უშუალოდ მიმართული იყო მუსტაფა ქემალის წინააღმდეგ, რადგან იგი დაიბადა სალონიკში (რომელიც იმ დროს აღარ შედიოდა თურქეთის შემადგენლობაში) და არ უცხოვრია ერთსა და იმავე ადგილას ხუთი წლის განმავლობაში. ოპოზიციის ეს მოთხოვნა უარყოფილ იქნა.

7 მარტს პარლამენტის სხდომაზე დეპუტატების უმრავლესო

ბამ უარყო მოკავშირეთა მიერ შემოთავაზებული სასავო ხელშეკრულების პროექტი, გამოუცხადა ნდობა თურქეთის დელეგაციას და დაავალა მას გაეგრძელებინა მოლაპარაკება, რომელიც შეესაბამებოდა თურქეთის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ დამოუკიდებლობას.

თურქეთის მთავრობამ შეიმუშავა სამშვიდობო ხელშეკრულების პროექტი, მასში მოკავშირეთა პროექტის 126 მუხლიდან უცვლელად დატოვეს 17, 22 ამოიღეს, დარჩენილ მუხლებში შეიტანეს არსებითი ცვლილებები.

1923 წლის 21 მარტს მოკავშირეთა დელეგაციების მეთაურები შეიკრიბნენ ლონდონში თურქეთის კონტრპროექტის განსახილველად. 27 მარტს მოკავშირეები დათანხმდნენ განეახლებინათ მოლაპარაკება.

23 აპრილს გაიხსნა ლოზანის კონფერენციის მეორე სესია. პირველი სესიისაგან განსხვავებით, იგი მიმდინარეობდა უფრო მშვიდობიან ატმოსფეროში, მხარეები ცდილობდნენ მიეღწიათ შეთანხმებისათვის.

1923 წლის 24 ივლისს ხელი მოაწერეს სამშვიდობო სასავო ხელშეკრულებას.

ლოსანის ხელშეკრულებით, თურქეთმა უარი თქვა თავის უფლებებსე ერაქსე, სირიაზე, ლიბანსე, პალესტინაზე, იორდანიაზე, ეგვიპტეზე, სუდანსე, ლიბიაზე და აღიარა ინგლისის მიერ კუნძულ კვიპროსის დაპყრობა.

თურქეთმა აღიარა შავი ზღვის სრუტეებით სარგებლობის უფლება სავაჭრო და სამხედრო გემებისათვის როგორც მშვიდობიანობის, ისე ომის დროს.

ლოზანის ხელშეკრულებით, თურქეთი თვითონ განაგებდა თავის ფინანსებს. გაუქმდა დიდი სახელმწიფოების ფინანსური კონტროლი. მთლიანად გაუქმდა კაპიტულაციების რეჟიმი. თურქეთში მცხოვრები უცხოელები უნდა დამორჩილებოდნენ თურქეთის კანონმდებლობას.

ლოზანის ხელშეკრულება ითვალისწინებდა სახელმწიფო ვალის განაწილებას თურქეთსა და იმ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც წარმოიქმნენ პირველი მსოფლიო ომის შედეგად ბალკანეთსა და ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე.

ლოზანაში ხელმოწერილ იქნა აგრეთვე კონვენცია თურქეთსა და საბერძნეთს შორის მოსახლეობის გაცვლის შესახებ. ამ კონვენციის საფუძველსე მილიონნახევარი ბერძენი გადასახლდა თურ-

1923 წ. 24 ივლისი. ხელს აწერენ ლოზანის საზავო ხელშეკრულებას.

ქვეყიდან საბერძნეთში, ხოლო 500 ათასი თურქი საბერძნეთიდან თურქეთში დაბრუნდა.

ლოზანის კონფერენციაზე თურქეთის ყველაზე დიდი მონა ოვარი იყო ყველა სახელმწიფოს მიერ მისი დამოუკიდებლობისა და ტერიტორიული მთლიანობის ცნობა.

მიუხედავად რიგი კომპრომისისა და დათმობისა, მთლიანობაში ლოზანის ხელშეკრულება წარმოადგენდა თურქეთის სერიოზულ გამარჯვებას.

ფრანგი ისტორიკოსი ბენუა მეშენი ასე აფასებს ლოზანის კონფერენციის შედეგებს: „ლოზანის კონფერენცია იყო თურქეთის დიდი დიპლომატიური გამარჯვება. საერთაშორისო თვალსაზრისით ისმეთ ფაშამ შეძლო მიეღო ყოველივე ის, რისთვისაც იბრძოდნენ მუსტაფა ქემალი და მისი ჯარისკაცები ოთხი წლის განმავლობაში“.

თავი XXI
სასულთნოს გაუქმება და რესპუბლიკური წყობილების დამყარება

1921 წლის 20 იანვარს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონი „ძირითადი ორგანიზაციების შესახებ", რომელმაც დაადასტურა, რომ ქვეყანაში უმაღლესი ხელისუფლება თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებას ეკუთვნის. ფაქტიურად ეს იყო თურქეთის ახალი კონსტიტუცია, თუმცა ფორმალურად 1921 წლის კანონი კი არ აუქმებდა 1876 წლის კონსტიტუციას, არამედ ავსებდა მას.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასასრულისათვის ერთიანი ეროვნული ფრონტი ფაქტიურად დაიშალა. ოპოზიციური დეპუტატები გამოვიდნენ ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის წინააღმდეგ. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ თურქეთში შეუძლებელია რომელიმე სხვა მმართველობის ფორმის არსებობა, გარდა სასულთნოსა და სახალიფოს. 1922 წლის 12 ივლისს თურქეთის მთავრობის მეთაურად არჩეულმა ჰუსეინ რაუფ ბეიმ მუსტაფა ქემალთან საუბრის დროს განაცხადა, რომ იგი „სულითა და ხორცით სულთნისა და ხალიფას ერთგულია და რომ მისი ვალია ბოლომდე დარჩეს მისი ერთგული".

თურქეთიდან ბერძენი ოკუპანტების განდევნის შემდეგ ოპოზიცია იმედოვნებდა დაეთხოვა თურქეთის დიდი ეროვნული კრება და გადაეცა ხელისუფლება „კანონიერი" მფლობელისათვის - სულთნისათვის.

სულთნის მომხრეების აქტივიზაციასთან დაკავშირებით, ქემალისტებმა გადაწყვიტეს გაეუქმებინათ სასულთნო, რეაქციული ძალების ცენტრი.

1922 წლის 1 ნოემბერს, ცხარე დისკუსიის შედეგად, თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო კანონი სასულთნოს სახალიფოსაგან გამოყოფის შესახებ, სულთნის მთელი ხელისუფლება გადაეცა თურქეთის დიდ ეროვნულ კრებას და მეჯლისის მიერ არჩეული იქნებოდა ახალი ხალიფა ოსმალთა დინასტიის მემკვიდრეთაგან.

თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ გააუქმა სულთნის საერო ხელისუფლება და დაუტოვა მას სასულიერო ხელისუფლება - ხალიფობა.

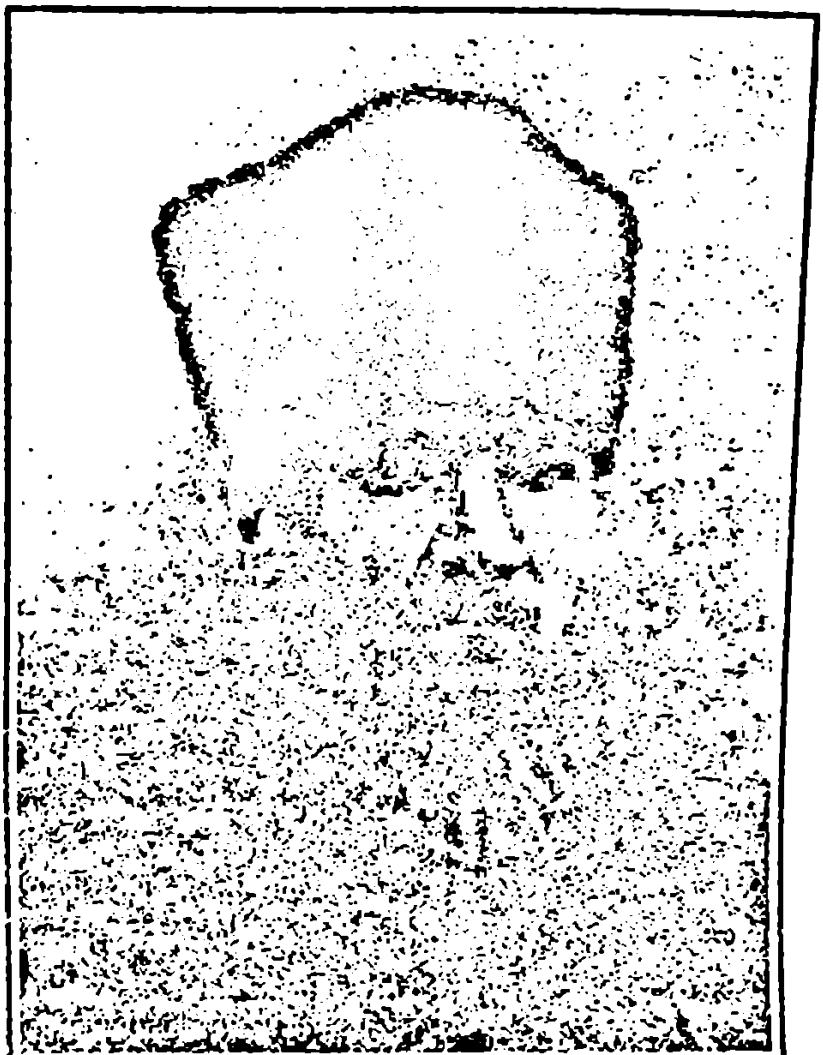

თურქეთის პირველი პრეზიდენტი
მუსტაფა ქემალი (ათათურქი)

საკითხის ასე ნახევრად გადაწყვეტა იყო დათმობა ფეოდალურ-კლერიკალური ძალების მიმართ, რომლებიც იბრძოდნენ სულთნის ხელისუფლების შენარჩუნებისათვის. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ საერო ხელისუფლების გამოყოფა სასულიეროსაგან წარმოადგენს რელიგიურ საწყისზე თავდასხმას, რომ ფადიშაჰის პრეროგატივები წმინდაა და განასახიერებს ამ ქვეყნად ღმერთის ხელისუფლებას.

მუსტაფა ქემალი იძულებული შეიქნა გაეკეთებინა ვრცელი მოხსენება ისლამის ისტორიაზე, ხალიფათზე და ოსმალეთის ისტორიაზე, რათა უკუეგდო კლერიკალი დეპუტატების არგუმენტე-

ბი. მაგრამ კლერიკალები განაგრძობდნენ წინააღმდეგობის გაწევას და ასაბუთებდნენ სულთანათის ხალიფათისაგან გამოყოფის შეუძლებლობას. გაერთიანებულ სხდომაზე კლერიკალებმა მიაღწიეს გამარჯვებას და უარყვეს კანონპროექტი სულთნის ხელისუფლების გამოყოფის შესახებ ხალიფათისაგან.

მუსტაფა ქემალმა ვერ გაბედა აშკარად გამოსვლა სასულიერო პირების წინააღმდეგ, მაგრამ მოიყვანა დამაჯერებელი არგუმენტები მათი უსაფუძვლო დებატების წინააღმდეგ. „ბატონებო, - განაცხადა მუსტაფა ქემალმა, - სუვერენიტეტი და ძალაუფლება არავის გადაეცემა აკადემიური დისკუსიის შედეგად. სუვერენიტეტი მოიპოვება ძალის საშუალებით, ძალის ზემოქმედების შედეგად. ძალის გამოყენების გზით ოსმალებმა მოიპოვეს ძალაუფლება თურქებზე, რომლებსაც ისინი ბატონობდნენ ექვსი საუკუნის განმავლობაში. ახლა ეს ხალხი აღსდგა უზურპატორების წინააღმდეგ და უკუაგდებს მათ და ხელში აიღებს სუვერენიტეტს, რომელიც მას ეკუთვნის კანონის საფუძველზე. ეს მომხდარი ფაქტია. ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ვაღიაროთ მომხდარი ფაქტი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაძლებელია რამდენიმე თავი გაგორდეს“.

ერთ-ერთმა დეპუტატმა რეპლიკა ესროლა: „ბოდიში, ჩვენ საკითხს სრულიად სხვა კუთხით ვიხილავდით. ეხლა ჩვენ საქმის კურსში ვართო“.

საკითხი მარტივად გადაწყდა: სალამოს სხდომაზე კანონპროექტი სულთანათის გაუქმების შესახებ მიღებულ იქნა ერთხმად, თუ არ ჩავთვლით ერთი ხოჯას პროტესტს.

მრავალსაუკუნოვანი სულთნის დესპოტური რეჟიმის ლიკვიდაცია იყო თურქეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დიდი გამარჯვება.

სულთნის ხელისუფლების გაუქმებასთან ერთად, არსებობა შეწყვიტა სულთნის მარიონეტულმა მთავრობამ. ხელისუფლება სტამბოლში და მის შემოგარენში გადავიდა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების ხელში. ოსმალეთის იმპერიის უკანასკნელი, ოცდამეთექვსმეტე სულთანი, მეჰმედ VI (ვაჰიდედინი) იმის გამო, რომ მის წინააღმდეგ თურქეთის ეროვნულმა კრებამ აღძრა საქმე ღალატის შესახებ, 1922 წლის 17 ნოემბერს გაიქცა სტამბოლიდან კუნძულ მალტაზე ინგლისის სამხედრო გემის დახმარებით. მეორე დღეს, 18 ნოემბერს, უფლისწული აბდულმეჯიდი არჩეულ იქნა „მსოფლიო მუსლიმთა“ ხალიფად.

1923 წლის აგვისტოში გაიხსნა მეორე მოწვევის თურქეთის დიდი ეროვნული კრების სესია. მუსტაფა ქემალი კვლავ ერთხმად არჩეულ იქნა თავმჯდომარედ. სესიამ დაამტკიცა სევრის საშვიდობო სასაკო ხელშეკრულება. აბის შემდეგ ანტანტის ახალშეიერებმა დაიწყეს თავისი ჯარების გაყვანა სტამბოლიდან და სრეტების ზონიდან.

1923 წლის 6 ნოემბერს თურქეთის არმია სტამბოლში შევიდა. რეაქციულმა ძალებმა მოითხოვეს, რომ სტამბოლი დარჩენილიყო თურქეთის დედაქალაქად, მაგრამ ამაოდ. 1923 წლის 13 ოქტომბერს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ თურქეთის დედაქალაქად გამოაცხადა ანკარა.

1923 წლის 29 ოქტომბერს თურქეთი რესპუბლიკად გამოცხადდა. თურქეთის რესპუბლიკის პირველ პრეზიდენტად აირჩიეს მუსტაფა ქემალი, რომელმაც ამ თანამდებობაზე დაჰყო სიკვდილამდე - 1938 წლის 10 ნოემბრამდე.

პირველი რესპუბლიკის მთავრობა შეადგინა ისმეთ ფაშამ (ინენიუ).

1924 წლის 3 მარტს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო დადგენილება სახალიფოს გაუქმების შესახებ. უკანასკნელმა ხალიფამ აბდულ-მეჯიდმა თურქეთი დატოვა. მასთან ერთად ქვეყნიდან გააძევეს ოსმალეთის სასულტანო დინასტიის ოჯახის ყველა წევრი და მოახდინეს მათი ქონების კონფისკაცია.

1924 წლის 20 აპრილს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო თურქეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია. მასში ასახვა პპოვა იმ ცვლილებებმა, რომლებიც მოხდა თურქეთის ცხოვრებაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დასრულების შედეგად.

ქემალისტური რევოლუციის შედეგად თურქეთში მოსდა სულთნის ხელისუფლებისა და ფეოდალური ნაშთების ლიკვიდაცია და ქვეყანა დაადგა ბურჟუაზიული განვითარების გზას.

ოსმალეთის ისტორიის ქრონოლოგია 1600-1923 წლებში

1599-1603 გლეხთა აჯანყება ანატოლიაში ყარა იაზიჯისა და დელი პასანის მეთაურობით.
1603-1617 აჰმედ I.
1603-1612 ირან-ოსმალეთის ომი.
1604 20 მაისი საფრანგეთისათვის ახალი კაპიტულაციის ბოძება.
1606 11 ნოემბერი ოსმალეთ-ავსტრიის სიტვატოროკის ზავი.
1607 ინგლისისათვის ახალი კაპიტულაციის ბოძება.
1607-1609 გლეხთა აჯანყება ანატოლიაში, კალენდარ-ოღლუს მეთაურობით.
1612 ჰოლანდიისათვის პირველი კაპიტულაციის ბოძება.
1612 20 ნოემბერი სტამბოლის ოსმალეთ-ირანის ზავი.
1615-1618 ოსმალეთ-ირანის ომი.
1617-1618 მუსტაფა I.
1618 26 სექტემბერი სერაფის ირან-ოსმალეთის დროებითი ზავი.
1618 26.2 1622 19.5. ოსმან II.
1619 29 სექტემბერი სტამბოლის ოსმალეთ-ირანის ზავი.
1620-1621 ოსმალეთ-პოლონეთის ომი.
1622 20.5 - 1623 9.9 მუსტაფა I-ის მეორედ მეფობა.
1623-1639 ოსმალეთ-ირანის ომი.
1623 ირანელების მიერ ბაღდადის, ბასრისა და ქერბალას დაპყრობა.
1623-1640 მურად IV.
1632 17 მაისი მურად IV შეუდგა ქვეყანაში წესრიგის დამყარებას.
1635 ერევნის დაპყრობა ოსმალთა მიერ.
1637 კაზაკების მიერ აზოვის აღება.
1638 ბაღდადის აღება ოსმალთა მიერ.
1639 18 მაისი ზოჰაბის (კასრი შირინის) ოსმალეთ-ირანის ზავი.
1640-1648 იბრაჰიმ I.
1642 კაზაკების მიერ აზოვის დატოვება.
1645 კუნძულ კრეტაზე ოსმალეთის ჯარების გადასხმა.

1648-1687 მეჰმედ IV.
1649 ოსმალეთ-უკრაინას შორის დადებული საკაჭრო ხელშეკრულება.
1656-1661 დიდი ვეზირი ქოფრულუ მეჰმედ ფაშა.
1661-1676 დიდი ვეზირი ქოფრულუ ფაზილ აჰმედ ფაშა.
1664 სამშვიდობო საზავო ხელშეკრულება ავსტრიასთან.
1666 ივლისი დარდანელთან ვენეციის მიერ თურქეთის ფლოტის განადგურება.
1669 ოსმალების მიერ კრეტას დაპყრობა.
1666-1672 ოსმალეთ-პოლონეთის ომი უკრაინისათვის.
1669 სექტემბერი ოსმალეთ-ვენეციის ზავი.
1672 ოსმალეთის ჯარების შეჭრა უკრაინის მარჯვენა სანაპიროზე.
1672 ოსმალეთ-პოლონეთის ზავი.
1676-1681 რუსეთ-ოსმალეთის ომი უკრაინისათვის.
1676 ოსმალეთ-პოლონეთის ზავი.
1681 13 იანვარი რუსეთ-თურქეთის ბაღჩისარაის ზავი.
1683 ომის დაწყება ავსტრიასთან უნგრეთისათვის.
1683 ივლისი-სექტემბერი ვენის მეორე გარემოცვა, ოსმალეთის არმიის განადგურება ვენასთან.
1684 „საღვთო ლიგის" შექმნა ოსმალეთის წინააღმდეგ (ავსტრია, პოლონეთი, ვენეცია და მალტა).
1684-1699 ოსმალეთის ომი „საღვთო ლიგასთან".
1686 რუსეთი შეუერთდა საღვთო ლიგას.
1687 მეჰმედ IV-ის ჩამოგდება ტახტიდან.
1687-1691 სულეიმან II.
1691-1695 აჰმედ II.
1695-1703 მუსტაფა II.
1696 ივლისი ასოვის აღება რუსეთის მიერ.
1699 26 იანვარი კარლოვიცის ზავი ავსტრიასთან, პოლონეთთან და ვენეციასთან.
1699-1700 სტამბოლში ემელიან უკრაინცევის ელჩობა.
1700 13 ივლისი სტამბოლის რუსეთ-თურქეთის ზავი.
1703 აგვისტო აჯანყება სტამბოლში და მუსტაფა II-ის ტახტიდან ჩამოგდება.
1703-1730 აჰმედ III.
1710-1711 რუსეთ-თურქეთის ომი.

1711 23 ივლისი პრუტის ზავი.
1713 24 ივნისი რუსეთ-თურქეთის ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულება.
1714-1718 ომი ვენეციასა და ავსტრიასთან.
1717-1730 დიდი ვეზირი დამად იბრაჰიმ ფაშა, „ტიტას ეპოქა".
1718 ივნისი-ივლისი ვენეციასა და ავსტრიასთან დადებული საზავო ხელშეკრულებები.
1720 16 ნოემბერი ოსმალეთ-რუსეთის „სამარადისო მშვიდობის" ხელშეკრულება.
1722-1723 პეტრე I-ის ლაშქრობა კასპიისპირეთში.
1723-1736 ოსმალეთ-ირანის ომი.
1723 ოსმალეთის ჯარების შეჭრა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში.
1724 24 ივნისის ოსმალეთ-რუსეთის კონსტანტინოპოლის ხელშეკრულება.
1729 სტამბოლში თურქული სტამბის გახსნა.
1730 პატრონა ჰალილის აჯანყება სტამბოლში.
1730 სექტემბერი აპმედ III-ის ჩამოგდება ტახტიდან.
1730-1754 მაპმუდ I.
1730 26 ნოემბერი სულთნის მიერ პატრონა ჰალილისა და მისი მომხრეების განადგურება.
1736 აპრილი 1739 აგვისტო ომი რუსეთსა და ავსტრიასთან.
1739 1 სექტემბერი ბელგრადის საზავო ხელშეკრულება ავსტრიასთან.
1739 18 სექტემბერი ბელგრადის საზავო ხელშეკრულება რუსეთთან.
1740 საფრანგეთის „გენერალური კაპიტულაცია".
1754-1757 ოსმან III.
1757-1774 მუსტაფა III.
1768 ოქტომბერი რუსეთისათვის ომის გამოცხადება.
1770 მარტი-მაისი ბერძნების აჯანყება მორეასა და არქიპერალაგის კუნძულებზე.
1770 7 ივლისი ჩეშმენის ყურეში ოსმალეთის ფლოტის განადგურება.
1772 30 მაისი დროებითი ზავი ოსმალეთსა და რუსეთს შორის.
1772 ივლისი-აგვისტო ფოკშანში რუსეთ-თურქეთის საზავო მოლაპარაკება.

1772 ნოემბერი ყირიმის სახანოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება.
1773 მარტი საომარი ოპერაციების განახლება.
1774-1789 აბდულ-ჰამიდ I.
1774 21 ივლისი ქუჩუქ კაინარჯის საზავო ხელშეკრულება.
1783 19 აპრილი ეკატერინე II-ის მანიფესტი ყირიმის რუსეთთან შეერთების შესახებ.
1787 24 აგვისტო ოსმალეთის მიერ რუსეთისათვის ომის გამოცხადება.
1788 9 თებერვალს ავსტრიამ ომი გამოუცხადა ოსმალეთს.
1788 17 დეკემბერი რუსეთის მიერ ოჩაკოვის აღება.
1789-1807 სელიმ III.
1789 22 სექტემბერს რიმნიკთან სუვოროვის მეთაურობით ავსტრია-რუსეთის ჯარების მიერ თურქეთის ჯარების განადგურება.
1780 22 დეკემბერს რუსეთის მიერ იზმაილის აღება.
1791 4 აგვისტოს სისტოვის ავსტრია-ოსმალეთის სეპარატიული ზავი.
1792 9 იანვარი იასის რუსეთ-თურქეთის საზავო ხელშეკრულება.
1792-1798 სელიმ III-ის სამხედრო რეფორმების პირველი ეტაპი.
1798 1 ივლისი ნაპოლეონის ლაშქრობა ეგვიპტეში.
1798 21 ივლისი ნაპოლეონის მიერ პირამიდებთან მამლუქების დამარცხება.
1798 12 სექტემბერს ოსმალეთმა საფრანგეთს ომი გამოუცხადა.
1799 3 იანვარი რუსეთ-ოსმალეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულება.
1799 5 იანვარი ინგლის-ოსმალეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულება.
1802 25 ივნისი ამიენის საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და საფრანგეთს შორის.
1804-1812 სერბთა აჯანყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.
1806-1812 რუსეთ-თურქეთის ომი და ბუქარესტის ზავი.
1807 მაისი სელიმ III-ის რეფორმების მეორე ეტაპი, იენიჩარების აჯანყება.

1807 29 მაისი სელიმ III-ის ჩამოგდება ტახტიდან.
1807-1808 მუსტაფა IV.
1808 28 ივლისი მუსტაფა IV-ის ჩამოგდება ტახტიდან.
1808-1839 მაჰმუდ II.
1808 28 ივლისი 17 ნოემბერი მუსტაფა ფაშა ბაირალთარი დიდი ვეზირი.
1812 28 მაისი ბუქარესტის ზავი.
1815 სერბიის მეორე ავჯანყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.
1821 ბერძენი ხალხის ავჯანყების დაწყება დამოუკიდებლობის მოპოვების მიზნით.
1824 ეგვიპტის ჯარების გაგზავნა მორეაში საბერძნეთის ავჯანყების ჩასაქრობად.
1826 4 აპრილი რუსეთ-ინგლისის პეტერბურგის ოქმი საბერძნეთთან დაკავშირებით.
1826 16 ივნისი იენიჩართა კორპუსის განადგურება.
1827 16 აგვისტო ინგლის-საფრანგეთ-რუსეთის ნოტა ოსმალეთის მთავრობისადმი საბერძნეთის საკითხთან დაკავშირებით.
1827 20 ოქტომბერს ნავარინის ყურეში ინგლის-საფრანგეთ-რუსეთის ფლოტის მიერ ოსმალეთ-ეგვიპტის ფლოტის განადგურება.
1828 26 აპრილი რუსეთმა ომი გამოუცხადა თურქეთს.
1828 20 მაისი ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს.
1828 12-23 ივნისი რუსეთის ჯარებმა გაანთავისუფლა ფოთი, ანაპა და ყარსი.
1828 16-17 აგვისტო რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს ახალციხე, აწყური, არტაანი.
1829 17 ივლისი რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს არზურუმი.
1829 30 მაისი რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს სილისტრია.
1829 20 აგვისტო რუსეთის ჯარებმა აიღეს ადრიანოპოლი.
1829 14 სექტემბერი რუსეთ-თურქეთის ადრიანოპოლის ზავი.
1830 3 თებერვალი საბერძნეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადება.
1831 ოქტომბერი ეგვიპტის ჯარების შეჭრა სირია-პალესტინაში.
1832 21 დეკემბერი კონიასთან თურქეთის არმიის განადგურება.

1833 მაისი ოსმალეთ-ეგვიპტის ქუთაჰიას ხელშეკრულება.
1833 8 ივლისი უნქიარ-ისქესელის ხელშეკრულება.
1839-1840 ოსმალეთ-ეგვიპტის მეორე ომი.
1830 ივნისი ნიზიბთან ოსმალეთის არმიის დამარცხება ეგვიპ-ტის ჯარების მიერ.
1839-1861 აბდულ-მეჯიდი.
1840 მუჰამედ ალის კაპიტულაცია.
1839 3 ნოემბერი გიულჰანეს ჰატი-შერიფი.
1856-1856 ყირიმის ომი.
1853 1 ოქტომბერი ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს.
1853 20 ოქტომბერი რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს.
1853 30 ნოემბერი სინოპის ყურეში ოსმალეთის ფლოტის განადგურება.
1853 23 დეკემბერი ინგლის-საფრანგეთის ესკადრის შესვლა შავ ზღვაში.
1853 1 მარტი ინგლისს, საფრანგეთსა და ოსმალეთს შორის სამხედრო-თავდაცვითი კავშირის შეკვრა რუსეთის წინააღმდეგ.
1854 27-28 მარტი ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხა-დეს რუსეთს.
1854 1 სექტემბერი ინგლისის, საფრანგეთისა და თურქეთის ჯარების გადასხმა ყირიმში.
1854 17 ოქტომბერი - 1855 8 სექტემბერი სევასტოპოლის დაცვა.
1854 ოსმალეთის მიერ პირველი საგარეო სესხის აღება.
1856 18 თებერვალი ჰატი ჰუმაიუნი, თანსიმათის რეფორმების მეორე პერიოდის დასაწყისი.
1856 30 მარტი პარიზის ტრაქტატი.
1856 სექტემბერი ინგლისელებისათვის იზმირ-აიდინის რაიონში კონცესიების მიღება რკინიგზის მშენებლობასთან დაკავშირებით.
1858 9 აგვისტო სისხლის სამართლის კოდექსის მიღება.
1858 21 აპრილი ოსმალეთის მიწისმფლობელობის კანონის მიღება.
1859 სექტემბერი კულელიის შეთქმულების გამოაშკარავება.
1863 საზღვაო ვაჭრობის კოდექსის მიღება.
1862 ბერძნული საპატრიარქოს სტატუსის მიღება.
1864 ებრაელთა თემის სტატუსის მიღება.

1864 კანონი ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციული მოწყობის შესახებ.
1865 ახალგაზრდა ოსმალების საიდუმლო პოლიტიკური ორგანიზაციის დაარსება.
1867 ახალგაზრდა ოსმალების საიდუმლო ორგანიზაციის გამოაშკარაკება და მათი საზღვარგარეთ ემიგრაცია.
1875 თებერვალი ბოსნიასა და ჰერცოგოვინაში აჯანყების დაწყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.
1876 30 მაისი აბდულ-აზიზის ტახტიდან ჩამოგდება და მურად V-ის გამეფება.
1876 ივლისი-ნოემბერი ომი ჩერნოგორიისა და სერბიის წინააღმდეგ.
1876 31 აგვისტო მურად V-ის ტახტიდან ჩამოგდება და აბდულ-ჰამიდ II-ის გამეფება.
1876-1909 აბდულ ჰამიდ II.
1876 აპრილი ბულგარელი ხალხის აჯანყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.
1876 15 დეკემბერი მითჰათ ფაშას დანიშვნა დიდ ვეზირად.
1876 23 დეკემბერი ოსმალეთის პირველი კონსტიტუციის მიღება.
1877 2 თებერვალი მითჰათ ფაშას გადაყენება და მისი გაძევება ქვეყნიდან.
1877 27 აპრილი რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს.
1878 თებერვალი აბდულ-ჰამიდის მიერ პარლამენტის გარეკვა.
1878 3 მარტი სან-სტეფანოს საშვიდობო საზავო ხელშეკრულება.
1878 4 აპრილი ოსმალეთის მიერ კუნძულ კვიპროსის „დათმობა" ინგლისისათვის.
1878 13 ივნისი 13 ივლისი ბერლინის კონგრესი.
1878 მითჰათ ფაშას დაბრუნება სტამბოლში.
1881 ტუნისის დაპყრობა საფრანგეთის მიერ.
1881 მითჰათ ფაშას დაპატიმრება და გადასახლება.
1882 ეგვიპტის დაპყრობა ინგლისის მიერ.
1883 სულთნის ბრძანებით გადასახლებაში მითჰათ ფაშას სიკვდილით დასჯა.
1881 20 დეკემბერი „მუჰარემის დეკრეტი", „ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველოს" დაარსება.
1885 18 სექტემბერი აღმოსავლეთ რუმელიის გაერთიანება

ბულგარეთთან.

1889 ახალგაზრდა თურქთა პირველი საიდუმლო ორგანიზაციის „ერთობა და პროგრესის" დაარსება.

1891 ჟენევაში შეიქმნა ამ ორგანიზაციის საზღვარგარეთული ცენტრი, შემდეგ იგი პარიზში გადაიტანეს.

1894-1895 თურქეთში სომხების დარბევა.

1896 კრეტაზე ბერძნების აჯანყება ოსმალთა ბატონობის წინააღმდეგ.

1902 4-5 თებერვალი პარიზში ჩატარდა ახალგაზრდა თურქთა პირველი კონგრესი.

1906 ივლისი სალონიკში შეიქმნა ახალი საიდუმლო ორგანიზაცია „ოსმალთა თავისუფალი საზოგადოება".

1907 27-29 სექტემბერი პარიზში ჩატარდა ახალგაზრდა თურქთა მეორე კრება.

1908 3 ივლისი ქ. რესნაში დაიწყო აჯანყება აბდულ-ჰამიდის რეჟიმის წინააღმდეგ.

1908 24 ივლისი სულთნის ბრძანებულება 1876 წლის კონსტიტუციის აღდგენის შესახებ.

1908 5-25 ოქტომბერი ახალგაზრდა თურქთა კონგრესი, რომელზედაც მიიღეს დადგენილება „ერთობისა და პროგრესის" ორგანიზაციის გარდაქმნა პოლიტიკურ პარტიად.

1908 ოქტომბერი არჩევნების ჩატარება პარლამენტში.

1908 2 ნოემბერი ახალი პარლამენტის გახსნა.

1908 დეკემბერი დაარსდა ფეოდალურ-კომპრადორული პარტია - „აპრარი" (ლიბერალური).

1909 13 აპრილი კონტრრევოლუციური ამბოხება სტამბოლში.

1909 27 აპრილი აბდულ-ჰამიდ II-ის გადაყენება ტახტიდან.

1909-1916 მეჰმედ V.

1910 სექტემბერი სტამბოლში დაარსდა სოციალისტური პარტია.

1911-1912 ტრიპოლიტანიის ომი.

1912 18 ოქტომბერი ოსმალეთ-იტალიის ლოზანის საზავო ხელშეკრულება.

1912-1913 ბალკანეთის პირველი ომი.

1913 30 მაისი ლონდონის საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და ბალკანეთის სახელმწიფოებს შორის.

1913 ივნის-აგვისტო ბალკანეთის მეორე ომი.

1913 10 აგვისტო ბუქარესტის ზავი ხელმოწერილი ბალკანეთის სახელმწიფოებს შორის.
1913 29 სექტემბერი სტამბოლის ზავი ოსმალეთისა და ბულგარეთს შორის.
1914 2 აგვისტო საიდუმლო ხელშეკრულება გერმანიისა და ოსმალეთს შორის.
1914 9 სექტემბერი ოსმალეთის მიერ კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმება.
1914 27 ოქტომბერი ოსმალეთ-გერმანიის ფლოტის მიერ რუსეთის შავიზღვისპირა ქალაქებსე თავდასხმა.
1914 2 ნოემბერი რუსეთმა ოსმალეთს გამოუცხადა ომი.
1914 4-5 ნოემბერი ინგლისმა და საფრანგეთმა ომი გამოუცხადეს ოსმალეთს.
1915 4 მარტი საიდუმლო ხელშეკრულება რუსეთს, ინგლისსა და საფრანგეთს შორის სტამბოლისა და სრუტეების რუსეთისათვის გადაცემის შესახებ.
1916 26 აპრილი საიდუმლო ხელშეკრულება რუსეთს, ინგლისსა და საფრანგეთს შორის ოსმალეთის აზიური ტერიტორიების დანაწილების შესახებ.
1915 18 მარტი 1916 9 იანვარი ინგლის-საფრანგეთის ჯარების სამხედრო ოპერაციები გალიპოლის ნ/კუნძულსე.
1916 რუსეთის ჯარების მიერ არზურუმის, ერზინჯანისა და ტრაპიზონის დაკავება.
1917 17 მარტი ინგლისელების მიერ ბაღდადის აღება.
1917 ნოემბერ-დეკემბერი ინგლისელების მიერ იერუსალიმის, იაფასა და ღაზის აღება.
1917 18 დეკემბერი ერზინჯანის დროებითი ზავი ოსმალეთსა და ამიერკავკასიის კომისარიატს შორის.
1918 3 მარტი ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი.
1918 14 მარტი-14 აპრილი ტრაპიზონის კონფერენცია.
1918 11 მაისი-4 ივნისი ბათუმის კონფერენცია.
1918 4 ივნისი ბათუმის საზავო ხელშეკრულებები, დადებული ოსმალეთსა და ამიერკავკასიის რუსპუბლიკებს შორის.
1918 8 ოქტომბერი ინგლისელებმა დაიკავეს ბეირუთი.
1918 30 ოქტომბერი მუდროსის დროებითი ზავი; ოსმალეთის კაპიტულაცია.
1918 13 ნოემბერი ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიისა და

საბერძნეთის ფლოტები შევიდნენ ოქროს ყურეში.
1919 4 მაისი იტალიამ ჯარები გადასხა იზმირის რაიონში.
1919 19 მაისი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყება.
1881-1938 მუსტაფა ქემალი (ათათურქი).
1919 23 ივლისი-7 აგვისტო ერზურუმში აღმოსავლეთ ვილაიეთების კონგრესი.
1919 4-12 სექტემბერი სივასის სრულიად თურქეთის ეროვნული კონგრესი.
1919 ნოემბერ-დეკემბერი არჩევნები ოსმალეთის პარლამენტში.
1919 12 იანვარი პარლამენტის გახსნა.
1920 28 იანვარი ოსმალეთის პარლამენტმა მიიღო „ეროვნული აღთქმა".
1920 16 მარტი ინგლისის ჯარების მიერ პარლამენტის დარბევა.
1920 23 აპრილი ანკარაში თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მოწვევა.
1920 30 აპრილს მუსტაფა ქემალის დანიშვნა მთავრობის მეთაურად.
1919 15 მაისი საბერძნეთის ჯარების გადასხმა იზმირის რაიონში.
1920 22 ივნისი საბერძნეთის არმიის მთელი ფრონტით შეტევაზე გადასვლა.
1920 10 აგვისტო სევრის საზავო ხელშეკრულება.
1920 24 სექტემბერი ოსმალეთ-სომხეთის შორის ომის დაწყება.
1920 13 ნოემბერი თბილისში ჩამოვიდა ანკარის მთავრობის წარმომადგენელი ქიაზიმ ბეი.
1921 8 თებერვალი დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ანკარის მთავრობას შორის.
1921 16 მარტი მოსკოვში დაიდო რუსეთსა და ანკარას შორის „ძმობისა და მეგობრობის" ხელშეკრულება.
1921 13 ოქტომბერი ყარსში თურქეთსა და ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის დაიდო „მეგობრობისა და ძმობის" ხელშეკრულება.
1922 2 იანვარი ანკარაში თურქეთსა და უკრაინის რესპუბლიკას შორის დაიდო ხელშეკრულება „მეგობრობისა და ძმობის" შესახებ.
1921 31 მარტი სოფელ ინენუსთან ბერძნების ჯარის დამარცხ-

ხება.

1921 23 აგვისტო - 13 სექტემბერი ბრძოლები მდ. საკარიას-თან.

1921 13 სექტემბერს საბერძნეთის არმიის დამარცხება.

1922 26 აგვისტო თურქეთის არმიის შეტევაზე გადასვლა ბერძნების წინააღმდეგ.

1922 6-9 სექტემბერი თურქეთის ჯარების მიერ ბურსისა და იზმირის განთავისუფლება საბერძნეთის ჯარებისაგან.

1922 11 ოქტომბერი მუდანიის დროებითი ზავი თურქეთსა და ანტანტის სახელმწიფოებს შორის.

1922 20 ნოემბერი - 1923 24 ივლისი ლოზანის კონფერენცია.

1922 1 ნოემბერი სასულთნოს გაუქმება.

1923 6 ოქტომბერი თურქეთის არმია შევიდა სტამბოლში.

1923 13 ოქტომბერი ანკარა თურქეთის დედაქალაქად გამოცხადდა.

1923 29 ოქტომბერი თურქეთი რესპუბლიკად გამოცხადდა.

1924 3 მარტი სახალიფოს გაუქმება.

1924 20 აპრილი თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ მიიღო თურქეთის რესპუბლიკის კონსტიტუცია.

ოსმალეთის ისტორიის ბიბლიოგრაფია

1. წყაროები

ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი", თურქულიდან თარგმნა კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ. ნაკ., I, ქართული თარგმანი, თბ., 1971, ნაკვ., II, გამოკვლევა, კომენტარები, თბ., 1973.

ისმეთსადე დოქტორი მეჰმედ არიფი, ქართული სოფლები (თურქეთში). თურქულიდან თარგმნა მ. ილურიძემ, თბ., 1996.

XVI-XVIII საუკუნეების ოსმალური დოკუმენტური წყაროები. თურქული ლექსიკონით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ, 1987.

თბილისის დაპყრობის წიგნი. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლითა და შენიშვნებით გამოსცა ც. აბულაძემ, თბ., 1975.

იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ს. ჯიქიამ, თბ., 1964.

ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავალით გამოსცა ვ. ფუთურიძემ. თბ., 1969.

მუსტაფა ნაიმას ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1979.

ქაიიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1978.

ჩილდირის ეიალეთის ჯაბა დავთარი (1696-1732). თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ. 1979.

ს. ჯიქია, ხონთქრის მიერ დიდი მოურავისადმი გაცემული სიგელი. ენიმკის მოამბე, ტ. 13, თბ., 1942.

Аграрный строй Османской империи XV-XVII вв. Документы и материалы. Составление, перевод и комментарии А.С. Тверитиновой. М., 1963.

Аралов С.И., Воспоминания советского дипломата 1922-1923. М., 1960.

Геноцид армян в Османской империи. Сборник документов и материалов под редакцией проф. М.Г. Нерсесияна, Ереван, 1966.

Документы внешней политике СССР, т. I-IV М., 1957-1960.

Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тб., 1919.

Джемал паша, Записки 1913-1919 гг. Тб., 1923.

Капитуляции или трактаты между Оттоманской Портой и французским двором, возобновленные и умноженные в 1740 году. 1780 г. СПб.

Марсильи, Военное состояние Оттоманской империи. ч. 1-2, СПб., 1737.

Константинополь и проливы по секретным документам б. Министерства иностранных дел. М., 1925-1926.

Мольтке Гельмут, Письма о Турции от 1835 до 1839 г. СПб., 1877.

Мустафа Кемаль, Путь новой Турции, т. I-IV, М.Л. 1929-1934.

Раздел Азиатской Турции. По секретным документам бывш. Министерства иностранных дел. Под ред. Е.А. Адамова. 1924.

Рикот, Монархия Турецкая. СПб., 1741.

Русский посол в Стамбуле. Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в. 1985.

Чихачев П.А., Письма о Турции. М., 1960.

Эвлия Челеби, Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путушественника XVII) Перевод и комментарии, Выпуск I, Земли Молдавии и Украины, 1961.

Эвлия Челеби6 Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Перевод и комментарии. Выпуск 2. Земли Северного Кавказа, Поволжя и Подонья. 1979.

Эвлия Челеби, Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Перевод и

комментарии. Выпуск 3 Земли Закавказья и сопредельных областей Малой Азии и Ирана. 1978.
Cevdet Paşa Ahmet Tarih-i- Cevdet, c.i-12, Ankara, 1972-1974.
Conferance de Lausanne ("Livre jaune"), vol. 1-2, Paris, 1923.
Koçi Bey Risalesi, Istanbul, 1939.
Norandounghian G.E., Recuil d' actes internationaux de l'Empire Ottoman, Paris, 1901-1902, t. 1-1v.
Osmanlı Eyalet Tevcihati (1717-1730), Fahameddin Basar, Ankara, 1997.
Testa I., Recueil des traité de la Porte Ottoman, vol. 1-X1, Paris, 1864-1911.

2. სამეცნიერო ლიტერატურა

ავალიშვილი ზ., საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წწ. საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1928.
ავალიანი ა., მიწისმფლობელობის ფორმები აჭარაში (თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლების წინ, XIX ს. 40-70-იან წლებში), ბათუმი, 1960.
ბაწაში წ., ქართველების დასახლებები თანამედროვე თურქეთში. ახლო აღმოსავლეთის ახალი და უახლოესი ისტორიის საკითხები, თბ., 1988.
ბაწაში წ., პონტოს „ბერძნული სახელმწიფოს" დაარსების საკითხისათვის. „მნათობი", 1985, #11.
ბაწაში წ., ეთნოლოგიური პროცესები ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთ ანატოლიაში. თბ., 1988.
ბოსტაშვილი ნ., თურქეთის ბიბლიოგრაფია (ისტორია), თბ., 1971.
ბოსტაშვილი ნ., იასე რაჭველის (მეზლუხა) წერილები თურქეთიდან, თბ., 1991.
ბურჭულაძე ე., საქართველოს დაყოფისა და დამონების ინგლისელ თურქ დამპყრობელთა გეგმების ჩაშლა (ყირიმის ომის პერიოდი), თბ., 1953.
ბურჭულაძე ე., ყირიმის ომი და საქართველო. თბ., 1960.
გაბაშვილი ვ., ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან (საქართველო და ანტიოსმალური კოალიციები XVI-XVII სს).

მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 31, თბ., 1954.
გაბაშვილი ვ., ოსმალეთის ქალაქები, ხელოსნობა, ვაჭრობა. ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957.
გიგინეიშვილი ო., თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა. თბ., 1963.
გიგინეიშვილი ო., ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან. თბ., 1982.
გიგინეიშვილი ო., ქუჩუქ კაინარჯის ზავის შემდგომი პერიოდის თურქეთის საშინაო მდგომარეობის საკითხისათვის (1774-1777 წწ). მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები. თბ., 1963.
გიგინეიშვილი ო., ალა-მაჰმად-ხანი და ოსმალეთი. მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ახალი და უახლოესი ისტორიის საკითხები. თბ., 1975.
გიგინეიშვილი ო., XIX-XX საუკუნეთა თურქული საზოგადოების იდეოლოგიის ისტორიიდან. აღმოსავლური კრებული. თბ., 1960.
გიგინეიშვილი ო., თურქეთის XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების ახალი და უახლოესი ისტორიის საკითხები. თბ., 1967.
გუდიაშვილი დ., კავკასიური ელემენტი ოსმალეთის პოლიტიკურ სარბიელზე ევლია ჩელების „სეიაჰათ-ნამეს"-ს („მოგზაურობის წიგნის") მიხედვით, საქართველოს ისტორიის აღმოსავლური მასალები, წ. II, თბ., 1979.
გუდიაშვილი დ., ევლია ჩელების ცნობები სტამბოლის ბედესტანების შესახებ, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან, II, თბ., 1970.
დონაძე ვ., ბისფორი და დარდანელი. თბ., 1983.
დონაძე ვ., სასლვარგარეთული აღმოსავლეთის ქვეყნების ახალი ისტორია, ნაწილი I, თბ., 1963.
დონაძე ვ., საზღვარგარეთული აზიისა და აფრიკის ახალი ისტორია, ნაწილი II, თბ., 1969.
დონაძე ვ., საზღვარგარეთული აზიისა და აფრიკის უახლოესი ისტორია, თბ.,
იაშვილი ვ., აჭარა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში. ბათუმი,

1948.
ლომსაძე შ., მესხები, თბ., 199
მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკითხები, ბათუმი, 2000.
მეგრელაძე შ., აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან. ბათუმი, 1956.
მეგრელაძე შ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1963.
მეგრელაძე შ., აჭარის წარსულიდან (მუჰაჯირობა) 1877-1882 წლებში, თბ., 1964.
მაჭარაძე ვ., ასპინძის ბრძოლა. თბ., 1957.
ნატროშვილი თ., მაშრიყით მაღრიბამდე. თბ., 1991.
ნატროშვილი თ., მოყვასი შორეული რომიდან. თბ., 1995.
ნოსაძე ვ., საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1989.
საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ., IV, თბ., 1973.
სვანიძე მ., საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს-ში. თბ., 1971.
სვანიძე მ., საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები XIV-XVIII სს. თბ., 1990.
სვანიძე მ., ქართველები თურქეთში, თბ., 1996.
სვანიძე მ., ოსმალეთის ისტორია XIV-XVI სს. თბ., 1999.
სვანიძე მ., ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციული წყობა და პროვინციული მართვა გამგებლობა. მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები. თბ., 1963.
სვანიძე მ., ჩილდირის (ახალციხის) საფაშოს დაარსების ისტორიიდან. მაცნე, 1964, #3.
სვანიძე მ., ახალციხის საფაშოში მიწათმფლობელობის ისტორიიდან. ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან. თბ., 1976.
სვანიძე მ., ოსმალური დავთრების შესახებ. ისტორიული ძიებანი 1985. თბ., 1988.
სვანიძე მ., გლეხთა მიწათმფლობელობისა და მიწით სარგებლობის შესახებ ახალციხის საფაშოში ოსმალური კანონნამეების მიხედვით. ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული. თბ., 1976.
სვანიძე მ., ფეოდალური მიწათმფლობელობის ზოგიერთი საკითხი სამცხე-საათაბაგოში ოსმალთა ბატონობის დროს.

ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო. თბ., 1991.
სვანიძე მ., 1914 წელს ოსმალეთსა და საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტს შორის დადებული საიდუმლო ხელშეკრულება. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 2, თბ., 1995.
სვანიძე მ., 1917 წლის 16 დეკემბრის ერზინჯანის დროებითი ზავი. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 4, 1997.
სვანიძე მ., ბრესტის ზავი და საქართველო. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 3. თბ., 1996.
სვანიძე მ., ტრაპიზონის კონფერენცია (1918 14 მარტი - 14 აპრილი). ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 5, თბ., 1998.
სვანიძე მ., ბათუმის კონფერენცია (და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსება) 1918 წლის 11 მაისი - 4 ივნისი). ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ., 6, თბ., 1999.
სვანიძე მ., დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსა და ქემალის თურქეთის მთავრობასთან. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, ტ. 7, თბ., 2000.
სვანიძე მ., დიმიტრი ბაქრაძე სტამბოლში 1888 წელს. აღმოსავლური ფილოლოგია. ტ. III, თბ., 1978.
სვანიძე მ., დიდი არტაანის ლივა (სანჯაყი) 1595-1732 წწ. ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, ტ. 2, თბ., 1999.
სვანიძე მ., შავი და მარმარილოს ზღვებს შორის არხის გაყვანის პროექტები ძველად და ახლა. ჟურნ. „ეპოქა", 1998 წ., #4.
ტარტარაშვილი ვ. რუსეთ-თურქეთის დიპლომატიური ურთიერთობის ისტორიიდან (XVIII საუკუნის 70-იანი წლები). თბ., 1968.
ქართული დიპლომატიის ნარკვევები, ტ. 2, თბ., 1998.
ქორთუა ნ., საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში. თბ., 1964.
ფირცხალაიშვილი ა., საქართველო-რუსეთ-ირან-თურქეთის ურთიერთობანი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2000.
ჩხეიძე ა., ახლო აღმოსავლეთის საკითხის ისტორიიდან (1875-1878 წლების კრიზისის პერიოდში). თბილისის [illegible]-

გოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. 21, თბ., 1967.
ჩხეიძე ა., ბათუმი, ინგლისის ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაში (1875-1878). ბათუმი, 1974.
ჩხეიძე ა., ბათუმის საკითხი ბერლინის კონგრესზე. თბილისის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. 19, 1966.
ყავრელიშვილი რ., თურქული საარქივო წყაროები ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო კონფერენციის შესახებ, მესხეთი ისტორია და თანამედროვეობა, ახალციხე, 2000.
ყავრელიშვილი რ., ამერკავკასიის კომისარიატის პოლიტიკური ურთიერთობების ისტორია (1917), ახალციხე-ყარსი (სიმპოზიუმის შრომები), ახალციხე-ყარსი, 2001.
ჯიქია ს., სვანიძე მ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობის ისტორიიდან 1588-1590 წწ. მაცნე, 1966, #6.

Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок. М., 1979.
Багиров Ю.А. Из истории советско-турецких отношений (1920-1922) Баку, 1965.
Бартольд В.В., Турция, ислам и христианство, Соч., т. 4, Москва, 1966.
Беляев Н.И., Русско-турецкая война 1877-1878 гг. М., 1956.
Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII - начало XX в. М., 1978.
Витол А.В., Османская империя начала XVIII в. М., 1987.
Габидулин Х.З., Младотурецкая революция. М., 1936.
Гудиашвили Д., Из истории ковроделения в Малой Азии XVI-XVIII вв. Ближный Восток и Грузия, Тб., 1991.
Гудиашвили Д., Ремесленные организации городов Турции по "Сеяхат-наме" Эвлии Челеби, Экономическое развитие стран Ближнего и Среднего Востока, М., 1975.
Дружинина Е.И., Кючук-Кайнарджский мир 1774 г. (его подготовка и заключение). М., 1959.
Дулина Н.А., Османская империя в международных отношениях (30-40-е годы XIX в.). М., 1980.
Еремеев Д.Е., Этногенезис турок (происхождение и основные этапы этнической истории). М., 1971.
Желтяков А.Д., Печать в общественно-политической и

культурной жизни Турции (1792-1908). М., 1972.
Завриев Д.С., К новейшей истории Северо-Восточных вилайетов Турции. Тб., 1947.
Иванов Н.А., Османское завоевание арабских стран 1516-1574. М., 1984.
Ибрагимбейли Х.М., Кавказ в Крымской войне 1853-1856. М., 1971.
Инджикян О.Г., Буржуазия Османской империи. Ер. 1977.
Кинросс Лорд Расцвет и упадок Османской империи. М., 1999.
Корсун Н.Г., Балканский фронт мировой войны 1914-1918 гг. 1939.
Корсун Н.Г., Греко-турецкая война 1919-1922 гг. Москва, 1940.
Корсун Г.Н., Первая мировая война на Кавказском фронте. 1946.
Кузнецова С.И., Установление советско-турецких отношений. М., 1961.
Мейер М.С., Влияние "революции цен" в Европе на Османскую империю. "Народы Азии и Африки", 1971, |1.
Мейер М.С., Восстание городских низов в Стамбуле в 1730 г. "Народы Азии и Африки", 1963, 14.
Мейер М.С., К характеристике экономической жизни городов Османской империи в XVIII в. Проблемы генезиса капитализма. М., 1978.
Мейер М.С., Буржуазная революция 1908 г. в Турции. "Советское востоковедение", 1955, |6.
Мейер М.С., Еремеев Д.Е. История Турции в средние века и новое время. М., 1992.
Миллер А.Ф., Краткая история Турции. М., 1948.
Миллер А.Ф., Мустафа паша Байрактар. Отоманская империя в начале XIX в. М.-Л. 1947.
Найт Е.Ф., Революционный переворот в Турции. Перев. с англ. Сиб. 1914.
Новичев А.Д., История Турции I-IVЛ. 1963-1978.
Невичев А.Д., Очерки экономики Турции до первой мировой войны. М-Л. 1973.
Новичев А.Д., Турция. Краткая история. М., 1965.
Новичев А.Д., Экономика Турции в период первой мировой

войны. М-Л. 1935.

Орешкова С.Ф., Некоторые проблемы эволюции феодального землевладения в Османской империи (2-я половина XVII - начало XVIII вв.). Проблемы новой и новейшей истории стран Запада и Востока. М., 1975.

Орешкова С.Ф., Русско-турецкие отношения в начале XVIII в. М., 1971.

Орешкова С.Ф., Османская империя и ее место в мировой истории. Проблемы истории Турции. М., 1978.

Орешкова С.Ф., Турецкий документ первой половины XVIII в. о международной ситуации в Европе и внешнеполитических целях Османской империи. Тюркологический сборник 1976, 1978.

Орешкова С.Ф., Петросян Ю.А., Гасратян М.А. Очерки истории Турции. М., 1983.

Орешкова С.Ф., Ульченко Н.Ю. Россия и Турция (проблемы формирования границ). М., 1999.

Фадеева М.Л., Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи (Османизм - пантуркизм). М., 1985.

Петросян Ю.А., Младотурецкое движение (вторая воловина XIX - начало XIX в.). М., 1971.

Петросян Ю.А., "Новые османы" и борьба за конституцию 1876 г. в Турции. М.-Л. 1958.

Петросян Ю.А., Юсупов А.Р., Город на двух континентах. М., 1977.

Петросян Ю.А., Османская империя: могущество и гибель. М. 1990.

Рафиков А.Х., Очерки истории книгопечатания в Турции, Ленинград, 1973.

Розен Д.Т., История Турции от победы реформ 1826 г. до Парижского трактата. ч. 1-2, СПб., 1872.

Россия, Польша и Причерноморье в XV - начале XVIII в. М., 1979.

Сванидзе М.Х., О юрдлуках и оджакликах как одной из форм землевладения в Османской империи (на примере

Чилдырского эялета). Первый конгресс балканских исследований, София, 26 августа - 1 сентября 1966, Сообщения Советской делегации. М., 1966.

Сванидзе М.Х., Вопросы землевладения в Османской империи на примере Ахалцихкского (Чилдырского) пашалыка. Доклады и сообщения Советской делегации на III Международном съезде по изучению стран Юго-Восточной Европы (Бухарест, 4-10 сентября 1974 г.) М., 1974.

Сванидзе М.Х., Грузия, страны Причерноморья и Восточной Европы в первой половине XVII в. Россия, Польша и Причерноморье в XV-XVII вв. М., 1979.

Сванидзе М.Х., Турецко-иранские отношения в начале XVII в. и Грузия. Проблемы истории Турции. М., 1978.

Сванидзе М.Х., Турецко-иранские отношения и Грузия в 1613-1619 гг. Османская империя. М., 1986.

Сванидзе М.Х., Производство зерновых на крестьянском чифлике (по османским законоположениям XV-XVI вв.). Османская империя - государственная власть и социально-политическая структура. М., 1990.

Сванидзе М.Х., Изучение истории Турции в Грузии за тридцать лет (1945-1975), Тюркологический сборник 1976, Москва, 1978.

Сванидзе М.Х., Абуладзе Ц.А. Реестры Трапезундского, Чилдырского и Карсского эйалетов 1694-1732 гг. Тюркологический сборник, М., 1984.

Смирнов В.Д., Кучубей Гомюрджинский и другие писатели XVII в. о причинах упадка Турции, СПб., 1875.

Смирнов В.Д., Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. СПб., 1887.

Тарле Е.В., Крымская война. Со ч. т. 8-9. М., 1959.

Тверитинова А.С., Восстание Кара Язиджи-Дели Хасана в Турции. М.-Л. 1946.

Тверитинова А.С., К вопросу о крестьянском землевладении в Османской империи. Учен. зап. Института востоковедения. т. 17. М., 1959.

Тверитинова А.С., Социальные идеи в турецких дидактических социально-экономических трактатах XVI-XVII вв. М., 1960.

Тодоров Н.Т., Балканский город XV-XIX вв. М., 1976.

Тодорова М.Н., Состав правящей элиты Османской империи в период реформы (1826-1878). Тюркологический сборник., 1976, М., 1978.

Тодорова М.Н., Англия, Россия и Танзимат. 1983.

Фадеева А.В., Россия и восточный кризис 20-х гг. XIX в. М., 1958.

Фадеева И.Е., Мидхад-паша, жизнь и деятельность. М., 1877.

Цветкова Б., Новые данные о христианах - сипахиях на Балканском полуострове в период турецкого господства. Византийский Временник. т. 13. М., 1958.

Чихачев П.А., Великие державы и Восточный вопрос. М., 1966.

Шамсутдинов А.М., Национально-освободительная борьба в Турции 1918-1923 гг. М., 1966.

Шеремет В.И., Турция и Адрианопольский мир 1829 г. М., 1975.

Шпилькова В.И., Младотурецкая революция 1908-1909 гг. М., 1977.

Шахинлер Ментер, Кемализм. Перевод с французского. М., 1998.

Akgündüz Ahmet Öztürük Said, Bilinmeyen Osmanlı, Istanbul, 1999.

Aktepe M., Patrona isyanı, Istanbul, 1958.

Aktepe M., 1720-1724 Osmanlı Iran munasebetleri, Istanbul, 1970.

Cezer M., Osmanlı tarihinde Levendler, Istanbul, 1965.

Between the Danube and the Caucasus, ed. by G. Kara, Budapest, 1987.

Davison R.H., Reform in the Ottoman Empire 1856-1876. Priston, 1963.

Gibb H. Bowen H. Islamic Society and the West, London, 1950.

Goudiaşvili D. XV-XVII. Yüzyillarda Turkiye'de ipekli kumaş dokumaciliği, Osmanli, Iktisat, cilt 111, Ankara, 1999.

Goudiasvili D., Avrupa müzelerinde Ortacag Turk resimli ipekli kumaşlari, Dialog Avrasya, Istanbul, 2000.

S. Esin Dayi, Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli teşkilatlanma, Ankara, 1997.

Inalcik H., The Turkish Impact on the Development of Modern Europa, The Ottoman State and its Place in World History, Leiden, 1974.

Jonquière V. Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1914, v. 1-2.

Karal E.Z., Osmanlı Tarihı, c. 5-8, Ankara, 1970-1976.

Kaynar R., Mustafa Reşit paşa ve Tanzimat, Ankara, 1954.

Kurat A.N., Prut seferi ve barişi (1711), c. 1-2, Ankara 1951-1953.

Lamartin A., Histoire de la Turquie, v. 1-8, Paris, 1854-1855.

Lewis B., The Emergence of Moder Turkey, London - New York - Toronto, 1965.

Refik A., Lâle devri, Istanbul, 1928.

Sertoğlu M., Osmanlı Tarihi Lugatı, Istanbul, 1981.

Shaw St., History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, v. 1-2, Cembridge - London - New York - Melbourne, 1978-1979.

Svanidz M., Point des etudes sur l'histoire de la Turquie de la Georgie, "Turcica", Paris, 1978, t. 1/X.

Svanidze M., L'Economic rural dans le vilayet d'Akhaltzikhe d'apres le "registre detaille de 1995". Contribution a l"histoire economique et social de l'Empire Ottoman, III, Louvain, 1983.

Svanidze M., Une ambassadrice georgienne (sur l'histoire du traite de paix turco-persan de 1612). Revue des etudes Georgiennes et Caucasiennes, 4. CIEPO, Paris, 1988.

Svanidze M., Animal Husbandry and Bee-Keeping in the Paşalk of Çildir according to the "Detaild Registre of the Vilayet of Gurjistan", 1595 A.D. "Between the Danube and Caucasus", Budapest, 1987.

Svanidze M., Kars, Çildir ve Trabzon Vilayetlerinin Tahrir Defteri (1694-1732), Kars, 2001, Tarih sempozyumu 23-24 Mayis, Kars.

Unat F.R., Osmanlı seferleri ve seferetnameleri, Ankara, 1968.

Yilmaz T., Öztuna, Turkiye Tarihi, Istanbul, 1963-67.

შინაარსი

თავი I.
ოსმალეთი XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში 3
1. ჯელალიების აჯანყებები XVII საუკუნის დამდეგს 3
2. 1606 წლის სიტვატოროკის ზავი ავსტრიასთან და ოსმალეთის ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან 11
3. 1603-1612 წლების ოსმალეთ-ირანის ომი და 1612 წლის სტამბოლის ზავი 13
4. 1615-1618 წლების ოსმალეთ-ირანის ომი და 1619 წლის სტამბოლის ზავი 16
5. ბრძოლა სხვადასხვა პოლიტიკურ ჯაჯგუფებს შორის (1617-1623 წწ.) 18

თავი II. ოსმალეთი მურად IV-ის დროს 27
1. ოსმალეთი 1623-1632 წლებში 27
2. მურად IV-ის ლონისძიებანი ქვეყანაში წესრიგის დასამყარებლად 31
3. მურად IV-ის ლაშქრობები ერევნისა და ბაღდადის წინააღმდეგ და 1639 წლის ზოჰაბის (კასრი შირინის) ზავი .. 36
4. ოსმალეთის ურთიერთობა პოლონეთთან და კასაკებთან . . 38

თავი III. ოსმალეთი XVII საუკუნის 40-80-იან წლებში . . 41
1. ოსმალეთის ეკონომიკური მდგომარეობა XVII საუკუნის 40-50-იან წლებში 41
2. ოსმალეთის პოლიტიკური მდგომარეობა XVII საუკუნის 40-50-იან წლებში 43
3. ქოფრულლუები - ოსმალეთის დიდი ვეზირები 45
4. ურთიერთობა ევროპის ქვეყნებთან 49

თავი IV. ოსმალეთის ომი საღვთო ლიგასთან 53
1. საომარი ოპერაციები საღვთო ლიგის სახელმწიფოებთან . 53
2. კარლოვიცისა და კონსტანტინოპოლის საზავო ხელშეკრულებები 57

თავი V. ოსმალეთი XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში 60
1. ოსმალეთი XVIII საუკუნის დამდეგს 60
2. ომი რუსეთთან, პრუტისა და ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულებები 66
3. ომი ვენეციასთან და ავსტრიასთან, პოჟარევაცის საზავო ხელშეკრულებები 73
4. „ტიტას ეპოქა“ 75
5. ოსმალეთი და საერთაშორისო ვითარება ახლო აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში 1720-1723 წლებში 80
6. ომის დაწყება ირანის წინააღმდეგ 84
7. 1724 წლის სტამბოლის ოსმალეთ-რუსეთის ხელშეკრულება და 1727 წლის ჰამადანის საზავო ხელშეკრულება ოსმალეთსა და აშრაფს შორის 87
8. პატრონა ჰალილის აჯანყება სტამბოლში 88
9. ირანთან ომის დამთავრება 91
10. ომი რუსეთთან, ავსტრიასთან და ბელგრადის საზავო ხელშეკრულებები 95
11. 1740 წლის საფრანგეთთან დადებული „გენერალური კაპიტულაცია“ 97

თავი VI. ოსმალეთ-რუსეთის ომები XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში 99
1. 1768-1774 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომი 99
2. 1774 წლის ქუჩუქ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულება . . 104
3. ოსმალეთი 1774-1787 წლებში 107
4. ომი რუსეთთან და ავსტრიასთან 1787-1791 წლებში, სისტოვისა და იასის საზავო ხელშეკრულებები 111

თავი VII. ოსმალეთი XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე . . 115
1. სელიმ III-ის რეფორმები 115
2. 1798-1800 წლების საფრანგეთ-ოსმალეთის ომი (ნაპოლეონის ლაშქრობა ეგვიპტეში) 122
3. ბალკანეთის ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა 125
4. რეფორმების გატარების ახალი ცდა და მისი მარცხი . . . 127
5. მუსტაფა ფაშა ბაირაღთარი 131

6. 1806-1812 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომი
და ბუქარესტის ზავი 135

თავი VIII. ოსმალეთი XIX საუკუნის 20-იან წლებში . . . 139
1. ბერძენი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის 139
2. იენიჩართა კორპუსის განადგურება 142
3. საბერძნეთის აჯანყება და ევროპის სახელმწიფოები . . . 144
4. 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი
და ადრიანოპოლის ზავი 146

თავი IX. ოსმალეთი XIX საუკუნის 30-იან წლებში 150
1. ოსმალეთ-ეგვიპტის კონფლიქტი 150
2. ოსმალეთ-ეგვიპტის კონფლიქტი და ევროპის
სახელმწიფოები 152
3. უნქიარ ისქესელის ხელშეკრულება 155
4. მაჰმუდ II-ის რეფორმები 155
5. ოსმალეთ-ეგვიპტის მეორე კონფლიქტი 162

თავი X. თანზიმათის რეფორმები 165
1. რეფორმების მომზადება 165
2. 1839 წლის გიულჰანეს ჰატი-შერიფი 168
3. რეფორმები ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში 170

თავი XI. ყირიმის ომი 178
1. საერთაშორისო ვითარება ომის წინ 178
2. საომარი მოქმედების დაწყება 181
3. ინგლის, საფრანგეთისა და სარდინიის ჩაბმა ომში 182
4. პარიზის ტრაქტატი 186

თავი XII. ოსმალეთი ყირიმის ომის შემდეგ 189
1. 1856 წლის ჰატი ჰუმაიუნი 189
2. თანზიმათის რეფორმების მეორე პერიოდი 192

თავი XIII. ოპოზიციური მოძრაობა ოსმალეთში 199
1. 1859 წლის „კულელის შეთქმულება“ 199
2. „ახალგაზრდა ოსმალთა საზოგადოება“ 200
3. ბრძოლა კონსტიტუციის შემოღებისათვის 206
4. 1876 წლის ოსმალეთის პირველი კონსტიტუცია . . . 209

5. პარლამენტის საქმიანობა და მისი დათხოვნა 211

თავი XIV. 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი . . . 214
1. საომარი მოქმედებები 214
2. სან-სტეფანოს ზავი და ბერლინის ტრაქტატი 217

თავი XV. ოსმალეთის გადაქცევა იმპერიალისტური სახელმწიფოების ნახევარკოლონიად 221
1. ოსმალეთის ეკონომიკური დაკაბალება დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების მიერ 221
2. ქვეყანაში ზულუმის რეჟიმის დამყარება 225

თავი XVI. ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია 229
1. „ერთობისა და პროგრესის" საზოგადოების დაარსება . . . 229
2. ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია . . . 235
3. 1909 წლის კონტრრევოლუციური ამბოხება 240

თავი XVII. ოსმალეთი პირველი მსოფლიო ომის წინ . 244
1. ახალგაზრდა თურქები ხელისუფლების სათავეში . . 244
2. ტრიპოლიტანიისა და ბალკანეთის ომები . . . 246

თავი XVIII. ოსმალეთი პირველი მსოფლიო ომის დროს 252
1. ოსმალეთის ჩაბმა მსოფლიო ომში 252
2. ოსმალეთის მონაწილეობა მსოფლიო ომში . . . 256
3. ოსმალეთის ეკონომიკური მდგომარეობა ომის დროს . . . 262
4. ანტანტის სახელმწიფოების საიდუმლო ხელშეკრულებები ოსმალეთის დანაწილების შესახებ 264
5. ტრაპიზონისა და ბათუმის კონფერენციები 267
6. ოსმალეთის ჯარების ლაშქრობა აღმოსავლეთ კავკასიაში 272
7. სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის (ყარსის) მთავრობის შექმნა 273
8. ოსმალეთის დამარცხება მსოფლიო ომში . . . 276

თავი XIX. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ოსმალეთში 1919-1923 წლებში 278
1. ოსმალეთის ტერიტორიის ოკუპაცია ანტანტის სახელმწიფოების მიერ 278

2. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დაწყება, სივასისა და არზურუმის კონგრესები 281
3. სტამბოლში მეჯლისის (პარლამენტის) მოწვევა . . . 288
4. ანკარაში თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მოწვევა . . 290
5. სევრის საზავო ხელშეკრულება 294
6. ანკარის მთავრობის მიერ ურთიერთობის დამყარება საბჭოთა რუსეთთან 297
7. ომი სომხეთთან 298
8. დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება საქართველოსთან 300
9. წითელი არმიის შემოჭრა საქართველოში და თურქეთი . . 302
10. 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება ძმობისა და მეგობრობის შესახებ 304
11. ყარსისა და ანკარის მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულებები ამიერკავკასიისა და უკრაინის რესპუბლიკებთან 308
12. ანატოლიის განთავისუფლება ოკუპანტებისაგან და მუდანიის დროებითი ზავი 309

თავი XX. ლოზანის კონფერენცია 314
1. ლოსანის კონფერენციის გახსნა 314
2. თურქეთის საზღვრების საკითხი 316
3. შავი ზღვის სრუტეების სტატუსის საკითხი . . . 317
4. კაპიტულაციების რეჟიმის გაუქმება 318
5. ფინანსურ-ეკონომიკური საკითხები 319
6. კონფერენციის მუშაობის განახლება და შედეგები 321

თავი XXI. სასულთნოს გაუქმება და რესპუბლიკური წყობილების დამყარება 324
ოსმალეთის ისტორიის ქრონოლოგია 1600-1923 წლებში . . . 328
ოსმალეთის ისტორიის ბიბლიოგრაფია 340
შინაარსი 352